

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Eufemizmy we współczesnym języku słowackim

Author: Mariola Szymczak-Rozlach

Citation style: Szymczak-Rozlach Mariola. (2014). Eufemizmy we współczesnym języku słowackim. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Mariola Szymczak-Rozlach

Eufemizmy

we współczesnym
języku słowackim

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2014

Eufemizmy
we współczesnym języku słowackim

Najbliższym i przyjaciółom ze Słowacji

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 3230

Mariola Szymczak-Rozlach

Eufemizmy
we współczesnym języku słowackim

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Maria Papierz

Spis treści

Wprowadzenie	7
Rozdział 1	
Kulturowe i językowe aspekty tabu	19
1.1. Przegląd badań	19
1.1.1. Tabuizacja w ujęciu lingwistów polskich	29
1.1.2. Tabuizacja w ujęciu lingwistów słowackich i czeskich	32
1.2. Tabu a eufemizmy	40
1.3. Tabu a poprawność polityczna	42
1.4. Zmiany obszarów podlegających tabu	52
Rozdział 2	
Pojęcie eufemizmu	60
2.1. Definiowanie eufemizmu	63
2.2. Eufemizmy a problem ekspresywności	74
2.3. Eufemizmy w słowackiej leksykografii	81
2.3.1. Eufemizmy w słownikach języka słowackiego	83
Rozdział 3	
Dziedziny eufemizowania w języku słowackim	91
3.1. Cechy fizyczne człowieka	93
3.1.1. Określenia otyłości (tuszy)	93
3.1.2. Określenia chudości	95
3.1.3. Określenia brzydoty	96
3.1.4. Określenia kalectwa	97
3.1.5. Określenia wieku	99
3.2. Nazwy czynności fizjologicznych	103
3.2.1. Zapachy ciała	107
3.2.2. Określenia odnoszące się do puszczenia wiatrów	108

3.3. Stany fizjologiczne kobiety	109
3.4. Sfera intymna i seksualna	111
3.4.1. Prostytucja i homoseksualizm	116
3.5. Choroby	118
3.6. Śmierć i umieranie	122
3.7. Wierzenia religijne	136
3.8. Wady i nałogi ludzkie	138
3.8.1. Alkohol i jego użycie	138
3.8.2. Głupota	143
3.9. Polityka społeczna i dyplomacja	145
3.9.1. Nazwy instytucji społecznych	147
 Rozdział 4	
Sposoby eufemizowania w języku słowackim	150
 4.1. Jednostka leksykalna a eufemizm	158
4.2. Środki morfologiczno-słowotwórcze w zakresie eufemizacji	161
4.2.1. Stopniowanie i antonimy prefiksalne	162
4.2.2. Deminutywa	170
4.3. Środki leksykalne. Eufemistyczne deskrypcje	181
4.3.1. Nominacje peryfrastyczne	183
4.3.2. Hiperonimy	189
4.3.3. Synonimy	192
4.4. Substytucje	193
 Podsumowanie	198
 Bibliografia	201
 Indeks osobowy	221
 Resume	225
 Summary	226

Wprowadzenie

Eufemizmy są zjawiskiem niezwykłym. Są to wyrazy lub związki frazeologiczne użyte w celu uniknięcia takiego środka leksykalnego, który z przyczyn estetycznych, kulturowych czy cenzuralnych uważany jest za nieprzyzwoity lub drastyczny. Eufemizmy eliminują wulgaryzmy, łagodząc trywialność i dosadność wypowiedzi¹. Jak wynika z ich analizy semantycznej, pragmatycznej i stylistycznej, tworzą stosunkowo wyraźną kategorię semantyczną, leksykalną i stylistyczną. Sytuują się na pograniczu wymienionych płaszczyzn językowych. Eufemizmy posiadają referencję pozajęzykową, jednak funkcjonują na płaszczyźnie języka. Ze względu na swoją naturę prezentują zjawisko dosyć rozmyte w przeciwieństwie do subkodu ekspresywnego o wyraźniej wytyczonych granicach. Chętnie korzystamy z eufemizmów, zwłaszcza wtedy, kiedy wyrażamy się w sposób oględny, nie chcąc kogoś urazić lub zranić albo kiedy w sposób zawołowany udaje się nam zwieść odbiorcę na manowce.

Eufemizmy są z jednej strony odpowiedzią na tabu językowe, a z drugiej funkcjonują w zmieniającej się rzeczywistości jako substytuty, swoiste zamienniki lepszego, grzeczniejszego, bardziej kulturalnego, a czasem zgoła innego sposobu wyrażania się. Eufemizmy wzbogacają też system leksykalny każdego języka, występują prawdopodobnie we wszystkich językach i kulturach, choć ich zasób i produktywność w danym języku są zapewne zróżnicowane pod wieloma względami i uwarunkowane wieloma czynnikami.

Problematyka eufemizmów stanowi znaczne wyzwanie dla każdego badacza. Pełny ich opis wymaga uwzględnienia nie tylko wszystkich poziomów językowych, lecz także w dużej mierze ma charakter interdyscyplinarny. Pozajęzykowa referencja eufemizmów wskazuje na związki z psychologią, szeroko rozumianą kulturą, antropologią, a także socjologią, polityką oraz ekonomią.

¹ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. POLAŃSKI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 138.

Eufemizmy stanowią obszar badań niezwykle obszerny. Moim zamiarem nie jest ich kompleksowy opis, lecz wskazanie na wybrane lingwistyczne aspekty tego zagadnienia, takie, które w języku słowackim wydają się znaczące i charakterystyczne. Choć w tytule pracy nie pojawia się ograniczenie co do zakresu badań, to w zasadzie będę zajmować się izolowanymi jednostkami leksykalnymi, w tym środkami morfologicznymi i leksykalnymi, które służą budowaniu eufemistycznych jednostek. Na marginesie stawiam problem eufemizowania jednostek składniowych, choć w pracy zdarza się, że dla pełniejszego wyjaśnienia jakiegoś zjawiska konieczne jest nawiązanie do struktur syntaktycznych. Mam świadomość tego, że niejednokrotnie będzie to spojrzenie z perspektywy porównawczej, z tego względu, że polskie eufemizmy doczekały się gruntownego opisu językowego i kulturowego w przeciwieństwie do badań słowackich, chociaż moim celem nie jest ujęcie w pełni konfrontatywne.

Niniejsze badania nad eufemizмами w języku słowackim koncentrują się w głównej mierze wokół problemów tabuizacji. Trudno nie odnieść się do zagadnienia eufemizacji bez odwoływania się do tabu, bowiem eufemizm zastępuje wyraz objęty tabu. Eufemizmom towarzyszą nieodłącznie takie zjawiska językowe jak: ekspresywność, intensyfikacja cechy czy wartościowanie². Ich postrzeganie i rejestrowanie w słownikach jednojęzycznych wyróżnia się różnym podejściem, co nie ułatwia zadania ani badaczowi, ani rodzimemu użytkownikowi języka. Wymagają one niezwyklej intuicji i bardzo wysokich kompetencji w zakresie znajomości danego języka, tym bardziej że liczą się tu umiejętności wydobywania ukrytych sensów słów, nierzadko zakamuflowanych.

Każdy z prezentowanych rozdziałów może stanowić odrębny przedmiot bardziej szczegółowych analiz i charakterystyk. Zwraca uwagę fakt wyraźnej cezury co do zasobu i funkcjonowania eufemizmów we współczesnym języku słowackim, jaką stanowi początek lat 90. XX wieku – ich funkcjonowanie w nowej rzeczywistości, odmiennej od tej istniejącej w czasie wspólnej państwowości czesko-słowackiej.

Za prezentacją niniejszych badań przemawia fakt, iż mimo nielicznych, niewielkich objętościowo publikacji, poświęconych problematyce eufemizacji (są to

² Wartościowanie jest związane z pragmatyką znaku, z emocjonalnym stosunkiem nadawcy do sytuacji, o której mowa. O zbiorze znaków znaczącym: 'ktoś umarł, mówimy np.: *zamknął oczy, wydał ostatnie tchnienie*. Możemy też wskazać na związki implikujące ujemne wartościowanie osoby zmarłej, np.: *trafił go szlag, wyciągnął kopyta* lub dodatnie wartościowanie, tak jak w przypadku eufemizmów: *odszedł do wieczności, zasnął snem wiecznym*. Por. m.in. prace J. PUZYNYNY: *Problemy aksjologiczne w językoznawstwie*. „Poradnik Językowy” 1984, z. 9–10, s. 539–559. „Sądy o wartości mogą opierać się na uzasadnieniach uczuciowych, wolitywnych, ich jakość w ogromnym stopniu zależy od kształtującej nas kultury, niemniej zarówno mnogość oddziałujących na nas czynników, jak i nasze indywidualne cechy, nasza wiedza i poglądy stanowią o dużych różnicowaniach naszych wartościowań”. Por. *Język a kultura*. T. 3: *Wartości w języku i tekście*. Red. J. PUZYNYNY, J. ANUSIEWICZ. Wrocław 1991.

zwłaszcza prace dotyczące eufemizującej leksyki dziecięcej³) brakuje pełniejszego monograficznego ujęcia syntetyzującego to zagadnienie.

Celem niniejszej rozprawy jest prezentacja eufemizmów leksykalnych w języku słowackim wraz z ich uwarunkowaniami kulturowymi i społecznymi, dalej wskazanie na ich kwalifikacje słownikowe, na problem ekspresywności i intensyfikacji – zjawisk nieodłącznie towarzyszących eufemizmom i procesom ich powstawania. Podejmując problem tak złożonego zjawiska, jakim jest eufemizm, i funkcjonującego poniekąd paralelnie tabu, nie sposób pominąć sprawczej mocy języka. Truizmem jest stwierdzenie, że między kulturą i językiem, czy też między językiem i kulturą, istnieje bezpośrednia zależność. To język jest składnikiem kultury, a jednocześnie kultura jest zawarta w języku – czyli język pełni rolę kluczową w kontekście formułowania kultury w poszczególnych społecznościach komunikacyjnych⁴.

Kolejny etap badań eufemizmów stanowi ich tematyczna klasyfikacja oraz prezentacja językowych sposobów eufemizowania. W badanym materiale staram się odnieść do najważniejszych kręgów – dziedzin tematycznych eufemizmu, jednak nie wszystkie z pól zostały tu zaprezentowane. Ze względu na złożoność i rozległość problematyki przedstawianej w pracy zostały z niej wyłączone: etykieta językowa, przekleństwa i wyzwiska, niektóre przywary i wady ludzkie, a także określenia statusu finansowego. Etykieta językowa wymaga w opisie ujęcia pragmatycznego, natomiast niniejsza analiza eufemizmów zorientowana jest na podejście systemowe. Rozległe aspekty pragmatyczne eufemizmów mogą w przyszłości stanowić interesujący przedmiot odrębnych badań.

Przedmiotem opisu czynię jednostki leksykalne: pojedyncze utrwalone leksemy, a także potoczne wyrażenia i zwroty peryfrastyczne, o s frazeologizowanym czy zmetaforyzowanym charakterze. Jest to opis środków leksykalnych i morfologicznych w pewien sposób skonwencjonalizowanych. Nie zajmuję się przypadkowymi jednostkowymi opisami. Z faktu, że połączenia te mają charakter skonwencjonalizowany, wynika, iż będą to stałe jednostki frazeologiczne. W pracy można odnaleźć takie przykłady, które stanowią domenę potocznej odmiany języka – jako wyrażenia, czy zwroty funkcjonujące na poziomie języka mówionego. Jest ich jednak niewiele w porównaniu do licznych stałych jednostek skonwencjonalizowanych.

³ Por. niektóre prace: D. SLANČOVÁ: *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa. Opis registra*. Prešov 1999; J. KESSELOVÁ: *Lingvistické štúdie o komunikácii detí*. Prešov 2001; EADEM: *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov 2003; Z. HLAVATÁ: *Štatút detského slova v slovenčine*. Prešov 1999; S. ZAJACOVÁ: *Eufemizujúca lexika v reči matky a v reči otca orientovanej na dieťa*. W: *Epištoly o jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea*. Red. J. KESSELOVÁ, M. IMRICHOVÁ. Prešov 2012, s. 108–123; Z. ONDRÁČKOVÁ: *Komparatívny výskum detskej lexiky*. Prešov 2010.

⁴ J. BARTMIŃSKI: *Konwersatorium „Język a kultura”*. Projekt programu. W: *Język a kultura*. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*. Red. J. ANUSIEWICZ, J. BARTMIŃSKI. Wrocław 1991, s. 9.

* * *

Materiał do pracy ekscerpowałam głównie ze słowackiego korpusu narodowego⁵, który obejmuje 1 mld 23 mln jednostek tekstowych. Wyróżnione przykłady pochodzą z tekstów literackich, a także prasowych. Obejmują zarówno eufemizmy mowy potocznej, jak i oficjalnej. Dominuje tu leksyka ogólna, czasami substandardowa oraz frazeologia. W pracy uwzględniłam również teksty zasłyszane, czyli przykłady należące do uzusu. Są to zanotowane fragmenty jednostkowych przykładów eufemizmów, pochodzące z samodzielnie przeprowadzonej ekscerpacji tekstów słowackich. Różnorodny materiał przykładowy stanowi doskonały obraz funkcjonowania eufemizmów we współczesnym języku słowackim. Wszystkie odnotowane przykłady były konsultowane z rodzimymi użytkownikami języka słowackiego, tzn. z członkami zespołu „Oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV”. Zasadniczo odstąpiłam od tłumaczenia przywoływanych tu jednostek językowych. Zrozumieniu przykładów słowackich służy osadzenie konkretnego elementu językowego w określonym kontekście szczegółowym.

Do opisu leksykograficznego eufemizmów wykorzystane zostały następujące słowniki: *Slovník slovenského jazyka*⁶, *Krátky slovník slovenského jazyka*⁷, *Synonymický slovník slovenčiny*⁸ oraz *Slovník súčasného slovenského jazyka*⁹.

Niektóre przykłady omówień eufemistycznych pochodzą ze współczesnej prasy – dzienników: „Sme i Pravda”, a także materiały internetowe z lat 2008–2013. Wśród prasy kolorowej, bulwarowej, przeznaczonej przede wszystkim dla kobiet znalazły się: „Báječná žena”, „Feminity”. Niektóre cytowane przykłady nie zawsze są zgodne z przyjętą normą języka słowackiego. Wykorzystano także eufemizmy ze słowackiej literatury współczesnej, autorstwa m.in.: Denisy Fulmekovej, Petra Macsovszkiego, Petra Pišťanka oraz Eteli Farkašovej. Dla pełności obrazu funkcjonowania eufemizmów przywołuję również w pracy niektóre starsze jednostki leksykalne pochodzące ze słownika Adolfa P. Zatureckiego¹⁰.

⁵ Slovenský národný korpus Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied w wersji prim-6.0., podkorpusy: prim-6-0-public-all oraz prim-6-0-img-sk. <http://slovníky.korpus.sk/> (dostęp: 20.07.2012). W pracy cytaty z tego źródła opatruję skrótem SNK.

⁶ *Slovník slovenského jazyka*. T. 1–6. Red. Š. PEČIAR. Bratislava 1959–1968. <http://www.slovníky.korpus.sk> (dostęp: 30.09.2010). W pracy słownik oznaczam skrótem SSJ (cytaty pochodzące z wersji drukowanej opatruję numerem strony).

⁷ *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4 dopl. a upr. vyd. Red. J. KAČALA. M. PISÁRČIKOVÁ, M. POVAŽAJ. Bratislava 2003. <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=kssj4> (dostęp: 30.09.2010). W pracy słownik oznaczam skrótem KSSJ.

⁸ *Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. PISÁRČIKOVÁ. Bratislava 2000. <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=sss> (dostęp: 30.09.2009). W pracy słownik oznaczam skrótem SSS.

⁹ *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Red. A. JAROŠOVÁ, K. BUZÁSSYOVÁ. Bratislava 2006 – T. 1: A–G; Bratislava 2011 – T. 2: H–L. W pracy słownik oznaczam skrótem SSSJ; cyfra rzymska przy skrócie (jeśli się pojawia) oznacza numer tomu.

¹⁰ A.P. ZATURECKÝ: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Red. M. KOSOVÁ. Bratislava 1975.

W badaniach nad szeroko zakrojoną problematyką eufemizacji odwołuję się w dużej mierze do osiągnięć i dorobku badawczego polskich lingwistów, z uwagi na ich znaczący wkład w rozwój badań i zjawisk towarzyszących temu interesującemu zagadnieniu. Na Słowacji i w Czechach zagadnienia te cieszą się mniejszą popularnością, zatem praca wzbogaca także językoznawstwo słowackie o nowe ujęcie mało rozpoznanej problematyki eufemizmów. W pracy wykorzystuję metody wypracowane przez słowiańską semantykę leksykalną i strukturalną, w szczególności leksykologię i leksykografię polską oraz słowacką. Uwzględniłam przede wszystkim prace teoretyczne leksykalno-semantyczne badaczy polskich i słowackich: Macieja Grochowskiego, Piotra Żmigrodzkiego, Ryszarda Tokarskiego, Jana Tokarskiego, Renaty Grzegorzczkovej, a także Jurija Apresjana, Grażyny Sawickiej czy Jadwigi Puzyniny, natomiast w ramach leksykologii i leksykografii słowackiej publikacje Juraja Dolníka, Jána Bosáka, Kláry Buzássyovej i Jána Horeckiego, a także Márii Pisárčikovej i Danieli Slančovej.

Postrzeganie eufemizmów w kontekście leksykalnym, semantycznym, stylistycznym oraz retorycznym jest zasługą polskiej lingwistki Anny Dąbrowskiej. Jej kompleksowa monografia o eufemizmach języka polskiego stała się znaczącą inspiracją dla przeprowadzonych przeze mnie badań nad eufemizmami słowackimi. Niewątpliwie prace z zakresu stylistyki słowackiej Jozefa Mistríka i Jána Findry stanowiły z kolei bodziec do zdefiniowania interesujących jednostek leksykalnych o statusie niejednoznacznym. Odmienna od polskiej realizacja językowa eufemizmów pozwoliła na wyodrębnienie jednostek, powstałych w różny sposób – na drodze derywacji morfologicznej, deskrypcji czy substytucji.

* * *

Badaniom eufemizmów poświęcono wiele uwagi, szczególnie w pracach językoznawców zachodnioeuropejskich: angielskich, niemieckich, włoskich i hiszpańskich¹¹. Bogatą literaturę na ten temat można odnaleźć we wspomnianej monografii Anny Dąbrowskiej, poświęconej całościowemu ujęciu eufemizmów w języku polskim. W niniejszej pracy przedstawię badania lingwistów słowiańskich, zajmujących się tym bardzo interesującym zagadnieniem. Przedmiotem analizy uczynię zatem prace lingwistów zachodniosłowiańskich, w mniejszym zakresie badaczy wschodniej i południowej Słowiańszczyzny, a także w niewielkim zakresie, który nie obejmuje prac slawistycznych, także dorobek lingwistów zachodnich.

Najstarsze opracowania pochodzą z lat 20. i 30. XX wieku. Wśród najwcześniejszych publikacji na temat eufemizmów na uwagę niewątpliwie zasługuje pra-

¹¹ K. ALLAN, K. BURRIDGE: *Euphemism & Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon*. Oxford 1991; E. DANINGER: *Tabubereiche und Euphemismen*. W: *Sprachtheorie und angewandte Linguistik. Festschrift für Alfred Wollman zum 60. Geburtstag*. Tübingen 1982; R.W. HOLDER: *A Dictionary of American and British Euphemisms. The Language of Evasion, Hypocrisy and Deceit*. Bath 1987; CH.E. KANY: *American-Spanish Euphemisms*. Berkeley–Los Angeles 1960.

ca Fraňa Črnka¹², która stanowiła próbkę syntetycznego ujęcia eufemizmów w językach słowiańskich wraz z licznymi różnojęzycznymi przykładami oraz artykuł Stanisława Szobera traktujący o eufemistycznych przekształceniach wyrazów¹³.

Wśród opracowań późniejszych należy wymienić prace Stanisława Widłaka, publikowane w „Biuletynie Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” oraz w „Kwartalniku Filologicznym”¹⁴. Prace tego autora dotyczą wprawdzie języków romańskich, lecz zawarte w nich treści, zważywszy na ich charakter ogólny, odnoszą się do innych języków europejskich. Są to publikacje, w których eufemizmy jawią się jako odpowiedź na tabu językowe. W podobnej konwencji utrzymany jest artykuł Marii Szewcow-Szewczyk¹⁵ oraz wcześniejsze prace Dąbrowskiej¹⁶.

Natomiast praca Przemysława Zwolińskiego dotyczy jedynie wulgaryzmów i ich zastępowania przez najrozmaitsze eufemizmy za pośrednictwem środków fonologicznych¹⁷.

Kolejna badaczka, Anna Engelking, podejmuje problematykę śmierci i umierania, przyjmując zresztą wcześniejsze ustalenia zawarte w pracach Widłaka. Autorka jako przyczynę pojawiania się eufemizmów podaje istnienie tabu. Wymienia kilka charakterystycznych cech dla funkcji eufemistycznej, m.in. taką, że:

funkcję eufemistyczną może pełnić tylko takie wyrażenie, które powstało w wyniku nowych oryginalnych skojarzeń, wyrażenie, które nie zaspokaja stereotypowych oczekiwań odbiorcy, ale jest dlań pewnym zaskoczeniem czy zagadką. Nowy eufemizm nie tylko zastępuje nazwę podstawową, ale nawet ją „kamoufluje”. Nie może być utarty ani zleksykalizowany¹⁸.

Z poglądem autorki możemy polemizować, gdyż wiele wyrażeń w języku słowackim ma charakter zleksykalizowany, jednak wciąż mają one wartość eufemistyczną, ponieważ nie nazywają zjawiska wprost i mają właściwości kamu-

¹² F. ČRNEK: *Ze studiów nad eufemizmami w językach słowiańskich*. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1927, R. 8, s. 15–21.

¹³ S. SZOBER: *Eufemistyczne przekształcenia wyrazów i zwrotów*. „Poradnik Językowy” 1932, z. 9/10, s. 255–257.

¹⁴ S. WIDŁAK: *Tabu i eufemizm w językach nowożytnych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1963, z. 22, s. 93–102; IDEM: *Zagadnienie tabu i eufemizmu w językach romańskich*. „Kwartalnik Neofilologiczny” 1965, z. 12, s. 73–79; IDEM: *Zjawisko tabu językowego*. „Lud” 1968, z. 52, s. 7–23.

¹⁵ M. SZEWCOW-SZEWCZYK: *Tabu i eufemizmy językowe dawniej i dziś*. „Poradnik Językowy” 1974, z. 6, s. 285–293.

¹⁶ A. DĄBROWSKA: *O eufemizmach w języku*. W: „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Linguistica” 1992, T. XV, s. 25–31; EADEM: *Eufemizmy mowy potocznej*. W: *Język a kultura*. T. 5: *Potoczność w języku i kulturze*. Red. J. ANUSIEWICZ, F. NIECKULA. Wrocław 1992, s. 119–178.

¹⁷ P. ZWOLIŃSKI: *O pewnym typie eufemizmów we współczesnej polszczyźnie mówionej*. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Wrocław–Warszawa 1978, s. 251–257.

¹⁸ A. ENGELKING: *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci)*. „Przegląd Humanistyczny” 1984, z. 4, s. 115–129.

flujące, np.: *ślc. jazyk sa mu potkol, to je taký Kubo, už je v lone Abrahámovom*. Wśród określonych cech nazw zastępczych Engelking wymienia intensywność emocjonalnego zabarwienia, szybką zmienność oraz częste żartobliwe, a nawet ironiczne nacechowanie¹⁹. Po za tym eufemizmy traktuje jako zjawisko społeczno-kulturowe, w eufemistycznych zjawiskach odbija się bowiem wyraźnie rzeczywistość pozajęzykowa.

Pozostałe prace badawcze, które warto przytoczyć w kolejności chronologicznej, to: artykuły Marii Kasprzyk, traktujące o eufemizmach w prasie²⁰, publikacja Waldemara Truszkowskiego²¹ o eufemizmach we współczesnym języku polskim oraz Ewy Masłowskiej o przeobrażeniach semantycznych nazw gwarowych diabła²². Wśród czołowych prac dotyczących eufemizmów niewątpliwie należy wyróżnić monografię Dąbrowskiej²³. Badaczka, jako pierwsza dokonała całościowego opisu eufemizmów języka polskiego, proponując aż 15 pól badawczych – dziedzin eufemizowania. Autorka monografii usytuowała eufemizmy na granicy wielu dyscyplin językoznawczych, poczynając od semantyki, poprzez leksykologię, stylistykę, a kończąc na retoryce. Oprócz rozważań teoretycznych na temat eufemizmu i tabu językowego podjęła także kwestie językowej realizacji eufemizmów. Dąbrowska przeanalizowała mechanizmy tworzenia eufemizmów za pośrednictwem środków fonologicznych, morfologicznych, słowotwórczych, leksykalnych, a także semantycznych. Rozpatrywała też środki na poziomie wypowiedzenia i tekstu oraz graficzne środki służące eufemizacji. Jej praca zawiera liczne przykłady eufemizowania również w innych językach, np. w języku angielskim, niemieckim, włoskim, hiszpańskim, a także nieliczne przykłady w serbskim, chorwackim i czeskim. Duża liczba przykładów, ilustrujących różne możliwości polszczyzny w zakresie tworzenia eufemizmów zaowocowała następnie wydaniem przez badaczkę *Słownika eufemizmów polskich*, w którym zebrała ponad 2700 wyrazów, wyrażeń i zwrotów eufemistycznych. Większość ilustrowana jest przykładami z różnych źródeł, pisanych i mówionych²⁴. Dla Dąbrowskiej celem słownika było nie tylko przełamanie istniejących tabu, lecz pokazanie, w jaki sposób (tj. jakimi środkami językowymi) można obłożone nimi wyrazy zastąpić, by ich forma uległa złagodzeniu²⁵.

¹⁹ Ibidem, s. 115.

²⁰ M. KASPRZYK: „*Foriter in re, suaviter in modo*”, czyli o eufemizmach w prasie. „Zeszyty Prasoznawcze” 1978, z. 4, s. 61–70.

²¹ W. TRUSZKOWSKI: *O eufemizmach we współczesnym języku polskim*. W: „Roczniki Naukowo-Dydaktyczne WSP im. KEN w Krakowie. Prace Językoznawcze” 1986, [T.] 5, z. 104, s. 129–142.

²² E. MASŁOWSKA: *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*. Wrocław 1988.

²³ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Wrocław 1994.

²⁴ Por. A. DĄBROWSKA: *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*. Warszawa 2005.

²⁵ Ibidem, s. 9. Autorka zaznaczyła, iż była to pierwsza tego typu praca nie tylko w leksykografii polskiej, lecz także w odniesieniu do innych języków słowiańskich. Natomiast w 2008 roku ukazał się pierwszy w językach wschodniosłowiańskich słownik eufemizmów. Por. E.P. SENÍČKINA: *Slovar eufemizmov ruskogo jazyka*. Moskwa 2008.

O problematyce eufemizacji oraz tabu językowego traktują dwie najnowsze językoznawcze prace zbiorowe: pierwsza publikacja dotyczy tabu i eufemizacji w dialektach²⁶, natomiast druga obejmuje tabu w języku i kulturze²⁷. W pierwszym opracowaniu zbiorowym znajdziemy rozważania m.in. na temat eufemizacji nazw własnych na Polesiu, a także problematykę mówienia i pisania o śmierci. Zebrane artykuły dotyczą w dużej mierze kultury ludowej, narodowej lub języka utworów literackich. Materiał językowy jest zróżnicowany – od tekstów dialektów polskich po dialekty ukraińskie, czy białoruskie. Natomiast drugi zbiór obejmuje zagadnienia tabu oraz łamania tabu w tekstach literackich, w czasopiśmie młodzieżowych, a także w języku polityki. Prezentowana praca częściowo także omawia zagadnienia z pogranicza eufemizmów i przekleństw.

Z kolei artykuł Anny Gondek i Joanny Szczęk prezentuje eufemistyczne związki frazeologiczne, dotyczące nałogu pijaństwa²⁸. Natomiast publikacje Anny Tyrpy, Tadeusza Zgółki oraz Grażyny Sawickiej podejmują zagadnienia teoretyczne, związane z tabu językowym i jego nieustannym ewoluowaniem we współczesnych kulturach²⁹.

Problematyka eufemizmów i tabu znajduje również podatny grunt w nurcie językoznawstwa, który chętnie sięga po metody i osiągnięcia dyscyplin pokrewnych, zwłaszcza tych badających kulturę³⁰, czy zagadnienia magii w języku, wiary w magiczną moc i siłę słowa³¹.

Słowackie prace na temat eufemizmów oraz problematyki eufemizacji są nieliczne. Są to opracowania, które zagadnienie eufemizmów traktują marginalnie. Brak jest większych publikacji omawiających interesujące zagadnienie, jedynie w podręcznikach do stylistyki i retoryki słowackiej wspomina się o eufemizmach, jako o wyrazach łagodzących (*zjemňujúcich výrazoch*)³². Eufemizmy w języku słowackim, podobnie jak w czeskim, stanowią często obszar leksyki ekspresywnej i w ramach tej leksyki są analizowane, jako jednostki o pozytywnym zabarwieniu (*jednotky s kladným citovým zafarbením*). Jak widać, w słowackiej lingwistyce stosuje się nieco inne podejście metodologiczne, niż w polskiej. O pewnych zmianach na płaszczyźnie leksykalnej języka – lecz tylko w aspekcie rewitalizacji i przekształceń semantycznych niektórych leksemów, czy też pojawiania się

²⁶ *Tabu i eufemizacja w dialektach słowiańskich*. Red. F. CZYŻEWSKI, A. TYRPA. Lublin 2008.

²⁷ *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009.

²⁸ A. GONDEK, J. SZCZĘK: „Blau wie ein Veilchen” – eufemistyczne związki frazeologiczne w języku niemieckim opisujące picie alkoholu. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*, s. 195–208.

²⁹ Por. *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*

³⁰ Por. A. ENGELKING: *Kłótwa. Rzecz o ludowej magii słowa*. Warszawa 2010.

³¹ Por. B. WALCZAK: *Magia językowa dawniej i dziś*. W: *Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna*. Red. H. ZGÓŁKOWA. Poznań 1988, s. 54–68; „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”. T. 13. (Wybrane teksty). Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 2001.

³² J. MISTRÍK: *Štylistika*. Bratislava 1997; IDEM: *Rétorika*. Bratislava 1980; J. FINDRA: *Štylistika slovenčiny*. Martin 2004; D. SLANČOVÁ: *Základy praktickej rétoriky*. Prešov 2001.

nowych skutek przemian cywilizacyjno-kulturowych – wspomina m.in. Klára Buzássyová. W swoim artykule wskazuje na działanie dwóch przeciwstawnych tendencji dominujących w komunikacji językowej, tzw. tendencji do melioratywności leksyki bądź do jej pejoratywności³³. Pozostałe prace dotyczące eufemizmów w języku słowackim są to publikacje mojego autorstwa, oparte na materiale słowackim, o charakterze konfrontatywnym słowacko-polskim, sięgające nierzadko również do przykładów z języka czeskiego³⁴.

W pracach czeskich leksykologów: m.in. Josefa Filipca i Františka Čermáka, podobnie jak u słowackich językoznawców wspomina się o eufemizmach jako o wyrazach łagodzących (czes. *zjemňujících*), które mają pozytywną ekspresywność (czes. *kladnou expresivitu*)³⁵. W języku czeskim status eufemizmów jest taki sam, jak w języku słowackim – tworzą one warstwę wyrazów ekspresywnych. Oprócz eufemizmów kategorię ekspresywów tworzą także inne kategorie leksykalno-słotwórcze, m.in. deminutywa, familiaryzmy, hipokorystyka oraz wyrazy dziecięce. Wśród prac czeskich autorów warto wskazać na publikację Věry Schmiedtovej, która podejmuje problematykę eufemizmów we współczesnym języku czeskim, a dotyczy ona różnych obszarów tematycznych procesu eufemizacji, np.: polityki – okresu panowania reżimu komunistycznego w Czechach, np. ches. *pracovní tábor, koncentrační tábor* zamiast *těžká vězení*, dalej przykłady dotyczące śmierci: *zesnul, odešel, zhasl, následoval ji na onen svět* zamiast *umřít*, czy też nowszych, nazw profesji i zawodów: *logistik* zamiast *skladník*, *manager prodeje* zamiast *vedoucí obchodu*, *kosmetička podlahových krytin* zamiast *uklizečka* oraz *erosenka* zamiast *prostitutka*. Wszystkie wymienione przykłady pochodzą z narodowego korpusu języka czeskiego, a w definicji eufemizmu autorka powołuje się na *Velký slovník cizích slov*, gdzie wyraźnie zaznacza, iż podstawą eufemizmu jest *zastírání skutečného významu*, czyli maskowanie znaczenia rzeczywistego, realnego³⁶. Wiele przykładów wyrazów czy też wyrażen o funkcji eufemistycznej można odnaleźć także u Vladimíra Justa, w słowniku klisz językowych (czes. *floskulí*), pracy dotyczącej współczesnej czeskiej nowomowy. Just nazwał takie wyrażenia „floskulami” i opracował specjalny słownik, nie kryjąc przy tym swojego negatywnego stosunku, w sposób niezwykle obrazowy, aczkolwiek dosadny:

³³ K. BUZÁSSYOVÁ: *Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine. (Tendencie, motívy, komunikačné efekty)*. W: *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – Leksyka – Odmiany. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*. Red. S. GAJDA. Opole 1995, s. 200.

³⁴ M. SZYMCZAK-ROZLACH: *Eufemizacja leksyki słowackiej w komunikacji międzyjęzykowej*. „Jazykovedný časopis” 2008, R. 59, Č. 1–2, s. 55–63; EADEM: *Poprawność polityczna a eufemizacja (na materiale słowackim, czeskim i polskim)*. W: *Literatura i język. Szkice opisowe i komparatywne*. T. 1. Red. M. MICHALSKA-SUCHANEK. Gliwice 2010, s. 132–139; EADEM: *Tabu a eufemizmy w języku słowackim i polskim*. W: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Red. L. ŽIGOVÁ, M. VOJTECH. Bratislava 2011, s. 107–119.

³⁵ J. FILIPEC: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha 1961, s. 115–116. Wśród takich wyrazów: *zesnout/zemřít, mrtvív/zesnulý*. F. ČERMÁK: *Jazyk a jazykověda*. Praha 1991.

³⁶ V. SCHMIEDTOVÁ: *Čeština jak ji neznáte*. Praha 2010, s. 68–70.

Floskule alespoň v pojetí mých knih, není každý významově opotřebený řečový obrat, idiom, vazba, každá partiová metafora či každá fráze... Floskule, řečeno s Karlem Čapkem není ustálené rčení, ale ustálené lhaní... Je habituální a zmechanizovaná neupřímnost³⁷.

Autor charakteryzując i krytykując źle rozumianą poprawność polityczną, przytacza wiele przykładów wyrażen kamouflujących rzeczywistość nieprzychylną dla społeczeństwa. Natomiast praca Tomasza Jeníka, wprawdzie traktująca w przeważającej mierze o tabu językowym, nawiązuje również do wyrażen zastępczych, a tym samym do złożonej problematyki eufemizmów i środków eufemizowania³⁸.

Jak widać z przeglądu literatury, wymienione prace słowackie i czeskie tylko w niewielkim stopniu podejmują problematykę eufemizowania i wnoszą stosunkowo mały wkład w rozwój interesujących badań. Korzystam jedynie z wybranych publikacji, które były w jakiejś mierze inspirujące dla moich rozważań.

Problematyka eufemizmów cieszy się również dużym zainteresowaniem wśród językoznawców rosyjskich. Wśród nich należy wymienić prace Leonida Krysina, Vasilija Moskvina, traktujące o eufemizmach we współczesnym języku rosyjskim³⁹. Krysin zwraca uwagę na działanie dwóch tendencji w języku rosyjskim: jednej, zwanej pejoratywizacją, oraz drugiej, przeciwstawnej, nazywanej melioryzacją, utożsamianej bardzo często z procesem eufemizacji. Dopełnienie wcześniejszych rozważań na temat eufemizmów w języku rosyjskim stanowi wydanie przez Elenę Senićkinę słownika eufemizmów języka rosyjskiego⁴⁰. Pewne ustalenia poczynione przez autorkę wymienionego słownika z pewnością stanowiły inspiracje dla późniejszych prac leksykograficznych o charakterze konfrontatywnym, których autorami byli wprawdzie polscy lingwiści, lecz materiał językowy pochodził z języka rosyjskiego. Należy tu przytoczyć dwie prace leksykograficzne Katarzyny Dembskiej⁴¹ oraz Antoniego Markunasa⁴². Dembska była też autorką wcześniejszych opracowań na temat zagadnienia eufemizacji, problemów badawczych eufemizmów⁴³. Słownik Markunasa obejmuje dwie grupy

³⁷ V. JUST: *Slovník floskulí 2. Malá encyklopedie polistopadového newspeaku: klišé, slogany, han-týrky, tiky, partiové metafory, slovní smogy*. Praha 2005, s. 42.

³⁸ T. JENÍK: *Jazyková tabu*. Diplomová práce. Olomouc 2003.

³⁹ Ľ.P. KRYSIN: *Eufemizmy v sovremennoj russkoj reci*. W: *Russkij jazyk konca XX stoletja (1985–1995)*. Red. E.A. ZEMSKAJA. Moskva 1996; V.P. MOSKVIN: *Eufemizmy v leksičeskoj sisteme sovremen-nogo russkogo jazyka*. Volgograd 1999.

⁴⁰ E.P. SENIĆKINA: *Slovar' evfemizmov russkogo jazyka*. Moskva 2008.

⁴¹ K. DEMBSKA: *Rosyjsko-polski słownik semantycznego pola seksu*. Toruń 2007.

⁴² A. MARKUNAS: *Rosyjsko-polski dydaktyczny słownik podstawowych eufemizmów*. Poznań 2010.

⁴³ POR. K. DEMBSKA: *Krótká charakterystyka zjawiska eufemizacji we współczesnym języku ro-syjskim (na przykładzie pola semantycznego seksu)*. W: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis. Konfrontacja. Przekład*. Red. I. ŁUCZKÓW, J. SOKOŁOWSKI. Wrocław 2002, s. 71–75; EADEM: *Gniazda*

słownictwa: tę związaną z codzienną egzystencją ludzką oraz z życiem społeczno-politycznym, podczas gdy słownik Dembskiej dotyczy tylko jednego pola semantycznego, tj. seksu – tematu w największym stopniu objętym tabu. Nieliczne eufemizmy są również notowane w słowniku zapożyczeń polskich w języku rosyjskim Wiesława Witkowskiego⁴⁴.

Dorobek południowej Słowiańszczyzny stanowią publikacje, które ukazały się pod koniec lat 90., przede wszystkim w chorwackiej literaturze lingwistycznej. Są to w dużej mierze prace o charakterze pragmalingwistycznym oraz takie, które dotyczą językowych realizacji eufemizmów, głównie artykuły Branko Kuny⁴⁵. W tekstach tych autor pisze m.in. o semantycznych środkach wyrażania eufemizmu: metafory i metonimii, wykorzystywanych ekspansywnie, głównie w języku polityki oraz o środkach występujących na płaszczyźnie leksykalnej. Wśród przykładów można odnaleźć metafory śmierci i umierania⁴⁶. Natomiast inny badacz chorwacki Dinka Pasini w swojej pracy powołuje się na chorwacki słownik jednojęzyczny Vladimira Anicia, zawierający około 25 eufemizmów, definiując je jako słowa, wyrazy łągodzące (*blaža riječ*). Wśród przykładów notuje takie zwroty czy pojedyncze leksemy, jak: *zaspati vječnim snom*, *spavati vječni san*. Z kolei Tanja Gradečak-Erdeljić prezentuje eufemizmy chorwackie w języku polityki⁴⁷.

Problematyka tabu w słowackiej i czeskiej literaturze językoznawczej zawarta jest przede wszystkim w publikacjach: Viery Budovičovej⁴⁸ Vladimíra Patráša⁴⁹, Braňa Hochela⁵⁰, Antona Habovštiaka⁵¹, Danieli Slančovej⁵² oraz wspomnianego

słowotwórcze w systemie eufemizmów współczesnego języka rosyjskiego. W: „Przegląd Rusycystyczny” 2004, z. 3, s. 79–85.

⁴⁴ W. WITKOWSKI: *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*. Kraków 2006.

⁴⁵ B. KUNA: *Eufemizmi u privatnoj i javnoj komunikaciji*. „Književna revija” 2005, br. 3–4, s. 165–173; EADEM: *Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku*. „Fluminensia” 2007, R. 19, br. 1, s. 95–113; EADEM: *Eufemizmi i gospodarstvo*. „Riječki filološki dani” 2008, knj. 7, s. 601–610.

⁴⁶ Por. przykłady: *otići na vječni počinak*; *prestati disati*; *prijeći u vječnost*; *ispustiti posljednji dah*. B. KUNA: *Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku...*, s. 95–113.

⁴⁷ T. GRADEČAK-ERDELJIĆ: *Metonimija kao izlaz-eufemizmi u jeziku politike*. W: *Jezik u društvenoj interakciji. Zbornik radova sa savjetovanja održanoga 16. i 17. svibnja u Opatiji*. Red. D. STOLAC, N. IVANETIĆ, B. PRITCHARD. Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku 2005, s. 185–192.

⁴⁸ V. BUDOVIČOVÁ: *Spisovné jazyky v kontakte. Sociolingvistický pohľad na dnešný vzťah slovenčiny a češtiny*. „Slovo a slovesnosť” 1974, R. 35, s. 171–181; EADEM: *Jazykové tabu v medzijazykovej komunikácii*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 19. Red. J. MISTRÍK. Bratislava 1990, s. 25–29.

⁴⁹ V. PATRÁŠ: *Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov)*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 26. Red. J. MLACEK. Bratislava 1997, s. 127–136.

⁵⁰ B. HOCHEL: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava 1993; IDEM: *Tabuizované slová v slovenčine*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 17. Red. J. MISTRÍK. Bratislava 1988, s. 179–187.

⁵¹ A. HABOVŠTIAK: *Tabuové slová v slovanských jazykoch*. W: *Československé příspěvky pro 8. Mezinárodní sjezd slavistů*. Zagreb 1978. Praha 1987, s. 55–65.

⁵² D. SLANČOVÁ: *Detabuizácia a markantnosť výrazu v sérii cestopisných kníh Borisa Filana*. W: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Red. M. POVAŽAJ. Bratislava 2009, s. 135–144.

wcześniej Tomasza Jeníka, a także w artykułach zebranych w tomie: *Eurolingua & Eurolitteraria*⁵³. W polskiej literaturze lingwistycznej to przede wszystkim monografia Anny Krawczyk-Tyrpy *Tabu w dialektach*⁵⁴, książka Anny Dąbrowskiej oraz wspomniane wcześniej dwa tomy: jeden dotyczący *Tabu językowego i eufemizacji w dialektach słowiańskich*, drugi z zakresu lingwistyki kulturowej o *Tabu w języku i kulturze*. Jednym z ważniejszych opracowań, lecz wcześniejszych, z lat 80., są *Szkice o tabu językowym* Zenona Leszczyńskiego, w których autor prezentuje problematykę tabu i przeżywania się eufemizmów⁵⁵. Wyróżnia m.in. dwa rodzaje tabu: tabu w planie treści oraz w planie wyrażania. Najnowsza praca zbiorowa pod redakcją Natalii Długosz ukazuje różnorodne aspekty obecności tabu kulturowego w literaturach i kulturach słowiańskich⁵⁶. Zawarte w niej artykuły dotyczą tych sfer ludzkiej egzystencji, które są najbardziej objęte tabu, a mianowicie seksualności i płciowości, cielesności i bólu oraz śmierci. Ich autorzy przez pryzmat języka i tekstów literackich odsłaniają współczesne tabu.

* * *

Praca poza wprowadzeniem i stanem badań nad eufemizmami słowackimi w kontekście ogólnosłowiańskim składa się z czterech zasadniczych rozdziałów. Rozdziały pierwszy i drugi mają charakter teoretyczny – dotyczą kulturowych i językowych aspektów tabu, zjawisk związanych z poprawnością polityczną oraz przesuwaniem się obszarów tabuizowanych. Drugi podejmuje problem definiowania eufemizmu w słowackiej, czeskiej i polskiej literaturze lingwistycznej, w wybranych leksykonach, oraz dotyczy miejsca eufemizmu w słowackiej i polskiej tradycji leksykograficznej. Kolejne dwa rozdziały mają charakter analityczny. Materiał badawczy stanowią wybrane eufemizmy kwalifikowane do określonych dziedzin ludzkiej egzystencji oraz ich językowa realizacja na płaszczyźnie morfologiczno-leksykalnej. Oprócz rozważań teoretycznych praca zawiera liczne przykłady ilustrujące różne sposoby języka słowackiego w zakresie tworzenia eufemizmów, od derywatów, substytucji po nominacje peryfrastyczne o charakterze eufemistycznych deskrypcji⁵⁷. Całość pracy dopełniają podsumowanie, bibliografia, indeks osobowy oraz streszczenia w języku słowackim i angielskim.

⁵³ *Eurolingua & Eurolitteraria*. Red. O. ULIČNÝ. Liberec 2009.

⁵⁴ A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich*. Bydgoszcz 2001.

⁵⁵ Z. LESZCZYŃSKI: *Szkice o tabu językowym*. Lublin 1988.

⁵⁶ *Tabu w oku szeroko otwartym*. Red. N. DŁUGOZ, współpr. Z. DIMOVSKI. Poznań 2012.

⁵⁷ W celu uporządkowania opisu większości badanych jednostek leksykalnych zastosowałam następujące oznaczenia: wszystkie leksemy zapisano kursywą; kwalifikatory – najczęściej w formie skróconej – wyróżniono kursywą (w zapisie hasłowym umieszczono je dodatkowo w nawiasie kwadratowym; w przypadku pojedynczych przykładów posłużono się nawiasem okrągłym); znaczenie analizowanych leksemów podano w cudzysłowie semantycznym, przykłady ich użycia zaś złożono pismem prostym i umieszczono je po dwukropku (przykłady pochodzące z SNK oraz ze źródeł internetowych opatrzone cudzysłowem).

Rozdział 1

Kulturowe i językowe aspekty tabu

1.1. Przegląd badań

Tabu jest zjawiskiem społecznym, uwarunkowanym kulturowo, pojęciem funkcjonującym w etnografii, antropologii, religioznawstwie, kulturoznawstwie, psychologii oraz w językoznawstwie, co znajduje odbicie w słownikach specjalistycznych reprezentujących te dziedziny. Jako zjawisko niezwykle złożone, wykracza daleko poza granice manifestacji językowych, oznacza bowiem zachowania ludzi, postawy, przedmioty objęte zakazem oraz tematy, jakich nie należy poruszać, choćby z uwagi na przyjęte normy społeczne, estetyczne i kulturowe.

Sam wyraz *tabu* pochodzi z grupy języków munda-polinezyjskich. Został wprowadzony przez Jamesa Cooka do języka angielskiego, skąd został później zapożyczony przez inne języki europejskie i pierwotnie oznaczał to, co święte, nietykalne, niesamowite, niebezpieczne oraz nieczyste. Ekwiwalentem łacińskim słowa *tabu* było według Cooka *sacer*, czyli 'święty'. Jeden z antropologów Jerzy Wasilewski wyraźnie wskazał na etymologię pojęcia *tabu/tapu*, rozumianego, jako to co silnie zaznaczone. Taką zresztą etymologię przyjął James George Frazer, który opracował hasło dla *Encyclopedii Britannica* z 1875 roku.

Tabu wiąże się zatem z zakazem absolutnym, występującym w wielu dziedzinach i przejawach życia ludzkiego, począwszy od gestów, przez język, obyczaje, a także czynności religijne, oraz czynności związane z życiem codziennym. Pierwotne rozumienie tabu miało na uwadze względy magiczno-religijne, właściwe kulturom archaicznym. Strach przed wypowiedaniem słów zakazanych, często z powodów irracjonalnych towarzyszył ludom pierwotnym i kulturom prymitywnym. Sigmund Freud za źródło owego tabu uważa szczególną siłę magiczną tkwiącą w ludziach i duchach, którą można przenieść na innych za pośrednictwem przedmiotów nieożywionych. Ludzi czy rzeczy, które uważa się za tabu,

można porównać do przedmiotów naładowanych elektrycznością; są one siedliskiem straszliwej siły, przekazywalnej przez zetknięcie się z nimi¹.

Freud wyróżnił dwie grupy tabu: trwałe, czyli takie, które obejmuje kapłanów, wodzów, a także zmarłych i wszystko, co do nich należało, oraz tymczasowe, związane z pewnymi sytuacjami, jak: menstruacja, połów, pozycja wojownika przed wyprawą, itp. Podkreślił wyraźnie, iż tabu może trwać przez całe lata oraz może być nałożone na duży okręg, podobnie jak interdikt kościelny. Różne rzeczy zostały zakazane bez wyraźnych powodów. Ludzie poddali się czemuś oczywistemu w przekonaniu, że każde złamanie tabu będzie ukarane automatycznie, w sposób bardziej surowy. Na przykład, nieświadomy winowajca, który zjadł mięso zakazanego zwierzęcia, popadał w głęboką depresję, a następnie rzeczywiście umierał. Najdziwniejsze było to, jak podkreśla Freud każdy, kto przekroczył jakiś zakaz, przyjmował naturę tego, co zakazane – tak, jakby wchłonął jakiś niebezpieczny ładunek. Zasięg słowa tabu obejmował niemal wszystko – ludzi, miejscowości, przedmioty i tymczasowe stany – wszystko, co jest nosicielem tajemniczego atrybutu².

Pojęcie tabu przyjęto powszechnie dla określenia zakazu społecznego w ogóle, niezależnie od czynników geograficznych czy etnograficznych. Wartość semantyczna słowa tabu w naszych społeczeństwach, nie zawsze była i jest jednoznacznie pojmowana. Wszystko, co dla jakiejś przyczyny wzbudzało lęk i było niesamowite, stawało się przedmiotem tabu. Wilhelm Wundt określił tabu jako najstarszy niepisany kodeks prawny ludzkości, który jest starszy od Bogów i wywodzi się z epoki przedreligijnej³. Freud wskazał również na definicję słowa tabu, które zawiera w sobie przeciwstawne znaczenia:

Z jednej strony określa coś świętego, z drugiej – coś niesamowitego, niebezpiecznego, zakazanego i nieczystego. Przeciwnieństwo tabu w języku polinezyjskim określane jest przez słowo *noa*, które oznacza coś zwyczajnego i powszechnie dostępnego⁴.

Tabu przede wszystkim wyraża się w zakazach i ograniczeniach. Jak podkreśla dalej Freud:

Ograniczenia tabu różnią się od zakazów religijnych, czy moralnych. Nie da się ich sprowadzić do przykazań boskich, albowiem są w istocie one zakazami same przez się [...]. Zakazom tabu brak wszelkiego uspra-

¹ Por. S. FREUD: *Totem i tabu*. Przeł. M. PORĘBA, J. PROKOPIUK. Warszawa 1993, s. 25.

² Ibidem, s. 26.

³ W. WUNDT: *Mythus und religion*. Leipzig 1909, s. 308. Cyt. za: S. FREUD: *Totem i tabu...*, s. 27–28.

⁴ Ibidem, s. 23.

wiedliwienia, geneza ich nie jest znana. Zakazy traktowane są jako rzecz oczywista⁵.

Freud śledzi rozwój tabu w wielkich systemach religijnych starożytności, paralelnie również do epoki chrześcijańskiej, aż wreszcie przedstawia, jakie formy przybierało w osobowości człowieka naszych czasów. W swoich rozważaniach powołuje się na *Encyklopedię Britannica*, która ujmuje kategorię tabu w szerszym znaczeniu:

od tabu naturalnego lub bezpośredniego, przez tabu przekazane lub pośrednie, będące rezultatem działania siły *mana* lecz albo a) uzyskane albo b) przeniesione z kapłana, wodza czy innej osoby, po tabu zajmujące miejsce pośrednie między wymienionymi, czyli takie, w którym znajdujemy elementy obu typów (np. w przypadku przywłaszczenia sobie żony przez mężczyznę)⁶.

Przedmiotów tabu jest wiele, np.: tabu bezpośrednie, które ma na celu ochronę ważnych osób: wodzów, kapłanów, ochronę słabych kobiet, dzieci i w ogóle zwykłych ludzi przed magicznym wpływem wodzów i kapłanów, obronę przed niebezpieczeństwem wywołanym kontaktem ze zwłokami lub spowodowanym spożywaniem pewnych potraw; ochronę przed zakłócaniem głównych aktów życiowych, takich jak: poród, inicjacja, małżeństwo i funkcje seksualne⁷. Pogwałcenie tabu powodowało karę ze strony bóstwa. Społeczeństwo brało na siebie obowiązek ukarania winowajcy, jeśli czyn zagrażał innym. Zatem pierwsze ludzkie systemy kar były również związane ze zjawiskiem tabu.

Tabu wiąże się także z pojęciem magii, o której stosunkowo szeroko pisał Frazer, wyróżniając trzy rodzaje magii: magię pozytywną i negatywną oraz magię sympatyczną⁸. Własną interpretację tabu prezentuje Wundt, który stwierdza, iż:

idea tabu obejmuje wszelkie zwyczaje, które wyrażają lęk przed określonymi przedmiotami, związanymi z wyobrażeniami kultowymi lub z czynnościami odnoszącymi się do nich⁹.

Wundt badał tabu w prymitywnych stadiach rozwoju dzikich plemion Australii, dzieląc je na trzy kategorie w zależności od tego, czy dotyczą zwierząt, ludzi czy innych przedmiotów. Tabu zwierzęce, uwzględniające zakaz spożywania i zabijania zwierząt, stanowi rdzeń totemizmu. Tabu ludzkie dotyczy młodych mężczyzn

⁵ Ibidem.

⁶ S. FREUD: *Totem i tabu*. Przeł. M. PORĘBA, J. PROKOPIUK. Warszawa 1993, s. 24.

⁷ W. WUNDT: Cyt. za: S. FREUD: *Totem i tabu...*, s. 24.

⁸ Por. J.G. FRAZER: *Złota gałąź*. Przeł. H. RZECZKOWSKI. Warszawa 1996, s. 38.

⁹ S. FREUD: *Totem i tabu...*, s. 27.

w okresie inicjacji, kobiet w czasie menstruacji i bezpośrednio po porodzie, nowonarodzonych dzieci, chorych, a także zmarłych. Stale używane przedmioty, takie jak: narzędzia, broń, ubranie dla innych ludzi, stanowią zawsze tabu. Angielski antropolog Frazer wymienia kilka form tabu, mówi o tabuistycznym kontakcie z obcymi, o tabu związanym ze spożywaniem potraw i pićmi¹⁰. Wspomina także o przedmiotach podlegających tabu, o częściach ciała tabuizowanych i wreszcie o wyrazach tabu, których nie należy wypowiadać czy głośno zdradzać, np. imiona krewnych, zmarłych, królów czy bogów¹¹.

Istnieje wiele definicji tabu. W etnologii tabu oznacza:

zakaz podejmowania pewnych czynności wobec obiektów czy stanów rzeczy, co do których istnieje przekonanie o ich sakralności lub nieczystości. Złamanie tabu prowadzi do „skażenia” osoby, przez co zostaje ona narażona na sankcje o charakterze światopoglądowym i społecznym oraz sama staje się niebezpieczna dla otoczenia¹².

W religioznawstwie oznacza coś, co jest:

silnie zaznaczone, nietykalne, zakazane i przeklęte. Zakaz magiczno-religijny, którego przekroczenie pociągało za sobą sankcje sił rzekomo nadprzyrodzonych. Tabu w religiach rodowo-plemiennych wiązało się z ideą nieczystości, elementarnym składnikiem niedoskonałości świata¹³.

W egzemplifikacji pojęcia tabu o wymiarze religijnym znajdują się również informacje o obiektach tabu, do których należą: seks, kwestia rozdziału płci, śmierć oraz lęk przed zmarłymi, a także obce i dziwne zjawiska, przeróżne przedmioty, szczególnie te związane z kultem religijnym, ponadto produkty jadalne, zwierzęta oraz poszczególne fragmenty przestrzeni i czasu.

Słownik mitów i tradycji kultury w pierwszej części definicji uwypukla zakazy magiczno-religijne i pojęcie tabu wyjaśnia następująco:

¹⁰ J.G. FRAZER zaznacza, iż „na Madagaskarze żołnierzom nie wolno było spożywać wielu potraw, by nie nabyli pewnych niebezpiecznych, czy też niepożądanych, właściwości, np. nie wolno im było wziąć do ust mięsa jeża, ponieważ przestraszony jeż zwija się w kłębek, a jedząc go żołnierze mogli by stać się tchórzliwi z usposobienia. Wydaje się bowiem rzeczą oczywistą, że jeśli będą jedli koguta, który zginął w walce, sami zginą na polu bitwy”. W podanych przez niego przykładach widać przemożny wpływ magii (por. *Złota gałąź...*, s. 48).

¹¹ Por. J.G. FRAZER: *Złota Gałąź...*, s. 208. Człowiek pierwotny uważa własne imię za ważną część swej osoby i wobec tego dba o nie w odpowiedni sposób. „Indianin z Ameryki Północnej jest zdania, że imię jest nie tylko nazwą, ale konkretną częścią jego osoby, w takiej samej mierze, jak oczy lub zęby, i jest przekonany, że złośliwe obchodzenie się z jego imieniem może mieć szkodliwe skutki, przyrównując to do rany zadanej jakiejś części jego ciała”.

¹² *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Red. Z. STASZCZAK. Warszawa 1987.

¹³ *Leksykon religioznawczy*. Red. W. TYŁOCH. Warszawa 1988, s. 271.

W społeczeństwach pierwotnych jest to zakaz wykonywania pewnych czynności, używania lub dotykania pewnych przedmiotów, wymawiania pewnych słów. Tabu zabrania dotknięcia osoby króla albo kapłana, czy też odzywania się do nich. W pewnych okresach nie zezwala na spożywanie mięsa niektórych zwierząt, zakazuje wstępu na cmentarze. Karą za złamanie tabu może być nieurodzaj, choroba, śmierć. Często jednak za pogwałcenie tabu nie przewiduje się żadnej kary; po prostu taki postępek uważa się za niewłaściwość i nieprzyzwoitość.

W drugiej części definicji dominują przyczyny społecznego funkcjonowania tabu:

za przenośne znaczenie wyrazu tabu uznaje atrybuty: zakazany, nietykalny, zwłaszcza ze względu na prawidła moralności, obyczajów, dobrego smaku albo na ryzyko związane z naruszeniem zakazu¹⁴.

Słowo tabu nieustannie ewoluuje. Przestało być ono tylko terminem etnologicznym czy socjologicznym, przeszło również do języka ogólnego, gdzie chętnie i często się go stosuje¹⁵. Jako termin tabu funkcjonuje też w psychologii, gdzie zakaz miał uzasadnienie pierwotnie religijne, współcześnie także społeczne¹⁶.

W słowackich definicjach słownikowych tabu jest postrzegane przede wszystkim jako coś nietykalnego i zakazanego. W KSSJ można znaleźć następującą definicję:

Tabu neskl. s. niečo **zakázané** a **nedotknuteľné**; niečo, o čom sa z morálnych, spoloč. al. iných dôvodov nehovorí; pôv. (u polynézskych kmeňov) posvätný, nedotknuteľný predmet použ. pri náboženských úkonoch: *hovoríť o chorobe je preňho tabu*¹⁷.

Wynika z niej, że względy moralne i społeczne nie pozwalają na nierespektowanie świętego zakazu.

Z kolei *Slovník cudzích slov (akademický)* podaje następującą definicję *tabu*:

1. čosi **posvätné** a **nedotknuteľné** (pod trestom magických síl), vylúčené z bežného používania a vyhradené len na náboženské (al. magické) ciele; *lingv. jazykové t. zákaz vysloviť určité slovo z náboženských al. spoločen-*

¹⁴ W. KOPALIŃSKI: *Słownik mitów i tradycji kultury*. T. 1. Warszawa 2007, s. 295.

¹⁵ A. TYRPA: *Losy słowa tabu w Polsce (od encyklopedii Orgelbranda do prasy popularnej)*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009, s. 13–22.

¹⁶ J. EKEL, J. JAROSZYŃSKI, J. OSTASZEWSKA: *Mały słownik psychologiczny*. Warszawa 1965; *Słownik psychologiczny*. Red. W. SZEWCZUK. Warszawa 1979.

¹⁷ KSSJ, 757.

ských dôvodov, tabuové slovo; 2. (všeobecne) niečo zakázané, nedotknuteľné; niečo, o čom sa nehovorí; lingv. *t-é slovo* nepoužívané zo slušnosti (pôvodne z poverčivých obáv)¹⁸.

W SSS tabu jest łączone z zasadami etykiety językowej oraz z magią. W prezentowanym artykule hasłowym słownik ten odnotowuje szereg synonimicznych przymiotników, które wyrażają ową magię oraz zakaz:

nedotknuteľný, ktorého neslobodno nejakým zásahom zničiť, porušiť, zmeniť a pod. **neporušiteľný**, **nenarušiteľný**: *nedotknuteľné, nenarušiteľné právo na osobnú slobodu; zákony sú neporušiteľné, nenarušiteľné*; chránený (ktorého chránia isté opatrenia pred narušením, porušením): *zákonom chránená prírodná oblasť*; **nemenný** (ktorého neslobodno zmeniť): *nedotknuteľný, nemenný školský poriadok*; práv. *imúnny* (na ktorého sa nevzťahuje zákon): *diplomat je imúnny*, **posvätný**, **tabuový**, **tabuizovaný**: *posvätné, tabuové knihy; je to pre mňa nedotknuteľné, je to pre mňa tabu*.

posvätný 1. nábožensky uctievaný, slúžiaci na také uctievanie: *posvätné predmety*, kultový (obyč. o mimokresťanských kultoch): *posvätné, kultové miesta, texty [...]*.

2. vzbudzujúci veľkú vážnosť, úctu; svedčiaci o tom, svätý; expr. **presväť**: *posvätné, sväté ticho; posvätné, sväté, presväté rúcho*; nedotknuteľný tabuový; *rodina je posvätná, nedotknuteľná; tabuový predmet*, **neporušiteľný**: *neporušiteľný vzťah, slub*; drahý: *drahé relikvie*; expr. nábožný: *pristupovať k niečomu s nábožnou úctou, nábožným obdivom*.

Zakaz jest nienaruszalny i chroniony. To co jest określane mianem tabu, wzbudza ogromny respekt i szacunek. Uwaga jest skierowana na nienaruszalne prawa i międzyludzkie relacje oraz na święte przedmioty, które są otoczone czcią i kultem, a także na miejsca i na rodzinę.

Na podstawie przedstawionych tu wybiórczo definicji kulturowych i językowych wyraźnie widać, iż zakaz tabuistyczny występuje w wielu przejawach życia ludzkiego, wiąże się przede wszystkim z indywidualną i społeczną egzystencją ludzką, z ochroną społecznych i indywidualnych norm każdego człowieka. Tak pojęty zakaz Widłak nazywa tabu ogólnym (*tabou général*), zaś na jego tle wyłania się tabu językowe (*tabou linguistique*), będące manifestacją tabu ogólnego na płaszczyźnie języka, w związku z nim i jego społecznym funkcjonowaniem¹⁹.

¹⁸ *Slovník cudzích slov (akademický)*. Red. L. BALÁŽOVÁ, J. BOSÁK. Bratislava 2005.

¹⁹ S. WIDŁAK: *Zjawisko tabu językowego*. „Lud” 1968, z. 52, s. 7.

Wszystkie przedstawione definicje sprowadzają się do jednej głównej tezy, zgodnie z którą tabu, to coś, o czym mówić ani pisać nie należy. O tym, że słowa mają rzekomą moc sprawczą, świadczą choćby obecne w wielu językach następujące powiedzenia: *Nie wywołuj wilka z lasu*; śl. *My o wilku a wilk tu*. Ekwiwalentem wymienionego zwrotu jest w języku słowackim frazeologizm: *My o vlku a vlk za dverami*, *My o vlku a vlk za humny*, podobnie w języku czeskim: *My o vlku a vlk tady*. Myślenie magiczne, jak wskazuje Dąbrowska, bezpośrednio wpływa na zachowania językowe, powoduje bowiem wstrzymanie się przed wypowiedzeniem jakiegoś wyrazu lub wyrażenia²⁰. Wszystko, co dla jakiejś przyczyny wzbudza lęk i jest niesamowite, staje się przedmiotem tabu. Tabu dotyczyło imion oraz zjawisk, które wywoływały lęk i bojaźń:

Samo slovo tabu sa stalo krylicím názvom pre nedotknuteľnosť. Skúmanie tabu značí jeho porušovanie, nevyhnneme sa tomu, že pri analýze odhalujeme skryté a zahalené a dotýkame sa nedotknuteľného²¹.

Oprócz związków nazw z rzeczą obawiano się także śmierci i wszystkiego, co zagraża życiu oraz dzikich zwierząt. W taki właśnie sposób, w językach indoeuropejskich: słowiańskich, germańskich i bałtyckich, zaginęła pierwotna nazwa niedźwiedzia, zachowana w grece i łacinie jako *ursus*²².

Według Zenona Leszczyńskiego wyraz tabu, który oznaczał początkowo egzotyczne zakazy kultowe, upowszechnił się w językach europejskich, poszerzając zakres swego użycia. Wszedł on do różnych dyscyplin nauk społecznych. Jego znaczenie można zawrzeć w formule:

zdecydowane omijanie lub kategoriyczny zakaz pewnych zachowań, w tym zachowań językowych²³.

Tematyka tabu stała się niezwykle popularna wśród wielu badaczy: antropologów, psychologów, etnografów oraz lingwistów. Dla Wojciecha Burszty:

pożywienie, seks i nagość (a zwłaszcza stosunek doń) są prawie we wszystkich kulturach głównymi sferami społecznymi, obwarowanymi tabu,

²⁰ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Łask 2006, s. 26.

²¹ V. BUDOVIČOVÁ: *Jazykové tabu v medzijazykovej komunikácii*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č 19. Red. J. MISTRÍK. Bratislava 1990, s. 30.

²² Etymologicznie nasz niedźwiedź, to 'ten, który je miód', niem. *der Bär*, czyli brunatne zwierzę i litewskie *lòkys* (kudłaty) są nazwami zastępczymi, używanymi zamiast nazwy właściwej, która była uważana za ważną część istoty nazywanej, a więc jej głośne wypowiedzenie było równoznaczne z przywołaniem. Por. M. SZEWCOW-SZEWCZYK: *Tabu i eufemizmy językowe dawniej i dziś*. „Poradnik Językowy” 1974, z. 6, s. 287.

²³ S. LESZCZYŃSKI: *Szkice o tabu językowym*. Lublin 1988, s. 9–10.

a społeczeństwa wypracowują szczegółowe zasady, nakładające szczególnie warunki na czynności, wiążące się z tymi właśnie aspektami życia²⁴.

Problematykę tabu w wymiarze etnologicznym czy też antropologicznym opisuje Wasilewski²⁵. Szczegółowo charakteryzuje tabu pierwotne – archaiczne, sięgając do prastarych korzeni słowiańskich. O złożoności tego pojęcia autor mówi dalej:

Nałożone na człowieka bez jego przemyślanej zgody, irracjonalne, nieczytelne... Nie poddaje się jednoznacznym definicjom, prowokuje do teoretycznego kwestionowania swojej zasadności, tak samo jak do praktycznego naruszania, jednak nadal trwa i budzi respekt²⁶.

Słowo tabu jest zamiennikiem zwykłego zakazu, powinności, unikania, epitetu niestosowności, wstydu i lęku²⁷. Wasilewski zauważa, iż w codziennym życiu, wypełnionym przekazem medialnym, jesteśmy świadkami nadpodaży tego słowa: przede wszystkim obserwujemy jego inflację w mediach. Używa się go na oznaczenie każdej restrykcji i każdego ograniczenia. Wszystko co jest wstydlive, kłopotliwe albo prywatne, może zyskać miano tabu. W etnologii tabu jako zakaz magiczno-religijny oraz nieczystość zajmują miejsce naczelne. Ponadto Wasilewski dokonuje analizy licznych zakazów magiczno-religijnych kultury ludowej, ujawniając, że przypadają one nie tylko w święta, lecz także w momentach zapoczątkowujących: rok i życie człowieka (tj. okres ciąży, cyklów wegetacyjnych). W swojej pracy badacz prezentuje dotychczasowe przyjęte koncepcje tabu oraz wskazuje na odmienne interpretacje rozumienia tego pojęcia: na interpretację magiczną, animistyczną oraz strukturalną²⁸. Po za antropologicznymi koncepcjami tabu możemy mówić o pracach językoznawców niemieckich, m.in. Hartmuta Schrödera, opublikowane w Internecie, w których autor przedstawia najistotniejsze aspekty tabu kulturowego i językowego oraz semiotyczno-retoryczne czynniki tabu²⁹. Publikacja o wyraźnie socjolingwistycznym charakterze ukazuje funkcjonowanie poszczególnych zjawisk tabu w kulturze narodów. Niemiecki badacz dokonał podziału tabu według genezy ich powstawania, wyróżniając tym samym różne rodzaje tabu. Wymienił tabu „ze strachu” (*taboo of fear*), nawiązujące do wierzeń i obyczajów, które dzisiaj pełni rolę marginalną, następnie tabu „z subtelności” (*taboo of delicacy*), obejmujące tezaury językowe, związane z dzie-

²⁴ W.J. BURSZA: *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*. Poznań 1998, s. 15.

²⁵ J.S. WASILEWSKI: *Tabu...*

²⁶ *Ibidem*, s. 9.

²⁷ *Ibidem*, s. 13.

²⁸ *Ibidem*, s. 128.

²⁹ H. SCHRÖDER: *Tabu*. www.swz.euw-frankfurt-o.de/Artikel/polf/Tabu > (dostęp: 22.07.2012).
Por. www.swz.euw-frankfurt-o.de/Artikel/polf/semiot.rheto.pdf. > (dostęp: 22.07.2012).

dzinami rzeczywistości, wymagającymi szczególnego podejścia, takimi, jak: choroba, śmierć, kalectwo, jakieś niedoskonałości; dalej tabu „z przyzwoitości” (*taboo of propriety*), związane z dystansowaniem się od niektórych przejawów rzeczywistości, łączące się ze wstydem, dążeniem do unikania wyrażen mogących wywołać społeczne oburzenie (sfera ciała, seksu) oraz tabu „z poprawności politycznej” (*taboo of political correctness*), stanowiące listę zakazów, co wolno, a czego nie należy mówić, by nie być posądzonym o zastój cywilizacyjny, czy szowinizm. Zaprezentowany tu podział tabu uwzględnia z pewnością podstawowe przyczyny tabuizacji, wskazane przez Widłaka, a później cytowane w wielu innych pracach, m.in. Marii Szewcow-Szewczyk, do których należą:

- wierzenia religijne, magia, strach, zabobon;
- względy przyzwoitości, skromności i wstydu;
- delikatność, uprzejmość, współczucie i litość;
- roztropność, przezorność, megalomania, spryt i interes³⁰.

Wyszczególniony podział przyczyn tabuizacji został częściowo zmodyfikowany przez Dąbrowską. Pierwsze dwa punkty podziału pozostawiła bez zmian, natomiast dwa ostatnie nieznacznie przekształciła. Delikatność i uprzejmość, wymienianą na miejscu trzecim, nazwała ogólnie dobrym wychowaniem. Punkt czwarty, czyli roztropność, przezorność, megalomanię, spryt oraz interes, określiła mianem tabu dyplomatycznego³¹. Tabu dyplomatyczne obejmuje zwłaszcza te sfery czy dziedziny działalności ludzkiej, które pragniemy zakryć, a nawet ukryć przed światem.

Wyszczególnione powody tabuizacji mają wyraźnie pozajęzykowe konotacje. Jednak to one decydują o funkcjonowaniu zjawisk na płaszczyźnie językowej, stąd konieczność ich szerszego przedstawienia i omówienia. Przyczyny działania tabu uwidacznia także Władysław Kopaliński, prezentując definicję pojęcia *tabu*, które uwzględnia zasady moralności, obyczaju, czy dobrego smaku. Z kolei Dąbrowska twierdzi, iż zagadnienie tabu stanowi przedmiot badań socjolingwistycznych, choć są badacze, którzy uważają, że jego motywacja nie mieści się w ścisłych kompetencjach językoznawczych³². Wielu autorów przychyliła się do postrzegania tabu również w wymiarze psychologicznym³³.

Na podstawie przedstawionej tu niezwykle złożonej i bogatej problematyki pojmowania tabu można stwierdzić, że mamy do czynienia z działaniem dwóch rodzajów tabu: pierwotnego, archaicznego, związanego z magiczno-religijnym zakazem kontaktu z przedmiotami nim objętymi, a nawet zakazem mówienia o nich (obejmuje nazwy Boga, diabła, zwierząt oraz nazwy chorób i śmierci),

³⁰ M. SZEWCOW-SZEWCZYK: *Tabu i eufemizmy językowe dawniej i dziś...*, s. 288–290.

³¹ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 37.

³² Ibidem, s. 29.

³³ Por. B. WALCZAK: *Magia językowa dawniej i dziś*. W: *Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna*. Red. H. ZGÓŁKOWA. Poznań 1988, s. 54–68; P. GUIRAUD: *Semantyka*. Przeł. S. CICHOWICZ. Warszawa 1976.

oraz współczesnym, nowożytnym związanym z przestrzeganiem obowiązujących norm moralno-etycznych i określonych zachowań społecznych.

Do kategorii tabu, we wszystkich kulturach, należą wymienione obszary oraz te zjawiska, które są dla człowieka tajemnicze, niebezpieczne i obce. Jak zauważa Anna Engelking:

tabu ma charakter mediacyjny, pośredniczący. Jest ono środkiem, dzięki któremu kontakt człowieka ze sferą sacrum jest w ogóle możliwy. Zakazy tabu, chroniąc przed bezpośrednim zetknięciem z sacrum powodują, że powstaje tu kontakt bardzo szczególny, bo uświęcony³⁴.

Współczesny obszar tabu dotyczy tabu nowożytnego, współczesnego, tzw. tabu społecznego. W nowoczesnych, zorganizowanych społecznościach, jakim jest też społeczeństwo słowackie, zasady etyczne, moralne i towarzyskie oraz empatia (delikatność, uprzejmość) i etykieta (kurtuazja, grzeczność, dobre wychowanie) wyznaczają granice tabu społecznego. Według Budovičovej tabu społeczne obejmuje następujące obszary komunikacji społecznej³⁵:

- obszar magiczno-sakralny: nazwy bóstw, zaklęcia;
- obszar wyrażający ludzką egzystencję: narodziny, śmierć, choroby, wiek, małżeństwo, sferę intymną, jak również nazwy części ciała i organów – tu nazwy zastępcze mają postać eufemizmów lub dysfemizmów;
- obszar nazw profesji oraz zainteresowań: slang wojskowy, teatralny, lekarski;
- obszar socjalno-społeczny: nazwy wzbudzające asocjacje negatywne, pesymistyczne, zastępowane określeniami, podkreślającymi prestiż i większy szacunek.

Tabu społeczne uwzględnia harmonijne współżycie między ludźmi. W kulturze współczesnej jest to nienaruszalność sfery spraw egzystencjalnych, budzących lęk, jak: choroby, kalectwo, śmierć, ale także rzeczy i zachowania niestosowne, które naruszają poczucie przyzwoitości i wstydu, niepożądane ze względu na poprawność polityczną oraz niedyplomatyczne. O pewnych tematach nie należy mówić (ze względów obyczajowych, grzecznościowych, ideologicznych czy społeczno-politycznych), a pewnych wyrazów niecenzuralnych należy się wystrzegać, niezręcznie jest o nich mówić, bo mogą kogoś urazić, dotknąć bądź ośmieszyć. Konsekwencją naruszenia tabu obyczajowego, zasad grzeczności i delikatności wobec ludzi dotkniętych nieszczęściem (np. kalekich), jest potępienie przez opinię publiczną. Nowe manifestacje tabu są wynikiem nowych warunków, innej rzeczywistości społecznej. Są to zakazy wywołane wstydem, skromnością, przyzwoitością i delikatnością.

³⁴ A. ENGELKING: *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci)*. „Przegląd Humanistyczny” 1984, z. 4, s. 116.

³⁵ V. BUDOVIČOVÁ: *Jazykové tabu v medzijazykovej komunikácii*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 19..., s. 25–46.

1.1.1. Tabuizacja w ujęciu lingwistów polskich

Zagadnienie tabu w wymiarze kulturowym i językowym zostało szczegółowo scharakteryzowane oraz opisane nie tylko przez etnologów, antropologów czy psychologów, dostrzeżone zostało również przez polskich językoznawców. Znaczna część rozważań na temat tabuizacji była przedstawiona we wspomnianej już monografii Dąbrowskiej, poświęconej eufemizmom współczesnego języka polskiego³⁶. Autorka m.in. wskazała na etymologię słowa tabu oraz na inne zagadnienia związane z motywacją pojawiania się tabu językowego w literaturze językoznawczej: polskiej, niemieckiej i angielskiej. Sam wyraz tabu, jak podkreśliła Dąbrowska, jest przymiotnikiem; w językach indoeuropejskich natomiast rzeczownikiem, przymiotnikiem lub czasownikiem.

Szeroko pojętą problematykę tabu w dialektach polskich podjęła z kolei wspomniana Krawczyk-Tyrpa, która w ramach tabu pierwotnego wyróżniła sześć kręgów tematycznych, dotyczących nazw: Boga, demonów, czarów, śmierci, chorób i przyrody. Przyczyną tabu, jak wskazała, jest strach przed tym, co obce, inne: „Człowiek czuje się słaby, bezsilny, bezradny wobec mocy, które go przewyższają”³⁷. Nieco inaczej przedstawiła tabu nowożytnie. Tabuizacji podlega to, co ludzkie. Między tabu ogólnym (zakazami pewnych zachowań) a tabu językowym (zakazami mówienia o tych zachowaniach) można zauważyć pewien paralelizm. Autorka odnotowała tu trzy kręgi tematyczne tabuizacji: związane z płciowością człowieka, z nieczystością fizjologiczną oraz z moralnie nagannymi postawami. Oprócz kręgów tematycznych tabuizacji przedstawiła również sposoby omijania słów tabu, przez używanie słów wartościujących pozytywnie bądź środków słowotwórczych.

Zwieńczenie zagadnień związanych z problematyką tabuizacji kulturowej i językowej oraz jej zmienności historycznej i kulturowej stanowią również wspomniane najnowsze dwie prace zbiorowe: jedna pod redakcją Feliksa Czyżewskiego i Anny Tyrpy, dotycząca tabu językowego i eufemizacji w dialektach słowiańskich, a druga redagowana przez Dąbrowską. Pierwsza publikacja obejmuje analizę aspektów tabu językowego w mowie potocznej, w stylu artystycznym, w kulturze ludowej, a także podejmuje problem nazw własnych na materiale polskim, ukraińskim i białoruskim. Wspominana także wcześniej praca zbiorowa na temat tabu w języku i kulturze, sięgająca po metody wypracowane przez lingwistykę kulturową, porusza problemy tabuizacji w następujących kręgach tematycznych: w literaturze współczesnej, w wybranych aktach mowy, w tekstach prasowych, socjolektach na materiale językowym polskim, niemieckim, rosyjskim, a także słoweńskim. Istotne są również zagadnienia natury ogólnej, traktujące zja-

³⁶ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*

³⁷ A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich*. Bydgoszcz 2001, s. 262.

wisko tabu w aspekcie retorycznym, dalej jego związek z konwencją – przestrzeganiem pewnej, zwykle milczącej umowy, a także podejmowanie uniwersalnych tematów tabu, takich jak: śmierć, choroba, odmienność fizyczna, życie seksualne, opierając się na prasie popularnej³⁸. Oprócz problematyki samego pojęcia tabu prezentowany tom zawiera także studia dotyczące przełamywania tabu w dowcipach czy też w języku polityki. Wygodnym medium dla naruszania sfery tabu jest Internet, jak twierdzi Janina Fras:

łamane jest przede wszystkim tabu seksualne oraz tabu dotyczące obrażania innych polityków. Ogólnie można powiedzieć, że większe znane serwisy i fora internetowe mają coraz lepsze i szybko aktualizowane filtry, niektóre fora prywatne przekraczają wszelkie granice wulgarności, obsceniczności. Internet daje obywatelom możliwość nie tylko obrażania polityków, ale i organizowanie protestów, wtedy, kiedy czują się obrażeni przez polityków³⁹.

Najnowsza praca zbiorowa pod redakcją Natalii Długosz ukazuje rozmaite aspekty obecności tabu kulturowego w literaturach i kulturach słowiańskich. Prace dotyczą tych sfer ludzkiej egzystencji, które są najbardziej obwarowane tabu, a mianowicie seksualności i płciowości, cielesności i bólu oraz śmierci. Autorzy przez pryzmat języka i tekstów literackich odsłaniają współczesne tabu⁴⁰.

Zainteresowanie tabu językowym obserwujemy w Polsce właściwie od lat 60. XX wieku. Prekursorem badaczem tego zagadnienia był Widłak, zajmujący się także problematyką eufemizacji⁴¹. W 1988 roku ukazały się wspomniane już *Szkice o tabu językowym* Leszczyńskiego, potem kolejno w 1994 roku *Eufemizmy współczesnego języka polskiego* Dąbrowskiej, traktujące pośrednio również o zjawisku tabu ogólnokulturowego i tabu językowego. Ostatnia monografia została wznowiona uzupełnionym drugim, poprawionym wydaniem w 2006 roku. W roku 2000 pojawia się publikacja nawiązująca do magicznej siły słowa oraz do tabu pierwotnego: *Kłątwa – rzecz o ludowej magii słowa* Anny Engelking, a rok później *Tabu w dialektach polskich* Anny Krawczyk-Tyrpy. Pozostałych badaczy tej problematyki odnajdujemy w monografii Anny Dąbrowskiej⁴².

³⁸ *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*

³⁹ J. FRAS: *Mediatyzacja komunikacji politycznej a przekraczanie tabu językowego*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*, s. 324.

⁴⁰ *Tabu w oku szeroko otwartym*. Red. N. DŁUGOSZ przy współpracy Z. DIMOVSKIEGO. Poznań 2012.

⁴¹ S. WIDŁAK: *Zagadnienie tabu i eufemizmu w językach romańskich*. „Kwartalnik Neofilologiczny” 1965, z. 12, s. 73–79.

⁴² A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 16. Anna Dąbrowska wskazała wśród badaczy: Marię Szewcow-Szewczyk, Annę Engelking, Monikę Kaczor, a ponadto Bogdana Walczaka, nawiązującego do zjawiska magii językowej oraz Władysława Miodunkę.

Interesujące badania na temat obszaru tabu w systemie polskiej kultury prowadził również Michael Fleischer, dla którego tabu są konstruktywnymi jednostkami systemu drugiej rzeczywistości⁴³. Samo tabu podlega podziałom stratyfikacyjnym – istnieje tabu dla interdyskursu oraz tabu dla poszczególnych subkultur. Fleischer mówi o funkcjonowaniu tzw. regumatywów:

tabu również stanowią regumatywy, decydujące o tematach, treściach, problemach, o których w danej kulturze warto komunikować oraz o sankcjach kulturowych lub socjalnych za ich nieprzestrzeganie. Tabu zatem składa się z obszaru tabuizowanego oraz z instancji czuwającej nad jego przestrzeganiem⁴⁴.

Wymieniony autor przeprowadził wśród ponad setki respondentów odpowiednią ankietę, która dotyczyła następujących zagadnień: o czym nie wolno mówić, kto/co tego zabrania, o czym się nie mówi, kto/co temu zapobiega, co stanowi tabu, kto/co dba o jego przestrzeganie. Podobne badania, lecz nieco inaczej ukierunkowane, a dotyczące zmian obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze, przedstawiła Dąbrowska. Uwzględniając konteksty, które pojawiły się w korpusie języka polskiego zwróciła uwagę na to, iż:

współcześnie tabu przestaje działać w takich sferach życia społecznego, jak narkotyki, rak, i choroby psychiczne, śmierć i cierpienie, operacje plastyczne i – przede wszystkim – seks⁴⁵.

Zatem podjęła następujące problemy: co współcześnie przestaje być tematem tabu, co nadal stanowi tabu, a co staje się tematem tabu. Warto też zwrócić uwagę na prace związane z przekładem, które ujmują interesującą problematykę tabu w nieco odmiennym kontekście, np. jest tu mowa o tabuizmach w przekładzie wybranych dzieł literatury anglojęzycznej, słoweńskiej, rosyjskiej czy polskiej⁴⁶.

Oprócz analizy wybranych przekładów autorzy tekstów prezentują problematykę przesuwania się granic tabu we współczesnej kulturze, m.in. piszą o postępującej wulgaryzacji dzieł literackich, a także o sferze sacrum, związanej z tematyką tabu. Wśród sfer naznaczonych tabu najczęściej wskazuje się w europejskim kręgu kulturowym: erotykę, religię, ojczyznę, hierarchię społeczno-polityczną, niwelujące się obyczaje (narodziny, śmierć), rodzinę, a także jednostkę wraz z podmiotowością (intymność) oraz język⁴⁷.

⁴³ M. FLEISCHER: *Obszar tabu w systemie polskiej kultury*. W: *Literatura – kultura – komunikacja*. Red. W. GRASZEWICZ, K. STASIUK. Wrocław 2006, s. 283–299.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 284.

⁴⁵ A. DĄBROWSKA: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2008, s. 178.

⁴⁶ *Tabu w przekładzie*. Red. P. FAST. Katowice–Częstochowa 2007.

⁴⁷ B. TOKARZ: *Tabu i autocenzura w przekładzie*. W: *Tabu w przekładzie...*, s. 11.

1.1.2. Tabuizacja w ujęciu lingwistów słowackich i czeskich

W słowackiej literaturze językoznawczej zagadnieniu tabu nie poświęcono żadnej monografii. Jest wprawdzie kilka prac na ten temat, jednak problematyka tabuizacji nie doczekała się szczegółowego opisu, podobnie jest z tematyką eufemizacji – zjawiskiem towarzyszącym tabuizacji.

Wśród publikacji wcześniejszych, pochodzących z lat 80., a dotyczących tabuizacji leksyki, należy z pewnością wymienić prace Braňa Hochela⁴⁸. Pod pojęciem wyrazów tabu Hochel rozumie wyrazy: obrzydliwe, ordynarne (*škaredé slová*) czyli przekleństwa, wulgaryzmy i wyrazy obsceniczne (*nadávký, vulgarizmy a obscenné slová*), które wyróżniają się niezwykle bogatymi możliwościami derywacyjnymi. Wymienione grupy wyrazów włącza do warstwy slangu, przy czym te bardziej wulgarne i obsceniczne zalicza z kolei do argotu⁴⁹. Zwraca również uwagę na funkcjonowanie wulgaryzmów i przezwisk w języku literackim, lecz koncentruje się na jego odmianie potocznej⁵⁰.

Osobną kategorię tworzą przedmioty oraz zjawiska sfery seksualnej. Tu język słowacki nie posiada rodzimych leksemów, wykorzystuje za to chętnie wyrazy obce, np. *homosexuál* zamiast *teploš*. Bezpośrednie określenia stanowią wyraźne tabu i uznawane są za obsceniczne. Wyrazy obsceniczne i wulgaryzmy bardzo często występują w slangu, o czym zresztą świadczą liczne przykłady, uwzględnione w wymienionym słowniku slangowym.

W zasadzie wszystkie prezentowane wulgaryzmy slangowe tworzą liczne szeregi synonimiczne, które z jednej strony są maksymalnie nacechowane ekspresywnością, natomiast z drugiej – mają tzw. niską, a nawet zerową ekspresywność, np. *hovadina – prkotina – volovina – debilina – blbina*. Wiele leksemów traci na owej ekspresywności, co się wydaje paradoksalne, a jednak niektóre wyrazy wulgarne są w pewnym sensie eufemizmami, np. *debilina* czy *brko* w odniesieniu do grubiańskich określeń obscenicznych⁵¹.

Przedstawione tu wyrazy tabu mieszczą się w ramach tabu w planie wyrażania wyodrębnionego przez Zenona Leszczyńskiego obok drugiego rodzaju tabu, jakim jest tabu w planie treści (tabu tematyczne)⁵². Jest to rodzaj

⁴⁸ B. HOCHEL: *Tabuizované slová v slovenčine*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 17. Red. J. MISTRÍK. Bratislava 1988. s. 179–187; B. HOCHEL: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava 1993.

⁴⁹ B. HOCHEL: *Slovník slovenského slangu...*, s. 181–183.

⁵⁰ Ibidem, s. 183.

⁵¹ B. HOCHEL: *Tabuizované slová v slovenčine...*, s. 184.

⁵² Z. LESZCZYŃSKI: *Szkice o tabu językowym*. Lublin 1988, s. 28–36. Tabu w planie treści obejmuje tematy, których nie należy poruszać zgodnie z normą społeczną. Przestrzeganie tabu polega tu w zasadzie na przemilczaniu tego, co jest nim objęte. Tabu w obrębie planu wyrażania, to przede wszystkim wyrazy tabu. Bywają one również pomijane milczeniem. Jako środki zastępcze stosuje

tabuizacji leksykalnej, która odnosi się nie tyle do obszarów rzeczywistości, ile raczej do sposobów jej nazywania⁵³. Należy w tym miejscu przypomnieć, że tabu rozumiane jest również jako zakaz pewnych zachowań językowych, czyli zakaz wypowiedziania określonych wyrazów, będących jednostkami językowymi. Stąd pojęcie tabu stało się też terminem występującym w lingwistyce. Jednak w wielu wypadkach słowniki terminologii językoznawczej nie podają odrębnego hasła tabu, lecz wyraz – tabu⁵⁴. Podobnie jest w słowackiej leksykografii. KSSJ w egzemplifikacji artykułu hasłowego tabu, w punkcie 2 podaje jego inne znaczenie, zgodnie z którym jest to słowo ze względów grzecznościowych omijane: *tabuové slovo [lingv.]* «ktorému sa používatelia jazyka vyhýbajú, nepoužívané zo slušnosti». W zasadzie we wszystkich słownikach: objaśniających (*výkladových*) wyraz określany jako tabu jest utożsamiany z wyrazem wulgarnym, obscenicznym, którego unikamy z różnych powodów, głównie z przyczyn obyczajowych, towarzyskich i ze względu na przyzwoitość.

Ponadto KSSJ wskazuje, iż do tego typu leksyki tabuizowanej należą: wyrazy grubiańskie i wulgarne (*výrazy hrubé a vulgárne*), które tworzą warstwę leksyki ekspresywnej i wyrażają:

citový postoj ku skutočnosti spôsobom, ktorý sa hodnotí ako spoločensky neprímeraný, neslušný (np. *drístať, panghart, sviňa* (nadávka), alebo pochádzajúci z oblasti spoločenského tabu (*pajzel*)⁵⁵.

Są to wyrazy znajdujące się na pograniczu języka literackiego, zdarza się, że niektóre z nich sięgają jednak znacznie dalej. Z kolei Mária Pisárčiková opowiada się za przyjęciem wyrazów wulgarnych i grubiańskich do leksyki substandardowej, traktowanej jako część leksyki nieliterackiej, jednak nie ma tu ostrej i jasno wytyczonej granicy ich funkcjonowania:

Pri zaradovaní hrubých a vulgárnych slov medzi spisovné či nespisovné prostriedky nevládne jednotnosť. Prvé chápanie (ako nespisovné prvky slovnej zásoby) podporuje fakt, že hrubými a vulgárnymi slovami sa vyjadruje záporný, odsudzujúci postoj k istej skutočnosti takým spôsobom, ktorý sa spoločensky hodnotí ako neprímeraný, neslušný (ide najmä o slová z oblasti spoločenského tabu); zo spisovného jazyka ich vylučuje spoločenská nevhodnosť podmienená sémantikou týchto slov. Pri dru-

się oczywiście eufemizmy, wśród których Leszczyński wymienia przekształcenia, elipsę, synonimy, peryfrazy, aluzje, czy też informacje o charakterze metatekstowym.

⁵³ T. ZGÓŁKA: *Retoryka tabuizacji*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*, s. 27.

⁵⁴ Por. A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 27. Językoznawcze definicje wyrazu tabu podkreślają konieczność jego omijania, czasem podają powód takiej konieczności. Stąd również taki zapis.

⁵⁵ KSSJ, 29–30.

hom chápaní (ako spisovných slov) sa berie do úvahy ich neutrálna vonkajšia jazyková stránka⁵⁶.

Chodzi tu m.in. o wyeliminowanie z oficjalnego użycia takich wyrazów, które wyklucza sama ich semantyka oraz brak zgodności z ogólnie przyjętą normą społeczną oraz etykietą.

W tym miejscu należy również zaznaczyć, że w języku słowackim funkcjonuje odmienna od polskiej stratyfikacja języka ogólnonarodowego. Stratyfikacja języka słowackiego działa w oparciu o model Jána Horeckiego, który w ramach języka ogólnonarodowego jako najwyższego w hierarchii wyróżnił następujące formy: literacką (*spisovná*), standardową (*štandard*) oraz substandardową (*subštandard*), a poza językiem ogólnonarodowym wskazał na gwary (*narečia*) wraz z tzw. z przejściowym pasmem ponadgwarowym⁵⁷. Elementy slangu tworzą część formy substandardowej. Przyjęty model został aplikowany przez wielu słowackich językoznawców z drobnymi jego modyfikacjami⁵⁸. W ramach standardu funkcjonuje potoczna odmiana języka słowackiego (*hovorová slovenčina*), o zróżnicowanych stopniach ekspresywności, o której Ján Bosák pisze w następujący sposób:

jazyk hovorový umožňuje vyjadrovať rozličné stupne emocionálnosti (expresívnosti) a pragmatickosť v závislosti od konkrétnej komunikačnej situácie⁵⁹.

Bosák kładzie ogromny nacisk na funkcjonowanie sfer komunikacyjnych (wariantów) języka. Według niego powstają mieszane, przejściowe lub nowo tworzące się warianty⁶⁰. Największą rolę odgrywa tu potoczna odmiana języka słowackiego, w swym nieskodyfikowanym wariacie (*hovorová slovenčina - nekodifikovaná varieta*). W języku polskim przyjmuje się istnienie dwóch podstawowych odmian języka narodowego – jest to język ogólny oraz gwary ludowe⁶¹.

⁵⁶ M. PISÁRČIKOVÁ: *Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe*. „Slovenská reč” 1988, R. 53, s. 149–150.

⁵⁷ J. HORECKÝ: *Vychodiska k teórii spisovného jazyka*. W: *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1979, s. 13–22.

⁵⁸ Por. L. KRÁLČÁK: *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka*. Nitra 2009, s. 74–81. Model stratyfikacyjny języka słowackiego został przyjęty m.in. przez Ivora Ripkę, Danielę Slančovą, Jána Bosáka oraz Lubomíra Kralčáka.

⁵⁹ J. BOSÁK: *Teória spisovnej slovenčiny a aktuálny slovanský kontext*. Bratislava 1995, s. 22–30.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 28.

⁶¹ *Współczesny język polski*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 2001, s. 85–86. Język ogólny realizuje się pierwotnie w mowie, a następnie w piśmie. Gwary ludowe występują tylko w mowie. Polscy lingwiści (Zenon Klemensiewicz, Stanisław Urbańczyk, Antoni Furdal, Teresa Skubalanka, Danuta Buttler, Stanisław Gajda, Walery Pisarek, Andrzej Markowski i Aleksander Wilkoń) podejmowali problematykę stratyfikacji polszczyzny. Gajda podkreślił, że polszczyzna istnieje i funkcjonuje

Kontynuując rozważania na temat leksykalnego i leksykograficznego pojmowania wyrazów tabu, należy również przedstawić stanowisko Jozefa Mistríka, który zalicza je do leksyki potocznej, podkreślając ich prowienencję familiarną. Za pomocą wyrazów tabu można najczęściej wyrazić własne emocje, uczucia, oburzenie, ironię czy gniew, a czasem nawet sympatię. Są to niejednokrotnie wyrazy zdeformowane (np. *fáro, prúser*), części bardziej złożonych jednostek wyrazowych (np. *krista... tvoja mať, dokelu*), wyrazy wulgarne, wyrazy tabu, a także wypowiedzi zrozumiałe jedynie w kontekście lub przez odpowiednie ich intonowanie⁶². Na uwagę zasługuje tu egzemplifikacja leksemu wulgarnego, odnotowanego w słowniku etymologicznym Vacláva Machka⁶³.

Tabuizowana leksyka stanowi integralną część komunikacji werbalnej, stosowanej często w komunikacji mówionej, w beletrystyce, a także w wielu gatunkach prasowych o charakterze komercyjnym⁶⁴. Tworzą ją nazwy o konotacjach negatywnych, a są to przeważnie wyrażenia ekspresywne. Najwyższy stopień w hierarchii leksemów tabuizowanych stanowią wulgaryzmy (np.: nazwy intymnych części ciała, takich jak: organy płciowe, czynności seksualne, np.: *čurák, dosrať sa*, następnie wyrazy grubiańskie. Są to nazwy niewłaściwe ze względów etycznych, przekleństwa oraz wyzwiska, np.: *buzerant* zamiast *homosexuál, cundra* zamiast *žena ľahkých mravov, pobehlica*⁶⁵.

W słowackiej literaturze językoznawczej, co wielokrotnie podkreśliłam, zagadnieniu tabuizacji nie poświęcono szczególnej uwagi, bowiem nie było kompleksowej monografii w tym zakresie, poza publikacjami o charakterze socjologiczno-społecznym, takimi, jak *Slovenské tabu* czy *Tabu v cirkvi*⁶⁶. Powstały wprawdzie nieliczne prace przyczynkarskie o zjawisku tabu⁶⁷. Wyróżnione publikacje traktowały o tabu jako o zjawisku wieloaspektowym, które może być opisywane w diachronii oraz synchronii. Część z nich uwzględnia odmiany języka artystycznego i potocznego (miejskiego).

je w postaci rozwiniętego zespołu odmian (podjęzyków), a współcześnie jesteśmy świadkami jego niestabilności i przebudowy. Ibidem, s. 207.

⁶² J. MISTRÍK: *Štylistika*. Bratislava 1997, s. 99–100.

⁶³ Autor przy wyrazie *kurva* podaje inne określenia, najczęściej zdeformowane fonetycznie „**kunčka* (= slepička) nebo *koroptvička*. O opracowaniu tego leksemu świadczą zapiski pochodzące z dzieł Komenskigo: *Orbis pictus*, słownika Kamaldulskiego oraz słownika Bernoláka”. V. MACHEK: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1971.

⁶⁴ SSSJ, 37–38.

⁶⁵ SSSJ, 38.

⁶⁶ L. ŠAJDOVÁ, D. PODRACKÁ, V. MEČIAR: *Slovenské tabu*. Bratislava 2002; J. DUŠAN, K. JURAJ: *Tabu v cirkvi*. Banská Bystrica 2000.

⁶⁷ A. HABOVŠTIAK: *Tabuové slová v slovanských jazykoch*. W: *Československé příspěvky pro 8. Mezinárodní sjezd slavistů*. Zagreb 1978. Praha 1987, s. 55–65. W języku słowackim jako nazwy pochodzenia tabu uznaje się nazwy: „*medveď*, nářečové názvy *netopiera, rastliny, imelo* itp.”. Ibidem. Publikacje pozostałych badaczy zob. Wprowadzenie s. 17.

Tabu językowe jest postrzegane przez Budovičovą jako zjawisko o charakterze socjolingwistycznym i zarazem jako kategoria komunikacyjna przejawiająca się w komunikacji wewnątrzjęzykowej oraz w komunikacji międzyjęzykowej. Budovičová powołuje się tu na Pavla Trosta, czeskiego uczonego, który badał tabu językowe i włączył je w obszar planu *parole* – planu realizacji językowej. Autor wyraźnie zaznacza przynależność tabu do określonej przestrzeni kulturowej oraz jego archaiczne zakotwiczenie:

jazykové tabu je určované územne zvykmi určitého kultúrneho priestoru a prejavuje sa ako sociálna norma reči. Jazykové tabu je zakotvené v archaickej viazanosti reči⁶⁸.

Natomiast sama autorka wydzieliła następujące grupy tabu:

- tabu pozajęzykowe (*mimojazykové tabu*, *rituálne*, np. *alimentárne*);
- tabu językowe (*jazykové tabu*), dotyczące słownego wyrażenia tabu rytualnego lub stosowania pewnych środków językowych w określonych dziedzinach życia społecznego oraz w pewnych sytuacjach komunikacyjnych. Tu właśnie pojawia się kategoria eufemizmu;
- tabu międzyjęzykowe (*medzijazykové tabu*), wyłączające pewne określone wyrazy lub sposoby wyrażania z komunikacji międzyjęzykowej nienacechowanej (obejmuje wulgaryzmy, wyrazy obsceniczne oraz homonimię międzyjęzykową);
- tabu lingwistyczne (*lingvistické tabu*) obejmujące zakaz dotykania, podejmowania określonych tematów oraz poddawania ich publicznej krytyce w obszarze wewnątrzjęzykowym, ale najczęściej w sferze kontaktów międzyjęzykowych (np. kontakty słowacko-czeskie).

Budovičová zaznacza, zresztą zgodnie ze stanowiskiem Sawickiej⁶⁹, że tabu podlega regułom konwencji. Obszar wyrazów tabuizowanych może ulec rozszerzeniu, jeśli włączymy w ich zakres wyrazy – eufemizmy lub dysfemizmy stylistyczne, synonimiczne, a także zwroty frazeologiczne – czyli wyrażenia zastępujące rzeczywistość objętą tabu. Poza wyróżnieniem obszarów tabuizacji, Budovičová podjęła także problem tabu purystycznego, obecnego w latach 40. w języku słowackim i czeskim. Autorka podkreśliła, że dla dobrze funkcjonującej komunikacji międzyjęzykowej konieczne jest zaprzestanie walki o zachowanie bezwzględnej czystości językowej:

Súčasná jazyková politika a jazyková kultúra vyvíja obojstrannú snahu po zachovaní jednak blízkosti, jednak identity a povedomia odlišnosti

⁶⁸ V. BUDOVIČOVÁ: *Jazykové tabu v medzijazykovej komunikácii*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 19..., s. 25–29.

⁶⁹ G. SAWICKA: *Konwencja a tabu językowe*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*, s. 31–45.

obidvoch partnerov. Odstránenie puristických tabu je podmienkou dobrého fungovania medzijazykovej komunikácie⁷⁰.

Interesujące spostrzeżenia natury leksykograficznej, a dotyczące leksyki tabuizowanej, lecz w ujęciu diachronicznym, prezentuje Alexandra Rajčanová, która dokonuje przeglądu tej leksyki w słowniku: *Historický slovník slovenského jazyka*⁷¹, a następnie w pozostałych: SSJ oraz w KSSJ⁷². W pierwszym spośród wymienionych wyżej słowników leksemu tabuizowane – wulgaryzmy raczej się nie pojawiały, natomiast jeśli były sygnalizowane, to bardzo rzadko. Dopiero zmiany polityczno-społeczne oraz kulturowe tendencje postmodernistyczne po 1989 roku doprowadziły do złamania pewnych przyjętych konwencji społecznych i do otwarcia tematów uznanych za tabu, jak również tych, które były przemilczane i omijane z różnych powodów. Rajčanová wyraźnie zaznacza, że *Historický slovník slovenského jazyka* jest wyczerpującym źródłem opracowania i ugruntowania przedstawionej tu leksyki. Problematyka obsceniczności i wulgaryzmów w języku słowackim stała się również przedmiotem zainteresowań innego słowackiego badacza – Vladimíra Patráša⁷³, który zgodnie z poglądami Macieja Grochowskiego, powołuje się na ich klasyfikację⁷⁴. Rozważania Patráša koncentrują się wokół leksyki obscenicznej, przy czym obsceniczność jest dla niego synonimem wulgarności, podczas gdy Hochel mówi o wyrazach nieprzyzwoitych, ordynarnych (*škaredé slová*), czasami stosując wymiennie inne terminy: wyrazy tabu, czy wulgaryzmy (*tabuizované slová, vulgarizmy*). Najbardziej kompleksowy opis wulgaryzmów w języku słowackim prezentuje Patráš, wykorzystując w swoich badaniach fragmenty prozy słowackiej lat 90. Wprowadzony przez niego termin obsceniczności służy potrzebom wyrażania artystycznego i jest stosowany:

na označenie umeleckého vyjadrenia, a estetického vnímania intímnych a sexuálnych praktík, nie však v pornografickom zmysle, ale na

⁷⁰ V. BUDOVIČOVÁ: *Jazykové tabu v medzijazykovej komunikácii*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 19..., s. 43.

⁷¹ *Historický slovník slovenského jazyka*. T: A–J. Red. M. MAJTÁN. Bratislava 1991.

⁷² A. RAJČANOVÁ: *Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní*. W: *Varia VI. Zborník materiálov zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra–Piesok 3–5.12.1997)*. Red. M. NÁBĚLKOVÁ. Bratislava 1997, s. 208–217.

⁷³ V. PATRÁŠ: *Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov)*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 26. Red. J. MLACEK. Bratislava 1997, s. 127–136.

⁷⁴ M. GROCHOWSKI: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa 2002, s. 20–21. W klasie wulgaryzmów badacz wyróżnia: wulgaryzmy systemowe, czyli jednostki lekсыkalne objęte tabu wyłącznie ze względu na ich cechy formalne, niezależne od ich właściwości semantycznych i rodzaju kontekstu użycia, oraz wulgaryzmy referencyjno-obyczajowe, czyli jednostki lekсыkalne objęte tabu ze względu na ich cechy semantyczne i zakres odniesienia przedmiotowego. Za pomocą tego rodzaju wulgaryzmów naruszane są konwencje kulturowe przyjęte w danej społeczności. Wulgaryzmy te nie tworzą zamkniętego zbioru jednostek, nie da się ustalić ich pełnej listy. Ibidem.

„sprítomnenie psychologicky a antropologicky podstatnej oblasti „ľudského života”⁷⁵.

Obscenicznosť według tego autora oscyluje wokół pojęć funkcjonujących na pięciostopniowej skali: eufemizmy – przezwiska – przekleństwa – wulgaryzmy – tabuizmy–ekstrementy (eufemizmy – prezývky – nadávky – vulgariizmy – tabuizmy – exkrement – art⁷⁶).

Ekspansja potoczności, obecna w literaturze pięknej lat 90. i późniejszych, doprowadziła do pojawiania się wulgaryzmów⁷⁷. Wulgaryzacja w tekstach literackich jest funkcjonalna, stanowi bowiem świadomą prowokację artystyczną, a także zwiększa komercyjną atrakcyjność i przyczynia się do zacierania różnic między kulturą wysoką a niską:

Do textu vstupujú oslobodené pomenovania, ktoré donedávna boli proklamatívne umiestnené na okrajových pozíciách národného jazyka⁷⁸.

W stylu artystycznym były łamane konwencje kulturowe, które wyrażały się w używaniu wulgaryzmów referencyjno-systemowych typu: *srať, grcať, prdieť*. O wymiarze lingwistycznym, socjalnym i psychologicznym leksyki tabuizowanej świadczą m.in. badania Maričovej i Slančovej. Sonda przeprowadzona wśród respondentów – Słowaków potwierdza, że leksyka tabuizowana stanowi integralną część dzisiejszej komunikacji werbalnej, zwłaszcza komunikacji miejskiej. Osoby biorące udział w ankiecie przygotowanej przez obie autorki podkreśliły, iż obecność zwulgaryzowanej leksyki w literaturze słowackiej nieznacznie im przeszkadza, natomiast najbardziej wrażliwe są na wulgaryzmy i agresję językową, która dominuje obecnie w wypowiedziach publicystycznych, m.in. wśród polityków, a także na tę występującą w czasopismach i prasie codziennej. Poza ankietą autorki podjęły także kwestie różnorodności terminologicznej, która dotyczy prezentowanej leksyki, a powoduje pewien chaos i wymaga uporządkowania⁷⁹. Obie proponują odmienne nazewnictwo wulgaryzmów, wprowadzając pojęcia tzw. twardych i miękkich wulgaryzmów.

⁷⁵ V. PATRÁŠ: *Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov)*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 26..., s. 127–136; http://e-slovak.sk/zborniky/SAS_26_1997.pdf (dostęp: 20.07.2012), s. 2.

⁷⁶ P. MACSOVSZKY: *Kaligrafia surovosti*. „Dotyky” 1996, Č. 5, s. 15.

⁷⁷ Por. D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK: *Wykłady ze stylistyki*. Warszawa 2013, s. 209.

⁷⁸ V. PATRÁŠ: *Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre (na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov)*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 26...

⁷⁹ D. MARIČOVÁ, D. SLANČOVÁ: *Vulgariizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii*. W: *Sociolingvistica Slovaca*. T. 5: *Mesto a jeho jazyk*. Red. E. ONDREJOVIČ. Bratislava 2000. Autorki odwołują się do całego ciągu synonimicznego leksyki tabuizowanej, która obejmuje: *škaredé slová, hrubé slová, obscénnu, profannú lexiku, háklivé slová*.

Daniela Slančová podejmuje problem przekraczania tabu w innej swojej publikacji, utrzymanej w kontekście kultury języka słowackiego, w oparciu o prozę Borisa Filana⁸⁰. Autorka bardzo wyraźnie stwierdza, iż w ostatnich latach zwiększa się próg tolerancji dla naruszania tabu referencyjnego i językowego⁸¹. Oprócz niewielkich publikacji na temat tabuizowania leksyki słowackiej funkcjonuje w języku słowackim kilka prac traktujących pośrednio o zjawisku tabuizacji, a związanych z leksyką substandardową obecną w literaturze współczesnej, dominującą w języku ludzi młodych⁸². Przedstawieni tu badacze zajmują się wszechpanującą problematyką kategorii potoczności w języku oraz postępującą wulgaryzacją języka, obserwowaną również w polskiej literaturze językoznawczej⁸³.

Nie sposób pominąć również prac czeskich lingwistów, którzy mieli swój udział w podejmowaniu interesującej tematyki tabu. Były to prace, które z jednej strony uwzględniały zasady przestrzegania norm grzecznościowych czy poprawnościowych, a z drugiej, podejmowały problemy tabu społecznego i detabuizacji w języku, literaturze oraz w mediach⁸⁴. Wnosiły one nieco inne spojrzenie na szeroką problematykę tabuizacji.

Pavel Trost sformułował m.in. zasady przestrzegania tabu z uwzględnieniem norm grzecznościowych i poprawnościowych. Pojęcie tabu zakwalifikował do płaszczyzny *parole*, a także wskazywał na społeczne normy mowy⁸⁵. Autor podkreślał także językowy aspekt nierówności płci. Ustalił zasady poprawnego wysławiania się. Dobrze wychowane młode kobiety używają łagodnego sposobu mówienia i nie mogą wypowiadać się tak samo, jak mężczyźni (szczególnie, gdy są to wystąpienia publiczne), nie wolno im mówić na głos, krzyczeć w domu chorego lub w domu pogrzebowym.

Kolejnym z wymienionych badaczy podejmujących temat tabu językowego w języku czeskim był Jeník, który w swojej pracy przedstawił dwa rodzaje tabu: pierwotne, związane z nazwami Boga, nazwami zwierząt, ze śmiercią czy chorobami oraz tabu społeczne – nowożytne, dotyczące człowieka, jego cech charakteru, wad i nałogów, statusu społecznego, sfery intymnej, a także procesów fizjo-

⁸⁰ D. SLANČOVÁ: *Detabuizácia a markantnosť výrazu v sérii cestopisných kníh Borisa Filana*. W: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Red. M. POVAŽAJ. Bratislava 2009, s. 135–144.

⁸¹ Ibidem, s. 135.

⁸² M. PISÁRČIKOVÁ: *Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe*. „Slovenská reč” 1988, Č. 53, s. 140–151; O. ORGOŇOVÁ, J. DOLNÍK: *Používanie jazyka*. Bratislava 2010; J. KAČALA: *Subštandardné slova v Krátkom slovníku slovenského jazyka*. „Slovenská reč” 1983, Č. 48, s. 289–293.

⁸³ Por. A. GRYBOSIOWA: *Język wtopiony w rzeczywistość*. Katowice 2003; A. REJTER: *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności*. Katowice 2006.

⁸⁴ Por. T. JENÍK: *Jazykové tabu*. Diplomová práce. Olomouc 2003; *Eurolingua & Eurolitteraria*. Red. O. ULICHNÝ. Liberec 2009.

⁸⁵ Por. P. TROST: *Bemerkungen zum Sprachtabu*. W: *Travaux du cercle linguistique de Prague*. Vol. 6: *Etudes Dedicées Au Quatrième Congrès De Linguistes*. Prague 1936, s. 288–294.

logicznych⁸⁶. Zwrócił uwagę, również na to, iż tabu językowe najpełniej wyraża się na płaszczyźnie leksykalnej, tym samym wskazał na środki językowe, które pełnią rolę zastępczą, a zatem na eufemizmy. Według Jeníka eufemizmy powstają w swoistym cyklu, to znaczy w trzech etapach: pierwszy dotyczy ich powstania, drugi polega na automatyzacji i funkcjonowaniu w kontekście, natomiast ostatni stanowi swoistą leksykalizację (semantyzację). Zdarza się, że pierwotnie tabuizowany wyraz, który pełnił funkcje eufemizmu, zużył się i nie pełni już tym samym funkcji zasłaniającej, tak jak w przypadku słowackiego i czeskiego leksemu *záchod/toaleta*.

Ostatnia z publikacji o charakterze zbiorowym jest prawie w całości poświęcona problematyce tabu i detabuizacji w języku i literaturze⁸⁷. Obejmuje artykuły czeskich, słowackich, a także polskich językoznawców, które dotyczą zagadnienia tabu w słowach i obrazach oraz w telewizyjnych serwisach informacyjnych. Poza tym podejmuje także problem tabu w języku potocznym (por. Natalia Lipińska), nawiązuje m.in. do języka blogów erotycznych (Jadwiga Tarsa). Jeden z autorów zbiorowej publikacji – Oldřich Uličný analizuje wulgaryzmy we współczesnej czeskiej komunikacji językowej, a Franciszka Witkowska-Michna podkreśla problem przekładu kłopotliwych jednostek idiomatycznych. Natomiast Lipińska wskazuje na parametry miary tabu w komunikacji potocznej, które odnoszą się bezpośrednio do człowieka, do wymiarów jego ciała, wysokości zarobków, wieku, czasem metaforycznie opisują jego możliwości intelektualne. Tabu językowe stanowią tu określenia starości, otyłości, zbytniego wychudzenia, zbyt niskiego lub zbyt wysokiego wzrostu, opłat, określonych sum pieniężnych czy wysokości zarobków, ubóstwa, a także bogactwa.

Jak widać, w przedstawionych tu językach zachodniosłowiańskich mechanizmy i środki powstawania tabu są podobne. Języki słowacki, czeski i polski należą do jednego kręgu kulturowego, wspólne słowiańskie korzenie, wspólna tradycja wierzeń i przekonań wpłynęły i nadal wpływają na podobieństwo społecznych mechanizmów powstawania tabu.

1.2. Tabu a eufemizmy

Jak już niejednokrotnie podkreślałam, tabu językowe, podobnie jak tabu w ogóle, wiąże się z zakazem wymawiania pewnych wyrazów. Ten zakaz respektowany jest również na poziomie języka i wówczas pojawia się kategoria eufemizmu. To właśnie eufemizm jest odpowiedzią języka na zakaz wypowiedziania pewnych wyrazów. Skoro na dany wyraz nałożono tabu, to zjawisko, które ono

⁸⁶ T. JENÍK: *Jazykové tabu...*

⁸⁷ Por. *Eurolingua & Eurolitteraria...*

nazywa, może być zbywane milczeniem albo w miejsce wyrazu – tabu pojawia się określenie zastępcze niebędące nazwą wprost. Takim określeniem zastępczym, nazywającym „na około”, pozbawionym negatywnych konotacji *verbum proprium*, jest właśnie eufemizm.

Jak wiadomo, tabu i eufemizmy współistnieją w języku. Lecz nie wszystkie eufemizmy powstają wskutek działania mechanizmu tabuizacji. Tabu jest pojęciem mającym znacznie szerszy zakres niż pojęcie eufemizmu. Inna jest także treść terminu tabu. Tabu jako zakaz stanowi przejaw życia społecznego o szerokim zasięgu, zaś na jego tle można wyodrębnić tabu językowe, natomiast eufemizm odnosi się do wyrazów zastępczych, użytych w miejsce wyrazów nieakceptowanych ze względów społecznych czy moralnych, a nawet niestosownych w danych sytuacjach komunikacyjnych. Zatem nie tylko względy społeczne, lecz także aspekt pragmatyczny odgrywa tu swoistą rolę. Widłak nadmienia, iż:

zjawisko tabu istnieje w społeczeństwach nowożytnych tak, jak istniało w społeczeństwach prymitywnych. Zmienił się tylko jego charakter, przesłanki, na których się opiera, powody, dla których istnieje. Zakazy językowe istnieją i będą nadal istnieć, zmienia się tylko ich motywacja. Od zakazu magiczno-religijnego do zakazu w ogóle⁸⁸.

Tabu w językach nowożytnych, jak pisze Widłak, to także cenzura językowa. Jednak nawet nowożytnego tabu nie należy, a nawet nie powinno się utożsamiać ze zjawiskiem eufemizmu. Zjawisko tabu jest jednym z aspektów komunikacji międzykulturowej. Naruszenie konwencji kulturowych tabu może spowodować zaburzenie szerszej komunikacji między kulturami.

Na podstawie najnowszych badań polskich lingwistów, m.in.: Dąbrowskiej, Sawickiej i Zgółki, pojęcie tabu i jego zakres nieustannie ewoluje i wymaga redefinicji⁸⁹. Tabu to nie jedynie społecznie usankcjonowany zakaz wypowiedziania pewnych wyrazów uznawanych za niestosowne, choć rzeczywistość ukryta pod nimi niekoniecznie musi być uznana za zakazaną, czy choćby niestosowną. Jest to również zakaz mówienia o pewnych obszarach rzeczywistości pozajęzykowej, uznanych za całkowicie zabronione, niezależnie od słów, jakim ta rzeczywistość byłaby nazwana. Stanowi to rodzaj tabuizacji tematycznej i zachowanie o charakterze językowym, zakaz mówienia „w ogóle” o czymś – zjawisku, postaci, przedmiocie⁹⁰.

⁸⁸ S. WIDŁAK: *Zagadnienie tabu i eufemizmu w językach romańskich*. „Kwartalnik Neofilologiczny” 1965, z. 12, s. 79.

⁸⁹ A. DĄBROWSKA: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2008; G. SAWICKA: *Konwencja a tabu językowe*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy...*, s. 31–46; T. ZGÓŁKA: *Retoryka tabuizacji*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*, s. 23–30.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 24.

Tabu językowe przyjmuje dwie różne formy: aktu milczenia i aktu mowy, których postać oraz użycie podlega konwencjom językowym, czyli umowie znajdującej zastosowanie do języka, obejmującej zachowania językowe i zawierające je zachowania społeczno-kulturowe akceptowane przez społeczeństwo⁹¹. Milczenie, zdaniem Jolanty Rokoszonej, odgrywa istotną rolę w funkcjonowaniu języka, gdyż jest ono zawsze obecne w komunikacji językowej⁹². Przychyłam się tym samym do stanowiska reprezentowanego już wcześniej przez Sawicką, iż pojęciem tabu należy objąć obszar nieco szerszy, niż tylko ten wyznaczony przez eufemizmy.

1.3. Tabu a poprawność polityczna

Pojęcie tabu łączy się również ze zjawiskiem poprawności politycznej (PP) wywodzącej się od ang. *political correctness*. W znanym nam dziś kontekście, jako pierwszy użył tego pojęcia antropolog kulturowy Franz Boas, a w latach 60. zostało ono spopularyzowane dopiero dzięki monografii Dinesha D'Souza: *Nieliberalna edukacja*⁹³. Był to jeden z dość częstych przypadków w historii kultury, gdy pojęcie użyte przez autora w znaczeniu pejoratywnym i ironicznym zostało natychmiast podchwyczone przez jego przeciwników, głównie elitę lewicowo-liberalną jako pozytywna autoidentyfikacja tego ruchu. Ze Stanów Zjednoczonych zjawisko PP rozszerzyło się na inne kraje, zwłaszcza europejskie.

Badanie fenomenu PP wymaga ujęcia interdyscyplinarnego, jak podkreśla Oleg Leszczak, łączenia następujących aspektów: kulturowo-psycho-socjologicznego, semiotycznego oraz pragmatyczno-funkcjonalnego. Nie jest to samodzielne zjawisko społeczne, lecz reakcja na nierówność społeczno-kulturową, w której docho- dzą do głosu problemy związane z mniejszością, rasą, a nawet płcią⁹⁴.

Poprawność polityczna początkowo oznaczała zastępowanie w języku określeń uznawanych za ewidentnie krzywdzące pewne grupy społeczne na rzecz wy- rażeń bardziej neutralnych, eufemistycznych. Zakres określeń uważanych za społecznie obraźliwe szybko jednak przekroczył pierwotnie wąski zbiór i obec- nie obejmuje również neutralne w swych intencjach terminy, określające przede wszystkim grupy, które uważają się za dyskryminowane lub niedoceniane.

⁹¹ G. SAWICKA: *Konwencja a tabu językowe*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy...*, s. 31–46.

⁹² J. ROKOSZOWA: *Milczenie jako fakt językowy*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznaw- czego” 1994, z. 50, s. 27–47. Chodzi tu o milczenie uczestniczące w „akcie mowy”, wyrażone przez sytuację mówienia, kontekst oraz wiedzę uczestników interakcji. Ibidem, s. 41.

⁹³ Por. http://angelus.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=3145:jk-w-po-trzasku-mateusz-gadacz&catid=1223:publicystyka&Itemid=790 (dostęp: 20.07.2012).

⁹⁴ O. LESZCZAK: *Semiotyka stosunków międzyludzkich: między wolnością a równością*. W: *Poprawność polityczna – równość czy wolność?*. Red. R. STEFAŃSKI. Toruń–Kielce 2007, s. 13–14.

Idee poprawności politycznej wiążą się z teorią relatywizmu językowego sformułowaną przez Edwarda Sapira, a następnie w formie skrajnej przez Benjamina L. Whorfa, w której świat widzimy przez pryzmat języka, i w której nie ma także możliwości bezpośredniego dotarcia do obiektywnego świata⁹⁵. Każdy człowiek wyraża się tak, jak jest to przyjęte w danej kulturze narodowej. Nie powinno się przekraczać pewnych barier, które nam stawia język oraz kultura narodowa.

Problematyka poprawności politycznej była chętnie podejmowana przez wielu badaczy, nie tylko przez filologów, lecz także psychologów, politologów oraz socjologów. W środowisku filologów i psychologów zaowocowało to zbiorem artykułów w ramach cyklu *Rozmowy o komunikacji*, w którym polityczna poprawność była definiowana m.in. jako:

- pewien styl oficjalnego publicznego komunikowania, polegający na unikaniu takich negatywnych ocen jakiejś osoby, których źródłem jest jej przynależność grupowa, jeżeli na ową przynależność osoba ta nie ma wpływu⁹⁶;
- zalecenie komunikacyjne mające uzasadnienie nie tylko etyczne, lecz także praktyczne⁹⁷.

Wydaje się, iż program politycznej poprawności, jako wynikający zarówno z poczucia przyzwoitości, taktu, jak i dobrego samku nie powinien budzić szczególnych zastrzeżeń. Polityczna poprawność w wielu środowiskach budzi niechęć, a nawet nienawiść:

Kritici poukazujú tiež na to, že úmyselným zamlčivaním niektorých faktov, napr. identity páchatela trestného činu, politická korektnosť zabráňuje spájať významné sociálne súvislosti (pozrite Rasa a kriminalita). Týmto opäť nielenže neprispieva k riešeniu problémov, ale naopak, znemožňuje ich riešenie [...]. Odporcovia politickej korektnosti vycítajú, že sa nedotýka podstaty problému a že nepomenúva vec pravým menom, čo znemožňuje jej riešenie. Politická korektnosť môže byť nepriamo späť a pozitívnu diskrimináciou alebo šíriť dezinformáciu⁹⁸.

Poprawność polityczna utożsamiana jest również z taktem, o czym świadczy wypowiedź Janusza Maciaszka:

Deklarowanym celem poprawności politycznej jest unikanie zachowań, w tym zachowań językowych, które mogłyby w jakiś sposób ranić uczucia innych ludzi⁹⁹.

⁹⁵ R. GRZEGORCZYKOWA: *Wstęp do językoznawstwa*. Warszawa 2007, s. 190.

⁹⁶ M. TOKARZ: *Poprawność polityczna*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna*. Red. G. HABRAJSKA. Łask 2006, s. 10.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ www.prop.sk www.protiprudu.info (dostęp: 23.08.2010).

⁹⁹ J. MACIASZEK: *Poprawność polityczna i perswazja językowa*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna...*, s. 47.

W prezentowany model świetnie wpisują się właśnie eufemizmy, które powstają ze względu na takt, respekt oraz kurtuazję, a także dobre wychowanie, np. wobec ludzi niedołączonych czy nieszczęśliwych. Poprawność polityczna zabrania stosowania niektórych słów czy określeń w odniesieniu do osób niepełnosprawnych, okaleczonych fizycznie i duchowo. Zaleca się, a nawet nakazuje odstąpienia od używania wyrazów, które mogłyby im sprawić przykrość, a także ich rodzinom oraz najbliższym. Nie używa się przymiotników takich, jak: *slepy*, *hluchy*. O osobach niewidomych oraz głuchych mówi się: *nevidiaci*, *nedoslýchavý*, *nepočujúci*. Są to osoby z upośledzeniem intelektualnym czy fizycznym (słc. *ľudia s duševným, telesným a mentálnym postihnutím*). Z kolei homoseksualiści to *gejovia*, a homoseksualistki są określane jako: *lesbičky*. W każdym języku jest wiele słów obraźliwych, nacechowanych negatywnie czy pogardliwie. Intencje eliminowania takich leksemów obelżywych wydają się słuszne, tu z pomocą przychodzą eufemizmy oraz ich rola łagodząca. Pojęcie eufemizmu, jak pisze Grochowski:

odnosi się zatem do wszelkich wyrażen językowych, które charakteryzują obiekt lub stan rzeczy w sposób pośredni (nie wprost), są użyte z intencją zastąpienia jednostki, a także są oceniane z punktu widzenia przyjętej przez daną zbiorowość konwencji jako lepsze – w opozycji do wyrażen prezentujących charakterystykę bezpośrednią, uważanych za gorsze¹⁰⁰.

Eufemistyczne zamiany w wielu przypadkach są gwarantowane przez peryfrazy, czego przykładem są wyrażenia: *człowiek w podeszłym wieku*, *bliscy finału życia* zamiast *starzec* lub *starucha*¹⁰¹.

W języku słowackim do określeń poprawnych politycznie, eufemistycznych, a związanych ze starością oraz upływem czasu należą: *jeseň života*, czy w stosunku do osoby starszej – *skôr narodený*, *starší človek*. Natomiast w języku czeskim ekwiwalentami człowieka starego są następujące omówienia: *dřívě narozený*, *starší člověk*, *zralý člověk*. Poprawność polityczna może być utożsamiana ze stosowaniem się do przyjętych w danej kulturze konwencjonalnych zachowań, wówczas zgodne z konwencją zachowanie większość członków danej społeczności ocenia pozytywnie, jako efekt dobrego wychowania i dobrej kompetencji komunikacyjnej, a łamanie tych zasad jest potępiane¹⁰². Jan Jacko podkreśla, że:

istnieją podobieństwa między polityczną poprawnością a etykietą: to znaczy obie określają kanon elegancji i „dobrego tonu” w zachowaniu i mówieniu. Reguły etykiety obowiązują w określonym środowisku i są

¹⁰⁰ Por. M. GROCHOWSKI: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów...*, s. 23.

¹⁰¹ W. ZAIKA: *Poprawność polityczna a estetyka mowy*. W: *Poprawność polityczna – równość czy wolność?...*, s. 54–55.

¹⁰² G. HABRAJSKA: *Poprawność polityczna*. W: *Poprawność polityczna – równość czy wolność?...*, s. 25.

konwencjonalne, a narzucanie reguł lokalnej etykiety innym kulturom jest przejawem braku tolerancji¹⁰³.

Poprawność polityczna, rozumiana jako unikanie tematów tabu, może być stosowana tylko wtedy, kiedy zgadza się z naszym systemem wartości. Skłonni jesteśmy tolerować wszystko, co nam bezpośrednio nie zagraża lub mieści się w granicach naszej tolerancji¹⁰⁴. Warto w tym wypadku być poprawnym politycznie, bo jest to perswazyjnie bardziej skuteczne. Zatem polityczna poprawność stanowi swoisty kodeks językowy oraz zespół zachowań i opinii przedstawianych jako „antydiskryminacyjne”, dotyczących zwłaszcza rasy, płci, seksu i ekologii, prezentowanych przez wpływowe kręgi lewicowe i postępowo-liberalne, które dążą do narzucenia tych zasad społeczeństwu, a napiętnowania i odrzucenia zasad im przeciwnych, uznanych za „politycznie niepoprawne”¹⁰⁵.

Pewne określenia funkcjonujące w oficjalnym języku słowackim czy języku czeskim, np. sł. *Cigáň*, czes. *Cikán*, zostały zastąpione przez sł. *Róm*. Na Słowacji również dyskutowano o tym, czy należy i czym skutkuje używanie wyrazów: *cigániť*, czy *cigánska pečienka*, które wywołują skojarzenia raczej niepochlebne, chociaż jak podaje Kazimierz Michalewski, etymologia wyrazu *Cygan* nie uzasadnia jego ewentualnego obraźliwego charakteru¹⁰⁶. Podobnie stało się w języku słowackim z innymi wyrazami, będącymi nazwami niektórych narodowości, np. *Eskimák* (*Eskimáci*), który został zastąpiony przez *Inuk*, oraz *černoch* przez kompozycję *Afroameričan*. W tym samym duchu wypowiada się Janina Fras, która postrzega poprawność polityczną jako formę tabu językowego, przejawiającą się w takim doborze słów w wypowiedziach publicznych, aby nie obrazić żadnego z członków szeroko pojmowanych mniejszości (narodowych, seksualnych i itd.) i grup uznanych za dyskryminowane¹⁰⁷. Chodzi tu o zakaz używania określeń obraźliwych i zastępowanie ich nazwami neutralnymi, łagodniejszymi, np. *gej* zamiast *teploš*.

Problem ideologii PP spowodował także poważne konsekwencje dla leksykografii, bowiem pojawiły się w użyciu nowe wyrazy i wyrażenia, więc obowiązek

¹⁰³ J.F. JACKO: *Semiotyczne aspekty poprawności politycznej*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna...*, s. 35.

¹⁰⁴ G. HABRAJSKA: *Poprawność polityczna*. W: *Poprawność polityczna – równość czy wolność?...*, s. 27.

¹⁰⁵ <http://haggard.w.interia.pl/politpopr.html> (dostęp: 22.07.2012).

¹⁰⁶ K. MICHALEWSKI: *Poprawność polityczna w Polsce*. W: *Jazykoveda v pohybe*. Red. A. BOHUNICKÁ. Bratislava 2012, s. 198. Autor zaznacza, że „wprawdzie w niektórych tekstach zarzuca się cyganom kradzieże, czy kręctwa, lecz nie bezpodstawnie, gdyż współcześnie w całej Europie jest sporo osób żebrzących, oszukujących i kradnących. Takie uogólnianie jest niebezpieczne, zapewne większość z nich pracuje uczciwie, zdarzają się jednak osoby nieuczciwe, które popełniają przestępstwa. W taki sposób utrwalają się także negatywne stereotypy dotyczące różnych narodowości”.

¹⁰⁷ J. FRAS: *Mediatyzacja komunikacji politycznej a przekraczanie tabu językowego*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*, s. 319.

nakazuje ich rejestrację i umieszczenie w słowniku¹⁰⁸. Poprawność polityczna obejmuje także niepisany zakaz wyśmiewania się z ludzi ze względu na rasę, płeć i narodowość. Formę tabu stanowi nieujawnianie, a tym samym eufemizowanie intymnych problemów zdrowotnych i życia seksualnego. Chodzi też o zwyczaj, a nawet nakaz unikania pewnych określeń ze względu na ich drastyczność, niegrzeczność, a wręcz wulgarność, gdyż naruszają zasady dobrego smaku i przyzwoitości. Janina Fras oraz pozostali badacze zgodnie podkreślają, że:

wulgarność języka jest akceptowana i dość powszechna w odmianie potocznej języka, zwłaszcza w rejestrze rubaszno-wulgarnym, będącym jednym ze składników tej odmiany, który nie jest stosowany w jednako-
wy sposób przez użytkowników odmiany potocznej. Z tego względu nie-
które wyrażenia dla jednych są wulgarne, a dla innych neutralne¹⁰⁹.

Dla Elżbiety Laskowskiej zjawisko poprawności politycznej jest traktowane jako szczególnie przejaw etykiety językowej, która polega na okazywaniu szacunku partnerowi komunikacji z równoczesnym pomniejszaniem własnej roli oraz przejawianie zainteresowania sprawami partnera. Część tej etykiety językowej odnosi do szerszej zbiorowości¹¹⁰. W całym procesie formowania etykietek poprawności politycznej w stosunku do konkretnych osób ogromną rolę odgrywają stereotypowe opinie i sądy. Krzysztof Polok mówi o tym, że stereotypy rządzą sposobem myślenia oraz ustalają pewien zastany porządek rzeczy¹¹¹. Stereotypy mówią nam, czego się wystrzegać, co należy zaakceptować, co warto rozważyć, a czego nie brać pod uwagę. Podobne rozważania na temat funkcjonowania stereotypów między członkami różnych narodowości/grup etnicznych rozwija Uta M. Quasthoff¹¹².

¹⁰⁸ Por. P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice 2009. s. 121–122. Autor mówi o narodzinach nowej formy cenzury, która ma po części charakter ideologiczny, ale raczej kulturowy i obyczajowy. Działanie takiej cenzury obserwujemy we wbudowanym w program Microsoft Word 2000 słowniku synonimów. Brak takich jednostek, jak: *cyganić czy oszwabić* przy poszukiwaniu bliskoznaczników słowa *oszukiwać*. Wpływ PP na leksykografię jest na szczęście nieznaczny. W *Slovníku súčasného slovenského jazyka* pod artykułem hasłowym *ciganiť* mamy informację w postaci eufemizmu: *vedome nehovoriť pravdu, klamať* (SSSJ, 427).

¹⁰⁹ J. FRAS: *Mediatyzacja komunikacji politycznej a przekraczanie tabu językowego*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*, s. 320.

¹¹⁰ E. LASKOWSKA: *Wyrażanie emocji a poprawność polityczna*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze...*, s. 85.

¹¹¹ K. POŁOK: *Artykuł poprawny politycznie*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna...*, s. 73.

¹¹² Por. U.M. QUASTHOFF: *Etnocentryczne przetwarzanie informacji. Ambivalencja funkcji stereotypów w komunikacji międzykulturowej*. W: *Język a kultura*. T. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Red. J. ANUSIEWICZ, J. BARTMIŃSKI. Wrocław 1998, s. 11–30. Autorka stawia m.in. pytania o odróżnianie stereotypów nieszkodliwych od stereotypów niebezpiecznych, dalej pytania o funkcję stereotypów oraz o ocenę wartościowania tych funkcji.

W języku słowackim poprawność polityczna przyjmuje rozmaite określenia: *politická korektnosť, vyváženosť, politická správnosť, spoločenská nezávadnosť* – podobnie w języku czeskim: *politická korektnost, společensky nezávadná mluva*. Natomiast w języku polskim mówimy o: *politycznej poprawności*, która jest często utożsamiana z nowomową. W byłych krajach socjalistycznych, takich jak Polska, Czechy i Słowacja, język politycznej poprawności adaptuje dla siebie przeszczerzeń, jaką wcześniej przez pół wieku zajmował język propagandy socjalistycznej. Wprawdzie w społeczeństwie ówczesnej Czechosłowacji do komunistycznej nowomowy panowało negatywne nastawienie, ale pozostawiła ona również konstrukcje językowe, które okazują się zadziwiająco dobrze wpisywać w nową, liberalną ideologię. Język poprawności politycznej wykorzystuje różne środki morfologiczne i leksykalne, chętnie posiłkuje się zapożyczeniami, a także samodzielnymi znaczeniami niektórych przymiotników, np. w języku czeskim oraz słowackim niektóre przymiotniki określające wprost starość można złagodzić następującymi formami: *starší člověk, starší lidé, starší ľudia* ('nemładý, nemladí'). Przedstawione przykłady wyraźnie wskazują, że opisane osoby są w rzeczywistości młodsze, niż osoby określane przymiotnikiem w stopniu równym, np. słc. *starí ľudia*; czes. *starí lidé*. Słownik poprawności politycznej tworzy kreatywne nowe formy i wykorzystuje w pełni proces reinterpretacji semantycznej. Wśród pojęć tworzonych do opisywania ideologii PP są takie, jak: *ageismus, ekofeminizmus, ekoterorista, eroscentrum*¹¹³. W języku słowackim poprawne politycznie eufemizmy są tworzone m.in. za pomocą środków morfologiczno-leksykalnych, często zapożyczonych, np. *handicapový/hendikepovaný* zamiast określeń wprost: *mrzák, kalika, človek s telesnou chybou*. Bardzo częstym środkiem leksykalnym jest peryfraz, która narzuca pewną interpretację, wartościuje, dlatego w języku propagandy chętnie się ją wykorzystuje, np. w języku słowackim: używanie wyrażenia *odložený úspech* na określenie *neúspechu, materiálna deprivácia* zamiast *závisť, czy zanikanie wyrazów blázon, hluchý, chorý, slepý* i tworzenie w ich miejsce struktur poprawnych politycznie: 'človek odlišných schopnosti', np.: *nepočujúci, nevidiaci*. Peryfraz jest chętnie stosowana w określeniach pospolitych, obraźliwych, takich jak czes. *nonakumulačne orientovaný* na oznaczenie 'żebraka' czy *substandardní obydlí* na określenie 'slumsów'. Peryfraz zachowuje pozory obiektywności, tworzy iluzję, w rzeczywistości jest domeną interpretacji i wartościowania.

Swoistym rodzajem pozornej poprawności językowej był język nowomowy. Warto przypomnieć, że ekspansja nowomowy na obszarze czesko-słowackim datuje się na rok 1948. Dobitym świadectwem stosowania określeń nie wprost – eufemizmów, z okresu dominacji nowomowy są pamiętniki Vasila Biłaka. Można tam znaleźć mnóstwo określeń zastępczych, stosowanych przede wszystkim w celach eufemistycznych. Jest to też pewien rodzaj manipulacji, a jak wiadomo:

¹¹³ *Společensky nezávadná mluva. Praktická slovníková příručka*. Red. J. RAMBOUSEK. BRNO 1994.

eufemizmy i eufemizacja stanowią bez wątpienia również środek językowej realizacji tego mechanizmu o funkcji negatywnej w komunikacji językowej. Dariusz Tkaczewski sugeruje, by w tym wypadku mówić o tzw. dobrej manipulacji czy soft manipulacji¹¹⁴. Samo pojęcie manipulacji przywodzi skojarzenia raczej negatywne. Manipulacja polityczna wiąże się bowiem z agitacją zmierzającą do opanowania mas i opiera się na manipulowaniu ludzkim umysłem. Interesujące rozważania na temat wzajemnych relacji między eufemizacją a manipulacją językową, a także poprawnością polityczną, podejmuje Branko Kuna, który w swojej pracy podaje zasady eufemizowania w ekonomii i życiu ekonomicznym¹¹⁵. Ponadto Kuna podkreśla użyteczność eufemizmów w życiu ekonomicznym, wyróżniając trzy kręgi tematyczne eufemizmów: *podwyżki cen, strajki oraz zwolnienia z pracy*. Zaznacza, że różna jest też ocena samego procesu eufemizacji: od pozytywnej do mocno negatywnej (może wtedy widzi się w niej przede wszystkim manipulację, a nie etykietę grzeczności, a może w niektórych sytuacjach bywa nawet pożądana). Dla jednych eufemizmy to rodzaj tzw. werbalnej higieny, dla innych przykrywanie prawdy, wykrzywianie rzeczywistości – czyli manipulacja. Według Kuny ekonomia i finanse to swoista „kopalnia eufemizmów”. Brak jednak wyraźnej granicy między manipulacją a poszanowaniem w użyciu eufemizmów.

Określenia poprawnopolityczne bazują na przemilczaniu niewygodnych treści bądź na stosowaniu określeń zastępczych. Ten mechanizm był często stosowany w tekstach normalizacyjnych. Przykładem działania takiego właśnie mechanizmu może być opinia o działaniach kontrewolucjonistów w partii czechosłowackiej:

„Z toho bylo jasné, že oni sami nechtějí zatarasit cestu kontrevolučným silám. [...] Jak jsem již uvedl, pro každý případ byla připravená písemná žádost o **bratrskou pomoc**. V dopise se uvádělo že nevidi podepsaní soudruzi jinou možnost než **internacionální pomoc** spojenců”¹¹⁶.

¹¹⁴ Por. D. TKACZEWSKI: *Mechanizmy wpływu społecznego i manipulacja językowa – czeskie przypadki*. Katowice 2010, s. 184.

¹¹⁵ B. KUNA: *Eufemizmi i gospodarstvo*. „Riječki filološki dani” 2008, knj. 7, s. 601–610. Współcześnie jest wiele powodów do eufemizowania. Wśród nich m.in. szanowanie godności drugiej osoby w kontaktach z nią, unikanie niewygodnych sytuacji teraz i na przyszłość, chęć kontynuacji interakcji. Jest to zjawisko, które występuje chyba we wszystkich stylach. Eufemizm stanowi wyraz poszanowania, funkcjonuje w języku dyplomacji. Wśród przykładów eufemizmów badacz wyróżnia takie, jak: *obrona niewygodnych przedsięwzięć, zatrzymanie w pracy, sekundarny materiał*. Złożone eufemizmy funkcjonują jako puste słowa, np. *wysoki poziom cen czy rozmowy zakończone niepowodzeniem*, czyli: ‘przerwane’, ‘brak zgody’.

¹¹⁶ V. BIEAK: *Paměti Vasilu Bilaka. Unikatní svědectví ze zákulisí KSC. Cesty*. T. 2. Praha 1991, s. 71.

We wszystkich przypadkach partia komunistyczna krytykowała politykę Stalina w sposób rzeczywiście eufemistyczny. Warto podkreślić, że nie został potępiony sam system komunistyczny, a jedynie poszczególni funkcjonariusze w nim działający. V. Biľak opisuje to następująco:

„Začínalo období veľkých, až tragických chyb a omylů, období kdy ve straně začaly převládat protistranické metody práce, které zavaděl Rudolf Slanský”¹¹⁷.

Polityczna poprawność święciła swe triumfy również po upadku komunizmu. Na Słowacji rozpętała się debata o tym, czy dalej stosować tzw. wyrazy ateistyczne, takie, jak: *pred našim letopočtom, nášho letopočtu*, czy powrócić do nazw starszych o wydźwięku religijnym: *pred Kristom*, a *po Kristovi*. Starano się jednak unikać odwołań do spraw religijnych. W dzisiejszym świecie, pełnym radykalnych zmian i posunięć, obserwuje się inny rodzaj nowomowy (*novoreči*), funkcjonujący w nieco odmiennych warunkach, tj. w okresie istnienia wspólnoty Europejskiej, czy partnerstwa w Unii. Świadectwem takiej nowomowy mogą być teksty zamieszczone w Internecie, a wzorujące się na zmianach, mających miejsce w Europie Zachodniej, przywołujące następujące określenia i ich przekształcenia semantyczne o charakterze eufemizującym: *nedobrovoľná udalosť v kariére* zamiast *strata zamestnania*, *manažér ľudských zdrojov* zamiast *vedúci personálneho oddelenia*, *nový systém bonusov* zamiast *zniženie odmien*, *sociálna kohézia* zamiast *vlastenectvo*, *rovnosť šancí* zamiast *sloboda*, itp. Wiele interesujących przykładów można odnaleźć w pracach socjolingwistycznych, m.in. Slavomíra Ondrejoviča, o języku totalitarnym i posttotalitarnym. Przedstawione w publikacji przykłady ilustrują zmiany leksykalno-semantyczne w tekstach prasowych po 1989 roku¹¹⁸.

Ciekawe spostrzeżenia na temat eufemizmów i zjawiska eufemizacji, motywowanych poprawnością polityczną wysuwa Oleg Leszczak. Podkreśla bowiem, że są przypadki takich określeń medialno-politycznych, które działają jak eufemizmy poprawnościowe, a które należy odrzucić na rzecz nazw rzekomo adekwatnych (np.: konserwatyści uważają, że trzeba mówić: *zabijanie dzieci poczętych* lub *mordowanie dzieci nienarodzonych* zamiast *świadome rodzicielstwo* bądź *planowane macierzyństwo*)¹¹⁹. Eufemizmy maskują, kamuflują rzeczywistość często nie-

¹¹⁷ Ibidem, s. 28.

¹¹⁸ Por. S. ONDREJOVIČ: *Jazyk totalitný a posttotalitný (na materiále slovenskej tlače po roku 1989)*. W: *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava 2008, s. 161–168. Autor pisze o obecności i funkcjonowaniu tzw. pustych leksemów typu: *reálny socializmus*, *socialistické vlastenectvo*, czy *bratská pomoc*, które zniknęły z tekstów publicystycznych, gdyż były skażone panującą wówczas ideologią. S. Ondrejovič wyraźnie zaznaczył, iż „jazyk politckej publicistiky je po r. 1989 svojim spôsobom kultivovanejší a rafinovanejší”. Ibidem.

¹¹⁹ O. LESZCZAK: *Semiotyka stosunków międzyludzkich...*, s. 22.

przychylną dla nadawcy i odbiorcy, stanowiąc swoistą cenzurę zjawisk społecznych, obyczajowych, nieakceptowanych.

Interesujący materiał przykładowy eufemizmów PP przynoszą przede wszystkim zmiany społeczno-polityczne na Słowacji – dominuje w nim stylistyka emocji, wartościowania i ekspresyjności. Maskowanie rzeczywistości służy interesom nadawcy kosztem odbiorcy. Przykłady maskowania informacji czy wydarzeń szczególnie szkodliwych społecznie oraz obraźliwych można odnotować w różnych tekstach publicystycznych, w słowackim dyskursie politycznym. Jest to rodzaj leksykonu PP, np.:

„**»oslobodzovacia misia«**, ktorá vďaka moderným **»zbraňovým systémom«** prináša **»efektívne výsledky«**, a keďže utočí len na **»legitímne ciele«** minimalizuje **»vedľajšie straty«**”. „[...] **»Jano si uľahčene vydýchne**, ale ani náhly záchvat radosti neprehluší obavy z toho, že ich podnik v dôsledku krízy **»prechádza mimoriadne turbulentným obdobím«**, ktoré si vyžiada **»optimalizáciu nákladov«** a **»nevýhnutné racionalizačné opatrenia«**. Samozrejme, dá sa na to pozrieť aj z druhej strany a uvítať **»velkú príležitosť na karierný posun«**”¹²⁰.

Do głosu dochodzi funkcja magiczna języka, a często też funkcja perswazyjna. Bardzo chętnie wykorzystuje się przy tym możliwości mówienia „nie wprost, na oko” bądź przemilcza się pewne fakty, niewygodne dla nadawcy i odbiorcy. Działają często oba mechanizmy: eufemizacja i manipulacja językowa. W wielu wypadkach peryfrazy w języku publicystycznym służą określaniu zjawisk politycznych o dużym zasięgu. Poprawne politycznie eufemizmy są związane z tabu propagandowym, które polega na przemilczaniu, eufemizmie tematycznym czy kłamstwie w imię wyższych celów. PP oznacza często chęć niewychodzenia przed szereg, awersję do wychylania się, pragnienie zachowania anonimowości i ochrony własnej skóry; bezpieczeństwo własne jest o wiele ważniejsze, a przymiotnik *polityczny* oznacza taki rodzaj postępowania, który w żaden sposób nie może zagrazić osobistym, istotnym przeciw interesom¹²¹. PP pozwala także w sposób rozmyty na unikanie odpowiedzialności za słowa, które się wypowiada. Mówi się o: *ľudovej demokracii, kultúrnej revolúcií, normalizácií života, normalizácií pomerov v republike* itp. Są to jednak puste wyrażenia i sformułowania, które możemy odnaleźć u Vladimíra Justa, autora wspomnianej już *Encyklopedii polistopadowego newspeaku*.

Zjawisko poprawności politycznej obejmuje zachowania i postawy starannie wybrane w taki sposób, aby nie obrażały i nie atakowały nikogo. Zwłaszcza właś-

¹²⁰ P. MAGYAR: *Nebezpečný svet eufemizmov*. <http://archive-sk.com/page/333795/2012-09-29/> (dostęp: 14.10.2009).

¹²¹ Por. K. POŁOK: *Artykuł poprawny politycznie*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna*. Red. G. HABRAJSKA. Łask 2006, s. 76.

ciwe postawy wobec narodowości, mniejszości seksualnych, ludzi brzydkich, otyłych i starych. Sankcje za naruszenie PP mają o wiele większe konsekwencje niż te, które dotyczą zasad grzecznościowych:

Na rozdíl od zdvořilosti však politická korektnost' daleko více ovlivňuje i samotný obsah projevu, nikoli jen jeho formu. Rovněž sankcie za porušení politické korektnosti jsou daleko přísnější a dlouhodobější než sankcie za porušení zdvořilosti. Neřídít se politickou korektnosti totiž znamená, jak poznamenává Gerard Radnitzky, totéž, co porušit tabu¹²².

W zasady poprawności politycznej doskonale wpisują się maksymy i strategie grzecznościowe Goeffrey N. Leecha, m.in.: maksyma zgody i maksyma sympatii, czy też maksyma aprobaty: *nikogo nie atakować*, np.: w języku słowackim: *správať sa vyvážené, korektnie*. Pragmatyka językowa wypracowuje narzędzia do analizy i opisu sposobów wyrażania grzeczności w języku. Na mapie wartości Laskowska PP traktuje jak przejaw grzeczności językowej, zastanawia się nad grzecznością w kontaktach publicznych, a nawet międzykulturowych¹²³.

U podstaw takiej polityki językowej leży kognitywistyczne przekonanie o ścisłym powiązaniu języka, jakiego używamy, z naszym systemem myślenia i działania.

Pokud ma člověk tendenci užívat slova, která mohou mít urážlivý podtext, jeho myšlenky následně povedou k pohoršujícímu chování s větší pravděpodobností než kdyby tak nečinil¹²⁴.

Poprawność polityczna jest pojęciem, które wywołuje liczne kontrowersje i budzi ideologiczne namietności. Dla krytyków to sztuczny twór, wręcz dziwolog. Poprawność polityczna jest też często odbierana jako ograniczenie pewnego obszaru swobody wypowiedzi. Chodzi tu o wyrażanie pewnych postaw wobec ludzi za pomocą słów niosących ładunek emocjonalny adekwatny do takich postaw. Polityczna poprawność, zabraniając publicznego wyrażania niektórych emocji i postaw, ma zapobiegać zjawiskom szkodliwym społecznie, np. agresji i nienawiści. Jednak nie można się wyrzec całkowicie negatywnie nacechowanych środków, nie powinno się ich stosować także wobec ludzi, którzy nikomu nie zawinili. Michalewski dodaje, że:

¹²² V. BELLING: *Ideologie politické korektnosti a západní civilizace*. <http://deliandiver.org/2007/11/ideologie-politicke-korektnosti-a-zapadni-civilizace.html> (dostęp: 20.07.2012).

¹²³ E. LASKOWSKA: *Głos w dyskusji na temat poprawności politycznej*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna*. Red. G. HABRAJSKA. Łask 2006, s. 31.

¹²⁴ J. JANSKÝ: *Politická korektnost a krásy filmove*. <http://www.snilek.cz/media/texts/politicka-korektnost-ve-filmove-tvorbe/jan-jansky-pol-kor-ve-ft.pdf> (dostęp: 20.07.2012), s. 3–4.

zabiegi polegające na wmawianiu użytkownikom języka, że wyrazy niebudzące dotąd negatywnych emocji muszą być zastępowane jakimiś innymi, zwłaszcza wydumanymi odpowiednikami, wywołują niechęć do koncepcji „poprawności politycznej”¹²⁵.

Natomiast Jerzy Bralczyk słusznie podkreśla, że język nie powinien stawić ograniczeń:

Powinniśmy się nim posługiwać swobodnie. [...] Sprawa jest trudna, ponieważ nie można tego dekretować, ustalić odgórnie i stawiać językowi granic, ponieważ język ma taką sprężystość. [...] Dlatego raczej widziałbym to w kształtowaniu zwyczaju, a nie decydowaniu odgórnym – tak należy, tak nie należy¹²⁶.

Obecnie, w dobie wolności słowa nie ma mowy o rygorystycznych zakazach, czy też o budowaniu całkowicie zafałszowanego wizerunku rzeczywistości. Zniesienie formalnych instytucji cenzury nie oznacza porzucenia praktyk tabuizujących i detabuizujących. Nadal będą istnieć zdarzenia drażliwe i niekorzystne, zwane białymi plamami.

1.4. Zmiany obszarów podlegających tabu

Tabu znamená hranicu, ktorú človek nemá prekročiť. Jej prekročenie je považované v lepšom prípade za divné či nevhodné, v horšom prípade za nebezpečné¹²⁷.

We współczesnym świecie coraz bardziej przesuwają się granice obszarów podlegających tabu. Samo pojęcie tabu, co zresztą podkreśla Dąbrowska, przestało być terminem etnologicznym, socjologicznym czy językoznawczym. Przeszło ono do języka ogólnego, znajdując w nim częste zastosowania¹²⁸. Z kolei Krawczyk-Tyrpa twierdzi, iż zakres pojęć objętych tabuizacją wciąż się zmienia.

¹²⁵ K. MICHAŁEWSKI: *Poprawność polityczna w Polsce*. W: *Jazykoveda v pohybe*. Red. A. BOHUNICKÁ. Bratislava 2012, s. 201.

¹²⁶ Rozmowa I. Białka z J. Bralczykiem (Warszawa 2006) zaprezentowana w Krakowie 2006 r. na konferencji: *Osoby niepełnosprawne w społeczeństwie wiedzy*. <http://www.dare.home.pl/idol/pl/obral.php#up> (dostęp: 20.07.2012).

¹²⁷ <http://www.porta.sk/pc-160-35-tabu-v-cirkvi-omu-sa-kresania-vyhybaju.aspx> (dostęp: 20.07.2012).

¹²⁸ A. DĄBROWSKA: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy...*, s. 175.

Dzieje się to na naszych oczach, w dużej mierze za sprawą telewizji, wolnego rynku oraz reklamy¹²⁹.

Z uwagi na nowo wydane opracowania specjalistyczne oraz słowniki językowe Dąbrowska proponuje poszerzenie definicji tabu:

o zachowania językowe, których nie należy praktykować i tematy, jakich nie należy poruszać w danej społeczności (nie wypada o nich mówić), ponieważ są wstydlive, niebezpieczne, kontrowersyjne, przykre lub niemoralne¹³⁰.

Zakaz poruszania pewnych tematów nazywa tabu komunikacyjnym. Ważne jest bowiem to, kto narusza temat tabu oraz jakie są okoliczności jego przełamania¹³¹. Określone zachowania komunikacyjne determinuje w dużym stopniu cywilizacja. Człowiek żyje w społeczeństwie zdominowanym kulturą ponowoczesności, zwaną też kulturą postmodernizmu. Znamienne dla społeczeństwa ponowoczesnego są błyskawiczne przemiany w podstawowych sferach życia człowieka, a także zmiany w systemie wartości. Tym samym przemianie ulegają obszary obecnego tabu. W dobie ponowoczesności (tzw. płynnej nowoczesności) dochodzi do wyraźnych przeobrażeń w relacjach międzyludzkich i warunkach społecznych:

nadszedł czas roztapiania wzorców zależności i wzajemnych relacji. Są one dzisiaj plastyczne w stopniu nieznanym wcześniejszym pokoleniom i dla nich niewyobrażalnym, ale jak wszystkie płyny – nie zachowują zbyt długo swego kształtu. Wszystko jest zmienne...¹³².

Dzisiejsza współczesna formacja społeczno-kulturowa określana jako ponowoczesna, poststrukturalna, wyróżnia się m.in. relatywizacją podstawowych kategorii aksjologicznych czy estetycznych, eksplozją informacji o różnym charakterze, merkantylizacją wiedzy oraz narodzinami społeczeństwa zmediatyzowanego¹³³. Te wszystkie zmiany powodują niezwykłą aktywizację tematów tabu, aż do przekraczania ich granic. Przesunięcie, a nawet zniesienie granic kulturowych prowadzi do osłabienia poczucia językowego, do oddawania prymatu potoczności¹³⁴.

¹²⁹ A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich*. Bydgoszcz 2001, s. 14.

¹³⁰ A. DĄBROWSKA: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy...*, s. 175.

¹³¹ *Ibidem*, s. 176.

¹³² Z. BAUMAN: *Płynna nowoczesność*. Kraków 2006, s. 15.

¹³³ A. OGOŃSKA, B. SKOWRONEK: *Edukacja komunikacyjnojęzykowa wobec zjawisk ponowoczesności*. W: *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*. Red. S. GAJDA, A. MARKOWSKI, J. PORAYSKI-POMSTA. Warszawa 2005, s. 270.

¹³⁴ I. ŁUC, M. BORTLICZEK: *Język uwikłany w ponowoczesność*. Katowice 2011, s. 210.

Określone tematy tabu (tj. życie seksualne, nagość, części ciała kobiety i mężczyzny, czynności fizjologiczne i choroby), o których wcześniej nie odważono się pisać, obecnie występują w środkach masowego przekazu, a także w Internecie. Świadczą o tym liczne nagłówki w słowackiej prasie oraz w sieci, np.:

„Ženský zadok je terčom mužského pohľadu rovnako ako poprsie. Ktoré dámy zo slovenského šoubiznisu majú podľa vás najkrajšie pozadie?”¹³⁵;
 „Z čoho vznikajú intímne ochorenia?”¹³⁶; „Cibuľa zvyšuje počet spermii a robí s nami ďalšie zázraky”¹³⁷; „Máte »ju« vyholenú? Toto vám hrozí!”¹³⁸.

W programach telewizyjnych, w prasie eksponuje się i odsłania fizyczną i duchową intymność człowieka i rzecz dziwna człowiek chce i pragnie się odsłaniać. Można odnieść wrażenie, że lista tematów dotyczących fizyczności przestaje mieć jakiegokolwiek ograniczenia. Dominuje swoisty ekshibcjonizm w mediach publicznych, gdzie intymność staje się sprawą publiczną. Powszechnie są tematy i rozważania na temat, kto i jak poprawia sobie urodę. Sławni i bogaci chętnie opowiadają o swoich problemach z urodą, o operacjach plastycznych. Telewizja dopuszcza wysoki poziom szczegółowości i intymizacji. Media coraz rzadziej chcą ukazywać normę, a częściej margines ludzkiego zachowania. Skupione na pokazywaniu granic, mają trudności w prezentowaniu normalności, bo ta wydaje się taka banalna. Coraz śmieiej poruszane są tematy związane z fizjologią i życiem erotycznym, np.:

„Kedy prišli o panenstvo Moss, Jolie a ďalšie celebrity?”¹³⁹; „Vzrušujúce pohyby pri sexe, ktorými privediete muža k explózií!”¹⁴⁰; „Hriesne situácie, pri ktorých ženy masturbujú”¹⁴¹; „Sex ako ho nepoznáte. Toto musíte vyskúšať!”¹⁴².

¹³⁵ <http://feminity.zoznam.sk/c/891261/celebritne-ritky-uhadnite-komu-patria> (dostęp: 6.02.2013).

¹³⁶ <http://feminity.zoznam.sk/g/891144/z-coho-vznikaju-intimne-ochorenia?image=23438> (dostęp: 6.02.2013).

¹³⁷ <http://feminity.zoznam.sk/g/891141/cibuľa-zvyšuje-pocet-spermii-a-robi-s-nami-dalsie-zazraky?image=23435> (dostęp: 6.02.2013).

¹³⁸ <http://www.feminity.zoznam.sk/c/859432/hriesne-tela-znanych-muzov-ako-to-vola> (dostęp: 6.02.2013).

¹³⁹ <http://feminity.zoznam.sk/c/859414/kedy-prisli-o-panenstvo-moss-jolie-a-dalsie-celebrity> (dostęp: 6.02.2013).

¹⁴⁰ <http://feminity.zoznam.sk/c/891285/vzrusujuce-pohyby-pri-sexe-ktorymi-privediete-muza-k-explozii> (dostęp: 6.02.2013).

¹⁴¹ <http://feminity.zoznam.sk/c/891270/hriesne-situacie-pri-ktorych-zeny-masturbuju> (dostęp: 6.02.2013).

¹⁴² <http://feminity.zoznam.sk/g/891171/sex-ako-ho-nepoznate-toto-musite-vyskusat?image=23463> (dostęp: 1.02.2013).

Z drugiej strony media tworzą także swoiste tabu informacyjne, a właściwie całe obszary przemilczeń wokół spraw trudnych o charakterze politycznym lub społecznym. Tak zwane eufemizmy służą często zniekształcaniu ostrości i bagatelizowaniu danego problemu czy zjawiska społecznego. Poprzez wprowadzanie określeń zastępczych: *človek inej sexuálnej orientácie*, chętnie ukrywa się problemy dotyczące m.in. homoseksualizmu. Tematy kulturowo i zwyczajowo objęte tabu najczęściej się melioryzuje bądź deprecjonuje. Ogromną rolę odgrywają także reklamy, które eksponują cielesność i różne niedoskonałości ludzkiego organizmu. Nazywają, a nawet kategoryzują wstydlive części ciała. Izabela Łuc i Małgorzata Bortliczek wspólnie twierdzą, iż:

seks w reklamie to już nie tylko golizna i eksponowana dosadnie erotyka – to także detaliczne rozbieranie człowieka na elementy, ukazywanie ich budowy i działania, to penetracja sfery intymnej człowieka na społecznej scenie¹⁴³.

Twórcy reklam przekraczają tabu i granice estetyki eksponując różne niedoskonałości ludzkiego ciała i organizmu. Reklama ponadto dowartościowuje starość oraz stany fizjologiczne objęte niegdyś sferą tabu. Kultura transparentności sprawia, że zasadna staje się dyskusja nad tym, czy istnieją jeszcze jakieś tematyczne sfery zakazu. Oprócz wyróżnionej kultury transparentności funkcjonuje również kultura obnażania i kultura zwierzeń. Mówi się to, co dobrze brzmi. Brian McNair, podkreśla, że:

jest ona pochodną działalności środków przekazu, w której biorą udział tak zwani zwykli ludzie. Kultura obnażania często angażuje zwykłych ludzi w rozmowy o seksie i ich seksualności, skłania ich do publicznego ujawniania intymnych szczegółów dotyczących ich uczuć i cielesności¹⁴⁴.

Kultura obnażania stała się również nośnikiem demokratyzacji sfery publicznej, procesu zachodzącego za pośrednictwem mediów. Prasa niemal żeruje na ludzkich uczuciach, pławi się w taniej sensacji, o czym świadczą liczne artykuły w słowackich czasopismach o charakterze bulwarowym: „Nový čas”, „Plus jeden deň”, „Plus 7 dní”, „Brejk”. Swoiste obnażanie odnajdujemy w zwierzeniowych talk-show i dyskusjach, a także w filmach dokumentalnych. W dzisiejszym świecie można mówić ponadto o kulturowym voyeuryzmie (czyli podglądactwie)¹⁴⁵.

¹⁴³ I. ŁUC, M. BORTLICZEK: *Język uwikłany w ponowoczesność...*, s. 249.

¹⁴⁴ B. MCNAIR: *Seks, demokratyzacja pożądania i media, czyli kultura obnażania*. Warszawa 2004, s. 179–180.

¹⁴⁵ Por. *ibidem*, s. 181.

Spośród różnych tabu przełamywane jest przede wszystkim tabu seksualne, erotyczne, jak również tabu homoseksualności – modne jest prezentowanie tej orientacji wśród polityków w sposób jawny i bez ograniczeń, np.:

„Najoblúbenejší **gay politici**: Hoci patria medzi verejne činné osoby, so svojou homosexualitou nemajú najmenší problém, otvorene sa k nej priznávajú a za práva gayov a lesbičiek bojujú už niekoľko rokov”¹⁴⁶.

O przełamywaniu tabu w rozmaitych sferach ludzkiej działalności świadczą przykładowe konteksty z wyrazem *tabu*, które pochodzą ze słowackiego korpusu narodowego¹⁴⁷:

„Nepochybne to súvisí s tým, že **padli spoločenské tabu** vo všetkých oblastiach života, no predovšetkým sexuálne tabu. Smerovanie slovenskej prózy, ako i úroveň jej jazykovej realizácie v súčasnosti ovplyvnila i zmena spoločenského poriadku, najmä znovunastolenie trhových vzťahov. Ako pri hodnotení pôvodnej literárnej tvorby”.

„Je to preto, lebo **súložiť na verejnosti je v našej civilizácii tabu, a vedomé porušenie tabu** dodáva napätie, a tým správne korenie do tohto zážitku”.

„**Láme sa posledné tabu a zostáva len čistá telesnosť**, vášeň a erotika. Detinské vychvaľovanie sa mení na poznanie hraníc a aj toho za nimi. Motív cesty umožňuje rozvinúť aj obraz všedného”.

„Veď je to jediný muž, ktorému sa môžem dotýkať žalúda, toho roztomilého malého výčnelku, a nemusím sa báť, že priamo **prestupujem tabu homosexuality**. Telo sa stalo slovom”.

„Mladí ambiciózní divadelníci často rúcajú spoločenské konvencie, **prelamujú tabu**, ukazujú na scéne človeka v celej jeho fyzickej i duchovnej nahote. Divadlo musí mať v sebe isté tajomstvo. Ľudia, ktorí ukazujú všetko, nerobia divadlo, ale striptiz”.

Przykłady pochodzące z języka współczesnych mediów dostarczają interesujących podstaw do interpretacji i opisu starych oraz nowych tematów tabu. Mogą również w przyszłości stanowić przedmiot indywidualnych dalszych badań językowych.

Zmiany obszarów tabu oraz ich przekraczanie we współczesnej kulturze polskiej stały się m.in. przedmiotem rozważań Dąbrowskiej, która przedstawiła

¹⁴⁶ <http://feministy.zoznam.sk/c/859439/najoblubenejsi-gay-politici> (dostęp: 1.03.2013).

¹⁴⁷ SNK.

to, co nadal stanowi tabu, co przestaje być tematem tabu, a co nim się na nowo staje. Biorąc pod uwagę konteksty pojawiające się w polskim korpusie narodowym, stwierdziła, iż tabu przestaje działać w takich sferach życia społecznego, jak: narkotyki, rak, choroby psychiczne, pedofilia, cierpienie, operacje plastyczne, a przede wszystkim seks. Natomiast nadal utrzymuje się tabu nałożone na śmierć i umieranie, a także na starość. Chodzi tu o śmierć bezpośrednio doświadczaną – osób bliskich oraz własną¹⁴⁸. Utrzymującym się tabu pozostaje starość. Dąbrowska podkreśla, że wiele tematów wstydliwych, czasem kontrowersyjnych, podejmuje się publicznie. Dzisiaj otwarcie mówi się o raku czy o operacjach plastycznych, a także o chorobie alkoholowej. Bariery w tej sferze przełamują znane osobistości, m.in. aktorzy, muzycy oraz artyści. Natomiast wśród nowych tabu wymienia się politykę, dalej zakazy i nakazy tworzone doraźnie i wprowadzane do życia publicznego na użytek pewnych kręgów społecznych czy politycznych¹⁴⁹. Mówienie o tematach tabu ma często charakter terapeutyczny. W konkluzji swojej pracy Dąbrowska stwierdza, że:

nie można przyjmować jednakowego punktu odniesienia dla różnych rodzajów współczesnego tabu. Jego poszczególne aspekty powinny stać się przedmiotem oddzielnych, szczegółowych studiów¹⁵⁰.

Podobny charakter mają również moje rozważania na temat tabu i zmiany jego obszarów w języku słowackim, które podjęłam w oparciu o ankietę przeprowadzoną wśród słowackich studentów. Pytania sformułowane w niniejszej ankiecie dotyczyły tego, co jest nadal tabu, co przestaje być tabu i co jest nowym tabu? Wśród 30 respondentów padały rozmaite odpowiedzi. W pracy zaprezentowałam jedynie te odpowiedzi, które pojawiały się najczęściej. Na pytanie:

- co jest nadal tabu? – odpowiadano: życie seksualne w rodzinie – rozmowy rodziców z dziećmi na tematy życia seksualnego (np. satysfakcjonującego seksu), choroby bliskich (szczególnie w rodzinie, np. śmiertelna choroba bliskiej osoby), czynności fizjologiczne (przede wszystkim te wykonywane na ulicy), homoseksualne związki kobiet, oraz korupcja i wierzenia religijne;
- co przestało być tabu? – wskazano: aborcję, homoseksualizm u mężczyzn, antykoncepcję, życie seksualne ludzi młodych, rak, nagość, pokazywanie ciała, pokazywanie nieszczęścia w mediach, prezentowanie ludzi chorych, niepełnosprawnych oraz przeklinanie;
- co jest nowym tabu? – ponad połowa osób podała, iż jest to przede wszystkim zła sytuacja finansowa w rodzinie oraz zarobki, sporo osób nie potrafiło odpowiedzieć w ogóle na to pytanie.

¹⁴⁸ A. DĄBROWSKA: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy...*, s. 178.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 189.

¹⁵⁰ Ibidem, s. 190.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wnioskować, że tematy erotyczne, intymne, eksponujące ciało, już dawno nie stanowią tabu. Świadczą o tym badania przeprowadzone przez Dąbrowską, ankieta prezentowana w niniejszym rozdziale, a także rezultaty badawcze podejmowane przez wspomnianego wcześniej Fleischera. Dąbrowska twierdzi, że:

zmienność tabu jest faktem. Obecnie jesteśmy świadkami częściowego przekształcania się w naszym społeczeństwie obszarów tabuizowanych, co nie oznacza, że znosi się wszelkie tabu¹⁵¹.

Na zakończenie rozważań dotyczących tematyki detabuizacji warto zwrócić uwagę na problem ogólnego obniżenia poziomu zachowań społecznych, które mają oczywisty wpływ na łamanie tabu. Jak wiadomo, zachowania językowe stanowią również swoisty element tabu. Powody obniżenia poziomu zachowań społecznych tkwią poza językiem, a płaszczyzna językowa jedynie je odzwierciedla. Wpływ kultury amerykańskiej, komercjalizacja kultury masowej, demokratyzacja życia społecznego spowodowały spopularyzowanie wulgaryzmów nie tylko w odmianie potocznej, lecz także w radiu, telewizji czy w prasie bulwarowej. Współczesna chęć szokowania odbiorców wywołuje z jednej strony zainteresowanie, a z drugiej – oburzenie. Agresja językowa i wulgaryzacja języka, o której pisze wielu badaczy, jest z pewnością faktem. Potwierdzają to nie tylko badania, lecz także nasze codzienne doświadczenia. Jadwiga Puzynina akcentuje negatywne świadectwo o kulturze, które wystawiał lub wystawia sobie przekraczający tabu¹⁵². Maciej Grochowski zwraca uwagę na łamanie przyjętej w danej zbiorowości konwencji kulturowej¹⁵³. Natomiast Antonina Grybosiowa mówi o liberalizacji społecznej oceny wulgaryzmów oraz o postępującym ubożeniu sposobu wypowiedziania się. Źródłem wulgaryzmów są głównie obce kultury oraz moda na swoisty luz językowy¹⁵⁴. Z kolei Daniela Slančová podkreśla, iż zwiększa się próg tolerancji dla naruszania tabu językowego, na co ma niewątpliwy wpływ prasa bulwarowa i media:

prispieva k tomu celková sociálno-kulturná klíma, v rámci ktorej sa posilňuje hodnota spontánnosti a neformálnosti, vplyv médií, teda odbornej aj kváziodbornej, bulvárnej, mládežnickej tlače a elektronických médií, pop-kultúry či reklamy; dynamika referenčného a jazykového tabu sa

¹⁵¹ Ibidem, s. 194.

¹⁵² J. PUZYNINA: *Refleksje dotyczące „Suplementu” do „Słownika języka polskiego” pod red. Mieczysława Szymczaka*. W: *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*. Red. K. HANDKE, H. DALEWSKA-GREŃ. Warszawa 1994.

¹⁵³ M. GROCHOWSKI: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa 2002.

¹⁵⁴ A. GRYBOSIOWA: *Polaryzacja opinii o wulgaryzmach współczesnej polszczyzny*. „Poradnik Językowy” 2006, z. 6, s. 59.

odráža aj v čiastočnej premene vnímania miery spoločenskej prípustnosti ci neprípustnosti¹⁵⁵.

Zarówno klimat socjo-kulturowy, jak i wpływ mediów, w tym mediów elektronicznych, dalej tzw. *quasi*-specjalistycznej prasy młodzieżowej i bulwarowej, czy reklamy, powodują spontaniczność i nieformalność dzisiejszej komunikacji, a tym samym dopuszczają łamanie obowiązujących tabu.

Badania Slančovej przeprowadzone w oparciu o prozę Borisa Filana potwierdzają wzmiankowany zwiększony próg tolerancji dla naruszania tabu. Filan używa wyrazów z tzw. wyższą i średnią miarą wartości. Naruszanie tabu jest jednak dopuszczalne i akceptowalne tylko w określonych sferach komunikacyjnych, w innych zaś jest niedopuszczalne. Autor pozwala sobie na stosowanie słownictwa nieakceptowalnego społecznie, na swoiste hiperbolizowanie w tekście, tylko ze względu na to, że w literaturze, w stylu artystycznym jest to możliwe (np. jako wyraz humoru), natomiast inaczej jest w komunikacyjnej sferze polityki.

Tabu chroni elementarne wartości społeczne, roztacza parasol ochronny nad całą kulturą i cywilizacją społeczną. Funkcjonuje jako społeczne narzędzie kontroli:

Strażnikami istniejących tabu jest starsze pokolenie wychowane w tradycyjnym poczuciu wartości, natomiast przekraczanie istniejących zakazów społecznych jest głównie domeną ludzi młodych¹⁵⁶.

¹⁵⁵ D. SLANČOVÁ: *Detabuizácia a markantnosť výrazu v sérii cestopisných kníh Borisa Filana*. W: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Red. M. POVAŽAJ. Bratislava 2009, s. 135.

¹⁵⁶ A. DĄBROWSKA: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy...*, s. 181.

Rozdział 2

Pojęcie eufemizmu

W literaturze przedmiotu napotykamy wiele prób definiowania zjawiska eufemizmów, które mają swój źródłosłów w terminologii greckiej i znaczą pierwotnie: ‘dobrze wróżący’, ‘pomyślnie brzmiący’. Języki europejskie zapożyczyły ten wyraz z języka greckiego, nieznacznie modyfikując jego postać: sł. *eufemismus*, czes. *eufemismus*, ros. *evfemism*¹. Językoznawcy wypowiadają się o nich jako o wyrażeniach tuszujących negatywną istotę nazywanych denotatów lub jako o zbiorze środków językowych, przy pomocy których przebiera się i łagodzi koncept objęty tabu². Są to jednak definicje o ogólnym charakterze, ale wśród nich znajdują się również takie, które precyzują samo pojęcie eufemizmu, jak choćby te, o których pisała znakomita badaczka eufemizmów Anna Dąbrowska. Nie będziemy ich przytaczać w całości, lecz wskażemy jedynie na najistotniejsze problemy związane z definiowaniem eufemizmów.

Ogląd wybranych definicji eufemizmu rozpocznę od prezentacji dokonanej polskiej językoznawczynie – A. Dąbrowskiej. Badaczka ta zaprezentowała interesujące definicje eufemizmów, poczynawszy od definicji najwcześniejszych do tych bardziej aktualnych. Korzystała z wybranych polskich encyklopedii okresu międzywojennego i powojennego – były to encyklopedie popularne, a wśród nich *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny* (1984–1985), a także z obcojęzycznych encyklopedii: niemieckich, angielskich, rosyjskich oraz włoskich. Egzemplifikację definicji eufemizmów znajdowała w ogólnych słownikach językowych oraz w słownikach specjalistycznych: językoznawczych i teoretyczno-literackich. Autorka monografii porównała ponadto wybrane definicje, dodatkowo wskazując na interpretację zjawiska eufemizmów w słownikach terminologii

¹ A. DĄBROWSKA: *Słownik eufemizmów, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*. Warszawa 2005, s. 11.

² S. WIDŁAK: *Zagadnienie tabu i eufemizmu w językach romańskich*. „Kwartalnik Neofilologiczny” 1965, z 12, s. 73–79; A. ENGELKING: *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci)*. „Przegląd Humanistyczny” 1984, z. 4.

językoznawczej oraz w pracach językoznawców polskich, niemieckich, angielskich i amerykańskich³. Wybrane przez nią definicje, co wyraźnie podkreśliła, były do siebie zbliżone, różniły się jedynie stopniem ogólności i dokładności⁴. We wskazanych definicjach eufemizm to wyraz, wyrażenie lub zwrot, które jest ominięciem, zasłonięciem (zawoalowaniem) lub złagodzeniem nazwy wprost jakiegoś zjawiska, najczęściej nieprzychylnego, czy nawet drastycznego. Spośród określeń, wybranych przez autorkę, odpowiadających charakterystyce i opisowi eufemizmów wydają się najodpowiedniejsze następujące przymiotniki: *łagodniejszy, zasłaniający czy lepiej brzmiący*. Ostatnie z przytoczonych tu określeń przymiotnikowych najbardziej przystaje do etymologii samego pojęcia eufemizmu 'pomyślnie brzmiący'. Atrybut *zasłaniający* dotyczy eufemizmów o charakterze polityczno-społecznym i propagandowym.

Anna Dąbrowska wskazała także na konotacje eufemizmów oraz na kierunek ich wartościowania:

wyraz, wyrażenie lub zwrot uznane za eufemizm wzbudzają pozytywne lub neutralne konotacje. Przy czym kierunek wartościowania przebiega od negatywnego (*verbum proprium*) przez neutralny do pozytywnego lub od neutralnego do pozytywnego⁵.

Eufemizm możemy potraktować również jako trop bądź jako figurę stylistyczną. Tu widać związek eufemizmu z retoryką, ze sztuką dobrego mówienia. W przeszłości eufemizm stanowił rodzaj tropu stylistycznego – peryfrazy i korzystał także z form charakterystycznych dla innych figur stylistycznych, m.in. z metafory czy metonimii, a nawet litoty. Świadczą o tym choćby liczne przykłady eufemizmów – metafor, oznaczających stan lub proces umierania, osłabiające kategorię wypowiedzi⁶.

Wszystkie zaprezentowane w monografii Dąbrowskiej definicje miały różnorodny wymiar, nie tylko lingwistyczny, lecz także kulturowy i psychologiczny. Niektóre z nich wiązały pojęcie eufemizmu ze zjawiskiem tabu⁷, inne z kolei cytowane ze słowników anglojęzycznych zwracały uwagę na aspekt etyczny stosowania eufemizmów⁸.

Na podstawie przywołanych tu skrótowo, a szczegółowo opracowanych w monografii, definicji eufemizmu można jednoznacznie stwierdzić, że problemy w badaniach nad tymi jednostkami językowymi są nadal niezwykle złożone i niemożliwe do rozstrzygnięcia. Poszczególne definicje są niespójne i problematyczne.

³ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Łask 2006, s. 38–56.

⁴ Ibidem, s. 43.

⁵ Por. ibidem, s. 56.

⁶ Ibidem, s. 56–57.

⁷ Ibidem, s. 43.

⁸ Ibidem, s. 44.

Trudno wskazać na kryteria obiektywne, stanowiące wyróżnik tego, co jest eufemizmem, a co nim nie jest! Praktycznie, każdy synonim nazwy stanowiącej *verbum proprium* może być eufemizmem. Przedstawione tu zjawisko językowe jest wyraźnie rozmyte w przeciwieństwie do bardziej spójnego, choć też niejednoznacznego subkodu ekspresywnego, w skład którego ono wchodzi. W wielu sytuacjach wytypowanie eufemizmu wymaga nie tylko bardzo dobrej znajomości badanego języka, lecz także umiejętności wydobywania ukrytego sensu wyrazów, najczęściej w oparciu o złożony pozajęzykowy kontekst kulturowy, często historyczny czy polityczny, a także ekonomiczny. Brak jednoznaczności w definiowaniu eufemizmu wynika również z szerokiego zakresu tego pojęcia. Zakres, jaki obejmuje, jest dość elastyczny i zmienia się w zależności od dziedziny, w jakiej występuje. Stanowi zjawisko, które sytuuje się na granicy kilku dziedzin nauki: semantyki, retoryki, stylistyki, leksykologii, a przez przedstawicieli każdej z nich jest inaczej pojmowany i definiowany.

Eufemizmy powodują zmiany i przekształcenia znaczeniowe. Pierre Guiraud wśród ogólnych przyczyn zmian znaczeniowych wymienia przyczyny historyczne, językowe, społeczne i psychologiczne, podkreślając, iż: „w ten sposób tworzymy zawsze nowe wyrazy gwoi neutralizacji skojarzenia, które odnawia się nieprzerwanie”⁹. Przeobrażenia natury semantycznej, które w języku polskim zauważają m.in. Stanisław Kania i Jan Tokarski¹⁰, a w języku słowackim Klára Buzássyová¹¹, to melioryzacja i pejoratywizacja leksemów. Nie ulega wątpliwości, że eufemizmy stanowią jeszcze jedno źródło wzbogacania zasobu leksykalnego nie tylko przez tworzenie nowych jednostek słowotwórczych, lecz także przez powstawanie różnych związków frazeologicznych, metafor czy zapożyczeń z innych języków. To zagadnienie na płaszczyźnie leksykologicznej wiąże się ściśle z występowaniem zjawiska synonimii. Na płaszczyźnie stylistycznej eufemizmy pełnią rolę estetyczną, ich wartość jest wyraźnie relatywna. Większość badaczy zakłada istnienie synonimii między wyrazem będącym nazwą wprost a wyrazem, który pełni rolę zastępnika. Jednak granica między synonimem a eufemizmem jest wciąż zmienna i nie daje się nigdy jednoznacznie określić. Warunek konieczny eufemizowania stanowi porozumienie między nadawcą a odbiorcą, ich wspólna wiedza o świecie (fragmencie tego świata)¹². Ogromną rolę w odsłanianiu znacze-

⁹ P. GUIRAUD: *Semantyka*. Przeł. S. CICHOWICZ. Warszawa 1976, s. 61.

¹⁰ S. KANIA, J. TOKARSKI: *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*. Warszawa 1984, s. 169–175. Zdaniem autorów: „większość zmian semantycznych ma za podstawę eufemizmy. Uciekamy się do peryfrazy, mówiąc *świątynia dumania*, do synekdochy i metonimii, mówiąc: *garderoba, toaleta*”. Ibidem, s. 171.

¹¹ K. BUZÁSSYOVÁ: *Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine. (Tendencie, motívy, komunikačné efekty)*. W: *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – Leksyka – Odmiany. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*. Red. S. GAJDA. Opole 1995, s. 200.

¹² Por. A. DĄBROWSKA: *Dynamiczna jazda, kreatywna księgowość, bezstresowe zdawanie egzaminu... Eufemizacja wybranych zjawisk współczesnego życia*. W: *Retoryka codzienności. Zwyczaje językowe współczesnych Polaków*. Red. M. MARCJANIK. Warszawa 2006, s. 330.

nia eufemizmu odgrywa kontekst. Podkreśla to niejednokrotnie w wielu swoich pracach Dąbrowska, wskazując na tzw. funkcję eufemizującą języka¹³.

W badaniach nad eufemizmami jako kategorią kulturotwórczą i estetyczną można korzystać również z metod wypracowanych przez socjolingwistykę i psychologię. Świadczy to o wymiarze społecznym i psychologicznym eufemizmów i o ich uwarunkowaniach pozajęzykowych¹⁴. Z uwagi na to, że moim nadrzędnym celem jest zbadanie i scharakteryzowanie eufemizmów w języku słowackim, istotne będą dla nas przede wszystkim definicje obecne w słownikach i opracowaniach słowackich. Dla przejrzystości opisu przedstawię również te definicje, które powstały na szerszym gruncie zachodniosłowiańskim: polskim i czeskim.

2.1. Definiowanie eufemizmu

Definiowanie jednostek eufemistycznych rozpocznę od przeglądu wybranych danych zawartych w polskich słownikach językowych, w ujęciu chronologicznym, poczynawszy od Słownika warszawskiego do współcześnie istniejących.

Interesującą definicję eufemizmu podaje dawny słownik warszawski z 1900 roku, który nawiązuje tym samym do etymologii samego słowa *eufemizm*, mówiąc o zastąpieniu wyrażenia drażliwego innym, przyjemniej brzmiącym¹⁵. Definicje pochodzące z polskich słowników ogólnych: *Słownika języka polskiego*, *Słownika współczesnego języka polskiego* oraz *Uniwersalnego słownika języka polskiego* definiują eufemizmy podobnie, umieszczając je w obrębie słów, zwrotów lub środków zastępczych, użytych w celach złagodzenia wyrażen drastycznych, nieprzyzwoitych, czy dosadnych¹⁶. Słownik Bogusława Dunaja wprowadza dodatkowo informację, która wyraźnie wskazuje, że jest to określenie nienazywające wprost rzeczy po imieniu, związane z tabu. Natomiast *Inny słownik języka polskiego* uwzględnia aspekt etyczny i religijny eufemizmu, ujmując go jako wyraz lub wyrażenie używane zamiast innego, którego chce się uniknąć ze względów obyczajowych, religijnych i politycznych¹⁷.

¹³ Por. m.in. A. DĄBROWSKA: *Zniekształcanie obrazu rzeczywistości poprzez użycie pewnych środków językowych (eufemizm i kakofemizm)*. W: *Językowy obraz świata*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 1999, s. 214–227.

¹⁴ S. KANIA, J. TOKARSKI: *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej...*, s. 170.

¹⁵ Por. J. KARŁOWICZ, A. KRYŃSKI, W. NIEDŹWIECKI: *Słownik języka polskiego*. T. 1: A–G. Warszawa 1900, s. 704.

¹⁶ Por. *Słownik języka polskiego*. T. 1: A–K. Red. M. SZYM CZAK. Warszawa 1998, s. 438; B. DUNA J: *Słownik współczesnego języka polskiego*. T. 1. Wilga–Warszawa 1999, s. 241; *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1: A–G. Red. S. DUBISZ. Warszawa 2003, s. 860.

¹⁷ Por. M. BAŃKO: *Inny słownik języka polskiego*. T. 1: A–O. Warszawa 2000, s. 389.

Większość definicji słownikowych do określenia pojęcia eufemizmu używa następujących przymiotników: *ogłędny, łagodny, nienazywający po imieniu, przyjemniej brzmiący, zasłaniający*. Najwięcej pozytywnych atrybutów pojęcia eufemizm podaje *Słownik mitów i tradycji kultury*. Według tego słownika eufemizm jest wyrazem lub zwrotem ogłędnym, dyplomatycznym, aluzyjnym, delikatnym i ostrożnym¹⁸. Z kolei Małgorzata Kita oraz Aldona Skudrzyk wymieniają cały szereg wyrażen zastępczych, nazywających zjawisko eufemizowania: *mówić ogłędnie, dyplomatycznie, w rękawiczkach, mówić nie jasno, nie wprost, mówić ogródkiem*. Eufemizm to również wyrażenie *trącające myszką, rzadkie, trochę wysmakowane i żartobliwe*¹⁹. Dla Dąbrowskiej termin *eufemizm* – powszechnie rozumiany intuicyjnie – nie jest, przy bliższej analizie, pojęciem jasnym ani precyzyjnym. W ujęciu retorycznym, wcześniej wspomnianym, przedstawiany jest jako trop w dużej mierze wykorzystujący inne figury stylistyczne (m.in. peryfrazę, litotę czy metaforę). W onomazjologii eufemizm jest kategorią socjalno-psychologiczną. W takim rozumieniu wykorzystuje się go do wyjaśniania zjawiska „nie nazywania po imieniu”²⁰.

Eufemizm należy zarówno do sfery *langue*, jak i do *parole*. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z eufemizmami słownikowymi, natomiast w drugim, z eufemizmami okazjonalnymi, tworzonymi *ad hoc*, tzn. takimi, których znaczenie podstawowe słownikowe nie ma własności eufemizujących, dopiero użyte w odpowiedniej sytuacji zyskują i mogą zadomowić się w języku oraz przejść do leksyki, albo ich użycie będzie jednorazowe²¹. Interesujące ujęcie definicji eufemizmu prezentuje Anna Engelking²². Autorka pisze o związku eufemizmu z ekspresywnością. Nacechowanie ekspresywne eufemizmu może mieć charakter podniosły, żartobliwy lub pogardliwy, czasem lekceważący, deprecjonujący. Rozważania Engelking są zatem zbieżne ze stanowiskiem Anny Tyrpy, dla której oprócz eufemizmów o konotacji pozytywnej istnieją eufemizmy bazujące na słowach o treści lub konotacji negatywnej²³. Przy okazji warto sięgnąć do pojęcia czarnych eufemizmów, terminu z pogranicza języka i etyki oraz historii, który proponuje Katarzyna Kuczyńska-Koschany²⁴. Podstawową funkcją czarnych eufemizmów jest neutralizowanie, zacieranie sensu faktów związanych z Zagładą:

¹⁸ W. KOPALIŃSKI: *Słownik mitów i tradycji kultury*. T. 1. Warszawa 2007.

¹⁹ A. SKUDRZYK, M. KITA: *Człowiek i jego świat w słowach i tekstach. Wybór tekstów języka polskiego dla cudzoziemców na poziomie zaawansowanym*. Katowice 2009, s. 409.

²⁰ A. DĄBROWSKA: *Zniekształcanie obrazu rzeczywistości poprzez użycie pewnych środków językowych (eufemizm i kakofemizm)*. W: *Językowy obraz świata...*, s. 215–227.

²¹ Por. *ibidem*, s. 219.

²² A. ENGELKING: *Istota i ewolucja eufemizmów...*, s. 126–127. Zdaniem autorki, wśród wyrażen pogardliwych, lekceważących jest wiele czystych eufemizmów. Ekspresywność tych wyrażen wzmacniana przez obrazowość ich znaczenia oraz neosemantyczny czy neologiczny charakter jest bowiem bardzo silna.

²³ Por. A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich*. Bydgoszcz 2001, s. 224–225.

²⁴ K. KUCZYŃSKA-KOSCHANY: *Wymazywanie. Eufemizm wobec Zagłady (preliminaria)*. W: *O historyczności*. Red. K. MELLER, K. TRYBUŚ. Poznań 2006, s. 281–292.

Jest to szczególny rodzaj łagodzących wyrazów, wyrażeń, zwrotów, peryfraz z nazistowskiego ideologicznego języka totalitarnego, dotyczących tematu Shoah, które to określenia odnoszą się do desygnatów umieszczanych w sferze tabu²⁵.

Wśród nowszych prac językoznawców polskich, analizujących pojęcie eufemizmu, a które nie zostały przywołane przez Dąbrowską, należy wymienić: monografię Krawczyk-Tyrpy²⁶, publikację Grażyny Mańkowskiej²⁷ oraz pojedyncze prace Katarzyny Dembskiej²⁸. Krawczyk-Tyrpa, dokonując przeglądu zgromadzonych przez siebie eufemizmów gwarowych, zauważyła, że nie wszystkie eufemizmy są leksemami o pozytywnym nacechowaniu aksjologicznym i obok eufemizmów opartych na pozytywnych konotacjach wymienia też wspomniane już eufemizmy bazujące na słowach o treści lub konotacji negatywnej. Eufemizmy wartościujące *in minus* pełnią swoją funkcję zastępczą na zasadzie uogólniania, unikania słowa tabu poprzez wskazanie jakiejś ujemnej cechy desygnatu lub ujawnianie negatywnej oceny. Są też, według Krawczyk-Tyrpy eufemizmy, którym nie można przypisać wartości dodatniej ani ujemnej, a ich istota polega na tym, że są inne, różne od słów tabu²⁹.

Artykuł Mańkowskiej podkreśla kulturowo-społeczne warunki występowania eufemizmu, stanowiąc tym samym ujęcie pragmalingwistyczne. Natomiast Dembska wskazuje na to, że eufemizmy są zazwyczaj traktowane jako jednostki językowe, które zastępują wyrażenia wulgarne, ale mają one o wiele więcej funkcji. Zdaniem autorki wyrażenia eufemistyczne funkcjonują jako odpowiedź na wszelkiego rodzaju zakazy³⁰.

Aby słowo mogło pełnić funkcję eufemizmu, musi najpierw zostać zrozumiane jako eufemizm i odniesione do kryjącego się za nim tabu³¹. Zatem Dembska

²⁵ Cyt. za: A. PODBIELSKA: *Różnie to bywa z sąsiadami*. „Czarne eufemizmy” w *My z Jedwabnego Anny Bikont*. „Societas Communitas” 2009, nr 2 (8). www.ceeol.com (dostęp: 20.07.2012), s. 246.

²⁶ Por. A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*

²⁷ G. MAŃKOWSKA: *Kulturowo-społeczne uwarunkowania tabu i eufemizmów*. W: „Język a Komunikacja”. T. 8: *Język trzeciego tysiąclecia. Język i języki obce III. Kontakty, kultura, dydaktyka*. Red. M. DĄBROWSKA. Kraków 2005, s. 65–71.

²⁸ K. DEMBSKA: *Eufemizm – problemy badawcze (na materiale języka rosyjskiego)*. „Przegląd Ruscystyczny” 2001, z. 1, s. 69; EADEM: *Krótką charakterystyka zjawiska eufemizacji we współczesnym języku rosyjskim (na przykładzie pola semantycznego seksu)*. W: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis – konfrontacja – przekład*. Red. I. ŁUCZKÓW, J. SOKOŁOWSKI. Wrocław 2002, s. 71–75.

²⁹ A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*, s. 223–224.

³⁰ K. DEMBSKA: *Eufemizm – problemy badawcze...*, s. 69. Autorka rozwija problem płynności granicy między terminem eufemizm i *quasi*-eufemizm. „Za *quasi*-eufemizmy można uznać wyrażenia łagodzące treść wypowiedzi, lecz nie wywołujące w nosicielach języka bezpośrednich skojarzeń z konkretnymi denotatami. (Np. opisy metaforyczne i charakterystyki odautorskie, które nie mają statusu zwrotów utartych i pozbawione kontekstu nie są odbierane w świadomości użytkowników języka jako ekwiwalenty poszczególnych wyrażeń)”.

³¹ Z. LESZCZYŃSKI: *Szkice o tabu językowym*. Lublin 1988.

proponuje odróżnić samo pojęcie eufemizmu od zjawiska eufemizacji. Eufemizacją może być bowiem objęta każda sytuacja językowa, natomiast ustalenie przybliżonych granic eufemizmu rodzi problemy. Wyrażenia powstałe w wyniku procesu eufemizacji, a które nie są eufemizmami, z natury określa roboczo jako *quasi-eufemizmy*³². W publicystyce występuje proces eufemizacji pojęć z zakresu polityki i ekonomii. Większość wyrażen łagodzących jest włączana do rzędu takich właśnie *quasi-eufemizmów*, a powodem ich użycia będzie nie wstyd, lecz jedynie chęć ukrycia, zawołowania pewnych niewygodnych treści (są to tzw. eufemizmy kontekstowe).

Interesujące spostrzeżenia, dotyczące definiowania eufemizmów prezentują autorzy pracy zbiorowej *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*³³, a wśród nich m.in. Danuta Rembiszewska, która wyraźnie zaznacza, iż „eufemizm jest pojęciem różnie definiowanym przez badaczy i ma niejednorodny zakres znaczeniowy”³⁴.

Z kolei Zenon Leszczyński słusznie podkreśla, iż nie wszystko, co bywa niekiedy kwalifikowane w literaturze naukowej jako eufemizm, zasługuje na taką nazwę. W przywoływanym materiale znajdują się takie eufemizmy, które można bez wahania w ten sposób klasyfikować. Trudno za eufemizm uznać aluzję, ponieważ wymaga ona ujęcia pragmatycznego. Wreszcie funkcjonują takie wyrazy i peryfrazy, które są wątpliwe co do statusu eufemizmu, poddają się wprawdzie klasyfikacji, lecz tylko w tych wypadkach, kiedy zostały użyte z intencją łagodzenia, bądź przeciwnie – wywoływania niemiłych drastycznych treści³⁵. Nie należy zapominać o eufemizmach, zastępujących wulgaryzmy i przekleństwa. Te są eufemizmami *sensu stricto*³⁶.

* * *

W słowackiej i czeskiej literaturze przedmiotu interesujące eufemizmy określa przynajmniej kilka terminów: slc. *eufemizmus (melioratívum)*³⁷, czes. *eufemismus*³⁸; slc. *zjemňujúce slová, zjemňujúci výraz, zjemnenie*³⁹, *štylistické synonymá*⁴⁰, *eufemické frázy, eufemistické frazémy, štylistický príznakové frázy, príznakové lexi-*

³² K. DEMBSKA: *Eufemizm – problemy badawcze...*, s. 69.

³³ *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*. Red. F. CZYŻEWSKI, A. TYRPA. Lublin 2008.

³⁴ D.K. REMBISZEWSKA: *Eufemizmy w Słowniku dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*. W: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich...*, s. 69.

³⁵ Por. Z. LESZCZYŃSKI: *O eufemizmach i quasi-eufemizmach w Trylogii (szczególnie w wypowiedziach Zagłoby)*. W: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich...*, s. 169.

³⁶ Por. S. KANIA, J. TOKARSKI: *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej...*, s. 174.

³⁷ J. MISTRÍK: *Štylistika*. Bratislava 1997, s. 81–82.

³⁸ *Encyklopedický slovník češtiny*. Red. P. KARLÍK. Praha 2002, s. 130.

³⁹ *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4 dopl. a upr. vyd. Red. J. KAČALA, M. PISÁRČIKOVÁ, M. POVAŽAJ. Bratislava 2003; *Slovník súčasného slovenského jazyka*. T. 1. Red. A. JAROŠOVÁ, K. BUZÁSSYOVÁ. Bratislava 2006.

⁴⁰ J. FINDRA: *Štylistika slovenčiny*. Martin 2004, s. 32; J. MISTRÍK: *Štylistika...*, s. 81.

*kálne jednotky, opisné krycie vyjadrenia tabuovaných skutočností*⁴¹, *lexikálni diplomati*⁴².

W zasadzie we wszystkich słowackich i czeskich pracach lingwistycznych, czy leksykonach, *eufemizm* jest tym samym, co *melioratyw* (*melioratívum*)⁴³. Utożsamianie eufemizmu z melioratywami ukazuje nieco inne, odmienne postrzeganie tego pojęcia, w porównaniu z propozycjami polskich leksykonów i encyklopedii.

W polskich encyklopediach eufemizm jest przedstawiany zazwyczaj jako:

zastępczy środek językowy (wyraz, zwrot lub związek frazeologiczny) używany w celu uniknięcia wyrazu, wyrażenia lub zwrotu zakazanego przez tabu językowe lub w celu uniknięcia użycia takiego środka leksykalnego, który z przyczyn estetycznych czy cenzuralnych uważany jest za nieprzyzwoity lub drastyczny⁴⁴.

Natomiast melioryzacja wyrazów to: nadawanie wyrazom lub wyrażeniom dodatniego zabarwienia ekspresywnego ze względów społecznych lub towarzyskich, np. pol. *pomoc domowa* zamiast *sprzątaczką* i odpowiednio w śl. *pomocnica v domácnosti* zamiast *upratovačka, slúžka, czy asistentka* zamiast *sekretárka*. Zjawisko dotychczas postrzegane negatywnie dzięki nadaniu mu nowej nazwy jest oceniane lepiej. Dąbrowska zauważa, że:

zachodzi często taka sytuacja, że wskutek zagarnięcia jakiegoś znaczenia przez wyraz o konotacji dodatniej może się zdarzyć tak, iż konotacje te albo się neutralizują albo przesuwają w stronę wartości ujemnych (np. *dupa*)⁴⁵.

Między kategorią melioratywów a eufemizmów trudno wytyczyć wyraźne i jasne granice. Kategoria melioratywów w języku słowackim obejmuje szeroko rozumiane ekspresywa, do których należą deminutywa, eufemizmy, hipokorystyka oraz wyrazy dziecięce (*detské slová*). Są to jednostki leksykalne (*lexikálne jednotky*) o pozytywnym zabarwieniu (*jednotky s kladným expresívnym prízna-*

⁴¹ J. MLACEK, P. ĎURČO: *Frazeologická terminológia*. Bratislava 1995.

⁴² M. OLOŠTIAK, L. GIANTISOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ: *Slovenský jazyk*. Bratislava 2007, s. 71.

⁴³ Por. P. ONDRUS, J. HORECKÝ, J. FURDÍK: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava 1980, s. 158. Rolą eufemizmów jest zasłanianie nazw użytych wprost. Eufemizmy tym samym pełnią odmienną rolę, niż ta, która dotyczy synonimów ekspresywnych typu: *umrieť – zdochnúť*. Dlatego też eufemizmy nazywane są melioratywami. Autorzy leksykologii podejmują również problem eufemizmów mowy potocznej, a ściślej argotu, np. eufemizm *civilizovať* zastępuje określenie drastyczne *vykorisťovať*.

⁴⁴ Por. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Red. S. URBAŃCZYK. 1978, s. 78; *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. POLAŃSKI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 138; W. KOPALIŃSKI: *Słownik mitów i tradycji kultury...*, s. 292.

⁴⁵ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 59–60.

kom). Zarówno melioratywa, jak i eufemizmy pełnią funkcję zasłaniającą. Melioryzacja to rodzaj zmiany semantycznej, pewnego przeobrażenia semantycznego i polega na tym, że chcemy powiedzieć coś inaczej, lepiej. Pewnym jednostkom leksykalnym nadajemy zabarwienie dodatnie, np. o kobiecie w ciąży powiemy w sposób przyjemny i łagodny: *žena, ktorá chodí s bruškom*, a nie pogardliwie: *žena s bruchom*. Natomiast eufemizacja to rodzaj substytucji, która zakrywa to, co jest negatywne i nieprzyjemne, np. zamiast użycia wyrażenia: *muž s bruchom* można zastosować konstrukcję łagodniejszą w swej wymowie: *muž s bruškom*. Tu pojawia się problem tzw. miary pozytywnej ekspresywności (*miery pozitívnej expresivity*). Dąbrowska podkreśla, iż melioryzacja nie musi być sprzężona z pejoratywizacją wyrażenia pełniącego funkcję eufemizmu⁴⁶. Eufemizm jest rodzajem omówienia.

Jak widać, eufemizmy powodują szereg zmian i przesunięć semantycznych w istniejącym słownictwie, także ich rola w różnych odmianach środowiskowych i funkcjonalnych jest mocno zróżnicowana. Eufemizacja przyczynia się często do rozszerzenia znaczenia (zakresu nazwy). Złożoność opisu tego zjawiska, jak zaznaczyłam we wstępie rozprawy, sytuje eufemizmy w obrębie różnych płaszczyzn językowych, tj. semantyki, leksykologii czy stylistyki, a z uwagi na pozajęzykowe przyczyny ich występowania należy je zaliczyć do zjawisk językowych suprasemantycznych, które dopełniają semantyczną interpretację formy leksykalnej⁴⁷.

Kolejne, przyjęte w terminologii słowackiej określenia eufemizmów wskazują głównie na ich językową, formalną realizację. Wśród tych określeń wymienia się: nazwy wielowyrazowe (*viacslovné pomenovania*), peryfrazy (*perifrázy*), zrosty (*združené pomenovania*), wyrazy ekspresywne (*expresívne slová*) lub połączenia wyrazów o pozytywnym zabarwieniu uczuciowym (*spojenia slov s kladným citovým zafarbením*). Przedstawiona terminologia uwidacznia różną postać formalną eufemizmów: od morfemu poprzez leksemę, połączenia wielowyrazowe – związki frazeologiczne, a nawet peryfrazy. Ponadto wśród eufemizmów można wyróżnić wyrazy ekspresywne o konotacjach pozytywnie wartościujących, w odróżnieniu od negatywnie nacechowanych leksemów – pejoratywów, a stanowiących często opozycję do dysfemizmów lub kakofemizmów – wyrazów będących dokładnym przeciwieństwem eufemizmów⁴⁸. Jedyne, co łączy oba te pojęcia, to wprowadzenie innej nazwy, w miejsce właściwej, w celu uniknięcia jakiejś przykrości.

Dokonując przeglądu wybranych definicji eufemizmu w języku słowackim i czeskim, widzimy, że są one do siebie nieznacznie zbliżone. Różnią się między sobą objętością treści, natomiast wszystkie zwracają uwagę na aspekt etyczny i estetyczny używania eufemizmów. Zawierają zatem w swej treści takie elementy, jak:

⁴⁶ Por. ibidem. s. 60.

⁴⁷ Por. J. DOLNÍK: *Lexikológia*. Bratislava 2003, s. 169.

⁴⁸ Dysfemizmy nie są przedmiotem naszych rozważań. Funkcjonują obok eufemizmów, etymologicznie są dokładnie ich przeciwieństwem.

czes. zjemňující slova, která **nahrazují** primární pojmenování **nějaké nepříjemné, společensky nevhodné skutečnosti**, a snaží se její nepříjemnosti zastrít⁴⁹.

słc. nepříjemné alebo spoločensky nevhodné javy vyjadruje zastreto, jemnejšie⁵⁰.

Celem eufemizmu jest:

zakryť, zastrieť nepříjemné vlastnosti vecí spoločensky nevhodných, vzbudzujúcich nepříjemné predstavy alebo zraňujúcich ľudské city. [...] Používajú sa ako synonymné výrazy namiesto hrubých alebo aj vulgárnych pomenovaní, ktoré označujú nepříjemné, negatívne alebo neestetické stránky skutočnosti⁵¹.

Eufemizmy zatem zastępują wyrazy, które nie mogą być użyte z wielu powodów, przede wszystkim z uwagi na ich drastyczność, wulgarność, a często nieprzyzwoitość. To zwyczaj kulturalny i dobre wychowanie oraz takt zabraniają nazywać rzeczy po imieniu. Władysław Miodunka wyraźnie podkreśla, iż:

norma kulturalna jest związana z systemem ograniczeń, które w pewnych okolicznościach zabraniają albo starają się zabronić używania określonych słów i wyrażeń. Słowa i wyrażenia podlegają zakazom, a tym samym nie są akceptowalne w danym języku⁵².

Definicje słowackie zawarte w słownikach jednojęzycznych notują krótką, bardzo lakoniczną egzemplifikację pojęcia eufemizmu. Jest to najczęściej: „pomenovnie nepříjemného javu jemnejším výrazom, zjemnenie, zjemňujúci výraz” (KSSJ, 155), „výraz pomenúvajúci nepříjemny jav jemnejším spôsobom. Zjemnenie” (SSSJ I, 123), „zjemňujúci výraz pre nepříjemné, drsné javy, synonymum. melioratívum” (SSSJ I, 913) – dodatkowo SSSJ uzupełnia wyróżnione definicje o wybrane przykłady z kręgu tematyki politycznej, np. *rozvojové krajiny*.

Encyklopedický slovník češtiny definiuje eufemizmy w kontekście działania tabu. Eufemizowaniu podlega to, co jest tabuizowane. Autorzy tego słownika wskazują na istnienie eufemizmów leksykalizowanych, które czasem tracą swoje oddziaływanie i są zastępowane nowymi eufemizmami o tym samym charakterze, np. *záchod* nazywany piśszczotliwie *záchodík*⁵³. Natomiast w kolejnej części

⁴⁹ *Příruční mluvnice češtiny*. Red. P. KARLÍK, M. NEKULA, Z. RUSINOVÁ. Brno 1995, s. 95.

⁵⁰ J. MISTRÍK: *Lingvistický slovník*. Bratislava 2002, s. 52.

⁵¹ Por. J. FINDRA: *Štylistika slovenčiny...*, s. 31–32.

⁵² Por. W. MIODUNKA: *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Warszawa 1989, s. 208.

⁵³ Podobnie można wskazać na leksemy *nevidiaci* czy *nepočujúci*, których znaczenie stało się częścią leksyki. Dawne eufemizmy nabierają znaczenia neutralnego. O tzw. wyblakłych eufemi-

artykułu hasłowego: *eufemismus*, prezentowane są kręgi tematyczne eufemizmów, które dotyczą niektórych procesów fizjologicznych, części ciała, płciowości, seksu, śmierci, niedoskonałości fizycznych i psychicznych defektów, a także polityki i dyplomacji oraz innych obszarów społecznych. Nie brak informacji na temat najważniejszych środków językowego wyrażania eufemizmów. Wśród nich znajdują się zarówno środki leksykalne, jak i morfologiczne, takie jak: metafora, metonimia, wyrazy obce, deminutywa oraz wyrazy z semantyką dyfuzyjną. Ponadto wymienia się również litotę, apozjopezę oraz elipsę. Obok wyczerpującej definicji eufemizmu w literaturze czeskiej funkcjonuje bardzo lakoniczna, zawarta w słowniku języka czeskiego, a wskazująca na rodzaj wyrazu, który jest przezeń zastępowany:

eufemismus: nahrázení výrazu hrubého nebo spojeného s nepříjemnou představou výrazem mírnějším⁵⁴.

Natomiast w słowniku wyrazów obcych eufemizm ma następującą definicję:

tento náhradní výraz; zjemnění jazykového výrazu označujícího nepříjemnou nebo drsnou skutečnost; nahrazení výrazu drsného nebo označujícího nepříjemné skutečnosti nebo představy výrazem jemnějším, mírnějším (např. *zavřít oči* – *zemřít*, *odejít navždy* nebo *vydechnout naposledy*)⁵⁵.

Z kolei autor *czeskiej stylistyki* odwołuje się do tabu społecznego, które jest zastępowane przez eufemistyczne opisy typu: *Už ho hlava neboli (zemřel)*, *Pane, jste na omylu (lžete)*, itp.⁵⁶.

Wśród wyrazów eufemistycznych są takie, które nader często bywają wykorzystywane w polityce. Pełnią wówczas rolę wyrazów maskujących rzeczywistość, często nieprzychylną i niewygodną dla nadawcy oraz odbiorcy, np.: *zavedení pořádku*, *úprava cen*, *mezigenerační sex*, *smrt v důstojnosti*, *človek s jiným politickým názorem*. O specyficznym typie eufemizmów poprawnych politycznie nadmieniamy się także w *Průruční mluvnice češtiny*, chodzi tu o ideologiczne wyrażenia okresu dominacji nowomowy: *bratrská pomoc* zamiast *okupace* czy *etnické čistky* zamiast *genocida*.

Wspólnym elementem definicji słowackich – uwzględniając słowniki terminologii językoznawczej⁵⁷, a także publikacje z zakresu stylistyki słowackiej Joze-

zmach, które przestają być nazwami zasłaniającymi i przejmują na siebie znaczenie *verbum proprium*, nadmieniamy także A. Dąbrowska.

⁵⁴ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Red. J. FILIPEK, F. DANĚŠ. Praha 1978, s. 97.

⁵⁵ Por. *Slovník vyrazů obcých ABZ.cz*. <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/eufemismus-eufemismus> (dostęp: 20.07.2012).

⁵⁶ Por. J. BEČKA: *Česká stylistika*. Praha 1990, s. 122.

⁵⁷ *Encyklopédia jazykovedy*. Red. J. MISTRÍK et al. Bratislava 1993, s. 133; J. MISTRÍK: *Lingvistiký slovník*. Bratislava 2002, s. 52.

fa Mistríka⁵⁸, czy Jána Findry⁵⁹, oraz *Retorykę Mistríka*⁶⁰ i podstawy najnowszej retoryki Daniela Slančovej⁶¹ – jest to, że eufemizmy stanowią nacechowane jednostki leksykalne (*príznačkové lexikálne jednotky*) oraz synonimy stylistyczne (*štylistické synonymá*), które zakrywają i zasłaniają zjawiska nieprzyjemne, drastyczne, a także niewygodne dla nadawcy i odbiorcy. Mistrík oraz Findra zwracają uwagę na uwarunkowania stylistyczne eufemizmu, na ich zróżnicowaną rolę w poszczególnych stylach językowych. Chodzi tu zarówno o odmiany funkcjonalne stylu, jak i odmiany środowiskowe. Dodatkowo Mistrík podkreśla konkretny rodzaj wyrazu:

Keď je výber medzi nocionálnym slovom a melioratívom, tak v neoficiálnom prejave sa vyberie melioratívum⁶².

Badacz zaznacza, iż eufemizmy są doskonałym środkiem wyrazu zarówno w odmianie nieoficjalnej, jak i w stylu podniosłym. Omówienia eufemistyczne dominują także w publicystyce, w retoryce polityków, stając się określeniami skonwencjonalizowanymi. Eufemizmy nadają się szczególnie do stosowania w listach kondolencyjnych oraz nekrologach, np. *odísť na večnosť, pobrať sa do večnosti* zamiast *umrieť*. Mistrík podkreśla, że:

Eufemizmy sa vyskytujú vo verejných slávnostných štýloch vtedy, keď ide o jemné vyjadrenie drastickej skutočnosti. Eufemizmy sú vždy emocionálne zafarbené a vhodné sú do príležitostných rečnických prejavov, do kondolenčných listov alebo aj do nepříjemných správ o nešťastí a o nehodách⁶³.

Natomiast Findra podkreśla ich doniosłą rolę w tekstach literackich:

V umeleckom texte sa na pozadí kontextu obnovuje ich aktualizacyjny potencjał, stávajú sa prostriedkami emocionálneho i estetického pôsobenia⁶⁴.

Spośród przytoczonych tu definicji jedna z nich (autorstwa Findry) zasługuje na szczególną uwagę nie tylko z racji tego, iż jest bardzo wyczerpująca, lecz także wskazuje dodatkowo inny rodzaj wyrazów objętych pojęciem eufemizmu:

⁵⁸ J. MISTRÍK: *Štylistika*. Bratislava 1997, s. 81.

⁵⁹ J. FINDRA: *Štylistika slovenčiny*. Martin 2004, s. 32.

⁶⁰ J. MISTRÍK: *Rétorika*. Bratislava 1974.

⁶¹ Por. D. SLANČOVÁ: *Základy praktickej rétoriky*. Prešov 2001, s. 105.

⁶² J. MISTRÍK: *Rétorika*...

⁶³ J. MISTRÍK: *Lingvistický slovník*..., s. 52.

⁶⁴ J. FINDRA: *Štylistika slovenčiny*..., s. 32.

za eufemizmy można považovať aj „zjemňujúce” spojenia z oblasti spoločensko-politického života, ktorými sa pomenúvajú nepopulárne opatrenia alebo udalostí. Častým používaním v bežnej jazykovej praxi, v publicistike a politickej rétorike sa aktualizácia sila eufemizmov zotiera, ako ustálené spojenia sa zaraďujú medzi konvenčné pomenovania⁶⁵.

W słowackiej leksykologii przyjęto m.in. podział leksemów ze względu na ich nacechowanie ekspresywne. Zgodnie z tą klasyfikacją z jednej strony mamy eufemizmy – szeroko rozumiane jako: wyrazy o nacechowaniu pozytywnym (*slová s kladným citovým nábojom*) – a z drugiej dysfemizmy – wyrazy o nacechowaniu negatywnym (*slová so záporným citovým nábojom*). Wśród leksemów pierwszej grupy można wyróżnić deminutywa czy hipokorystyka, natomiast w drugiej grupie znajdują się augmentatywa oraz wulgaryzmy. Ján Findra stwierdza, że:

značná časť eufemizmov je synonymná s pejoratívnymi alebo s tabuovými pomenovaniami niektorých fyziologických procesov, označení častí tela, fyzických a psychických nedostatkov atď., nap.: *ísť na potrebu, byť pri tele, mať dobrú náladu, zadná časť tela*⁶⁶.

Tabuizowane są nazwy niektórych części ciała, procesy fizjologiczne i zaburzenia psychiczne. Natomiast naturalną rzeczą jest to, że w dzisiejszej komunikacji międzyludzkiej obok wyrazów o nacechowaniu melioratywnym funkcjonują określenia i wyrazy o odcieniu pejoratywnym, które stanowią ich przeciwieństwo. Zaznacza to również Klára Buzássyová, która pisze, że:

Prehlbovanie komunikačného aspektu pri výskume jazyka ukazuje, že vždy existujú spoločenské, etické dôvody na to, aby sa pri fungovaní jazyka v spoločenskej komunikácii uplatňovali výrazy s komunikačným účinkom eufemizácie, meliorizácie aj ich protipól – výrazy s pejoratívnym účinkom⁶⁷.

Dla Pavla Ondrusa, Juraja Furdíka i Jána Horeckiego eufemizmy są wyrazami o zabarwieniu pozytywnym, łagodzą i maskują nieprzyjemne, społecznie nieakceptowane zjawiska. Rolą eufemizmów jest zakrywanie negatywnych emocji i myśli. Dodatkowo autorzy leksykologii osobno wyróżniają eufemizmy żargonowe (*eufemizmy triednych žargónov*)⁶⁸. Z kolei Findra oraz Buzássyová

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ K. BUZÁSSYOVÁ: *Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine...*, s. 200.

⁶⁸ P. ONDRUS, J. HORECKÝ, J. FURDÍK: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia...*, s. 158. Eufemizmy żargonowe są stosowane w celu zasłonięcia, swoistego zakamuflowania brutalnej siły klasy wówczas panującej. Celowo stosuje czasownik *civilizovať* zamiast określenia wprost *vykorisťovať*.

w swoich definicjach zgodnie podkreślają, że podstawowym środkiem leksykalnym eufemizacji jest metafora, np. *roztvorená zem* zamiast *hrob* oraz metonimii *ísť sa upraviť* zamiast *vycikať sa*⁶⁹. Natomiast Buzássyová powtarza, że eufemizmy to: „zjemňujúce metafory, ktoré však čoskoro nadobúdajú ten zmysel, ktorý pôvodne implikovali”⁷⁰.

Słowackie i czeskie definicje eufemizmów różnią się między sobą stopniem ogólności i dokładności. Te, pochodzące ze słowników ogólnych nie podają zazwyczaj przykładów użycia wyrazu tylko pozostawiają najczęściej definicję ogólną. Pozostałe słowniki specjalistyczne podają przykłady eufemizmów. Ponadto w języku słowackim, w pracach z zakresu dziecięcej leksyki, eufemizmy są rozumiane i pojmowane bardzo szeroko, jako leksemy ogólnie łagodzące (*zjemňujúce lexémy*) nie tylko wyrazy, które zastępują nieprzyjemne zjawiska, lecz także takie, które w odróżnieniu od deminutywów nie zawierają formantu słotwórczego o modyfikującym znaczeniu. Zatem oprócz eufemizmów stosowanych w komunikacji z dzieckiem, np.: *papať, pusa, hopať, ritulienka*, do tej grupy są zaliczane również okazjonalizmy oraz formy palatalizowane typu: *hlavina* ‘hlava’, *bambulošy*, które są znakiem indywidualnego stylu rozmówcy⁷¹.

Wśród definicyjnych cech słowackich eufemizmów są takie, które wyraźnie wskazują na ich nacechowanie pozytywne, czasami ekspresywne, na pełnienie przez nich roli synonimów stylistycznych oraz na to, że zastępują wyrazy, wyrażenia oraz zwroty, nieprzyjemne, przykre, często niestosowne i drastyczne łagodnymi odpowiednikami. Zastępują nazwy użyte wprost, a tym samym ujmują rzeczywistość trochę inaczej, lepiej i oględniej. Stąd są również swoistymi melioratywami.

Różne sposoby określania eufemizmów w językoznawstwie pozwalają jednak na ustalenie ich podstawowych cech charakterystycznych. Do definiowania eufemizmów korzystam z założeń przyjętych przez Dąbrowską oraz Dembską.

W niniejszej pracy przyjmuję zatem, że eufemizmy są to jednostki leksykalne nacechowane, (jedno lub dwuelementowe, wyrazy, wyrażenia czy zwroty, mające często postać związków stałych, sfrageologizowanych), stanowiące charakterystykę „nie wprost”, które kamuflują, a jednocześnie łagodzą i ulepszają treść wypowiedzi; są zazwyczaj notowane w słowniku i rozumiane przez użytkowników bez szerszego kontekstu. Mogą to być także wyrazy (jednostki) ekspresywne o zabarwieniu pozytywnym, łagodzące przykre, negatywne, często nieprzyjemne zjawiska i rzeczy. Na ogół z wyrazami przezeń zastępowanymi łączy eufemizm związek synonimii lub *quasi-synonimii*.

⁶⁹ Por. J. FINDRA: *Štylistika slovenčiny...*, s. 32.

⁷⁰ K. BUZÁSSYOVÁ: *Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine...*, s. 200.

⁷¹ Por. S. ZAJACOVÁ: *Eufemizujúca lexika v reči matky a v reči otca orientovanej na dieta*. W: *Epištoly o jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea*. Red. J. KESSELOVÁ, M. IMRICHOVÁ. Prešov 2012, s. 113–114; Z. ONDRÁČKOVÁ: *Komparatívny výskum detskej lexiky*. Prešov 2010. <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Ondrackova1/index.html> (dostęp: 20.07.2012).

Eufemizmy stanowią formalną realizację w postaci środków morfologicznych i leksykalno-semantycznych. Zatem jest to również zespół środków językowych, służących nazywaniu pewnych zjawisk nie wprost, inaczej, tak, aby nie urazić nadawcy i odbiorcy.

W przedstawionej definicji staram się uwzględnić nie tylko elementy znaczeniowe eufemizmu, lecz także zamierzam wskazać językowe środki generowania interesujących jednostek. Na płaszczyźnie językowej są to środki morfologiczno-słotwórcze i leksykalne, które mogą być wykorzystane do tworzenia określeń zastępczych w stosunku do nazwy właściwej, którą Dąbrowska określa jako *verbum proprium!* a uznanej za nieprzyjemną, niewłaściwą czy dosadną. Przeprowadzone badania materiałowe wykazują, że są to szeroko rozumiane derywaty, deskrypcje i substytucje.

W niniejszej pracy nie uwzględniam wyrazów wulgarnych, lecz mówię o eufemizowaniu leksemów mało wulgarnych⁷². Powszechnie przyjmuje się, że eufemizmy zastępują wyrażenia wulgarne, jednak ich funkcje są znacznie szersze, są odpowiedzią na wszelkiego rodzaju zakazy, co niewątpliwie je łączy z pojęciem tabu pierwotnego i tabu współczesnego (społecznego). Podstawową funkcją eufemizmu jest maskowanie i łagodzenie rzeczywistości, a poprzez ich różnorodność formalną pełnią jeszcze inne funkcje emocjonalne, wartościujące, obrazowe i funkcje stylistyczne.

2.2. Eufemizmy a problem ekspresywności

Niniejszy rozdział dotyczy próby opisu problemu ekspresywności w aspekcie funkcjonowania eufemizmów. Język jako narzędzie, służące przede wszystkim porozumiewaniu się, przekazywaniu wiadomości, poza wartością informacyjną stanowi również nośnik emocji, które w danej chwili odczuwa mówiący. Za pomocą języka, sposobu mówienia, wyrazów, które wybieramy spośród bogatego repertuaru możliwości, oceniamy, nadajemy nazywanym obiektom wartość pozytywną lub negatywną. Stanisław Grabias wyróżnia trzy grupy wyrazów nacechowanych emocjonalnie: leksemy o ekspresywności implicytnej, leksemy o ekspresywności eksplicytnej, motywowane formalnie oraz leksemy o ekspresywności eksplicytnej, motywowane znaczeniowo⁷³. Leksemy o ekspresywności implicytnej są wyrazami, których emocjonalność jest domyślna. Stoją one w opozycji do leksemów o ekspresywności eksplicytnej, posiadających zewnętrzne wykładniki nacechowania emocjonalnego.

⁷² Wprawdzie w analizie interesujących jednostek nie uwzględniamy wyrazów wulgarnych, natomiast sam problem wulgaryzacji języka podejmujemy na łamach niniejszej pracy.

⁷³ S. GRABIAS: *O ekspresywności języka*. Lublin 1981, s. 40.

Spora grupa form ekspresywnie nacechowanych to leksemy ekspresywne eksplicytnie, motywowane formalnie. Powstają one w wyniku derywacji słowotwórczej od słów przynależnych do odmiany oficjalnej języka, które były wyrazami neutralnymi, lub od wyrazów, które posiadały już wartość emocjonalną. Dodanie do podstawy słowotwórczej morfemu, który posiada emocjonalne nacechowanie, przyczynia się do tego, że dane słowo traci swoją pierwotną neutralność lub jego ekspresywność zostaje spotęgowana.

Specyficzny typ ekspresywizmów eksplicytnych, motywowanych formalnie, stanowią deminutywa i augmentatywa. Najczęściej traktowane są jako leksemy wyrażające przeciwstawne emocje, deminutywa, czyli wyrazy zdrobniałe, kojarzone są bowiem z emocjami pozytywnymi, a augmentatywa, czyli zgrubienia, wiążą się przeważnie z wartościowaniem negatywnym obiektu, który nazywają. Wyrazy o ekspresywności eksplicytniej drugiego typu to struktury motywowane znaczeniowo zmianami w sferze znaczenia leksykalnego lub poprzez procesy skojarzeniowe. Wśród nich także właściwe miejsce przysługuje również interesującym nas eufemizmom.

Inny podział wyrazów ekspresywnych o charakterze ogólnym, wprowadzony przez Władysława Lubasia wskazuje na dwie grupy leksemów: leksemy o ekspresji i waloryzacji pozytywnej oraz leksemy o ekspresji i waloryzacji negatywnej⁷⁴. Wśród tych wartościujących *in plus* znajdują się również eufemizmy obok innych, np. deminutywów formalnych czy familiaryzmów.

Problem ekspresywności języka nurtuje badaczy od dawna, czego dowodem są rozmaite ujęcia tego zagadnienia. Artur Rejter podkreśla, że ekspresywność języka jest zjawiskiem wielopoziomowym i złożonym, na co wskazuje bogata literatura przedmiotu poświęcona emocjonalnemu nacechowaniu kodu naturalnego⁷⁵. Stosunkowo często daje się zaobserwować w licznych pracach utożsamianie ekspresji z emocją⁷⁶. Najwięcej rozbieżności dotyczy przede wszystkim pojęcia ekspresji językowej, która bywa utożsamiana z ekspresywnością, ale także afektywnością i emotywnością⁷⁷. Szerokie pojmowanie ekspresji można znaleźć w wielu pracach Charlesa Ballęgo i Anny Wierzbickiej⁷⁸. Ekspresywność

⁷⁴ W. LUBAŚ: *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*. Opole 2003.

⁷⁵ A. REJTER: *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności*. Katowice 2006, s. 59.

⁷⁶ S. GRABIAS: *O ekspresywności języka...*, s. 20.

⁷⁷ Por. CH. BALLY: *Mechanizm ekspresywności językowej. Stylistyka Ballęgo*. Warszawa 1966.

⁷⁸ A. WIERZBICKA: *Problemy ekspresji. Ich miejsce w teorii semantycznej*. W: *Dociekania semantyczne*. Wrocław 1969, s. 33–61. EADEM: *Miejsce problematyki ekspresji w teorii semantycznej*. „Pamiętnik Literacki” 1968, z. 4, s. 97–119; EADEM: *Emocje. Język i skrypty kulturowe*. W: EADEM: *Język – umysł – kultura*. Warszawa 1999, s. 163–189; zob. też P. WIATROWSKI: *Morfologiczne i leksykalne wykładniki negatywnych emocji w „Przewodniku Katolickim” z lat 1895–2005*. Poznań 2005, s. 60. Autor podkreśla, iż w ujęciu genewskiego lingwisty ekspresywność jest równoważnikiem afektywności (posługuje się tu określeniami ekspresja i emotywność, których semantycznie nie różnicu-

i emotywność to terminy, które bywają używane zamiennie jako terminy synonimiczne, na oznaczenie całego złożonego zjawiska związanego z aksjologizacją świata, a także – z oczywistych powodów rzadziej – dla celów metajęzykowych. Stanowisko takie wywodzi się od Karla Bühlera, który określił charakter ekspresji jako manifestowanie osobowości, przeżyć, emocji osoby mówiącej⁷⁹. Dalej rodzi się pytanie o stosunek względem siebie takich pojęć, jak ekspresja i emotywność. W aksjologizację wpisana jest ekspresja oraz emotywność. Emotywność stanowi część ekspresywności. Ekspresywność to pojęcie szersze, gdyż oznacza sugestywne wyrażanie czegoś, siłę wyrazu, najczęściej w sztuce, a także wyrażanie wewnętrznych uczuć. Czyli emotywność jest częścią ekspresywności. Spojrzenie na ekspresywność przez pryzmat emocjonalności można odnaleźć w monografii Jaroslava Zimy, autora kompleksowego studium o ekspresywności zjawisk leksykalnych, który twierdzi, iż ekspresja to nie tylko emocje, lecz także wyrazy woli⁸⁰. Ekspresywność dostrzec można również w tych użyciach języka, w których dochodzi do pewnego rodzaju naddania semantycznego i stylistycznego – a więc wszędzie tam, gdzie następuje wykraczanie czy to poza podstawową funkcję, czy użycie określonych znaków językowych. Podobnego rozróżnienia dokonuje Jozef Mistrík, słowacki lingwista, który twierdzi, że należy rozgraniczyć pojęcia ekspresywności i emocjonalności. Emocjonalność w języku jest to sposób wyrażania uczuć, ekspresywność jest wyrażaniem indywidualności w ogóle⁸¹.

Zima wyróżnił trzy typy ekspresywności: ekspresywność inherentną, adherentną i kontekstową⁸². Ekspresywność inherentna tkwi na stałe w strukturze

je). Afektywność jest naturalnym i bezpośrednim przejawem subiektywnych form naszego myślenia (cyt. za: CH. BALLY: *Mechanizm ekspresywności językowej...*, s. 110). Ekspresywność to proces wyrażania indywidualnych cech mówiącego (zob. S. GRABIAS: *O ekspresywności języka...*, s. 20). Zbliżone stanowisko reprezentuje A. WIERZBICKA, według której ekspresja obejmuje wszystkie możliwe przeżycia psychiczne, tzn. przekonania, sądy, pragnienia oraz emocje (*Miejsce problematyki ekspresji w teorii semantycznej...*, s. 100). Wierzbicka bardzo szeroko pojmuje ekspresję, podkreśla jednak, że „problem analizy funkcjonalnej elementów ekspresywnych to przede wszystkim problem modelowania emocji” (zob. P. WIATROWSKI: *Morfologiczne i leksykalne wykładniki negatywnych emocji...*, s. 61) Autorka pisze, że dotychczas w zagadnieniach ekspresywności skupiano się na ich formie i etymologii (A. WIERZBICKA: *Miejsce problematyki ekspresji w teorii semantycznej...*, s. 97–119; Por. E. STANKIEWICZ: *Emotivniot jazik i njegovata lingvistička interpretacija*. „Makedonski Jazik” 1964, [T.] XV [tł. z ang. *Problems of Emotive Language*. In: *Approaches to Semiotics*. Eds. T. SEBEOK, A. HAYES, M. BATESON. Hague 1964]), a nie na ich funkcji! Ponadto wypowiedź traktuje jako „strumień ekspresji”, to co później J. Anusiewicz oraz inni badacze nazwą „permanantną aksjologizacją języka”.

⁷⁹ Por. M. CICHONSKA: *Wyrażenia zaimkowe w kształtowaniu dyskursu potocznego. Na materiale sztokawskiego literackiego systemu językowego ze szczególnym uwzględnieniem języka mieszkańców Sarajewa*. Katowice 2001, s. 89 i nast.

⁸⁰ S. GRABIAS: *O ekspresywności języka...* cyt. za: J. ZIMA: *Expresivita v současné češtině*. Praha 1961, s. 36.

⁸¹ J. MISTRÍK: *Štylistika...*, s. 82.

⁸² J. ZIMA: *Expresivita v současné češtině*. Praha 1961.

semantyczno-pragmatycznej znaku językowego i realizuje się z każdym jego użyciem, (np. w deminutywach i augmentatywach); ekspresywność adherentna właściwa jest takim wyrazom polisemicznym, w których nacechowane pozostaje jedno ze znaczeń, natomiast ekspresywność kontekstowa dotyczy wyrazów z natury neutralnych i pojawia się tylko w pewnych ich użyciach.

Z uwagi na to, iż w definicjach słowackich eufemizmy traktowane są jako jednostki nacechowane, wartościujące dodatnio, łagodzące negatywne konotacje, trudno nie mówić o nich w kontekście szeroko pojętej ekspresywności. Eufemizmy stanowią część leksyki ekspresywno-emocjonalnej. Jednak ekspresywność nie jest ich dominantą właściwością, ale może nią być, o czym świadczą przedstawione już wcześniej przykłady eufemizmów, powstałe w drodze derywacji. Nacechowanie ekspresywne dotyczy zarówno derywatów deminutywnych o charakterze eufemizującym, jak i obrazowych kolokacji o charakterze frazeologicznym.

Ze względu na emocjonalne nacechowanie wyrazów można wyróżnić dwie grupy: melioratywa – wyrazy o zabarwieniu dodatnim, pozytywnym, oraz pejoratywa – wyrazy o zabarwieniu negatywnym, ujemnym. Tej pierwszej grupie odpowiadają właśnie eufemizmy, natomiast drugiej – dysfemizmy.

Przedstawiony podział wyrazów jest zgodny z wyróżnieniem takich grup leksemów w systemie leksykalnym języka słowackiego, które uwzględniają następujące parametry: ekspresywność – brak ekspresywności (*príznaťnosť* – *nepríznaťnosť*). Oprócz parametru uwzględniającego ekspresywność działają także inne, oparte na zasadzie opozycji binarnych: literackość – nieliterackość (*spisovnosť* – *nepisovnosť*) oraz potoczność – ekspresywność (*hovorovosť* – *expresívnosť*)⁸³.

Wśród ekspresywnych leksemów melioratywnych wyróżnia się także wyrazy o pozytywnym zabarwieniu (*slová s kladným zafarbením*): wyrazy pochlebne (*lichotivé, maznavé slová*), częściowo żartobliwe (*čiasťočné žartovné*), familiaryzmy (*familiarizmy, domáce slová*), leksykę dziecięcą (*detské*), hipokorystyka, natomiast wśród pejoratywów (*slová so záporným citovým zafarbením*) można wyodrębnić wyrazy ironiczne i obraźliwe (*hanlivé pomenovania*). Nie należy zapominać też o dwóch pozostałych kategoriach modyfikacyjnych: deminutywach i augmentatywach⁸⁴. Ekspresywnością odznaczają się liczne deminutywa formalne, nazywające i określające, na podstawie formy zdrobniającej, przedmioty oraz zjawiska, które nie są lub nie mogą być małe, lecz wyrażają prymarnie stosunek uczuciowy osoby mówiącej, np. *dáždiček, fajnovôstka* czy *cukrárnička*.

Osobne miejsce w ramach tabuizowanej leksyki zajmują wyrazy wulgarne (*hrubé, vulgarné slová*). Słownik współczesnego języka słowackiego zawierający 30 293 słów w tomie I oraz 25 418 wyrazów w tomie II odnotowuje w ramach lek-

⁸³ Por. J. DOLNÍK: *Lexikológia...*, s. 170–189.

⁸⁴ P. ONDRUS, J. HORECKÝ, J. FURDÍK: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia...*, s. 162–165.

syki ekspresywnej następujące liczby leksemów: 2044/1 934 *expr.*; 170/225 *zdrob. expr.*; 16/41 *zjemn.*; 29/11 *hypok.*; 22/21 *det.*; 309/458 *pejor.*; 22/41 *trochu pejor.*; 42/62 *hrub.*; 6/19 *vulg.*⁸⁵.

Deminutywa eufemizująca są przykładem ekspresywności melioratywnej. Jest to zazwyczaj rodzaj relacji kwantytatywno-kwalitatywnej, gdzie między znaczeniem podstawowym wyrazu a znaczeniem sufiksu zdrabniającego obserwuje się brak kongruencji, np. *mrzák* – *mrzáčik*. W wyrazie podstawowym jest obecny formant o znaczeniu augmentatywnym, który tym samym nadaje mu odcień negatywny, a nawet pogardliwy. W chwili utworzenia derywatu między wyrazem podstawowym a derywatem deminutywnym powstaje swoisty dysonans znaczeniowy (rozprężenie znaczeniowe), gdyż formant deminutywny nadaje leksemowi odcień złagodzenia – znaczenie eufemistyczne. Wyrażaniu uczuć o znaku dodatnim służą w języku słowackim rozmaite formanty sufiksalne, np.: *-ok/-ček/-tek, -ka, -ička/-ôčka, -enka/-ienka, -ičko/-iečko*.

Zima⁸⁶ wyraźnie podkreśla, iż w wyrazach slangowych, potocznych i wulgarnych o konotacji negatywnej mamy do czynienia ze zmianą o charakterze kwalitatywnym. Do złagodzenia wyrazu nacechowanego negatywnie dochodzi za pośrednictwem sufiksów kontrastowo łagodzących. Są to przykłady ekspresywności leksykalnej, w których właśnie cecha ekspresywna stanowi część ich znaczenia. Ponadto w systemie leksykalnym języka wyrazy nacechowane negatywnie mają swój ekwiwalent neutralny.

O derywatach eufemizujących można mówić w odniesieniu do deminutywów, które stanowią środek *par excellance* eufemizujący. Poprzez dołączenie formantów sufiksalnych dochodzi do osłabienia negatywnego znaczenia danego leksemu, np. *leňoch* ‘lenivý človek, tvor, lenivec, darebák’, ktorému sa nechce robiť + formant *-ko* = *leňoško*. Podobnie z innymi grupami wyrazów – rzeczownikami rodzaju męskiego, których cechy negatywne zostają osłabione za pośrednictwem sufiksu. Dotyczy to głównie leksemów o charakterze potocznym, opatrzonych kwalifikatorem funkcjonalnym – zdrobnienie eufemizowane (*zdrob. zjemn.*), np.:

hlupáčik od *hlupák* ‘nerozvážny človek’ + formant *-ik*, np.: „Ty hlupáčik, myslíš, že ťa chcem zvädzať”;

hrbáčik od *hrbáč* ‘hrbatý človek’ + formant *-ik*, np.: „Nad ním, malým chytráckym hrbáčikom, som si lámal hlavu i ja”;

huncútik od *huncút* ‘figliar, prefikany človek’ + formant *-ik*, np.: „A maličky huncútik ostane zase sám stratený vo svete bez matere”;

⁸⁵ Na podstawie danych uzyskanych od V. Benko i L. Balážovej, członków zespołu SSSJ JULEŠ SAV Bratislava.

⁸⁶ J. ZIMA: *Expresivita v súčasne...*, s. 30.

mrzáčik od *mrzák* ‘dieťa s trvalou telesnou chybou pren. duševne menejcenný človek’ + formant *-ik*, np.: „Veď to je taký duševný mrzáčik tento váš prezident”;

lub zdrobnienie ze znaczeniem osłabionym (*zdrob. oslab.*):

sprostáčik od *sprosták* ‘naivný, prostomyselný človek’ + formant *-ik*, np.: *človek, sprostáčik premilý*;

nevďačníček od *nevďačník* ‘kto nie je vďačný, nevďačný človek: bezcharakterný’ + formant *-ek*, w nowym kontekście następuje zmiana zabarwienia np.: „Ty môj malý nevďačníček”;

čertík od *čert* ‘neposedné, samopašné dieťa’ + formant *-ík*; „Moja mama ma čertíkom volá”;

cigánik od *cigán* ‘obyč. o malom dieťati, ktoré sa dopustilo luhania’ + formant *-ik*, np.: *Ty šalko moj, malý cigánik*; podobnie: *bachráčik* od *bachráč*; *tuťmáčik* od *tuťmák*.

Jak widać formant *-ik* tworzy znaczą ilość formacji. Są to struktury deminutywne emfatyczne⁸⁷. Przyrostek wnosi wyłącznie informacje o emocjonalnym zaangażowaniu nadawcy. Wśród przykładów ze znaczeniem osłabionym możemy również wymienić formacje produktywne na *-ko*, np. *chmulko* (od *chmuľo* ‘hlupák, truľo’), *blazónko* (od *blázon* ‘duševne chorý, pomätený’ [*fam. oslab.*]). Grabias słusznie zauważa, iż: „nacechowanie ekspresywne bywa w derywatach rozmaicie aktualizowane, może ono ulec neutralizacji, intensyfikacji, czy zupełnej zmianie nacechowania”⁸⁸. Formanty są przecież jednostkami polifunkcyjnymi. W derywatach modyfikacyjnych mogą informować o pewnych cechach obiektywnych (o intensywności cechy) bądź subiektywnych (o stosunku nadawcy wobec oznaczanego konstrukcją słowotwórczą fragmentu rzeczywistości pozajęzykowej). Ponadto składnik ekspresywny formantu wskazuje na aprobatę, dezaprobatę lub emocjonalną ambiwalencję względem komunikowanych faktów⁸⁹. Można zatem mówić o formantach melioratywnych, pejoratywnych oraz emocjonalnie ambiwalentnych (oscylujących między znaczeniem melioratywnym a pejoratywnym).

Wśród słowackich eufemizmów słownikowych przeważają deminutywa łągódzące, utworzone od podstawy rzeczownikowej lub przymiotnikowej za pomocą

⁸⁷ Por. E. SIATKOWSKA: *Deminutywa rzeczownikowe we współczesnych literackich językach zachodniosłowiańskich*. W: „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”. T. 6. Red. T. LEHR-SPLAWIŃSKI. Warszawa 1967, s. 157. Jak zaznacza sama autorka, ścisłe rozgraniczenie deminutywów właściwych i emfatycznych nie jest możliwe.

⁸⁸ S. GRABIAS: *O ekspresywności języka...*, s. 63.

⁸⁹ Ibidem.

następujących sufiksów melioratywnych: *-ik/-ík, -ko, -ček, -čik, -učký*. Są to derywaty rzeczownikowe i przymiotnikowe. O neutralizacji polisemiczności wskazanych formantów decyduje przede wszystkim kontekst. Deminutywa w funkcji eufemistycznej ujawniają emocjonalny stosunek nadawcy, wskazują na swoistą poufałość, familiarny charakter oraz swojskość. O melioratywności można także orzec w stosunku do derywatów czasownikowych, pełniących rolę swego rodzaju intensyfikatorów, gdy intensywność cechy jest sygnalizowana w sposób morfologiczny, wyrażających różny stopień ekspresywności, typu: *čuškať* od *čušať* lub *grckať* od *grcať*, *vrackať* od *vracať*. Są to ekspresywne zdrobnienia z formantem *-k-*, które można użyć ze względów grzecznościowych, np. *bežkať* ('rychlo sa pohybovať') lub *hapkať* ('neveľmi spadnúť'). Stanowią one niezwykle produktywną grupę formacji deminutywnych w języku słowackim w odróżnieniu od derywatów występujących w polszczyźnie śladowo⁹⁰. Jednak nie wszystkie słowackie ekspresywa czasownikowe eufemizują. Pocosowi eufemizacji poddają się takie przykłady derywatów, których używamy w komunikacji z dziećmi lub w celu nawiązywania kontaktu, np.: *kakuškať, cikuškať, chrustkať, mrmkať*.

Problem ekspresywności wiąże się również z pojęciem intensywności cechy, która towarzyszy morfologicznym środkom językowej realizacji eufemizmów. Semantyka intensywności nawiązuje bezpośrednio do atrybutywności i pozostaje w związku z kategoriami pojęciowymi kwalitatywności, kwantytatywności i komparatywności. Jak podkreśla Ewa Straś, intensywność jest traktowana często jako podstawa ekspresywności, choć wpisuje się ją raczej w strukturę semantyczną, natomiast ekspresywność jest łączona z emocjonalnością i stanowi dodatkowo zabarwienie jednostki językowej (jak w przypadku deminutywów o funkcji eufemizującej)⁹¹. Ponadto formacje ekspresywne są tworzone za pomocą środków słowotwórczych i leksykalnych.

Ze zjawiskiem ekspresywności wiąże się również wulgaryzacja języka, którą tu poruszymy w kontekście procesu eufemizacji, tym bardziej że wulgaryzmy są często stawiane w opozycji do eufemizmów. Maciej Grochowski zwraca uwagę, że:

przeciwczłonami opozycji, w które wchodzi eufemizmy, nie muszą być wulgaryzmy, np.: *zasnął na wieki* czyli *zmarł*. Dana jednostka staje się

⁹⁰ Derywaty czasownikowe z formantem *-ka* w słowackiej leksykografii funkcjonują jako formacje ekspresywne lub jako derywaty z cechą deminutywności (*deriváty s príznakom deminutívnosti*). Sufiks *-ka* modyfikuje znaczenie i zmienia wartość stylistyczną wyrazu. W sposób opisowy wyrażamy odcienie znaczeniowe czasowników: *jemne, potichu, príjemne, milo*, np.: *chrumkať* 'jemne chrúmať, *chrápať* – *chrapkať*, *chytat'* – *chytkať* (SSSJ II, 37). M. Pisárčiková twierdzi, że: „Vždy prítomny expresívny príznak vyjadruje oproti východiskovému slovesu kladný, žičlivý postoj k deju. Tento postoj sa prejavuje raz ako zjemňovanie skutočnosti, inokedy ako výraz familiárneho vzťahu, najmä k vzťahu k deťom: *spať* – *spinkať*, *bežať* – *bežkať*”. M. PISÁRČIKOVÁ: *Slovesá s príznakom zdrobnenosti a ich synonymické vzťahy*. „Kultúra slova” 1981, R. 15, Č. 2, s. 36.

⁹¹ Por. E. STRAŚ: *Kategoria intensywności we frazeologii języka polskiego i rosyjskiego*. Katowice 2008, s. 20–25.

eufemizmem w zestawieniu z inną, która z punktu widzenia przyjętej w danej zbiorowości konwencji nie podlega aprobacie (jest objęta tabu) lub przynajmniej oceniania jest jako gorsza (aprobowana w mniejszym stopniu)⁹².

Ponadto tylko takie eufemizmy mogą być przeciwstawiane wulgaryzmom, które są z wulgaryzmami tożsame znaczeniowo lub przynajmniej funkcjonalnie – w wypadku jednostek semantycznie pustych, np. przekleństw (*pieprzyć, pierdolić, kurczę, kurde* i pochodnych derywatów, w języku słowackim np. *kurvička*).

Problematyka wulgaryzacji i brutalizacji języka była podejmowana przez wielu uczonych polskich oraz słowackich (Jadwigę Kowalikową⁹³, Antoninę Grybosioową⁹⁴, Braña Hochela⁹⁵, Danę Maričovą, Danielę Slančovą⁹⁶ oraz Vladimíra Patrása⁹⁷). Przedstawieni autorzy podkreślali wielokrotnie, iż swoboda i luz językowy dominują w dzisiejszej komunikacji językowej. Zjawisko posługiwania się słownictwem potocznym, zwulgaryzowanym jest wynikiem znacznego obniżenia się świadomości językowo-stylistycznej i kulturalnej społeczeństwa. Ludzie nie potrafią ocenić, co w danej sytuacji wypada, a czego nie wolno powiedzieć. Jednak jesteśmy świadomi tego, iż stosując wulgaryzmy czy przekleństwa, narażamy się na dezaprobatę społeczną i oburzenie. Należy zatem zastanowić się, o czym, gdzie i w jaki sposób wypada mówić, a o czym mówić nie należy? Jakie środki językowe należałoby zastosować w oficjalnych komunikatach, a na jakie można sobie pozwolić w wypowiedziach półoficjalnych, czy też potocznych, oczywiście nie naruszając norm i zasad współżycia społecznego oraz przyjętych konwencji.

2.3. Eufemizmy w słowackiej leksykografii

Niniejsze rozważania dotyczą sygnalizowania wyrazów i wyrażeń eufemistycznych w jednojęzycznych słownikach języka słowackiego. Inspiracją do

⁹² Por. M. GROCHOWSKI: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa 2002, s. 23–24.

⁹³ J. KOWALIKOWA: *Znaczenie i funkcja wyrazów tzw. brzydkich we współczesnej polszczyźnie mówionej*. W: *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*. Red. Z. KURZOWA. Kraków 1994, s. 107–113.

⁹⁴ A. GRYBOSIOWA: *Polaryzacja opinii o wulgaryzmach współczesnej polszczyzny*. „Poradnik Językowy” 2006, z. 6, s. 57–63.

⁹⁵ B. HOCHEL: *Tabuizované slová v slovenčine*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 17. Red. J. MIŠTRÍK. Bratislava 1988.

⁹⁶ D. MARIČOVÁ, D. SLANČOVÁ: *Vulgariizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii*. W: *Sociolinguistika Slovaca*. T. 5: *Mesto a jeho jazyk*. Red. S. ONDREJOVIČ. Bratislava 2000, s. 194–202.

⁹⁷ V. PATRÁŠ: *Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre (na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov)*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 26. Red. J. MLÁČEK. Bratislava 1997, s. 127–136.

zbadania tego zagadnienia stała się niewątpliwie publikacja Anny Dąbrowskiej o kwalifikowaniu eufemizmów przez niektóre słowniki języka polskiego⁹⁸, a także brak gruntownych badań na temat obecności eufemizmów w słownikach języka słowackiego.

Analiza i opis przedstawionego tu materiału dotyczy problematyki kwalifikowania eufemizmów przez słowackie słowniki jednojęzyczne, objaśniające (*výkladové slovníky slovenského jazyka*) w nawiązaniu do polskich tradycji leksykograficznych⁹⁹.

Wiadomo, że eufemizmy prezentują zjawisko społeczno-kulturowe, niezwykle zmienne i dynamiczne. Z jednej strony współistnieją z tabu, z drugiej – maskują, zasłaniają lub często fałszują rzeczywistość nieprzychylną i niemiłą. Mówienie nie wprost lub milczenie jest znacznie łatwiejsze i wygodniejsze w zachowaniach językowych, niż nazywanie rzeczy po imieniu. Dostępne słowniki jednojęzyczne: SSJ, KSSJ, SSS oraz SSSJ, nie są w stanie uchwycić wszystkich dokonujących się w języku zmian – zwłaszcza tych żywych zjawisk językowych reprezentowanych przez eufemizmy, które stanowią określenia zastępcze, a ich przyczyny są pozajęzykowe. W wielu wypadkach dochodzi do swoistej leksykalizacji eufemizmów, wobec czego stają się one z czasem jednostkami neutralnymi, z którymi leksykografowie często nie umieją sobie poradzić. Do właściwego odczytania eufemizmu niezbędny jest jednak szerszy kontekst, wobec czego słowniki współczesnego języka nie są w stanie spełnić tego niełatwego postulatu, natomiast ich rolę z powodzeniem wypełnia korpus narodowy danego języka – korpus tekstów literackich, prasowych, naukowych czy popularnonaukowych. SSSJ (obecne dwa tomy: A–G i H–L) zbudowano, opierając się właśnie na SNK, który obejmuje łącznie 850 milionów wyrazów tekstowych (tzw. tokenów). Przypomnijmy, że całe słownictwo zawarte w słowniku danego języka nieustannie ewoluuje i zmienia swoje znaczenie. Z uwagi na brak jednoznacznych definicji eufemizmu w słownikach i leksykonach, a także encyklopediach, trudno zarazem określić, czym kierowano się, stosując w słownikach języka słowackiego kwalifikator: *zjemn.* – złagodzenie, eufemizm (*zjemnenie, zjemňujúci výraz*) na oznaczenie właściwych jednostek leksykalnych – czyli w odniesieniu do artykułów hasłowych i podhaseł.

Czym są zatem eufemizmy, w jaki sposób są definiowane i postrzegane w interesujących słownikach, w jakiej ilości występują oraz jakie miejsce zajmują w wybranych słownikach języka słowackiego? Czy są obecne w słownikach tzw. ukryte kwalifikatory, które podają stosowną informację w egzemplifikacji wyrazu hasłowego? Postaram się również wskazać na tradycje opisu jednostek

⁹⁸ Por. A. DĄBROWSKA: *Kwalifikowanie eufemizmów przez niektóre współczesne słowniki języka polskiego*. W: *Język a kultura*. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*. Red. JANUSIEWICZ, J. BARTMIŃSKI. Wrocław 1991, s. 131–136.

⁹⁹ Opisowi leksykograficznemu poddano następujące słowniki o charakterze objaśniającym: KSSJ, SSS, SSSJ I, SSSJ II oraz SSJ.

leksykalnych obowiązujące w leksykografii słowackiej, w nawiązaniu do leksykografii polskiej.

2.3.1. Eufemizmy w słownikach języka słowackiego

Eufemizmy w prezentowanych słownikach występują w ograniczonej ilości, podobnie jak eufemizmy w omawianych słownikach języka polskiego. Leksyka eufemistyczna (*zjemňujúca lexika*) obejmuje nazwy, które z różnych powodów, ze względu na przyzwoitość, uprzejmość, wstyd lub nieakceptowalność społeczną zastępują określenia nazywające wprost lub osłabiają ich negatywne znaczenie ekspresywne.

W najstarszym słowniku – SSJ – stosuje się oznaczenia stylistyczne oraz odpowiedni skrót dla wyrazów nacechowanych emocjonalnie i ekspresywnie¹⁰⁰, jednak nie nazywa się ich wprost kwalifikatorami. W KSSJ, w ramach szeroko pojętej ekspresywności, można wyróżnić wyrazy łagodzące, eufemistyczne (*zjemnené* lub *eufemistické slová*), a także połączenia wyrazowe (*slovné spojenia*), z kolei w SSSJ znajdujemy wyrazy łagodzące (*zjemnené slová*), w słowniku SSSJ I – eufemizmy (*eufemické slová, eufemizmy*). Jednostek eufemistycznych, w wymienionych słownikach jest niewiele. Są wyróżnione za pomocą odpowiedniego kwalifikatora: *zjemn.* Niektóre jednostki leksykalne, np.: deminutywa niewłaściwe (*nepravé*) z osłabionym znaczeniem: *oslab.*, pełnią taką funkcję eufemistyczną, jednak słownik tego eksplicytnie nie notuje ani też nie zaznacza. Sześciotomowy SSJ wyróżnia 19 haseł opatrzonych kwalifikatorem *zjemn.* oraz 56 jednostek eufemizujących, ze znaczeniem osłabionym: *oslab.* Trzeba jednak zaznaczyć, że kwalifikator *oslab.* występuje przed jednostkami deminutywnymi, oznaczającymi osłabienie cechy negatywnej, wyrażonej najczęściej rzeczownikiem, np.: *leňoško* [*hypok. oslab.*] ‘leniwý’; *bumbajček* [*zdrob. oslab.*] ‘hlupáček’; *chytráček* [*zdrob. oslab.*] ‘chytří’; *darebáček* [*zdrob. oslab. fam.*] ‘lenivý’. Niektóre przykłady derywatów o funkcji eufemistycznej należą do kategorii spieszczeń i familiaryzmów. Z kolei KSSJ wyróżnia już 35 jednostek o funkcji eufemistycznej, nie licząc tych jednostek, które mają kwalifikator *oslab.* Z czasem liczba tych jednostek znacznie wzrasta, co można zaobserwować, odnotowując liczbę eufemizmów w dwóch do tej pory wydanych tomach współczesnego *Slovníka súčasného slovenského jazyka*¹⁰¹.

W SSSJ stosuje się jednolity kwalifikator o charakterze funkcjonalnym, tzw. emocjonalno-wartościujący: *zjemn.*, obok innych kwalifikatorów, oznaczających leksykę nacechowaną: *expr., hypok., dom., det., žart., pejor., iron.* SSSJ I obejmu-

¹⁰⁰ Por. SSJ, 11–13.

¹⁰¹ Na podstawie danych uzyskanych od V. Benko i L. Balážovej, członków zespołu SSSJ JULES SAV Bratislava.

je około 16 wyodrębnionych przez kwalifikator funkcjonalny jednostek eufemistycznych, a SSSJ II aż 41 interesujących nas haseł, które często oprócz kwalifikatora *zjemn.* podają jeszcze inne kombinacje kwalifikatorów, np. *zdrob. zjemn., expr. zjemn.* – por. *bambulko* [*zdrob. zjemn.*]; *bruško* [*zdrob. expr. zjemn.*]; *čučkať* [*expr. zjemn.*] ‘spinkať, ‘hajať. W słowackiej leksykografii nie ma tradycji eksplicytnego oznaczania wszystkich eufemizmów lub wyrażen eufemistycznych, tym bardziej zwrotów eufemistycznych. Wiąże się to z brakiem sygnalizowania jednostek o pozytywnej ekspresywności. Natomiast w najnowszym słowniku współczesnego języka słowackiego obserwuje się tendencję do konwencjonalizacji deminutywnych formacji nazw osób na podstawie wykonywanych czynności intelektualnych i ich ironicznego zabarwienia, np. *taký advokátik, učiteľik* w odróżnieniu od **polňohospodárik*¹⁰². Deminutywa mogą oznaczać wielkość desygnotu w swojej prymarnej funkcji, jak również emocjonalny stosunek nadawcy do przedstawianych treści. Eufemizmy słowackie odnotowane w słownikach to przede wszystkim wyrazy z osłabionym znaczeniem deminutywnym¹⁰³. Jak widzimy, najwięcej derywatów deminutywnych, pełniących funkcję eufemizującą, jest tworzonych za pomocą następujących formantów: *-(č)ík, -ko, -učký, -unký*. Ekspresywne formacje przymiotnikowe wyrażają w odniesieniu do kategorii osoby określone natężenie cechy, np.: *sprostucký, sprostulinký, tlstucký, gulatučký* (np. *mládenec*). Wskazane przymiotniki mogą oznaczać wysoki stopień intensywności cechy wskazanej podstawą i jednocześnie wносить informację pragmatyczną do derywatu o pozytywnych emocjach¹⁰⁴.

Taki opis leksykograficzny jest związany z przyjętą przez autorki słownika koncepcją pojmowania znaczenia leksykalnego wyrazu. Znaczenie leksykalne wyrazu można opisać w postaci hierarchicznie uporządkowanej struktury elementów znaczeniowych, które mają dwojaką postać. Część elementów odzwier-

¹⁰² K. BUZÁSSYOVÁ: *Konotatívne a pragmatické príznaky lexikálneho významu*. W: *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika)*. Na počesť A. Jarošovej. Red. K. BUZÁSSYOVÁ, B. CHOCHOLOVÁ, N. JANOČKOVÁ. Bratislava 2012, s. 71. Do wypracowanych haseł SSSJ – zdrobnień, przypisuje się kombinację kwalifikatorów: *zdrob. oslab. fam., zdrob. oslab., hypok. oslab.*, itp. W koncepcji SSSJ została przyjęta obligatoryjna zasada, iż odpowiednią jednostkę deminutywną należy uzupełnić o autentyczne przykłady materiału kontekstowego, pochodzącego z narodowego korpusu języka słowackiego, łącznie z cytatami.

¹⁰³ K. BUZÁSSYOVÁ: *Sémantické a štylistické aspekty obmedzeného hniezdovania vo výkladovom slovníku*. W: *Lexikografie v kontextu informační společnosti. Ustav pro jazyk český*. Red. A. RANGELOVÁ, J. SVĚTLA, A. JAROŠOVÁ. Praha 2008, s. 117. Autorka zaznacza, iż zdrobnienia stanowią trudną w opisie grupę jednostek, szczególnie te, które mają różnorodne formy i wiele znaczeń. Zdrobnienia niewłaściwe są opracowane w słowniku jako warianty wyrazu podstawowego, jeśli są używane w pewnej funkcji: *flaša – flaška*; często przy wariantywnych formach zdrobnień funkcjonuje różna łączliwość leksykalna leksemów. Jeśli ona jest widoczna, wówczas leksemy mogą być opracowane jako dwie samodzielne jednostki hasłowe.

¹⁰⁴ Por. R. GRZEGORCZYKOWA: *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa 1981; E. JANUS: *Eufemizująca funkcja wyrażen gradacyjnych*. „Pamiętnik Literacki” 1995, R. 86, z. 2, s. 119–132.

ciędlą całość informacji otrzymanej przez użytkownika języka o pozajęzykowym obiekcie czy zjawisku, albo cesze. Natomiast elementy, które odzwierciedlają stosunek mówiącego do rzeczywistości, czy do partnera komunikacji, tworzą znaczenie pragmatyczne¹⁰⁵. Zatem pragmatyka leksykalna obejmuje:

hodnotiace a citovohodnotiace postoje (podmieňajúce štýlovú, resp. funkčnú určenosť slov obsahujúcich takýto príznak), používanie slov v rozličných kontextoch podmienených komunikačnou situáciou, apelatívne zložky, záporné alebo kladné asociácie a obrazy navrstvené na nociónálnu zložku významu¹⁰⁶.

W egzemplifikacji znaczeniowej jednostek leksykalnych istotna jest więc obecność aspektu pragmatycznego, np. odpowiednich kwalifikatorów o charakterze funkcjonalnym. Warto tu przypomnieć, że najnowsze badania i prace prowadzone nad *Wielkim słownikiem języka polskiego*¹⁰⁷ pokazują, że w polskiej tradycji leksykograficznej odchodzi się już od umieszczania kwalifikatora *euf.* w odniesieniu do interesujących jednostek leksykalnych. Zagadnienie niewłaściwego stosowania kwalifikatorów (np. błędnego kwalifikatora lub braku kwalifikatora przy jednostce, która by go wymagała) było wielokrotnie tematem badań polskich leksyografów. Piotr Żmigrodzki potwierdza, że:

w SPJDun podstawowy zrząd kwalifikatorów zachowano, zrezygnowano natomiast z kwalifikatorów chronologicznych i pragmatycznych, umieszczając odpowiednie informacje w obrębie definicji¹⁰⁸.

Kwalifikatory umieszczane w słowniku oprócz funkcji informacyjnej mogą nieść także funkcję waloryzującą – określają, które jednostki leksykalne mogą być używane w danym typie kontaktu językowego. W sposób pośredni odzwierciedlają zasób słownictwa znajdujący się w określonym słowniku. Stylistyczny kwalifikator *zjemn.* jest już używany w słowniku SSJ na oznaczenie *výrazu zjemňujúceho, zjemnenia*. Ponadto stosuje się tu często kwalifikator: osłabione (*oslab.*), w stosunku do derywatów deminutywnych rodzaju męskiego o funkcji eufemizującej, tam, gdzie współczesny SSSJ regularnie umieszcza przed danym hasłem

¹⁰⁵ *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Red. A. JAROŠOVÁ, K. BUZÁSSYOVÁ. T. 1: A–G..., s. 27.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice 2009, s. 69. Autor rozwija problem obecności/braku kwalifikatorów w słownikach języka polskiego. Pisze, że „ze względu na brak kwalifikatorów; [zatem – M.S.-R.] autorzy słowników przyjmują, iż poszczególne określenia (np. *uczniowski, książkowy*) będą rozumiane przez odbiorców intuicyjnie lub też zgodnie z objaśnieniami odpowiednich leksemów, zamieszczonych w części hasłowej”. Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem.

kwifikator *zjemn.*, a często kombinację kwifikatorów *zdrob. zjemn.* Kwifikator *zjemn.* jest stosowany systematycznie w dwóch pozostałych słownikach: KSSJ oraz w SSS. Pierwszy z wymienionych słowników posługuje się kwifikatorami stylistycznymi oraz normatywnymi, a w ramach nich również ekspresywnymi, do których zalicza m.in. wyrazy eufemizujące (*zjemnené* al. *eufemistické slová*) np. *odísť na večný odpočinok* (KSSJ, 29–31). Z kolei SSSJ stosuje kwifikatory funkcjonalne¹⁰⁹. Niełatwą próbę usystematyzowania kwifikatorów funkcjonalnych podjął sam Ján Bosák. Starał się ujednoczyć zasady wprowadzania wymienionych kwifikatorów, które uwzględniałyby kryterium pragmatyczne¹¹⁰. Wprowadzenie kwifikatorów funkcjonalnych w obu tomach SSSJ zakłada istnienie trzech norm: językowej, stylowej i komunikacyjnej. Dzięki stosowaniu kwifikatorów funkcjonalnych zawężamy kryteria użycia danej jednostki leksykalnej, a jednocześnie obserwujemy obraz zmian o charakterze dynamicznym. Stąd w opisie leksykograficznym mogą funkcjonować jednostki nacechowane (*príznakové lexikálne jednotky*) – *expr.*, *hypok.*, *zjemn.*, *det.*, *žart.*, *pejor.* i *iron.* Wybiórczo jest traktowana również leksyka tabuizowana, stanowiąca integralną część komunikacji potocznej (*vulg.*, *hrub.*). Przyjęcie owego oznaczenia przed poszczególnymi artykułami hasłowymi – jednostkami leksykalnymi, wynika z definicji, jaką przyjmuje eufemizm w wybranych słownikach normatywnych języka słowackiego. *Krátky slovník slovenského jazyka* definiuje eufemizm następująco: «eufemizmus je pomenovanie nepríjemného javu jemnejším výrazom, zjemnenie; zjemňujúci výraz» (KSSJ, 155). Podobną definicję eufemizmu podaje synonimiczny słownik języka słowackiego¹¹¹. Natomiast w definicji SSSJ eufemizm jest utożsamiany z melioratywem¹¹².

Oprócz postaci rzeczownikowej *eufemizmus* słownik podaje także w definicji formę czasownikową tego pojęcia *eufemizovať* na oznaczenie:

nepríjemných drsných javov jemnejším, miernejším výrazom.: *eufemizovaním bagatelizovať negatívne skutočnosti*¹¹³.

Zatem zgodnie z przedstawionymi definicjami eufemizmy są: delikatnymi, łagodnymi, umiarkowanymi, zastępczymi określnikami, stosowanymi w miejsce wyrazów czy wyrażeń, zwrotów drastycznych, nieprzyjemnych, a nawet cynicz-

¹⁰⁹ „Funkčný kvalifikátor označuje prevažujúci výskyt lexikálnych jednotiek v príslušnej komunikačnej sfére, v ktorej funguje ako charakteristický prostriedok. Zachytáva pragmatické príznaky lexikálnej jednotky” (SSJ I, 35–39).

¹¹⁰ Por. J. Bosák: *Odras dynamiky v sústave funkčných kvalifikátorov*. W: *Lexikografie v kontextu informačnej spoločnosti...*, s. 123–131.

¹¹¹ Eufemizmus: „výraz pomenúvajúci nepríjemný jav jemnejším spôsobom; zjemnenie” (SSS, 122).

¹¹² Eufemizmus „je zjemňujúci výraz pre nepríjemné, drsné javy: syn. melioratívum: *ošúchaný, cynický eufemizmus*” (SSJ I, 913).

¹¹³ *Ibidem*.

nych. Z podanej definicji eufemizmu wynika również funkcja estetyczna eufemizmów. Brak jest eufemizmów, spowodowanych sprytem oraz interesem mówiącego, a także tych związanych z magią oraz wierzeniami¹¹⁴.

KSSJ podaje 35 eufemizmów eksplicitnie oznaczonych kwalifikatorem *zjemn.* i *zdrob.* Obejmuje on przede wszystkim formy deminutywne – powstałe w procesie derywacji, utworzone od podstaw rzeczownikowych lub przymiotnikowych, czasem czasownikowych, np.: *mrzáčik* [*zdrob. zjemn.*] ‘kalika, človek s trvalou telesnou chybou’; *hrbáčik* [*zdrob. zjemn. expr.*] ‘hrbatý človek’; *šerblík* [*zdrob. zjemn.*] od *nočník*; *hlupáčik* [*zdrob. zjemn.*] od *hlupák*, *hlúpučký* [*príd. zjemn.*] ‘hlúpy’; *huncútik* [*zdrob. zjemn.*] od *huncút*; *sprostáčik* [*zdrob. zjemn.*] od *sprosták*; *pokakať sa* [*det. al. zjemn.*] ‘znečistiť sa výkalmi, pokakaná plienka pošpiniť sa’; *harkať sa* [*zjemn.*] ‘hádať sa pre maličkosti, hašteriť sa (dobromyseľne)’; *robkať* [*expr. zjemn.*] od *robiť*; *žrádelko* [*zdrob. zjemn.*] ‘najoblubenejšie žradelko’.

Wśród produktywnych derywatów rzeczownikowych, rejestrowanych przez słownik, są eufemizmy mowy potocznej. Taką informację niesie sam kwalifikator, umieszczony przed danym artykułem hasłowym, np. *hanba* [*hovor. zjemn.*] ‘pohlavné orgány, zakrývať si hanbu, ohanbie’¹¹⁵.

Niewiele, bo 32 eufemizmy notuje SSS, który obejmujący około 40 tysięcy wszystkich jednostek leksykalnych. Podobnie, jak KSSJ stosuje on następującą kombinację kwalifikatorów: *expr.*, *zjemn.*, *det.* itp. Wśród przykładów można odnaleźć następujące eufemizmy leksykalne: *napapaný*, *napapkaný* [*det. al. zjemn.*] od *sýty*; dalej *mrmlať* [*expr. zjemn. mrmkať*] (o deťoch) np.: *dieťa mrmkało pri hre*; *sedkať* [*expr. zjemn.*] od *sedieť*; *džavotať*, *štebotať* [*zjemn.*] od *rapotať* ‘veľa a rýchlo hovoriť’; *vyvrackať*, *vygrckať* [*zjemn.*] od *vyvracať* ‘vyprázdňovať obsah žalúdka ústami’; *nahučký*, *nahunký*, *nahučičký*, *nahulinký* [*zjemn.*] od *nahý*; *robkať* [*zjemn.*] od *pracovať*, itp. Przedstawione przykłady eufemizmów słownikowych to przede wszystkim derywaty, choć można spotkać także frazeologizmy, np.: [*fraz. zjemn.*] *večnej pamäti*, *blahej pamäti* od *nebohy*.

Przedstawione przykłady synonimów leksykalnych wskazują, iż eufemizmy są częścią leksyki ekspresywnej, klasy zróżnicowanej semantycznie, pomnażanej przy użyciu różnorodnych wykładników formalnych, nieustannie zmienianych i odświeżanych. Eufemizmy opatrzone są kwalifikatorami wartościująco-emocjonalnymi, ekspresywnymi (choć nie zawsze nazwę kwalifikator się stosuje), w ramach których wydzielono m.in. wyrazy eufemizujące (*zjemnené*)¹¹⁶.

W skład leksyki ekspresywnej wchodzi różne inne liczne grupy nazw ekspresywnych – subsystemy, wyróżniające się specyficznymi cechami łagodności, ob-

¹¹⁴ A. DĄBROWSKA: *Kwalifikowanie eufemizmów przez niektóre współczesne słowniki języka polskiego*. W: *Język a kultura*. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy...*, s. 131–136.

¹¹⁵ W niniejszej pracy kwalifikatory opisujące dany leksem wyróżniono kursywą i umieszczono je – w zależności od kontekstu użycia – w nawiasie kwadratowym lub okrągłym. Więcej o sposobach zapisu przyjętych w publikacji zob. Wprowadzenie, przypis 57.

¹¹⁶ Por. *Slovník súčasného slovenského jazyka*. T. 1: A–G..., s. 18.

sceniczności, czy aktualizacji¹¹⁷. Zatem zarówno w KSSJ, jak i w SSS można odnotować przykłady eufemizmów tworzonych ze względu na grzeczność, skromność oraz delikatność. KSSJ, obejmujący 60 tysięcy jednostek leksykalnych, podaje również przykład wyzwiska eufemistycznego, np.: *Ty maska!* [*expr. zjemn.*] ‘prestrojená osoba’, czy eufemizm związany z wierzeniem: *Boh* [*nab. zjemn.*] np.: (Pán) Boh ho k sebe povolal; odovzdal dušu Bohu (‘zomrel’).

Eufemizmy oprócz pojedynczych leksemów czy wyrażen przybierają często postać peryfrazy, stąd ogromna liczba przykładów to związki frazeologiczne, uznane przez autorów słownika za eufemizmy. Wyróżnione nieeksplicytnie eufemizmy umieszcza się w dalszej kolejności w ramach jednostek leksykalnych o charakterze rzeczownikowym lub czasownikowym, takich jak: *Boh, kosti, lovisko, odísť, odobrať sa, odpočinok, oko, pobrať sa, usnúť, večnosť, večný, zaspať*. Przedstawione leksemy tworzą struktury peryfrastyczne o charakterze eufemizującym, które w słowniku SSS prezentują makroparadygmaty synonimów, związanych z tematyką umierania, śmierci, odchodzenia oraz przemijania, np. *odísť na večnosť, odobrať sa na večnosť* [*fraz. zjemn.*], *usnúť, zosnúť naveky, zaspať naveky, zavrieť oči naveky, zatvoríť oči naveky, odísť navždy/naveky, usnúť večným spánkom, odísť odobrať sa zo sveta, vydýchnuť dušu naposledy* [*zjemn.*]. Tematyka śmierci i przemijania cechuje również całe łańcuchy eufemizmów, wyróżnionych przez polskie słowniki jednojęzyczne, np.: *zamknąć oczy, zasnąć w Bogu, zasnąć w Panu* (‘umrzeć’), oraz: *spać snem wiecznym, zamknąć oczy, zejść z tego świata, odejść na wieki, na zawsze, oddać ducha, oddać ducha Bogu (podniosłe, eufemistyczne)*. Ekspresja, wyrażona w przedstawionych tu peryfrazach podlega swoistemu stopniowaniu.

SSSJ I odnotowuje 16 eufemizmów eksplicytnie oznaczonych kwalifikatorem *zjemn.*, a SSSJ II o wiele więcej jednostek, bo aż 41. Podobnie, jak w KSSJ, znaczną ich część tworzą przede wszystkim zdrobnienia¹¹⁸. Są to derywaty rzeczownikowe, przymiotnikowe i czasownikowe, np.: *cecík* [*zjemn.*] «vývod mliečnej žlęzy na vemene zvierat, cecok»; *čuškať* [*expr. zjemn.*] *spať, spinkať, hajať; čuškať* [*zjemn.*] «byť ticho, neozývať nevyjadrovať sa k niečomu, byť ticho»; *dodýchať* [*zjemn.*] ‘zomrieť’; *frniáčik* [*zdrobn. zjemn.*] od *frniak* [*pejor.*]; *gulatučký* [*zjemn. al. iron.*] «(o človeku), ktorý ma zaoblené, guľaté tvary, alebo ktorý je obalený tukom, tlstý». Większość wyróżnionych eufemizmów słownikowych określa wobec jakich wyrazów dany derywat jest eufemizmem.

Warto jeszcze raz podkreślić, iż SSSJ stosuje kwalifikatory emocjonalno-wartościujące (*citovohodnotiace kvalifikátory*), począwszy od określeń ekspresywnych o konotacji pozytywnej do leksemów nacechowanych negatywnie.

¹¹⁷ Por. J. SKLADANÁ: *Pejoratívne slová v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka*. W: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Red. M. POVAŽAJ. Bratislava 2009, s. 125–126.

¹¹⁸ Zdrobnienia w słowniku współczesnego języka słowackiego opracowano na podstawie tzw. gniazd słowotwórczych. Derywaty gniazd słowotwórczych podaje się zazwyczaj bez egzemplifikacji znaczenia. Por. SSSJ I, 43.

Niektóre z haseł o zabarwieniu ironicznym lub pejoratywnym są podawane w egzemplifikacji i stoją w wyraźnej opozycji do wyrazów o funkcji eufemistycznej, np. *frniacík* w opozycji do pejoratywnie nacechowanego *frniak* czyli *nos*. Należy wyraźnie zaznaczyć, że słownik współczesnego języka słowackiego obejmuje nie tylko słownictwo standardowe, lecz także wyrazy pochodzące z leksyki potocznej, ze slangu oraz jednostki należące do substandardu.

Na zakończenie rozważań dotyczących kwalifikowania eufemizmów w jednojęzycznych słownikach języka słowackiego przedstawię kilka uwag na temat leksykograficznego aspektu zjawiska eufemizacji w języku polskim w celu wskazania tradycji opisu tych wybranych jednostek leksykalnych¹¹⁹.

We współczesnej polskiej leksykografii, w słownikach jednojęzycznych w porównaniu z tradycją słowacką notuje się takie eufemizmy, których przyczyny występowania dotyczą: przyzwoitości, delikatności czy skromności oraz dobrego wychowania, np.: *kobieta lekkich obyczajów*, *choroba dyplomatyczna*. Brakuje eufemizmów związanych z myśleniem magicznym, ze strachem oraz z szeroko rozumianą dyplomacją, czyli omówieniem stosowanym w polityce, w różnych sytuacjach komunikacyjnych, są natomiast chęci przedstawiania mówiącego w jak najlepszym świetle, nie mówiąc już o eufemizmach powodowanych interesem i sprytem mówiącego, takich jak: *poprawa struktury cen*, *zmiana struktury cen* (*podwyżka*, *wzrost cen*), *ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej*. Wprawdzie wymienione przykłady wyrażen eufemistycznych pochodzą ze słownika pojęciowego *Słownika peryfraz, czyli wyrażen omownych*, to jednak z leksykonu rządzącego się nieco odmiennymi regułami, niż wskazane normatywne słowniki jednojęzyczne. Słownik Mirosława Bańki jest źródłem określeń konwencjonalnych, których raczej nie znajdziemy w innych słownikach, ani też w encyklopediach¹²⁰. Przedstawione peryfrazy są przykładem leksykalnych środków językowego eufemizowania.

W wybranych polskich słownikach jednojęzycznych kwalifikatory przyjmują formę skrótową oznaczeń umieszczonych przed definicją lub przed podhasłem opisującym wyrażenie bądź zwrot frazeologiczny, informują, do jakiej odmiany stylistycznej należy dana jednostka leksykalna, mogą również mieć funkcję waloryzującą – określającą. Wskazują, które jednostki leksykalne mogą być używane w danym typie kontaktu językowego. W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* kwalifikator eufemizm (*euf.*) odnosi się do jednostek tuszujących wartość emocjonalną, będących określeniami zastępczymi wobec innych jednostek, których nadawca nie chce użyć z różnych względów (zwykle) obyczajowych, a których treść chce przekazać, np.: *cholewa* [*pot. eup.*] *cholera* ‘zupełnie nie’; *desu, dessou* [*książk. żart. eup.*] ‘komplet dziennej bielizny’. W niektórych wypadkach słownik

¹¹⁹ Wybrałam najbardziej reprezentatywne słowniki języka polskiego, nie umniejszając znaczenia innych doniosłych publikacji leksykograficznych.

¹²⁰ M. BAŃKO: *Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych*. Warszawa 2000.

nie stosuje kwalifikatora *euf.*, lecz podaje stosowną informację w egzemplifikacji (w definicji – haśle). Określane mianem ukrytych kwalifikatorów spotykamy w niniejszym słowniku, np. *bania* ‘ktoś jest do Bani’ «słowo lub zwrot użyty zastępczo w intencji złagodzenia». W *Słowniku współczesnego języka polskiego* zrezygnowano z niektórych kwalifikatorów pragmatycznych (*żart.*, *obelż.*, *lekceważ.*) i *chronolog.* (*hist.*, *dawne*), czyniąc z tego typu informacji składniki definicji; nie opatrzone kwalifikatorem znaczeń specjalistycznych i terminów, np. *dobrze wyglądać z ironią* i eufemistyczne *mieć okazałą tuszę*; *pewna część ciała* – eufemistycznie: *tyłek*, *siedzenie*; *wypiąć na kogoś pewną część ciała*. W słowniku frazeologicznym stosowna informacja jest również podana w egzemplifikacji danego hasła, np. *mijać się*, *rozminąć się* – *rozminąć się z prawdą* – eufemistycznie ‘kłamać’ oraz ‘być nieprawdziwym, zmyślonym’. *Inny słownik języka polskiego* rejestruje przede wszystkim słownictwo pochodzące z korpusu języka polskiego. Kwalifikatory w tym słowniku są podawane w pełnym brzmieniu, tak jak w innych słownikach bywają łączone. Granica między kwalifikatorem a definicją nie zawsze rysuje się wyraźnie w słowniku i jest to cecha zamierzona. Wymienione słowniki jednojęzyczne dotyczą słownictwa współczesnego. Jest bardzo wiele wyrażen i zwrotów będących bez wątpienia eufemizmami, chociaż słownik ich *explicite* nie określa, lub jedno notuje jako eufemizmy, a pozostałe nie. Słowniki polskie i słowackie wykazują pewne podobieństwa w traktowaniu eufemizmów, ale zarazem widoczne są znaczne różnice w ich ujmowaniu przez wybrane słowniki jednojęzyczne. Przede wszystkim niewielka liczba wyrazów, wyrażen czy zwrotów frazeologicznych opatrzone jest kwalifikatorem *euf.* Wymienione eufemizmy, używane w wypowiedziach pisemnych i ustnych pełnią wielokrotnie funkcję estetyczną, mogą być stosowane w znaczeniu dosłownym i metaforycznym. W polskiej leksykografii nie stosuje się kwalifikatora *euf.* obok jednostek deminutywnych, w odróżnieniu od słowackich przykładów, które taki kwalifikator posiadają. Deminutywa są oznaczane wyłącznie kwalifikatorem *zdrob.*

Często w słownikach pojawiają się definicje synonimiczne i są one nazwami wprost danych rzeczy i zjawisk. Odchodzi się zatem od zakazu prezentowania w słownikach jednojęzycznych wyrazów wulgarnych, tworzą one leksykę tabuizowaną, wewnątrznie uporządkowaną¹²¹. Być może jedną z przyczyn jest panująca obecnie detabuizacja niemal wszystkich sfer działalności i życia człowieka. Jak już nadmieniałam, w badanych słownikach jest więcej nieoznaczonych niż oznaczonych eufemizmów¹²². Dotyczy to głównie eufemizmów związanych z megalomanią, szeroko rozumianą dyplomacją, w której tworzy się zafałszowana rzeczywistość.

¹²¹ Por. SSSJ, 37–38. W dwóch jego tomach znajduje się 25 jednostek wulgarnych.

¹²² W rozważaniach na temat oznaczonych i nieoznaczonych eufemizmów w wybranych przeze mnie polskich słownikach jednojęzycznych nie podawałam liczby obecnych jednostek leksykalnych, z uwagi na to, że celem moich badań były przede wszystkim słowackie jednostki eufemistyczne.

Rozdział 3

Dziedziny eufemizowania w języku słowackim

W niniejszym rozdziale opiszę wybrane kręgi tematyczne, w obrębie których pojawiają się interesujące nas eufemizmy egzystencjalne. Wszystkie dziedziny występowania eufemizmów są zgodne z proponowanymi polami znaczeniowymi, co wiąże się z systemowym postrzeganiem leksyki. Eufemizmy, przedstawiające określone obszary – pola znaczeniowe, nie funkcjonują w izolacji, lecz stanowią stosunkowo zwarty system jednostek leksykalnych, nazywających podobne lub zbliżone do siebie zjawiska, rzeczy, choć podziały między nimi są nieostre. W obrębie pola można wyróżnić różnego typu relacje znaczeniowe: synonimię, antonimię czy hiponimię. Ogromny wkład w tym zakresie wniosły opracowania semantyki strukturalnej, praca Johna Lyonsa oraz Ryszarda Tokarskiego¹. Kształt poszczególnych pól semantycznych, ich zasób słownikowy, a także relacje wewnętrzne między danymi jednostkami, są powiązane z istniejącymi ponad językiem polami pojęciowymi, które pokazują swoiste dla danej kultury i dla danego języka sposoby ujmowania rzeczywistości. Przyjmuję za Tokarskim, że pole semantyczne (znaczeniowe) to uporządkowana grupa wyrazów powiązanych ze sobą przynależnością do wspólnej kategorii znaczeniowej, między którymi istnieje

¹ Problematyka pól semantycznych została podjęta przez wielu badaczy niemieckich, m.in. W. Porziga, J. Triera, a potem L. Weisgerbera. Natomiast uporządkowany przegląd tych zagadnień przedstawiają prace D. BUTTLER (*Koncepcja pola znaczeniowego*. „Przegląd Humanistyczny” 1967, T. 11), J. LYONSA (*Semantyka*. Przeł. A. WEINSBERG. Warszawa 1984), W. MIODUNKI (*Teoria pól językowych: społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*. Warszawa–Kraków 1980) i R. TOKARSKIEGO (*Struktura pola znaczeniowego. Studium językoznawcze*. Warszawa 1984). Na pole leksykalno-znaczeniowe składają się jednostki leksykalne i relacje znaczeniowe między nimi. Jednostki leksykalne danego języka nie są całkowicie autonomiczne, ich znaczenie determinują inne jednostki leksykalne w polu. W analizie pól autor wykorzystuje składnikową analizę znaczenia, której w opisie obszarów eufemizowania nie podejmuje. Por. R. TOKARSKI: *Struktura pola znaczeniowego...*, s. 11–19; J. LYONS: *Semantyka...*, s. 224–318.

ją określone relacje semantyczne, dające system wewnętrznie zhierarchizowany i zwarty. W przypadku opisu eufemizmów w języku słowackim nie chodzi o użycie owej zwartości, lecz o ich zebranie, opis, a także charakterystykę.

Przy analizie wybranych pól znaczeniowych eufemizmów warto zwrócić uwagę na relację synonimii, która wprowadza główne zróżnicowanie stylistyczne i ekspresywne, eksponując niejednokrotnie emocjonalny stosunek użytkowników języka do wypowiedzianych treści. To właśnie eufemizmy znajdują się w relacji synonimicznej lub *quasi*-synonimicznej. Zmianom podlegają nie tylko treści znaczeniowe słów, modyfikacji ulega również modalny wykładnik wartościowania. Zastosowanie pól znaczeniowych do opisu eufemizmów w języku: „pozwała też na łączne traktowanie zjawisk powiązanych ze sobą kulturowo (nazwy Boga), przyczynowo-skutkowo (nazwy części ciała i sfera erotyki) lub obszarem występowania (polityka)”².

Anna Dąbrowska wydzieliła aż 17 pól znaczeniowych, korzystając z ustaleń poczynionych przez badaczy amerykańskich i niemieckich³. Wyszczególnione pola znaczeniowe dały również podstawę do zbudowania słownika eufemizmów polskich⁴.

W niniejszej rozprawie wyróżniłam 9 głównych pól znaczeniowych, dokonując ich nieznacznej modyfikacji nazwotwórczej. Pola znaczeniowe obejmują następujące obszary tematyczne eufemizmów: cechy fizyczne człowieka, nazwy czynności fizjologicznych, stany fizjologiczne kobiety, sferę intymną i seksualną (w tym nazwy męskich i żeńskich organów płciowych), dalej choroby, śmierć i zjawiska z nią związane, wierzenia religijne, wady i nałogi oraz szeroko rozumianą politykę społeczną i dyplomację. Pozostałe pola znaczeniowe nie stanowią przedmiotu moich badań. Niektóre wydzielone przez Dąbrowską, np.: nazwy części ciała oraz życia seksualnego, połączyłam w jeden zwarty obszar tematyczny – sferę intymną i seksualną.

Poszczególne kręgi tematyczne – pola znaczeniowe eufemizmów, poddałam analizie i szczegółowej charakterystyce leksykalno-semantycznej. Wśród obszarów eufemizowania (tabuizacji) początkowo wydzieliłam te kręgi tematyczne, które są związane z pierwotnym tabu, z funkcją magiczną języka (śmierć i wierzenia religijne). Tematowi śmierci poświęciłam sporo uwagi, gdyż spośród omawianych tu obszarów eufemizowania ma on szczególne odniesienia do kultury i nadal pozostaje, przede wszystkim w kręgu prywatnym, jak się wydaje, dość silnym tabu. Pozostałe pola dotyczą tabu współczesnego, nowożytnego i społecznego, które obejmuje negatywne cechy fizyczne i charakterologiczne człowieka, jego

² A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka słowackiego*. Łask 2006, s. 68.

³ Cyt. za Dąbrowską: „Możliwe jest też inne podejście: według jednego z badaczy najprostszą klasyfikacją eufemizmu jest ich podział według czynników, które je wywołały [Črnek 1927]. Por. A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 68.

⁴ A. DĄBROWSKA: *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*. Warszawa 2005.

moralnie naganną postawę, sferę związaną z płciowością, nieczystością i fizjologią oraz obszar zjawisk społeczno-politycznych.

W pracy posługuję się wymiennie terminami: kręgi tematyczne, obszary tematyczne, czy pola znaczeniowe eufemizmów. W analizie semantycznej wybranych eufemizmów uwzględniłam motywację nazw zastępczych, ich zakotwiczenie kulturowe, czasami społeczne, nacechowanie emocjonalne, skalę intensywności oraz typ środka stylistycznego, a także stopień leksykalizacji i częstotliwość występowania w SNK. Natomiast szczegółową językową realizację eufemizmów na płaszczyźnie morfologiczno-słotwórczej i leksykalnej podjęłam w następnym rozdziale. Przykłady struktur eufemistycznych, jak już wspomniano wcześniej, wyekscerpowałam przede wszystkim z SNK, Internetu oraz ze słowników języka słowackiego, a także literatury współczesnej.

3.1. Cechy fizyczne człowieka

Zazwyczaj nazwy eufemistyczne związane z fizycznością człowieka dotyczą nieestetycznego i niekorzystnego wyglądu, również zewnętrznego, który z jednej strony stanowi wynik pewnej niedbałości i braku estetyki, a z drugiej, jest od człowieka niezależny, niejako dany mu przez naturę. Wiele eufemizmów, które określają pewne zjawiska, występuje w odmianie potocznej języka słowackiego. Łagodzące nazwy eufemistyczne określające niekorzystny wygląd powstają po to, aby nie robić przykrości osobie, której to bezpośrednio dotyczy. Niebagatelną rolę w tym względzie odgrywają takt, delikatność oraz dobre wychowanie.

3.1.1. Określenia otyłości (tuszy)

Ze sferą egzystencjalną człowieka wiążą się takie jego cechy fizyczne, które nazywają bądź określają w sposób negatywny jego wygląd, np. otyłość. Określenia tuszy sprzyjają procesowi eufemizacji. Aby nie sprawić przykrości osobie otyłej, obdarzonej nieco obfitszymi kształtami wyrażamy się o niej dość pieśczośliwie, oględnie m.in. za pomocą takich atrybutów, jak: pol. *okrągłutka*, *pulchniutka*, *trochę okrągłutka* czy *misiowata*, a w języku słowackim o takiej osobie mówimy, iż: *je zaoblená*, *je trošku silnejšia*, *okruhla*, *trošku gulatucká*, *gulôčka*, *je baculatá*, *baculka*⁵.

⁵ Brak odnotowania w słownikach języka słowackiego (tj. SSJ, KSSJ, SSS, SSSJ). Jest to bohemizm. Natomiast przymiotnik *baculatý* rejestrują wymienione słowniki, czyli: 'zagułatený' (obyčajne pekne, príjemne).

Wymienione przykłady derywatów rzeczownikowych oraz przymiotnikowych są często opatrzone liczebnikiem nieodmiennym, nieokreślonym, który może być jeszcze dodatkowo intensyfikowany przez jego postać deminutywowaną *trošičku*. Wszystkie przedstawione przymiotniki są eufemizmami, ostatnie dwa przykłady: *baculatá*, *baculka*, mają nacechowanie żartobliwe. Są to najczęściej struktury derywowane za pomocą sufiksów: *-učký*, *-učká* *-učké* oraz *-ka*, i realizują się m.in. w takich kontekstach zdaniowych, jak:

„bol **gulatučký** a dožil sa deväťdesiatky, pritom cuckal whisky každý deň a cigaru tiež. Dr. Stephen Rosner zo Švédska poprel stereotypnú predstavu bodrej, **gulatučkej** osoby a povedal, že podľa výskumu sú obézni všeobecne na tom horšie po finalnej stránke a majú nižšiu kvalitu života než chudší ľudia”⁶.

Wymienione eufemizmy wskazują wyraźnie na to, iż prawdopodobną przyczyną nadmiernej tuszy jest nieposkromiony apetyt czy nawet obżarstwo. Wygląd takiego człowieka przypomina wówczas kulę, którą w języku słowackim pieszczotliwie określa *gulôčka* [*zdrob. expr.*]. Dużą rolę odgrywają tu wyrażenia ekspresywne, różna jest też skala intensywności zabarwienia danego leksemu, od leksemów bardziej neutralnych: *zaoblený*, *okrúhly*, przez derywaty nieznacznie zabarwione uczuciowo: *baculatý*, *okrúhlučký*, aż do żartobliwych w swej wymowie atrybutów grubości: *gulôčka*, *baculka*, np.:

„Z celkového počtu návštevníkov webových stránok se takmer 58 000 z nich zapojilo do hlasovania o skutočnej kráse. Predmetom hlasovania boli fotografie štyroch žien, pri ktorých si mali ľudia vybrať jeden z možných pohľadov na ich krásu (**baculka x krásne tvarovaná**, zrelá krása x žiari šarmom, na krásu chyby x krásne pehy, obrovský nos x ohromujúci profil)”⁷;

„**Hľadám baculku** – **baculka** hľadá muža; slobodná 30 ročná, 170 cm, vysoká, baculka hľadá muža”⁸.

Pozostałe określenia eufemistyczne, opisując osobę otyłą, mają motywacje związane z kształtem osoby grubej, np.: *niekto je zagulatený*, *gulatučký*. Są również takie przymiotniki o funkcji eufemistycznej, które dotyczą tylko kobiety i określają jej atrybuty: *moletka počerná*, *milá*, *elegantná*, *šarmantná* ‘żena okrúhlych, plyných tvarov tela’, np.:

⁶ aktualne.centrum.sk/zdravie/zdravie-a-rodina/forum.phtml?op=text (dostęp: 25.07.2011).

⁷ www.medialne.sk (dostęp: 15.01.2011)

⁸ http://www.pokec.azet/klub/hladam-si-sympaticku-baculku (dostęp: 25.07.2011)

„Moderátorka VOX-u, šarmantná **moletka** chodila medzi kuchtiacimi dvojicami a dávala koštovať od jedných k druhým, len na jednu požiadavku žiadna slečna nereflektovala”⁹.

„Neprihlásila sa žiadna požadovaná **moletka**”¹⁰.

„Vysoká, sympatická, skôr **moletka** ako štíhla. Lenže v súčasnosti jej hmotnosť dosiahla nebezpečných 90 kíl a to je už varovanie aj pre herečkyin zdravotný stav”¹¹.

Wśród omówień neutralnych należy wyróżnić następujące przykłady: *trpiací nadváhou, pribratý*, czy też frazeologizmy o postaci peryfrazy: *pribrat' na seba, priberá aj z vody!*, które w sposób zawołowany wskazują na osobę lubiącą dobrze zjeść bądź tyjącą z powodu choroby. Wykładnikiem eufemizującym, najczęściej wykorzystywanym w tym polu są deminutywa o funkcji ekspresywnej, funkcjonujące na granicy od faktycznych hipokorystyków, poprzez spieszczania i przymiotniki stopniowane.

3.1.2. Określenia chudości

Chudość jest cechą rzadko negatywnie postrzeganą przez otoczenie, w porównaniu z opisywaną wcześniej otyłością. Stąd określeń eufemistycznych dotyczących tego typu figury jest niewiele. Najczęściej stosowanym synonimem w stosunku do przymiotnika *chudý* jest *štíhly* oraz jego derywat zintensyfikowany, deminutywizowany: *štíhlúčky*. Jednak przymiotnik w strukturze: *niekto je štíhly*, wyraża raczej zabarwienie neutralne i dotyczy zarówno osoby, jak i danej części ciała, np. *štíhly mládenec*, ale *štíhle nohy*. Znaczną liczbę określeń zastępczych – atrybutów, najczęściej nacechowanych ekspresywnie, wskazujących na odcień politowania, tworzą takie zintensyfikowane derywaty przymiotnikowe, jak: *chudučký, chudunký, chudulinký (veľmi chudý) – slabý a chudučký* (SSS). W niektórych kontekstach wymienione derywaty przymiotnikowe pełnią rolę eufemizującą, np.:

„Treba si dávať pozor, aby človek nejedol primálo. Ale on je **chudulinký** od malička...”¹².

⁹ SNK.

¹⁰ SNK.

¹¹ SNK.

¹² www.chudnutie-ako.sk/forum/viewtopic.php?f=1&t=59612&p (dostęp: 30.09.2012).

„krásny chlapček, pozrela som aj aktuálne. taky **štíhlučký** – pravý opak oproti našej gulke. Ja aj sestra sme boli malinké deti a aj synovec je **drobnučký**. Len neter je na svoj vek dost' vysoká, ale **chudučka**”¹³.

Znaczna liczba przymiotników, określających osobę chudą to formy derywowane za pomocą formantów sufiksalnych *-učký, -inký, -ušký*, np.: *tenučký, tenušský, tenunký, tenulinký, pretenučký* (*veľmi tenký*), *pritenký* (*‘príliš tenký; štúply’*), *drobnučký, drobnulinký, drobulinký, drobunký, drobušský, drobučký, drobnulký, drobnušský* (*‘veľmi alebo milo drobný’*); – wszystkie opatrzone kwalifikatorem *expr.* Wymienione derywaty przymiotnikowe potwierdzają wyższy stopień derywacyjności języka słowackiego w porównaniu z rodzimą polszczyzną. Natężenie cechy szczupłości jest bardzo blisko cechy eufemizowanej. Frazeologizmy typu: *Je ľahký ako pierko; Je ľahký, že by ho vietor odniesol*, silnie zleksykalizowane, wyrażają częściowo cechę szczupłości czy chudości (trudno bowiem wyznaczyć granicę między szczupłością a chudością). Część wyrazów nie nazywa wprost chudości. Przykładami porównań o charakterze przenośnym, wyrażającymi dobitnie ową cechę, są: *samá košť, je ako kostra, chudý ako trieska*.

W słowackim słowniku frazeologicznym odnotowujemy znacznie więcej określeń negatywnych, związanych z człowiekiem, z jego wyglądem zewnętrznym, aniżeli tych o zabarwieniu pozytywnym. W związku z tym eufemizmów opisujących cechę chudości będzie zdecydowanie mniej, więcej będzie natomiast określeń dysfemistycznych.

3.1.3. Określenia brzydoty

Ze względu na delikatność, chęć przemilczenia, a także niechęć sprawienia jakiegóś osobie przykrości chętnie sięga się po określenia zasłaniające, czy wyrażenia łągodzące nieprzyjemne sytuacje, a dotyczące brzydkiego i niechlujnego wyglądu. Wykładnikiem eufemizującym niekorzystny wygląd człowieka jest najczęściej prefiks negacyjny: *ne-*, *nie-* o znaczeniu: *‘nieładny, nie najładniejszy’*, jak również *‘niezbyt ładny’* – w słc.: *‘ktorý nemá pekný vzhľad, vonkajšok* (o človeku al. veci); *‘ktorý na pohľad odpudzuje, vzbudzuje nepríjemný pocit’*), zastępujący przymiotnik o znaczeniu negatywnym: *‘škaredý’*, w takich słowackich derywatach przymiotnikowych, jak: *nepekný, nie najkrajší, nepatrí medzi najkrajších*. Wyróżnione eufemizmy stanowią negację cechy pozytywnej. O niepocholebnym wyglądzie człowieka można powiedzieć również w inny sposób, także eufemistyczny: *nie je z tých najkrajších*, lub stosując rodzaj elipsy: *nie je to bohviečo*. Z kolei o ni-

¹³ <http://forum.rodinka.sk/viewtopic.php?p=2241865> (dostęp: 30.09.2012).

skim wzroście można wyrazić się eufemistycznie: *je nevysoký, je nevelký; ponižší [hovor.]* w znaczeniu ‘pomerne mały’, np.:

„Bol to **nevysoký** Žid, ustaraný a milý. Vyšetroval bezbolestne a ohľaduplne. Telo sa stalo slovom”¹⁴

„Tam, kde je pôda ľahká, piesčitá, tam sa rodia **nevysokí**, drobní ľudia so svetlou a suchou pokožkou. Na prvý pohľad sa zdajú akísi nijakí, bez energie, ale oni sú ako piesok – vytrvalí”¹⁵.

Dla nazwania chwilowo niekorzystnego wyglądu można użyć także formy przeczącej czasownika z przysłówkiem: *nevyzerá dobre*. Właściwości charakterologiczne człowieka, jeśli są eufemizowane, to jedynie przez negację cechy pozytywnej. Pewien odcień zabarwienia pozytywnego można odnaleźć w przysłowiu: *Aj v škaredom sude môže byť dobré víno*.

3.1.4. Określenia kalectwa

Zarówno SSJ, jak i SSS podają, że: *kalika* to «človek al. zvierá s teles. chybou, mrzák, invalid, človek neschopný plnohodnotnej práce [obyč. fyzickej] pre následky choroby, úrazu » *vojnový invalid, mrzák*, np.: *je mrzák na nohy* (tłum. «człowiek niezdolny do wykonywania różnych czynności, ze względu na chorobę czy jakiś uraz»). Jest to takie uszkodzenie ciała, które uniemożliwia normalne funkcjonowanie, dlatego też z różnych względów, a przede wszystkim z uwagi na delikatność to słowo jest przez ludzi taktownych i dobrze wychowanych bardzo często eufemizowane.

SSJ dodatkowo wskazuje, iż ze względu na konotacje negatywne leksem *kalika* został zastąpiony neutralnym wyrazem obcym: *invalid*, stosunkowo często używanym w języku codziennym. Natomiast w języku słowackim funkcjonuje derywat zastępczy o charakterze eufemizującym, opisujący człowieka niesprawnego fizycznie bądź umysłowo: *mrzáčik* «dieťa s trvalou telesnou chybou». Jest to leksem bardzo chętnie używany w języku dziecięcym i w zależności od kontekstu może on mieć nacechowanie pozytywne bądź lekko pogardliwe. KSSJ opatruje niniejszy leksem kwalifikatorem *zjemn*. na oznaczenie jednostki eufemistycznej¹⁶. Osoby, które niedowidzą i niedosłyszą, a tym samym mają kłopoty, a także trudności z poruszaniem się i normalnym funkcjonowaniem, możemy również na-

¹⁴ SNK.

¹⁵ SNK.

¹⁶ Por. KSSJ, 343.

zywać w sposób oględny i łagodny. Wymienione niedomagania, w tym kalectwo umysłowe, można określać za pośrednictwem formy opisowej, a jednocześnie spełniającej funkcję eufemizującą, np.: „ľudia s **duševným, mentálnym, fyzickým postihnutím**”.

„Zistili sme aj to, že osobám s **duševným postihnutím** sa obvykle odopiera právo na rozhodnutie o spôsobe liečby, a nemajú možnosť vybrať si svojho lekára”;

„Ale aj aktivity všetkých občanov, ktorí sú ochotní všeobecne napomáhať rehabilitácii a reintegrácii osôb s **duševným postihnutím** v spoločnosti, dodal Olšovský”;

„Ide o trojročný projekt s cieľom reintegrovať ľudí s **duševným postihnutím** do spoločnosti, odstraňovať predsudky, diskrimináciu a stigma, ktoré bránia tejto menšine viesť plnohodnotný život”.

Przedstawione konteksty zdaniowe pochodzą z narodowego korpusu języka słowackiego, z publicystyki.

Wymienione rodzaje uposządzeń posiadają swoje słowackie ekwiwalenty eufemistyczne typu *nedoslýchavý, slabo počujúci, slabo vidiaci*. Niektóre przykłady, odnotowane w słowniku synonimicznym, wyszły już z użycia, przesunęły się na peryferie języka, tworząc tzw. wyblakłe eufemizmy, np. *nedoslýchavý*. Obecnie wśród produktywnych słowackich leksemów negacyjnych są takie przykłady, jak: *nevidiaci* czy *nepočujúci*. Pewien odcień eufemizowania można dostrzec, stosując również określenia synonimiczne, takie jak: *postihnutý telesne (sluchovo, zrakovo, pohybovo)* lub *postihnutý duševne*, w miejsce dosadnych przymiotników: *slepý, hluchý, kalika*, itp. Zamiast leksemów dosadnych, takich jak: *imbecil, kretén*, można z kolei stosować łagodne zastępniki o charakterze opisowym takie, jak: *ten, kto je postihnutý mentálnou retardáciou*, a które dominują w odmianie oficjalnej języka słowackiego.

SNK podaje m.in. następujące konteksty struktur eufemistycznych:

„Starší muž s paličkou, **slabo vidiaci**, sa pýta predavačky zhovárajúcej sa s kolegom, kde majú krabicu s tovarom XY Jana Matúšová”.

Vozičkári a **slabo vidiaci** si zasúťažili v stolnom tenise; Prednosť majú študenti **postihnutí respiračnými, alergickými a reumatickými chorobami**”.

3.1.5. Określenie wieku

Starość to pora narzekań na choroby, słabości, ograniczenia

Jan Izidor Sztadynger

Eufemizowanie wieku jest bardzo naturalne, gdyż tym samym unika się mówienia o starości. Czym jest zatem starość? Cyceron mówił o niej jako o jesieni życia (słc. *jeseň života*). Podobnie, jak zmieniają się pory roku, tak następują po sobie kolejne etapy życia człowieka, które jednak bardzo szybko przemijają. W społeczeństwach przednowoczesnych pozycja społeczna ludzi starych była w większości przypadków wysoka. Ceniono ich za życiową mądrość i doświadczenie, otaczano szacunkiem, a społeczności powierzały dalsze swe losy decyzjom starszych. Takie postawy wobec starości i starszych ludzi są widoczne już w filozofii Konfucjusza, w starożytnym Egipcie oraz w Grecji, a ugruntowane zostały przez judaizm i chrześcijaństwo. Starość wzbudza ogromny szacunek, o czym świadczy choćby utożsamianie ze sobą tych dwóch nazw słowackich: *starostlivosť* – *úcta*, np.:

„Úcta k starším ľuďom by mala byť predovšetkým prirodzenou súčasťou nášho života, mala by byť spontánna a nenásilná. Starší ľudia si ju zaslužia, pretože vekom nadobudli rôzne skúsenosti, ktoré odovzdávajú nám, mladším”¹⁷.

O wielkiej czci dla siwej głowy pisał również łaciński poeta – Owidiusz. Ekwiwalentem poszanowania i czci „siwej głowy” jest funkcjonująca w języku słowackim struktura peryfrastyczna typu: *pripomínať (niekomu) jeho šediny*, która nawiązuje do pojęcia starości i ma wyraźne konotacje eufemistyczne. Współcześnie pozycja osób starszych w społeczeństwie uległa znacznej degradacji. Podejście do starości w XIX i XX wieku ewaluowało oczywiście w czasie, co jest bardzo widoczne także w sztuce. Zmiana systemów wartości, koncentracja na młodości, sprawności i zdrowiu, wpłynęły również na wyostrenie wizualnej strony starości. W pierwszej połowie XX wieku starość zaczęto kojarzyć ze zniedołężnieniem, nieodwracalną utratą młodości i piękna, a także niewydolnością społeczną i byciem ciężarem dla młodych. Od lat 60. pojawiają się medialne przedstawienia starości jako wstydlivej choroby. Dla mediów starość jest zjawiskiem niepożądanym, które należy zamaskować lub starać się za wszelką cenę oddalić w czasie. Współcześnie ze starością trzeba walczyć, bowiem wartość człowieka sprowadza się do atrakcyjnego i młodego wyglądu. Starość stała się tematem tabu, niezręczną koniecznością, o której się specjalnie nie mówi. Świadczą o tym także konteksty tabu obecne w dzisiejszej prasie oraz w mediach:

¹⁷ <http://www.cpppaplm.com/news/oktober-mesiac-ucty-k-starsim/> (dostęp: 25.07.2010)

Świat ukierunkowany jest na ludzi młodych i na młodość. Towary i usługi kierowane są do ludzi młodych, młodość łatwo się promuje, bo jest piękna. To, że jest często głupia i naiwna, to już inna sprawa. Tyle, że rzeczywistość zmusza nas do zastanowienia się także nad starością. Starzejemy się jako społeczeństwo. Jeśli starość postrzegać będziemy tylko jako problem, chorobę, jeśli będziemy od niej uciekać, faktycznie nie pozostaje nic innego, jak z pierwszą zmarszczką strzelić sobie w łeb unikając konieczności staczania się po równi pochyłej¹⁸.

Zatem starość nie musi być wyrokiem. Bardzo dużo tracimy uciekając od starości, ponieważ problem wcześniej, czy później zacznie i nas dotyczyć. Starość nie musi być straszna, jeśli się do niej każdy odpowiednio przygotuje. Starość nie może i nie powinna być tematem tabu. Współczesne społeczeństwa na tle niżu demograficznego wprawdzie bardzo się starzeją, ale w dobie zmian kulturowo-społecznych niechętnie podejmuje się tematy związane ze starością. Młodzi ludzie nie myślą o schyłku swojego życia, cieszą się doczesnością, oraz tym, co przynosi im teraźniejszość. Potwierdzeniem niniejszych rozważań jest fragment tekstu słowackiego, podejmujący problem starości – *staroby*, np.:

Starnutie a staroba sa dostávajú do pozornosti najmä v posledných rokoch, pretože starších ľudí v populácii pribúda. A nie je tomu tak len v zahraničí, ale aj v Slovenskej republike. Motivácia a kladný vzťah k životu je základným predpokladom kvalitnejšieho prežívania staroby a nájdenia zmyslu života. Starší človek potrebuje pre svoj život dostatok motivácie, potrebuje tu byť pre niekoho a tiež efektívne a plnohodnotne využívať svoj voľný čas, aby mal pocit naplnenia svojho života¹⁹.

W medycynie starość jest oznaczana jako trzeci wiek. We współczesnym świecie człowiek starszy mający około 60–74 lat, jest jeszcze aktywny zawodowo, wiele podróżuje i nie ma specjalnych kłopotów ze zdrowiem. Natomiast o właściwej starości można mówić dopiero po 75. roku życia, jako o okresie pogarszania się stanu zdrowia. Jest to wiek czwarty, będący już ostatnim etapem życia. Wśród eufemizmów rejestrowanych przez SNK, określających osobę starszą, należy z pewnością wyróżnić bardzo produktywny wyraz *senior*, który zastąpił dawniejsze leksemmy neutralne rodzime i obce: *dôchodca*, *penzista*, np.:

„Ovládacie panely pre **seniorov** by mali byť označené zreteľnými, primerane veľkými symbolmi, nemali by byť priveľmi malé či posadené blízko vedľa seba”.

¹⁸ Por. <http://snakr.waw.pl/wordpress/starosc-temat-tabu/> (dostęp: 30.04.2010).

¹⁹ <http://www.bedekerzdravia.sk/?main=article&id=92> (dostęp: 5.12.2009).

„Podľa Nadeždy Hrapkovej však ide aj o ďalšie dôležité faktory. Sú to nielen meniace sa očakávania súčasných **seniorov** od života v dôchodkovom veku, ale napríklad aj snaha o kvalitu a dôstojnosť života v starobe a hľadanie spoločenského poslania staroby”.

Nazwa eufemistyczna *senior* przywodzi na myśl skojarzenia znacznie łagodniejsze niż *dôchodca*. Starość ma wtedy zupełnie inny wymiar. Jest bardziej dostojna i szlachetna. W odmianie oficjalnej języka, w sferze publicznej, leksem *senior* tworzy często formacje kompozycyjalne, np.: *senior kluby*, *senior konto*, *senior park*, czy wyrażenia: *kúpele pre seniorov*.

„**SENIOR PARK** je neverejným/súkromným poskytovateľom sociálnych služieb a ponúka sociálne služby v Domove sociálnych služieb”²⁰;

„Poštová banka chce zriadiť nový typ osobného účtu dôchodcu s názvom **SENIOR KONTO**. Zahŕňa všetky doterajšie možnosti známeho osobného účtu BONUS POSTKONTO, ktorý banka poskytuje už od roku 1996”²¹.

Jak juž wspominaliśmy, można wyróżnić pewne etapy starości, tzw. *tretí vek* oraz *stvrty vek*, przy czym zestawienie *tretí vek*, jest określeniem eufemistycznym funkcjonującym jedynie w połączeniach typu: *univerzita tretieho veku* (miejsce, w którym studiują osoby starsze, będące w wieku emerytalnym), a także: *generácia tretieho veku*, *Akadémia tretieho veku*, *dom tretieho veku* czy *konto tretieho veku*. Znaczną ilość przykładów odnajdujemy w SNK, np.:

„**Tretí vek** sa objavil medzi finálovými hrami v súťaži dramatických textov o Cenu Alfréda Radoka 2003. Inscenácia rozpráva príbeh dnešných ľudí, ktorí nedokážu utiecť pred svojou minulosťou”.

„Ľudský život sa člení na tri obdobia – detstvo, dospelosť a **tretí vek** (po odchode do dôchodku) Anthony Wilson, Clive Gifford – Čo nám prinesie budúcnosť”.

„Dôstojný **tretí vek**, by nás mal upozorniť na to, že musíme investovať a sústrediť sa na programy zamerané pre našich rodičov”.

Dzisiaj unikamy mówienia wprost o starości, gdyż starość przywodzi na myśl problemy zdrowotne, a nawet bytowe, przede wszystkim raczej smutne skojarzenia, związane z ciężarem, bagażem niesionych doświadczeń. Stąd uniwersalne

²⁰ www.seniorpark.sk (dostęp: 22.10.2010)

²¹ peniaze.pravda.sk/ucty-a-kart/clanok/279802-ake-ucty-ponukaju-banky-dochodcom (dostęp: 25.07.2012).

i ponadczasowe są przysłowia słowackie: *staroba – hotová choroba* ('niekto je vekom zničený'), oraz *starosť – žalosť*²².

W słowniku spotykamy wiele produktywnych struktur będących określeniami starości, np.: *aktívne starnutie, produktívne starnutie, dôstojná staroba*. O starości pisze także dzisiejsza prasa. W celu złagodzenia okresu starości bardzo chętnie stosuje się eufemizmy stopniowane, wśród nich również struktury sprefigowane, które modyfikują znaczenie przymiotnika, np.: *starší človek, starší ľudia, postarší muž, postarší pán*, np.:

„Mnohí **starší ľudia** si uvedomujú, že ich deti budú musieť pracovať viac a do vyššieho veku, preto sa nespoľiehajú na ich pomoc tak, ako to bývalo samozrejme v minulosti”²³.

Tak, jak wspominaliśmy wcześniej, starość ociera się też o śmierć, która stanowi dalej dosyć silne tabu. W środowisku ludzi młodych niechętnie mówi się o starości, a w związku z tym także o dolegliwościach, niedołęstwu, chorobie czy cierpieniu, a nawet śmierci. Propagowana kultura ponowoczesności propaguje witalizm.

Dla współczesnych społeczeństw cywilizacji zachodniej charakterystyczny jest kult młodości, sprawnego i pięknego ciała²⁴. Ponadto nastąpiło przesunięcie granicy młodości w górę, trwa ona dłużej, dlatego że stosunkowo młodzi ludzie przechodzą na wcześniejszą emeryturę i nadal pozostają aktywni zawodowo i sprawni fizycznie (na przykład środowisko górników czy policjantów). Z pewnością to aktywność fizyczna czy zawodowa trzyma ich przy życiu, choć wiedzą, że starość nieuchronnie zmierza ku śmierci. Dlatego starość bywa odmładzana przez takie atrybutywne określenia eufemistyczne, jak: *nemladý, starší, nenajmladší, ani mladý ani starý, nie taký starý*. Przymiotniki w funkcji eufemistycznej występują w stopniu równym, a także najwyższym, i odnoszą się zarówno do kobiety, jak i mężczyzny: *nemladá žena, nemladý, nenajmladší muž*, np.:

„**Nie už práve najmladší** často dost' zaneprazdnený, zato však zodpovedný a na úrovni hľadám spriaznenú dušu ženského rodu”. [...] čo na tom, že **už nie je najmladší**”²⁵.

„Zvyčajne sa rozvaluješ v kaviarni, chlipkáš mäťový čaj a unudene počúvaš, čo ti hovorí sympatická, no **už nie najmladšia žena**. Jej **vyšší vek** rozhodne treba považovať za pozitívum”²⁶.

²² Podany przykład pochodzi z 1779 roku *Starost sam chorost (Historický slovník slovenského jazyka*. T. 5: R–rab – Š–švrkotaf. Red. M. MAJTÁN. Bratislava 2000).

²³ SNK.

²⁴ Por. A. DĄBROWSKA: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy*. Wrocław 2008, s. 187.

²⁵ <http://www.literarnyklub.sk/balla/balla-de-la-cruz-ukazka-z-knihy> (dostęp: 25.07.2011).

²⁶ Ibidem.

Przykłady przymiotników w stopniu najwyższym, czy też wyższym, stanowiące komponent składowy eufemizmu wykazują łączliwość z komponentem werbalnym czasownika egzystencjalnego *byť* (to jest z czasownikiem egzystencjalnym w funkcji eufemistycznej), np. *už nie je najmladší czy je v najlepších rokoch*. Struktury stopniowane opisują w sposób zawoalowany okres między młodością a starością. Oprócz przedstawionych tu eufemizmów można przytoczyć również takie przykłady zastępników starości, które są motywowane przez atrybuty wieku. Są to następujące struktury, notowane zresztą w SSS: *muž (žena) v rokoch; človek stredných rokov; ani mladý ani starý; je v tvojich rokoch; je rovnako starý ako ty; byť v najlepších rokoch; má svoje roky; človek stredných rokov*²⁷. Pięknie, a nawet dostojnie, brzmi określenie funkcjonujące w języku słowackim, a także w języku polskim *jeseň života*, będące swoistą metaforą, która oznacza początek starości oraz wskazuje na schyłek życia i jego bezpowrotne przemijanie:

„V posledných rokoch si už jubilantka viac menej vychutnáva pokojnú **jeseň života**. Stále ju však vodím na prechádzky a keď príde brat s autom”²⁸.

„Na Slovensku je zatiaľ 12 percent zamestnaných občanov, ktorí sa rozhodli, že ich **jeseň života** nemusí byť pochmurna a spolu poslali na účet všetkých doplnkových poisťovní vyše šesť miliárd korún”²⁹.

Eufemizmy, powstałe w miejscu określeń bezpośrednio traktujących o starości, są motywowane przede wszystkim szacunkiem i taktem. Chodzi o to, aby nie sprawić przykrości osobie starszej, często schorowanej i niedołejnej, która doskonale zdaje sobie sprawę ze swojego stanu fizycznego i osiągniętego wieku.

Warto podkreślić, że ze starością jest podobnie jak ze śmiercią, świadczą choćby o tym następujące przysłowia: *smrť na neho zabudla, rastie do zeme, le-dva táhá (vlečie) nohy za sebou*. Przywołują one najczęściej smutek, niedołejność i cierpienie. Są w swej wymowie niezwykle obrazowe. Obecność eufemizmów oddała widmo nieuchronnej śmierci i odchodzenia.

3.2. Nazwy czynności fizjologicznych

W dzisiejszej kulturze demokratycznej nazwy czynności fizjologicznych stanowią nadal dość silne tabu. Wprawdzie media publiczne próbują przełamywać

²⁷ *Synonymický slovník slovenčiny...*, s. 679.

²⁸ SNK.

²⁹ SNK.

ich granice na łamach wizji, w różnych programach porannych, kierowanych głównie do kobiet siedzących w domu, to jednak niektóre z czynności życiowych organizmu ludzkiego stanowią wyraźne tabu i pozostają w tej sferze przemilczane. O pewnych funkcjach życiowych człowieka nie potrafimy mówić wprost i dosłownie. Wydaje się nam to niestosowne i niesmaczne, szczególnie w towarzystwie staramy się unikać tematów związanych z wydalaniem, wypróżnianiem czy wymiotowaniem. Milcząco traktuje się też kwestię ludzkiego zapachu. Stanisław Widłak słusznie zauważa, iż „skromność i wstydlivość nie pozwalają nam »nazywać rzeczy po imieniu« i, gdy chodzi o rzeczy »brudne«, nakazują nam one szukać innych słów, uciekać się do innych sposobów językowych, dla zakomunikowania tego, o co nam chodzi. Istnieje tu pewna umowa społeczna, w której strony, używając w rozmowie słów »czystych«, »niewinnych«, mogą mówić o najbardziej krępujących rzeczach. Nazwy pewnych części ciała nazywa się »wstydlivymi«, natomiast nazwy pewnych czynności fizjologicznych określa się »dolnymi«. W tego typu sytuacjach słowa »nieprzyzwoite« są prawie zawsze zastępowane łagodzącymi eufemizmami czy wyrażeniami zastępczymi, często o charakterze opisowym”³⁰.

Fizjologia niewątpliwie stanowi jeden z elementów sfery intymnej człowieka, której opis zawsze wzbudzał i nadal wzbudza wiele kontrowersji, ludzie bowiem niechętnie wypowiadają się o problemach związanych z przemianą materii, trawieniem, czy wydalaniem. Wstyd jest przełamywany tylko w takich przypadkach, kiedy istnieje konieczność mówienia o tych procesach fizjologicznych, na przykład w relacjach między lekarzem a pacjentem. W terminologii medycznej stosuje się wówczas leksemie obce, np. *fekálie* zamiast *výkaly*, mówi się także o: *uvolnení čreva*, *znečistení močom*, czy ogólnie o *vyprázdňovaní sa*. Wymienione struktury są stosowne oraz naturalne i nie wywołują społecznego oburzenia, jak również nie stanowią naruszenia czyjejs godności.

O wydalaniu można mówić także wprost i bez żenady tylko w odniesieniu do niemowląt i małych dzieci bądź ewentualnie w czasie choroby, używając następujących przykładów: *kakať* [*det. al. zjmn.*] *znečistiť, pokakať sa* «(mimovoľne) vypustiť výkaly» *dojča sa pokakalo: kakať do plienok, dojča sa pošpinilo/znečistilo, diéta je mokré* (‘pocikane’); dalej *cikať* [*det.*] *močiť*. Leksyka dziecięca obfituje w określenia eufemistyczne. Omówienia eufemistyczne dominują, np.: w rozmowach między matkami na temat wypróżniania się małych dzieci:

„Moja trojročná dcérka má stále problém s **kakaním** do nočníka alebo WC; Aj moja dcéra **kaká** postojačky, (bude mať 3 v apríli), na nočník si sadne až keď to má v nohavičkách. To isté aj na záchode s **cikaním** problém nemáme”³¹.

³⁰ Por. S. WIDŁAK: *Zjawisko tabu...*, s. 96.

³¹ www.modrykonik.sk/forum/ucim-ho/ako-naucit-3-rocne-dieta-kakat-do-nocnika-2/ (dostęp: 22.06.2012).

W odniesieniu do małych dzieci zwykle używa się czasownika deminutywnego *siusiac* – *pišať, piškať* [det.] *cikať*, np.: dieťa močilo, vyprázdňovalo sa, cikalo do nočnika. Nie zawsze powstawanie wyrażeń tej odmiany wynika z potrzeby eufemizacji. W przypadku wydalania czasowniki deminutywne łagodzą przykrą treść, są delikatniejsze. Używane i zapożyczane do języka dorosłych z pewnością stają się eufemizmami. W innych sytuacjach tematów o tej treści, raczej wstydlivej, się nie porusza. Podobnie jest z innymi czynnościami fizjologicznymi, tj. z wymiotowaniem i puszczaniem wiatrów, a także zapachami ciała (por. *grckať* zamiast grubiańskiego: *grcať* ‘vracať, dáviť, np. *dojča grcká*, podobnie *vrackať*)³².

„totíž môj malý teraz v poslednom čase dost’ začal **grckať** po umelom mliečku neviem z čoho to môže byť, že mu idú zubky alebo že si furt dáva ručičky do úst alebo že som v poslednom čase”³³.

Neutralny czasownik słowacki *vracať* podobnie jak *grcať*, lecz o innej konotacji – pejoratywnej, ulega semantycznemu osłabieniu przez dodanie sufiksu *-k*. Powstanie derywatów czasownikowych deminutywnych *grckať, vrackať* wskazuje na ich eufemistyczny charakter – *vracať* ‘vyprázdňovať obsah žalúdka ústami, dáviť, np.: vracia, dávi všetko, čo zje; núti ju na dávanie; *vrackať, grckať* [zjemn.]; *šabliť, tyčkovať, hádzať šabľu/tyčku* [expr.]; *zvracať* [subšt.], *grcať* [hrub. subšt.] (SSS, 827), np.:

„Dietko, ktoré často **grcká**, krmte radšej častejšie, ale v menších porciách, pred dojčením mu ponúknite hustejší pokrm, trebárs banán alebo cereálnu kašičku”³⁴.

Innym sposobem omówienia tej nieprzyjemnej czynności jest użycie określeń o charakterze peryfrastycznym, omownym: *je mi zle, je mu nedobre, je mu nevoľno*, wskazujących wyraźnie na złe samopoczucie, np.:

„Ahoj, ja mám rovnaký problém, **je mi zle 24** hodín v kuse, **napína má na zvracanie**; Po cvičení mi **býva nevoľno**”³⁵.

Swoistym eufemizmem, zakrywającym nieprzyjemną sytuację jest choroba morska. Eufemizacja dokonuje się, np. przez zastosowanie odpowiednich peryfraz, takich o charakterze żartobliwym, funkcjonujących często w subkulturze młodych, np. *pokloniť sa Neptunovi, zbaviť sa obeda*, a także dosadnych analizów ekspresywnych: typu: *hádzat’ šabľu/tyčku* o znaczeniu: ‘tyčkovať, šabliť’.

³² Postać zdeminutywowana *grckať* powstała od wyrazu grub. *grcať* za pomocą sufiksu *-k*.

³³ <http://najmama.aktuality.sk/forum/dojcata/3968/grckanie-po-um/> (dostęp: 22.07.2012).

³⁴ SNK.

³⁵ <http://www.clinic24.eu/diskusja/283/zvracanie-v-tehotenstve.aspx> (dostęp: 22.07.2012).

Należy wyraźnie zaznaczyć, iż wyróżnione tabu wydalania jest motywowane przede wszystkim skromnością i wstydem. Zdarza się jednak w mediach, a głównie w programach porannych, przekraczanie granic dobrego smaku, np. poruszanie tematów wstydlivych, odnoszących się zarówno do kobiet, jak i mężczyzn. Upadek i rozluźnienie obyczajów, a także kultura obnażania spowodowały lawinowy przyrost wulgarnych jednostek językowych, bądź takich, które są na granicy wulgaryzmów i występują głównie w środowisku subkultury młodzieżowej. Chęć zwrócenia uwagi, dość prymitywne poczucie humoru sprzyjają powstawaniu rubasznych określeń i zwrotów, np.: *uvolníť si črevo, ísť na havaj (záchod), ísť na čuri-muri, očikať sa/znečistiť močom, odskočiť na záchodík, odlahčiť si* w znaczeniu 'odskočiť'. Wyróżnione zwroty mają najczęściej charakter żartobliwy, który z pewnością neutralizuje zjawiska wstydlive i nieprzyjemne.

Wydanie jest czynnością fizjologiczną, bardzo wstydlivą i okrytą w naszej kulturze dyskrecją. Obnażanie czynności fizjologicznych, mówienie o nich wprost lub w sposób dosadny jest ponadto łamaniem zasad moralnych oraz przyjętych konwencji obyczajowych. Użycie w tym miejscu eufemizmów jest jak najbardziej stosowne, gdyż oprócz funkcji łagodzącej pełnią one także rolę zasłaniającą. Najczęściej pojawiającym się eufemizmem jest rzeczownik *potreba*, który w języku słowackim występuje w połączeniu z czasownikiem: *vykonať potrebu* i jego postacią niedokonaną *vykonávať potrebu*, np.:

„Dobrý deň. Mám otázku, mám maličké šteniatko francúzskeho buldočka. Je milý priateľský, ale vždy **vykoná potrebu** doma”³⁶.

Z kolei peryfrazą o charakterze nieco rubasznym: *odscočiť si na záchodík*³⁷, dodatkowo zostaje złagodzona przez deminutywum *záchodík*. Leksem *záchod* pełni tu funkcję wyblakłego eufemizmu. Wśród określeń potocznych z pewnością dominują eufemizmy z produktywnym czasownikiem, wyrażającym głównie ruch, np. *ísť na veľkú*, tu w połączeniu z przymiotnikiem mamy do czynienia z omówieniem o charakterze eliptycznym.

Innym omówieniem eufemistycznym, o charakterze zleksykalizowanym, który wyraża potrzebę wypróżnienia jest wyrażenie *kozmetická záležitosť*. Pewien rodzaj peryfrazy eufemizującej przedstawiają również struktury: *idem si odscočiť, ísť na havaj [slang.]*, gdzie często czasownik *ísť* jest zastępowany przez predykaty modalne typu: *musieť, potrebovať*, które w połączeniach z bezkolicznikiem: *musím si odscočiť, potrebujem si odscočiť* oraz *na chvíľu sa vzdialiť*, informują w sposób delikatny o tym, iż ktoś się oddala, aby załatwić swoją potrzebę naturalną. Podobnie jest z użyciem następującego zwrotu w takim kontekście: Máte tu nejakú miestnosťku **potrebujem si odscočiť**. Wśród innych przykładów opisujących czynności wydalania warto odnotować te, które odnajdziemy w SNK:

³⁶ www.havko.sk (dostęp: 25.07.2009).

³⁷ D. FULMEKOVÁ, P. MACSOVSZKY: *Klebetromán*. Bratislava 2004, s. 169.

„Dajme otvorenú reč o záchode, prepotrebnej to **miestnôstke**. Poznám hromadu ľudí, takých i onakých, avšak nestretol som ani jediného, ktorý by si nepotreboval **odskočiť na stranu**”.

„Stres pred **veľkou potrebou**. Pokiaľ Vás to ale nijako zvlášť neobťažuje, tak je to naozaj len »**kozmetická**« **záležitosť**”.

„Pritom sa niekedy ešte ponižujúco rozlišovala **malá a veľká potreba**. Ukazuje sa, že popri miernom zlepšení hygieny sa toho na verejných toaletách veľa nezmenilo. Má ich na starosti samospráva”.

Złagodzona struktura zdaniowa dodatkowo została wzmocniona przez formę deminutywną rzeczownika *miestnosť*. Do potocznych określeń, związanych z ogólnym wydalaniem o konotacjach „wycieczkowych” należą zwroty takie, jak: *pokloniť sa prírode, na chvíľu sa vzdialiť, odskočiť na stranu*.

Oddawanie moczu i kału należy również do sfery nieczystej i skalanej przeczącej rajskiemu początkowi ludzkości szczególnie w zetknięciu jej z *sacrum*³⁸. Stąd wyrażeniu treści oddawania moczu i kału służą środki leksykalne, zwroty analityczne, w których ośrodkiem formy wyrażającej jest rzeczownik. W miejscu czasowników dosadnych, nazywających wprost czynności wstydlive o proveniencji slangowej, środowiskowej: *čúrať, odmocňovať sa* [*štud. slang.*], oraz *cikať*, występują określenia eufemistyczne o charakterze opisowym i nacechowaniu żartobliwym, np.: *ísť na malú potrebu, ísť na čuri-muri*. Niektóre zwroty mają charakter eliptyczny i wtedy stanowią pewne niedopowiedzenia czy niedomówienia, np. *na chvíľu sa vzdialiť*. Wskazana struktura ma znaczenie polisemiczne, świadczy o konieczności podania kontekstu czy nawet konsytuacji, aby eufemizm został poprawnie odczytany. Do eufemizmów można zaliczyć także takie wyrażenia oraz pojedyncze leksemy czasownikowe i zwroty, jak: *veľká potreba, vykakať sa, vykadiť sa, robiť e-e* (w komunikacji dorosłych z dziećmi), *vypustiť dvojku/jednotku*. Ten ostatni zwrot należy do warstwy substandardowej. Z uwagi na bardzo silne tabu, wymieniona sfera wydalania wydaje się być najtrudniejszą w opisie.

3.2.1. Zapachy ciała

Sfera fizjologiczna obejmuje również zapachy człowieka, które wywołują rozmaite skojarzenia. Z reguły mówimy tylko o tym, że ciało pachnie przyjemnie. Nieprzyjemne zapachy nie są aprobowane i akceptowane przez ludzi i społeczeń-

³⁸ Por. J. WASILEWSKI: *Tabu*. Warszawa 2010.

stwo, dlatego chętniej w tym względzie milczymy, a akt milczenia, jak wiadomo, pełni także funkcję eufemizującą³⁹. Działające w tej mierze dość silne tabu wynika z pewnością z obawy przed niestosownością i urażeniem danej osoby. Stąd artykuły, które podejmują temat zapachów, w sposób taktowny i delikatny opisują tego rodzaju przypadłości:

„**Zlý dych a nepríjemný pach** je delikátna záležitosť, pretože okolie o ňom zvyčajne zdvorilo mlčí.; Ako bojovať so zápachom z úst? V 90. percentách sa tento problém vyskytuje priamo v ústnej dutine”⁴⁰.

Czasami łatwiej jest użyć nazwy obcej na określenie nieprzyjemnego zapachu (np. *halitóza*) niż powiedzieć wprost o tej przypadłości: „Zápachu z úst sa odborne povie **halitóza** (halitosis)”. Nie każdy potrafi powiedzieć komuś wprost, że śmierdzi. Istnieją pewne obiekty, dla których nazwa obca jest wygodniejsza i nie powoduje skojarzeń negatywnych. Ciekawostką jest fakt, że słowackie *páchnuť* to polskie *śmierdzieć*. Jest to rodzaj pułapki leksykalnej – aproksymatu funkcjonującego między bliskopokrewnymi językami słowiańskimi.

3.2.2. Określenia odnoszące się do puszczania wiatrów

Z wydalaniem jest również związane wypuszczanie tzw. wiatrów (gazów). W języku potocznym funkcjonują rozmaite czasowniki o konotacjach żartobliwych, łagodzących, które wskazują na intensywność oraz dosadność i wulgarność wypowiedzi, np.: *puknúť*, *fuknúť*, *pustiť*, *prdnúť* *si* czy *drisnúť*, a wśród nich najsilniejszy: *zasrať*. Funkcję neutralizującą, a jednocześnie polepszającą, pełni utworzony od podstawy czasownikowej derywat osobowy: *prdkáčik*, nazywający pieszczotliwie osobę zanieczyszczającą powietrze:

„Čo sa chystáš urobiť, povedz mi to, mamina pupkáčik - prdkáčik. »MAMIII!! POVEDZ MIII!!! Klesla som na záchodové sedadlo a bolo mi jasné, že si to tu budem musieť odsedieť«. Nic sa nestalo ze si si prdla ty **môj prdkáčik**”⁴¹.

³⁹ Dla J. Rokoszowej eufemizm (obok aluzji) jest „grą z milczeniem”, próbą dotknięcia milczenia niebezpiecznego, nazwania tego co zakazane, co ma pozostać milczeniem. J. Rokoszowa: *Milczenie jako fakt językowy*. W: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1994, z. 50, s. 41.

⁴⁰ <http://koktail.pravda.sk/v-zdravom-tele-zdravy-dych-ako-bojovat-so-zapachom-z-ust-p20> (dostęp: 20.07.2009).

⁴¹ www.pokec.azet.sk/nikus119/komentare/strana-3 (dostęp: 20.07.2009).

Wśród czasowników słowackich synonimicznych są takie o konotacjach grubiańskich i ekspresywnych, jak: *bzdiet'* i *kadiť* o znaczeniu 'robiť smrad', które notujemy także w gwarach polskich typu: *bzdać*, *bodnąć*, *kapnąć*⁴². Wyraźne omówienie eufemistyczne wykazuje wyrażenie typu: *neustále problémy tam dole*, którego konotacje semantyczne mogą być dwojaki: pierwsza wiąże się z nieprzyjemną wonią, wynikającą z tej czynności, a druga może wskazywać na choroby przemiany materii lub choroby intymne.

3.3. Stany fizjologiczne kobiety

Fizjologia kobiety jest objęta tabu, a przede wszystkim związane z nią naturalne procesy, takie jak: menstruacja, ciąża, poród. Menstruacja, ciąża i poród mają prastare podłoże, wiążą się bowiem z tabu pierwotnym, magicznym. Krew menstruacyjna kobiety stanowiła niegdyś bardzo silne tabu. W pewnych środowiskach uważa się ją nadal za budzącą odrazę. Natomiast w leksykonie tematów tabu mężczyźni z ludów pierwotnych odczuwali przed nią lęk.

Wśród ludów pierwotnych mężczyźni i kobiety jedzą i śpią oddzielnie, nie wykonują też żadnych prac wspólnych. Lęk i odraza do krwi miesięczkowej doprowadziłyby do narodzin rozmaitych obyczajów⁴³.

Wymienione obawy wywodziły się z faktu istnienia różnic płciowych pomiędzy mężczyzną a kobietą. Stan fizjologiczny kobiety był w kulturze ludowej skrywany i nie wypadało o nim mówić. Do dnia dzisiejszego pokutuje przeświadczenie o pewnej nieczystości, dotyczącej kobiety:

Historické tabu menštruačnej nečistoty a škodlivosti, aj keď v inom balení, ticho pokračuje ďalej vo svete modernej vedy. Preto sa napríklad reklamy na vložky realizujú s modrou tekutinou namiesto červenej. Celkom určite by sme sa mali na svete lepšie, keby sme vždy vedeli, čo robíme – nielen na verejnosti, ale aj v tých najintímnejších okamihoch života každého z nás⁴⁴.

W piśmiennictwie etnograficznym, stanowiącym swoisty wgląd w sferę duchową tradycyjnej kultury ludowej można odnaleźć szereg działań i rzeczy, uzna-

⁴² Por. A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich*. Bydgoszcz 2001, s. 205.

⁴³ S. GRAUPMANN: *Leksykon tematów tabu*. Przeł. M. DUTKIEWICZ. Warszawa 2007, s. 103.

⁴⁴ <http://antropologie.zcu.cz/zena-v-tradicnej-kulture-slovenska-menstruacia-panenstvo-materstvo-so-zameranim-na-necistotu-a-tabu> (dostęp: 20.07.2012).

nych za niepożądane, szkodliwe i nieczyste, które z różnych powodów są niedozwolone i związane z zakazem⁴⁵. Towarzyszą one wydarzeniom w cyklu życia ludzkiego, a nawet zdarzeniom sporadycznym i specjalnym. Kobieta od dawna była otoczona aurą tajemniczości, gdyż dokonywało się w jej wnętrzu misterium poczęcia, a także rosło nowe przyszłe życie. Znaczna część określeń eufemistycznych dotyczących kobiety, jej stanu, o charakterze peryfrastycznym i zestawieniowym, powstałych w miejsce wstydlivych wyrazów, ma zabarwienie neutralne. Funkcjonuje głównie w terminologii medycznej i biologicznej, np.: *mať svoje dni, dostala som, menštruácia, ženská choroba, ženské problémy, jahodové dni, červené dni, mesačičky*. Przykłady struktur zdaniowych, stanowiących swoiste porady, wskazują wyraźnie na różnorodne formy eufemistyczne:

„Poznajte svoje telo... Ako môžem maximalizovať svoje šance otehotniť?... Čiže ak budete **mať počas týchto dní** pohlavný styk, zaistujete si najmie. Medzi nami ženami alebo Ako pripraviť dcéru na **prvé mesačičky**”⁴⁶.

Są przykłady takich określeń eufemistycznych, które wskazują na złe samopoczucie kobiety, np.: *ženská choroba, ženské problémy, ženské veci*. Niektóre z nich mogą wynikać z obserwacji regularnych powrotów omawianego zjawiska, np.: *mesiačičky, mať svoje dni, perióda*. Kobieta w czasie miesiączki jest nieczysta i brudna, stąd skojarzenia związane z barwą, np.: *červené dni, jahodové dni, jahodový týždeň*. Wśród omówień dotyczących menstruacji są i takie, które występują w mowie potocznej oraz w gwarach środowiskowych, np. *mám na košeli*. Rozmaitość sposobów nazywania tej kobiecej przypadłości jest niewiarygodna. Często na łamach prasy stosuje się określenia zastępcze, także w formie deiktycznej, zamkowej: *tie dni; izé, to...*, np.:

„Idete na dovolenku a tebe práve vychádzajú **tvoje dni**? Tak pozri tento článok. Každá žena »**to**« má. Počuła si už o tom, ale ešte **to nemáš** a veľmi sa bojíš čo bude, keď »**to**« dostaneš. Ste už na nervy z toho, že vaše **mesiačičky** neprichádzajú pravidelne každý mesiac, ale ako sa im chce?”⁴⁷.

Wśród zwrotów eufemistycznych związanych z okresem ciąży i oczekiwania na dziecko należy wymienić następujące przykłady omówień: *čakať dieťa, chodiť s bruškom, byť v očakávaní, v nádeji, v úfnosti, v druhom stave*. Pozostałe przykłady omówień o charakterze sfrageologizowanym, funkcjonujące dawniej, a określające rodzącą kobietę, możemy odnaleźć w słowniku Zatóreckiego, np.: *dostala sa do postielky, dostala sa za plachtu, dostala sa do pôlohu, dostala sa do posteľe,*

⁴⁵ Por. J. WASILEWSKI: *Tabu*. Warszawa 2010, s. 221.

⁴⁶ www.clearblue.com/.../maximalizacia-vasich-sancih-ph (dostęp: 25.07.2009).

⁴⁷ www.best-girl.estranky.sk/clanky/menstruacia (dostęp: 25.07.2009).

*dostala sa do Ríma*⁴⁸. Większość przedstawionych frazeologizmów jest silnie zleksykalizowana.

Z tematem ciąży wiąże się również problem aborcji. Jednym z określeń, związanych z przerywaniem ciąży, najbardziej zasłaniającym, a jednocześnie mającym charakter eufemistyczny, jest leksem zapożyczony *interrupcia* lub *aborcja*, będący w miejscu nazwy, stanowiącej charakterystykę wprost nazywanego zjawiska, niezwykle drastycznego w swej wymowie, jakim jest *potrat dieťaťa*, np.:

„Na Slovensku je dlhodobo klesajúci trend v počte vykonaných **interrupcií**, jedinou vekovou kategóriou, kde sa zodpovednejšie sexuálne správanie neprejavuje, sú dievčatá do 19 rokov. Oprávnené preto možno očakávať, že ak bude sexuálna výchova súčasťou vzdelávania, začne klesať **počet interrupcií** aj u tínedžeriek”⁴⁹.

3.4. Sfera intymna i seksualna

Leksyka obejmująca sferę intymną i seksualną jest ze swej natury często tabuizowana. Jest to obszar, który obejmuje przede wszystkim: części ciała, homoseksualizm, prostytutkę, nazwy stosunku seksualnego, a także wulgaryzmy. Tabu nałożone na sferę erotyki oraz na nazwy intymnych części ciała ma przede wszystkim podłoże kulturowe. Na tym tle wyróżnione tabu językowe polega na unikaniu wypowiedzania pewnych słów w obawie przed przekroczeniem norm kulturowych oraz konwencji przyjętych i obowiązujących w danej społeczności. Chodzi o napiętnowanie takich zachowań, które wykraczają poza obowiązujące normy społeczne i dobre obyczaje. Dawniej niechętnie podejmowano zagadnienia związane z nazewnictwem intymnych części ciała, a także ze sferą erotyczną. W języku słowackim wprawdzie powstał w latach 90. słownik słowackiego slangu, który obfitował w słownictwo obsceniczne, ale problematyka ta nie cieszyła się jakimś większym zainteresowaniem językoznawców. Leksykę silnie ekspresywną, nacechowaną wulgaryzmami obejmującymi nazwy wyróżnionej tu sfery, można odnaleźć m.in. w *Najkratšom utajovanom slovníku slovenského jazyka* oraz w *Slovníku slovenského slangu*⁵⁰. Pierwszy ze słowników obejmował 234 jednostki lek-

⁴⁸ Por. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1433/Zaturecky_Slovenske-prislovia-porekadla-a-uslovia-Clovek/7#ftn.id2585528#ixzz35DESZlCW (dostęp 20.07.2012). *Dostala sa za plachtu* – ‘o žene v šestonedelí. tzv. kútnou plachtou sa oddeľovala posteľ šestonedielky v spoločnej izbe v časoch veľkoodrodiny’.

⁴⁹ www.oldweb.rozhlas.sk/interportal/web/index.php (dostęp: 25.09.2010).

⁵⁰ Por. *Najkratší utajovaný slovník slovenského slangu*. Prep. J. JANOŠTIAK. [B.m.] 2001; B. HOCHÉL: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava 1993.

sykalne tabuizowane, wyrazy tabu – silnie zwulgaryzowane jednostki, następnie jednostki lekсыkalne mniej wulgarne i wreszcie wulgarne. Opierały się one na kilku podstawowych morfemach lekсыkalnych typu: *kurva*, *jebať*, *kokot*, *piča*, i ukazywały całe spektrum intensywności i znaczeń. Należy jednak zaznaczyć, że środowisko językoznawców w żadnych oficjalnych pismach nie zajęło konkretnego stanowiska w sprawie wydania tego słownika. Publikacja miała tylko jedno wydanie, a lekсыmy stanowiły terminy objęte społecznym tabu („*terminy z hľadiska spoločenského tabu*”)⁵¹. Wprawdzie wulgaryzmy nie przeniknęły do warstwy oficjalnej języka, natomiast zadomowiły się na dobre w języku potocznym. Zdarzało się, że wymienione lekсыmy otrzymywały brzmienie bardziej złagodzone, np.: *kurvička*, *jebko*, *trtko*, ale nadal pozostawały one w sferze określeń grubiańskich, wulgarnych i dosadnych.

Współcześnie obserwuje się coraz większą swobodę w podejmowaniu tematyki seksualnej na łamach mediów, a także we współczesnej literaturze słowackiej⁵². Autorzy coraz śmieiej posługują się wulgaryzmami, językiem subkultury. W literaturze słowackiej nieobce są takie przykłady lekсыmów wulgarnych, jak: *potrtkať sa*, *trtkačka*, *kefovať*, czy *klukojeb* o komponencie znaczeniowym ‘milovať sa’. Współczesna literatura słowacka prezentuje pewne znamienne procesy, związane ze zmieniającą się koncepcją postrzegania tabu w literaturze czy sztuce. Nie brak scen obfitujących w opisy dotyczące współżycia seksualnego czy w lekсыkę obsceniczną, na wskroś wulgarną. Używanie wulgaryzmów jest jedną ze strategii pozyskiwania czytelnika. Dobitne słownictwo oraz opisy mocnych scen łóżkowych mają stanowić swoisty magnes, przyciągający czytelnika.

Obszerniejszy opis lekсыmów obscenicznych możemy znaleźć w publikacji Vladimíra Patrása⁵³, który w sposób kompleksowy, aczkolwiek bardzo lakoniczny, przedstawił tę warstwę peryferyjną języka, korespondującą ściśle z podziałem i klasyfikacją wulgaryzmów przedstawioną przez Macieja Grochowskiego⁵⁴. Patráš wskazuje, iż granice łamania tabu w tym względzie są bardzo wyraźne. Przeprowadzona w latach 90. sonda literacka potwierdza, iż: „súčasná literatúra ponúka viacero možností na tvorivé experimentovanie predovšetkým v oblasti jazyka a kompozície. Funkčné prekonávanie hraníc *tabu* (napr. aj prostredníctvom obscenity – vulgárnosti) môže »tlačiť« na reštruktúrovanie kategórií vkusu, hodnoty a zmyslu umenia. Forma i obsah obscenity totiž momentálne prežívajú svoj veľký čas: aby mohli nadobudnúť akceptované spoločenské postavenie, nemali by byť paušálne negované zvýrazňovaním prudérnosti”⁵⁵.

⁵¹ A. ZELENÝ: *Najkratší utajovaný slovník slovenského jazyka*. Bratislava 1991, s. 9.

⁵² Por. twórczość współczesnych pisarzy lat 90.: P. Pišťanka czy D. Fulmekovej.

⁵³ V. PATRÁŠ: *Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre. (Na fragmentoch prózy 90. rokov)*. W: „*Studia Academica Slovaca*”. T. 26. Red. J. MLACEK. Bratislava 1997, s. 127–136.

⁵⁴ Por. M. GROCHOWSKI: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa 2002.

⁵⁵ V. PATRÁŠ: *Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre...*

Ze względów obyczajowo-kulturowych erotyczna sfera życia ludzkiego jest objęta zakazem używania wyrazów i zwrotów językowych o charakterze grubiańskim i wulgarnym. Puste miejsca zakazanych leksemów wypełniają najczęściej eufemizmy, które łagodzą negatywne nazwy i określenia. W języku słowackim relacje intymne między kobietą a mężczyzną określają w sposób neutralny takie wyrażenia omowne, jak: *intímny kontakt*, *milostný akt*, *fyzické zblíženie*, *fyzický kontakt*, lub pojedyncze leksemy rzeczownikowe a także zwroty, nazywające czynności seksualne: *milovať sa*, *spať s niekým*, *mať niekoho*, *vyspať sa s niekým*, *zblížiť sa*, *oddať sa niekomu*, *podlahnúť niekomu*, *mať s niekým niečo*, *spĺňať si manželské povinnosti*, *mať styk*, *ísť s niekým do postele*. Ilustrują to zarówno przykłady pochodzące z Internetu, jak i z SNK, np.:

„Mám priateľa už 5 rokov a z toho 3 roky udržiavam pravidelný **intímny vzťah** s kamarátom, ktorého beriem ako môjho ďalšieho priateľa”.

„Môžte mi poradiť či nemôžem byť tehotná ak sme mali len **intímny kontakt** vonkajších pohlavných orgánov, nešiel dnu ale sa strašne bojím”.

Współczesne słownictwo potoczne obejmuje również mniej lub bardziej dwuznaczne omówienia, np.: *fik-fik*, *šup-šup*, *tuťuli-muťuli*, które w sposób żartobliwy nawiązują do czynności seksualnych. Przykładami zwrotów omownych o komponentie znaczeniowym: ‘*milovať*’, są następujące struktury: *stráviť s niekým romantickú noc*, *oddať sa*, *pobaviť sa*, oraz wymienione już wcześniej: *spĺňať si manželské povinnosti*, *mať styk*, *ísť s niekým do postele*.

Wśród przedstawionych zwrotów bądź jednostkowych czasowników wyrażających czynności seksualne znajdują się najczęściej eufemizmy, które omijają wstydlive tematy, z uwagi na to, że dawniej stosunki płciowe między kobietą a mężczyzną owiane były aurą tajemniczości⁵⁶. Stąd relacje intymne są często niedopowiedziane, zawoalowane, a wyrażają to właśnie określenia o szerokim zakresie i treści ogólnej, takie, jak: *ved’ vieš čo*, *niečo viac*, *robiť to*, *robiť tú vec*, a wśród nich zaimki, które są używane do zastępowania różnych znaczeń tabu. Pełnią one rolę hiperonimów, np. pol. rzeczownik *rzecz* (śl. *vec*)⁵⁷.

Eufemizowane są również nazwy narządów płciowych. Są to określenia narządów płciowych męskich, jak również leksemy pojedyncze i wyrażenia potoczne, żartobliwe, takie jak: *inštrument*, *koniec*, *vtáčik*, *cikáčik*, *čuráčik*, *bimbiš*, *pipík*, *pindušik*, *jednooký had*, *tretia noha*. Często leksemy wulgarne są zastępowane przez wyrazy obce, które pochodzą najczęściej z terminologii medycznej,

⁵⁶ A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*, s. 127–128.

⁵⁷ Por. K. KLESZCZOWA: *Izolowanie leksyki erotycznej*. W: *Eros – psyche – seks*. Red. R. PIĘTKOWA. Katowice 1993, s. 78. Na podstawie przykładów z polszczyzny historycznej Krystyna Kleszczowa udowadnia, iż wiele zakazanych leksemów wypełniają eufemizmy typu: *nic z tych rzeczy* w znaczeniu *nic z dziedziny seksu*.

takie jak: *penis, genitálie*. Funkcję eufemizującą pełni też rodzimy derywat: *mužnosť* (gdzie mężczyznę charakteryzuje się tu za pomocą atrybutu płci). Wśród eufemistycznych nazw narządów żeńskich nie brak okazjonalizmów, a także derywatów deminutywnych, np.: *škatuľka, moja mušlička, jaskynka, czy kočičky*. Ostatni z wyróżnionych leksemów stanowi określenie kształtu kobiecych piersi, pozostałym przykładom nie można odmówić silnego oddziaływania erotycznego. Przedstawione eufemizmy mają zazwyczaj postać pojedynczego leksemu, często o zabarwieniu ekspresywnym. Są to derywaty o charakterze deminutywnym, urobione od formantu sufiksального męskiego lub żeńskiego *-ik* oraz *-ka*. Podobnie tylna część ciała kobiety może być również określana pieśczośliwie jako: *ritka, rituška, ritulienka, zadoček, zadnička, análik* lub za pośrednictwem określeń neutralnych o charakterze omówień: *zadná časť tela, sedacia časť, sedacie svaly*. Przykłady z SNK ilustrują użycie eufemistycznych określeń tego derywatu:

„Nakloním sa skoro tak dobre :-) ako Valentino Rossi, ale keďže príí a anglické cesty su hladké ako **zadoček** babätka, zadné koleso sa mi pošmykne a ja letím Petra Ratajová”.

„U nás na dedine, keď ľudia chceli charakterizovať lenivého človeka, ktorý sa celý boží deň len tak pretíka, tam sa oprie o lopatu, tam si posedká, skrátka čaká ako na spasenie, kedy slnko zapadne, zvykli hovoriť: Kakaj **ritka**, lebo nie, len nech sa ti deň minie!”

„Vedľa čerstvo ustlatej postele sa znova objali a jeho ruky skĺzli na Marylininu pekne tvarovanú zadnú časť tela, ktorú ľudia z brandže nazývali »malá, ale veľmi pekná **ritka**« Briskin, Jacqueline: Všetko, ba ešte viac”.

Do eufemizmów potocznych, które odnoszą się do całości narządów płciowych kobiecych, należą również: *prirodenie* i *lono*. Natomiast, podobnie jak w przypadku pozostałych eufemizmów, chętnie wykorzystuje się deminutywa, które pełnią funkcję łagodzącą, np.: *dierka, pišuľa, pišuľka, pokladnička*. Przedstawione przykłady eufemizmów najczęściej mają charakter familiarny, a pozbawione nacechowania erotycznego wskazują na wielkość organów ludzkich.

Jak już nadmieniałam, zagadnienia związane z nazewnictwem intymnych części ciała nie cieszą się zbyt wielkim zainteresowaniem badaczy. Istnieje powszechne przekonanie, iż język erotyczny jest ubogi. Podkreśla to zarówno Renata Przybylska⁵⁸, jak i Anna Dąbrowska. Pierwsza z nich wyróżniła w odmianie potocznej słownictwa erotycznego aż sześć warstw językowych. Tworzą je: oficjalna terminologia medyczna, stylistycznie nienacechowane wyrazy potoczne, neologizmy przejęte z literatury, indywidualizmy i okazjonalizmy, nacechowane ekspres-

⁵⁸ R. PRZYBYLSKA: *Współczesne polskie słownictwo erotyczne*. W: *Materiały 8 konferencji młodych językoznawców*. Karpacz 1983. Kielce 1987, s. 97–109.

sywnie wyrazy środowiskowe oraz wulgaryzmy. Natomiast Dąbrowska wyraziła przekonanie, iż obecnie dominuje silna tendencja do łamania tabu obyczajowego, przejawiającego się w nagminnym stosowaniu wulgaryzmów systemowych i referencyjno-obyczajowych⁵⁹. Z kolei Daniela Slančová, podkreśliła, iż w ostatnich latach zwiększył się próg tolerancji dla naruszania tabu. Przyczynia się do tego niewątpliwie wpływ mediów, prasy bulwarowej, reklamy czy pop kultury:

Dynamika referenčného a jazykového tabu sa odráža aj v čiastočnej premenie vnímania miery spoločenskej prípustnosti ci neprípustnosti: napríklad na jednej strane je dnes prípustné, ba dokonca stále „in” hovoriť či písať o sexe, no na druhej strane v rámci novej citlivosti stelesnenej v sociolingvistickom fenoméne spoločenskej korektnosti, založenom v podstate na eufemizácii jednak skutočnosti, jednak jej jazykového stvárnenia treba veľmi opatrne a citlivo zvažovať využívanie takých jazykových prostriedkov, ktoré by mohli kohokoľvek dotknúť, treba veľmi opatrne vážiť slová, ak ide o vyjadrenie k vzhľadu, veku, pohlaviu, národnosti, pleti, zmeneným psychickým a fyzickým schopnostiam ľudí⁶⁰.

Pokutuje też przeświadczenie o wulgarnej leksyce ekspresywnej. Jeśli chcemy rozmawiać o intymności, to mamy do wyboru albo bycie wulgarnym, albo posługiwanie się terminologią medyczną⁶¹. Słownictwo erotyczne rejestruje *Słownik seksualizmów polskich*, który obejmuje ponad 10 tysięcy leksemów od XV do połowy XX wieku. Rejestr wyróżnionych leksemów wskazuje na bogactwo i zróżnicowanie tej grupy słownictwa, dokumentuje również użycie poszczególnych słów cytatami z literatury polskiej oraz pozwala prześledzić zmiany ilościowe i jakościowe języka erotycznego w poszczególnych wiekach. Wymieniony rejestr dotyczy części ciała, profesji seksualnych, wykonawców czynności seksualnych, a także nosicielei cech czynności seksualnych i miejsc wykonywania czynności seksualnych⁶².

⁵⁹ A. DĄBROWSKA: *Stereotyp polskiego słownictwa erotycznego*. W: *Język – stereotyp – przekład*. Red. E. SKIBIŃSKA, M. CIEŃSKI. Wrocław 2002, s. 69–75.

⁶⁰ Por. D. SLANČOVÁ: *Detabuizácia a markantnosť výrazu v sérii cestopisných kníh Borisa Filana*. W: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Red. M. POVAŽAJ. Bratislava 2009, s. 135–136.

⁶¹ Por. A. DĄBROWSKA: *Stereotyp polskiego słownictwa erotycznego...*, s. 72.

⁶² „Słownictwo tego typu nie znajduje zbyt szerokiej reprezentacji w słownikach danego języka. Dzieje naszej kultury sprawiły iż sprawy płci, życia płciowego, seksu uznawano za nieobyczajne, tzn. takie, o których nie należy głośno mówić, oraz takie, o których się milczy w dobrym towarzystwie. Świadczy o tym choćby potoczny eufemizm *te rzeczy*, wyparty potem przez słowo ‘seks’. Średniowiecze było bardziej swobodne pod tym względem, bowiem właśnie w średniowieczu epatowano cielesnością, jednak w miarę kształtowania się oficjalnych elit cywilizacyjnych w naszym społeczeństwie postępował proces tabuizacji tej problematyki, a swoje apogeum osiągnął dopiero w II połowie XIX wieku. Oczywiście to nie oznacza, że o tych rzeczach nie mówiono i nie pisano. Mówiono i posługiwano się owszem eufemizmami, ale albo po kryjomu, lub używając określeń obscenicznych, pospolitych i grubiańskich, sięgając do tych społecznych subkulturowych grup, które nie poddały się presji kultury wysokiej”. Por. J. LEWINSON: *Słownik seksualizmów polskich*. Warszawa 1999, s. 2.

3.4.1. Prostytucja i homoseksualizm

Obszar tabu obejmuje również tematykę związaną z prostytutką i homoseksualizmem. Niewiele jest zawodów, których przedstawicielki określane byłyby na tak wiele sposobów. Oprócz derywatów wulgarnych i pogardliwych są też leksemy i wyrażenia żartobliwe, rubaszne oraz pejoratywne: *šlapka*, *neviestka*, *radodajka*, *pobehlica*, *zlatokopka* ('młoda żona, którą hładá bohatého partnera'), np.:

„Tá čo sa podobá na Claudiu Schifferovú? – Hej. Povráva sa, že je to typická **radodajka**. – To ma neprekvapuje Buron, Nicole de: Miláčik, počúvaš ma?... Tak zopakuj, čo som povedala...”⁶³.

Ženy s bohatším sexuálnym životom nezaslúžene spadajú do kategórie »**pobehlica**«; nedať par krat ma aj udrel a prysli nadavky ako **šlapka** a pod... ja uz nevladzem dalej zit takto co myslite mam to s nim skoncit alebo ma takyto zivot zmysel”⁶⁴.

Przedstawione przykłady derywatów prostych i złożonych są utworzone za pomocą żeńskiego formantu: *-ka*, np.: *neviestka*, *radodajka*. Podane kompozita określają kobietę, chętną do oddawania się mężczyznom (w gwarach polskich funkcjonuje analogicznie: *dobrodajka*). Derywaty złożone mają motywację czasownikową. Natomiast *zlatokopka*, oznaczająca młodą kobietę, która poszukuje bogatych mężczyzn i sprzedaje im swoje ciało, jest przykładem kompozycji silnie zleksykalizowanej, o motywacji nominalnej. W języku słowackim jest bardzo wiele nominacji określających kobietę, która prowadzi życie seksualne, lecz nie w małżeństwie. Wśród nich niezwykłą popularnością cieszą się przede wszystkim wyrażenia nominalne, takie jak: *žena so zlou povestou*; *sociálna pracovníčka*; *lahká žena*; *žena ľahkých mravov*; *predajná žena*; *dievča na telefóne*; *žena pracujúca v noci*; *dievča so zlou reputáciou*; *žena vykonávajúca najstaršie remeslo*. Nie brak tu określeń obcych, zapożyczonych z języka angielskiego, niezwykle ekspansywnych, takich jak: *callgirl* czy *sex-worker*.

Pod pojęciem homoseksualizmu rozumie się głównie kontakty seksualne pomiędzy mężczyznami. Homoseksualizm wśród kobiet określa się mianem „miłości lesbijskiej”. Jednak tej formy miłości nie poddawano tak wyraźnym prześladowaniom i represjom, co miłości między mężczyznami. Choć dzisiaj homoseksualizm przestał stanowić temat tabu, to pewne pozostałości czy wręcz skrajne opinie na ten temat odnotowuje się w kręgach wielu konserwatystów. Mężczyźni o orientacji homoseksualnej bywają często opatrywani różnymi wulgarnymi epitetami. Do

⁶³ <http://www.texty.birdz.sk> (dostęp: 25.07.2010).

⁶⁴ Ibidem.

określeń homoseksualnych należą te nazwy, które dotyczą mężczyzny i kobiety typu: *gay*, *homosexuál*, *lesba*, *lesbička*. Nazwa obca *homosexuál* jest stosowana zamiast potocznego derywatu: *teploš* utworzonego od przymiotnika jakościowego *teplý*. Rodzime wyrazy są chętnie zastępowane określeniami obcymi. Są znacznie wygodniejsze, zasłaniają określenia wstydlive. A oto przykłady z SNK i z Internetu:

„To on mi povedal, že John je **gay** a majú spolu milenecký vzťah, tvrdí Joan Edwardsová TV svet⁶⁵.”

„Tvrdenie, že je **gay**, však oficiálne zamietol: »Orson Welles raz povedal, že režiséri po šesťdesiatke začnú mať radšej Rómeov ako Julie” ale nie je to tak«⁶⁶.”

„Po tom, ako sa istý Augustín A. priznal, že bol najväčším »kancom« v okolí Stredozemného mora, stal sa svätým. Michael F. sa mohol akoľkoľvek snažiť o definíciu štruktúr sveta, pre väčšinu zostane naveky »**tým homosexuálom**«. Všetko čo ste chceli vedieť o sexe, ale báli ste sa opýtať? Po prvé, pretože mám rád Woodyho Allena. Ale nie tak, ako ho môžu mať radi len **štvorpercentní**“⁶⁷.”

Wśród innych określeń eufemistycznych, także o funkcji zasłaniającej i charakterze peryfrazy należałoby wyróżnić: *človek inej sexuálnej orientácie*, czy wyrażne omówienie eufemistyczne: *sú blízki, sú priatelia czy štvorpercentní ľudia*. W dzisiejszym świecie, pozbawionym pruderii przestaje powoli szokować i bulwersować miłość partnerów tej samej płci, choć nader często pozostaje tematem, o którym niechętnie się wspomina, raczej się milczy. Do dnia dzisiejszego spotykamy w prasie następujące słowa:

„Homosexualita je pre katolíckeho, vidieckeho a autoritárskeho Slováka niečo absolútne neakceptovateľné”⁶⁸. „Sexualita osôb vyššieho veku je **téma tabu**. Sex v starobe je veľké **spoločenské tabu**”⁶⁹.”

Podsumowując rozważania na temat sfery intymnej i cielesności, należy wyraźnie zaznaczyć, iż w dawnym świecie ciało było tematem tabu. Poczucie wstydu ma swój początek w źródłach biblijnych, w Księdze Rodzaju. Jednak z chwilą nastania rewolucji seksualnej:

⁶⁵ SNK.

⁶⁶ SNK.

⁶⁷ <http://www.asfk.sk/recenzia/takmer-vsetko-o-sexe> (dostęp: 25.07.2010).

⁶⁸ www.dennik.tyzden.sk/jmaj-kusnierik/2010/05/23/tolerancia-lahostajnost (dostęp: 25.07.2010).

⁶⁹ www.planovanirodiny.cz/view.php (dostęp: 25.07.2010).

granice wstydu w kulturze masowej od dziesięcioleci są nieustannie przesuwane. Obecnie żyjemy wręcz w kulturze obnażania. Ciało często staje się towarem i dawne wątpliwości Kościoła wobec panowania ciała nad duchem wydają się trochę zasadne. Po za tym chętnie za pośrednictwem mediów czynione są wyznania natury seksualnej przez osoby publiczne i szarych ludzi⁷⁰.

Mówienie o seksie i wszelkich aspektach cielesności jest równie pociągające, jak czynności z tą cielesnością związane. Kultura obnażania angażuje często zwykłych ludzi w rozmowy o seksie, skłania ich do publicznego ujawniania intymnych szczegółów, dotyczących ich życia uczuciowego i cielesności. Takiemu obnażaniu intymności służą m.in. słowackie programy: „Adela”, „Talk show”, czy polskie programy, np. „Rozmowy w toku”. Rozwija się też kultura seksualnego konsumpcjonizmu, która koncentruje się na specyficznym rodzaju usług w tzw. gejowskich wioskach oraz ułatwieniach w postaci komercyjnych stron internetowych typu: queer.com., a także „kultura zwierzeń” polegająca na odsłanianiu i ujawnianiu uczuć oraz opinii na temat własnych czynów i postępowania innych. Obszar seksu i seksualności jest nadal intrygujący, bliski każdemu człowiekowi. Towarzysząca ludzkości swoista hipokryzja i pruderia w sprawach seksu to naturalny efekt tabuizacji tego elementu naszej codzienności.

3.5. Choroby

Choroba jest nocną półkulą życia, naszym najbardziej uciążliwym obywatelstwem. Od dnia narodzin każdy z nas posiada jakby dwa paszporty – przynależy do świata zdrowych, jak i do świata chorych⁷¹.

Tematyka choroby, podobnie jak śmierci wpisuje się nie tylko w myślenie filozoficzne, często literackie, lecz także w nasze codzienne życie. Nie jest to tylko zjawisko fizyczne, dotyka również ludzkiego ciała i duszy. Tak jak ogarnia nas lęk przed śmiercią, tak też doświadczamy swobodnego lęku przed chorobą, cierpieniem oraz bólem z nią związanym.

Św. Augustyn mówiąc o cierpieniu, stwierdza iż „cierpienie czasem można pochwalać, nigdy jednak nie można go kochać”⁷². Człowiek boi się cierpienia,

⁷⁰ B. MCNAIR: *Seks, demokratyzacja pożądania i media, czyli kultura obnażania*. Przeł. E. KLEKOT. Warszawa 2004, s. 179–180.

⁷¹ S. SONTAG: *Choroba jako metafora. AIDS i jego metafory*. Przeł. J. ANDERS. Warszawa 1999, s. 7.

⁷² <http://www.kapucyni.pl/index/php/inne/zote-myli/1876-cierpienie> (dostęp: 25.07.2010).

dlatego wszystko to, co jest związane z chorobą czy bólem, chętnie przemilcza. W człowieku istnieje naturalny lęk przed chorobą, szczególnie nieznaną, obcą, mogącą zagrozić całej wspólnocie społecznej. Motywacja unikania nazw chorób jest związana nie tylko ze wspomnianym już lękiem i obawą przed ich przywoływaniem, lecz także niechęcią do określania czy nazywania wprost dosadnie tego, co jest nieprzyjemne, i co może sprawić przykrość oraz ból osobie bezpośrednio dotkniętej daną przypadłością. Zatem kiedy nie czujemy się dobrze, sięgamy chętnie po takie określenia opisowe o wydźwięku eufemistycznym, jak: *som slabý, je mi zle, necítim sa dobre*. Brak zdrowia – choroba, stanowi pewnego rodzaju zaburzenie stanu doskonałości człowieka, powoduje jego wytrącenie z naturalnego rytmu. Zdarza się często, że osoba dotknięta chorobą nie chce o niej mówić, niechętnie się do niej przyznaje. Wówczas z pomocą przychodzą określenia eufemistyczne, które nie nazywają rzeczy po imieniu, a także nie mówią wprost o przykrych doświadczeniach związanych z chorobą i cierpieniem. Anna Krawczyk-Tyrpa podkreśla, iż: „konsekwencją traktowania nazw chorób jako imion realnych, żywych istot była niechęć do wymieniania tych nazw, aby nie przywoływać ich nosicieli”⁷³.

Wiele chorób nazywano dawniej *niemocą*, a nawet *słabością*. Choroba jest stanem, w którym najczęściej czujemy się źle i słabo. Eufemistycznym określeniem choroby posługuje się również Anna Dąbrowska, nazywając ją *niedomaganiem*⁷⁴. W języku słowackim funkcjonuje podobne określenie o charakterze zastępczym, tj. *nemoc*, np. *nákazlivá nemoc*. Znajdowanie się w stanie choroby i zdrowia jest definiowane dosyć nieprecyzyjnie. Ciekawostką zdaje się być fakt, iż SSSJ, pochodzący z lat 60. odnotowuje zestawienie m.in. takiej groźnej choroby, jaką jest *mrcha choroba* na oznaczenie: *epilepsii*. Zestawienie *mrcha choroba* ma charakter ludowy i literacki. Pojawiają się kolejno inne omówienia eufemistyczne na określenie tej groźnej choroby, wśród nich są głównie rzeczowniki bądź zestawienia rzeczownika z przymiotnikiem, takie jak.: *padúcnica, zrádnik, nedobrá choroba*. Strach i obawa przed groźnymi chorobami, często nieuleczalnymi i śmiertelnymi, powodowały nałożenie tabu na to słowo i używanie leksemu *choroba* jako przekleństwa. Potwierdzają to liczne jednostki i związki frazeologiczne, np.: *cholera, pliaga [expr.]*, np.: *akási cholera prišla na mňa; akási pliaga ma morí* (KSSJ, 210). Leksem *cholera* jest kwalifikowany przez słowniki językowe jako rodzaj łagodnego przekleństwa – ekspresywizmu, np.: *bodaj ťa cholera chytila* (SSSJ II, 281). Często to właśnie przekleństwa, wedle wierzeń pierwotnych, mogły sprowadzić chorobę na człowieka przekłętogo⁷⁵. Dawniej najgroźniejszymi chorobami była epilepsja oraz wymieniona cholera. We współczesnym świecie do chorób podstępnych, wciąż zaskakujących należą nowotwór, potocznie zwany *rakiem*, któ-

⁷³ Por. A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*, s. 88.

⁷⁴ Por. A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 89.

⁷⁵ W. BYSTRON: *Przeżytki wiary w magiczną moc słowa*. „Prace Filologiczne” 1927, T. 12, s. 508–521.

ry ma następującą słowacką egzemplifikację słownikową: *rakovina*, *rak* [*hovor. zastaráv.*]: «choroba spôsobená nadmerným bujnením buniek»; *karcinóm* [*lek.*] ‘zhubný rakovinový nádor’. Z zaprezentowanej definicji wyraźnie widać, iż leksem *rak* ma charakter przestarzały, archaiczny, natomiast jego miejsce doskonale wypełnia pojęcie obce, które jako termin lekarski funkcjonuje także w ogólnym obiegu, również popularny w Internecie: *karcinóm*. Warto odnotować, że w kontaktach lekarza z pacjentem, w nomenklaturze słowackiej obowiązują najczęściej określenia i nazwy łacińskie, np.: *karcinóm*. Można posługiwać się również skrótami: *KA* (*karcinóm*). Jest to rodzaj swoistego kamuflażu choroby, która jest śmiertelna, choć nie zawsze kończy się zgonem. Poza leksemem stosuje się jego derywaty przymiotnikowe: *karcinogénny pacient*, *onkologický pacient*, *onkologické ochorenie*, np.:

„»Treba bojovať proti nevedomosti, pretože každý z nás je potenciálny **onkologický pacient**« zdôrazňuje SME 1998”⁷⁶.

„Následkom toho sa **onkologický pacient** stáva poslíčkom medzi ošetrujúcim lekárom a zdravotnou poisťovňou”⁷⁷.

Stosowanie wyrazów obcych (zwłaszcza internacjonalizmów) w kontakcie z pacjentem powoduje zmiany w statusie normatywnym. Nieco wyblakłym, choć nadal funkcjonującym zestawieniem eufemistycznym, jest w języku słowackim *ťažká choroba*, np.:

„Keď vám ťažká choroba vezme blízkeho človeka je koniec. Skvelú kariéru na viac než rok nečakane prerušila **ťažká choroba**. SERGEJ LARIN ju prekonal a dnes sa vracia na operné javiská”⁷⁸.

„Na sklonku života prišla posledná skúška – **ťažká choroba**. Aj v týchto chvíľach vydávala svedectvo viery a kresťanskej nádeje”⁷⁹.

Podczas kontaktu czy rozmowy z chorym lekarz używa bardzo często określeń zastępczych, tak, aby pacjenta nie przstraszyć, a jednocześnie przygotować na to, co go nieuchronnie czeka, stąd obecność m.in. takiego wyrażenia, jak: *nádorové ochorenie*, w którym drugi człon neutralizuje negatywną konotację, związaną z nowotworem. Ponadto wymieniony komponent wyrażenia ma znacznie łagodniejszy wymiar niż samo pojęcie: *choroba*. Słownik synonimiczny podaje, iż *ochorenie* to ‘kratšia choroba’, ‘lahšie ochorenie’, natomiast *neduh* to ‘dlhotrvajúca

⁷⁶ SNK.

⁷⁷ http://www.ipr.sk/uzitocne-info/onkologicky_pacient-v-rodine/onkologicke-ochorenie (dostęp: 27.09.2011).

⁷⁸ <http://zbojnikovamama.blog.pravda.sk/2011/04/23/ked-vam-dlha-a-tazka-choroba-vezme-blizkeho-cloveka/> (dostęp: 27.09.2011).

⁷⁹ <http://dennik.sme.sk/c/2700235/moj-zivot-sprevadza-sila-osudu.html> (dostęp: 27.09.2011).

choroba, która ma znaczenie zgoła odmienne (SSS, 170). Innym omówieniem eufemistycznym jest *onkologický nález*, który również zastępuje popularny, aczkolwiek dosadny leksem *rakovina*. Na osobę ciężko chorą, będącą na granicy życia i śmierci, często po wypadku, wskazuje z kolei inne łagodzące omówienie eufemistyczne o charakterze przenośnym: *pacient je v stabilizovanom stave* 'pacient je vo veľmi zlom'⁸⁰ stave, ale stav sa nezhoršuje, np.:

„Všetci zranení, ktorých po nehode hospitalizovali v trencianskej nemocnici, sú **v stabilizovanom stave**. Niektorých zranených čakajú operácie. V najbližších hodinách sa rozhodneme”⁸¹.

„V Johannesburgu vyhlásili, že brankár národného mužstva Toga je síce v ťažkom, **ale stabilizovanom stave**”⁸².

Temat raka jest obecnie odtabuizowany, coraz częściej mówi się o nim w sposób otwarty i bezpośredni. Służą temu odpowiednie instytucje, propagujące właściwe metody czy zachowania wobec osób cierpiących na choroby nieuleczalne i przewlekłe. Mimo wszystko wobec ciężko chorych ludzi stosuje się zwroty oględne, o łagodnym zabarwieniu, takie jak: *želať pevnejšie zdravie* zamiast *želať veľa zdravia ťažko chorým*. Świadczy to o umiejętności właściwego zachowania się w obecności ludzi najciężiej chorych. Wskazane jest tu zachowanie taktowne i niesłychanie delikatne. Wykładnikiem formalnym wyrażenia eufemistycznego: *pevnejšie zdravie*, jest stopień wyższy przymiotnika *pevný*, który obok negacji należy do najbardziej produktywnych realizacji omówień eufemistycznych w języku słowackim. Wszelkie defekty fizyczne człowieka, związane z jego chorobą, np. z inwalidztwem, można właściwie złagodzić różnymi omówieniami eufemistycznymi typu: *slabo počujúci* zamiast *nepočujúci*, *pomalšie mysliaci*, *ťažko chápujúci* zamiast *nerozumný*. Rozbudowane omówienie eufemistyczne stanowi struktura: *ľudia s duševným, telesným, zrakovým, fyzickým, mentálnym postihnutím* zastępująca nazwę wprost *ľudia hendikepovaní*. Natomiast wyrażenie *invazívne vyšetrenie* jest doskonałym określeniem maskującymi i zakrywającym faktyczną czynność chirurgiczną: *chirurgický zásah*.

Do zjawisk o wydzwięku społecznym, a maskujących ludzkie słabości należą takie przykłady omówień, jak *ľudia so zníženou pracovnou schopnosťou* lub *človek s nižším príjmom* zamiast określeń wprost: 'sociálne slabý človek'. Dzisiaj niechętnie mówi się wprost o ludziach słabych lub mało zarabiających, którzy nie zawsze wykonują swoją pracę efektywnie. Takie osoby najczęściej traktuje się jako niezdolne do wykonywania jakiegokolwiek pracy, np. z powodu choroby czy też innych niedomagań natury fizycznej. Z niniejszych rozważań wynika, iż:

⁸⁰ SNK.

⁸¹ SNK.

⁸² SNK.

Niechęć do mówienia w pewnych sytuacjach o chorobach jest cechą charakterystyczną nie tylko współczesnego społeczeństwa polskiego, ale również wielu innych społeczeństw, np. niemieckich, czy amerykańskich⁸³.

3.6. Śmierć i umieranie

Śmierć to zjawisko powszechne, połączone nierozzerwalnie z życiem ludzkim. Według definicji słownikowych śmierć jest kresem życia osobnika żywego, ostatecznym następstwem jego nieodwracalnej dezintegracji⁸⁴.

W słownikach języka polskiego śmierć zdefiniowano następująco, jako: 1. «koniec życia człowieka lub zwierzęcia» 2. «ustanie procesów życiowych organizmu» 3. «definitywny koniec czegoś» 4. w sztuce: «wyobrażenie śmierci pod postacią szkieletu ludzkiego z kosą»; śmierć cywilna 1. «kara pozbawienia kogoś praw obywatelskich» 2. «utrata zaufania i wiarygodności w środowisku zawodowym lub społeczeństwie»; śmierć fizjologiczna «naturalna śmierć spowodowana naturalnym starzeniem się organizmu»; śmierć gwałtowna «nienaturalna śmierć w następstwie wypadku, morderstwa lub samobójstwa»; śmierć kliniczna «stan, w którym znajduje się człowiek lub zwierzę w kilka minut po ustaniu krążenia i oddychania, gdy zabiegi reanimacyjne mogą jeszcze przywrócić funkcje życiowe organizmu»⁸⁵. Podobne konotacje dostrzegamy w egzemplifikacjach definicji słowackich, gdzie *smrť* pojmuje się jako: úplné zastavenie všetkých prejavov života (SSJ); koniec, zánik života, odchod, skon, úmrtie (SSS); skon (KSSJ)⁸⁶.

Śmierć może być naturalna, przedwczesna, jak również nagła, gwałtowna, tragiczna oraz bohaterska, odpowiednio w slc.: *prirodzená smrť*, *predčasná*, *násilná*, *náhla s.*, *tragická s.*, *hrdinská s.* W każdym z przedstawionych określeń można odnaleźć konotacje o charakterze eufemistycznym, odnoszące się do procesu śmierci i umierania, np.: chorý dodýchal, jeho odchod nás zarmútil. Nazwy śmierci wywodzą się od praindoeuropejskich rdzeni: **mrt*, **mr*, **mer-*, **mor*. Natomiast słowacka nazwa *smrť* łączy się z prasłowiańskim rdzeniem **s̥mrtь*.

Śmierć jako nieodłączny komponent życia człowieka jest przedmiotem zainteresowań filozofów, antropologów, teologów oraz historyków kultury i psychologów. Wśród publikacji z tego zakresu należy z pewnością wymienić prace

⁸³ Por. A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 89.

⁸⁴ Por. <http://sjp.pwn.pl> (dostęp: 20.07.2012).

⁸⁵ Por. <http://sjp.pwn.pl/szukaj/śmierć> (dostęp: 20.07.2012); M. BAŃKO: *Inny słownik języka polskiego*. T. 1: A–O. Warszawa 2000.

⁸⁶ Por. SSJ, SSS, KSSJ.

Stanisława Cichowicza czy Jakuba M. Godzimirskiego⁸⁷. Wyróżnieni badacze, w aspekcie kulturowym oraz antropologicznym analizują tajemnice śmierci, a także badają reakcje ludzi na nieuchronność ludzkiego losu, czy na śmierć w samotności i we wspólnocie, a zatem szeroko rozumianą tanatologię⁸⁸. Z kolei najnowsza monografia Włodzimierza Wysoczańskiego podejmuje problematykę śmierci i umierania w aspekcie językowym i kulturowym. Autor nawiązując do najnowszych badań lingwokulturowych prezentuje przykłady jednostek leksykalnych, wyekscerpowanych z różnorodnych opracowań leksykograficznych, głównie słowników objaśniających, frazeologicznych, paremiologicznych, skrzydlatych słów, czy ze słowników gwarowych, przekładowych oraz tematycznych. Obszerny materiał leksykalny poddany analizie stanowi bardzo szeroki zakres zróżnicowania języka i tworzy globalny językowy obraz umierania i śmierci⁸⁹.

Człowiek rozumny posiada w sobie świadomość przyszłej śmierci. Każdy umiera tylko raz i każda śmierć zdarza się po raz pierwszy. Zawsze jest ona pewnym zaskoczeniem. W ciągu całego życia spotykamy się ze śmiercią bliskich i obcych. Widzimy, jak umierają i obserwujemy tę śmierć. Jest ona dla nas poznawczo niedostępna i nieodwracalna. Budzi w nas ogromny lęk i jest w zasadzie sprawą indywidualną, ale ma również aspekt społeczny, choćby z uwagi na sposoby umierania. Niemniej pragnieniem człowieka jest poczucie kontroli nad własnym życiem, szczególnie wtedy, kiedy świat chce nas tej kontroli pozbawić.

Smrť je realita, ktorá sa týka všetkých, no zväčša sa práve odsúva do pozadia. Často v duchu epikurovskej zásady: Keď sme my, nie je smrť, keď je smrť, tak už nie sme my, a preto nemusíme na ňu myslieť. Ale nech sa usilujeme na ňu akokoľvek zabudnúť, napriek tomu sa nám sama pripomíname⁹⁰.

Zjawisko przemijania w kulturze jest czymś naturalnym, jednak zawiera w sobie pewną dozę tajemniczości i swoistej magii:

Śmierć jest jedną z tych szczególnych sytuacji, spotykających człowieka, w których dotyka go moc. Człowiek staje przed czymś bolesnym i przerażającym, przed czymś, co nie mieści się w kategoriach potocznej logiki. [...] Lęk przed śmiercią powoduje różne reakcje – od totalnej negacji, przez bunt, ucieczkę, aż do próby pogodzenia się ze śmiercią, oswojenia jej⁹¹.

⁸⁷ Por. S. CICHOWICZ, J.M. GODZIMIRSKI: *Antropologia śmierci. Myśl francuska*. Warszawa 1993.

⁸⁸ http://www.irmed.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=137&Itemid=15 (dostęp: 15.07.2011).

⁸⁹ W. WYSOCZAŃSKI: *Umieranie i śmierć. Wielowymiarowość językowa*. Wrocław 2012, s. 32–33.

⁹⁰ is.muni.cz/th/.../Diplomka_Lucia_Scehovicova.pdf (dostęp: 20.07.2012).

⁹¹ A. ENGELKING: *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci)*. W: „Przegląd Humanistyczny” 1984, z. 4, s. 118.

To właśnie w kulturze ludowej, wypełnionej chrześcijańską tradycją, śmierć zajmowała więcej miejsca w codziennym życiu człowieka. Śmierć jest wydarzeniem tragicznym, w życiu każdego z nas, wobec którego człowiek zawsze był, jest i pozostaje bezradny. Jest to wciąż obszar tabu, który wywołuje lęk przed tym, co nadprzyrodzone, niezrozumiałe, a jednak nieuchronne. Próbuje się ją w jakiś sposób oswoić, a także złagodzić dotkliwe skutki, które wywołuje w ludzkiej psychice. Służą temu z pewnością różnego rodzaju językowe środki eufemistyczne w postaci szeroko rozumianych peryfraz, metafor, metonimii, czy nawet związków frazeologicznych o różnym rodowodzie i zakotwiczeniu kulturowym. Używamy eufemizmów, starając się, aby umarli wyglądali jak pogrążeni we śnie. Prowadzimy dyskusje na temat tego, czy choremu należy powiedzieć prawdę, że umrze. Nie dopuszczamy, aby dzieci były świadkami przykrych scen odchodzenia, a nawet nie pozwalamy odwiedzać chorych rodziców w szpitalach – a wszystko po to, by oddalić od siebie problem śmierci i umierania.

Lęk przed nazwaniem śmierci po imieniu spowodował zaginięcie jej pierwotnej starogreckiej nazwy, etymologicznie spokrewnionej z nazwą łacińską (*mors*, *mort-is*) i słowiańską **sv-mrtb*, z czego powstało polskie *śmierć*, a słowackie *smrť* oraz czeskie *smrt*. Została ona zastąpiona wyrazem *thanatos* o pierwotnym znaczeniu 'zniknięcie, zgaśnięcie'. Dawny rdzeń, identyczny z łacińskim *mort-* i słowiańskim *-mrt-*, zachował się jedynie w przymiotniku, w grece: *a-mbrot-os* 'nieśmiertelny'.

Zjawisko śmierci jest związane z tabu pierwotnym, z wiarą w kreacyjną moc słowa. Anna Engelking pisze, że:

śmierć jest tematem, który stał się tabu. Przyjęto raz na zawsze, że o śmierci się nie mówi. W naszych postawach, lekturach, w naszych rozważaniach czynimy wszystko, aby tematu tego nie poruszać⁹².

W cytowanym fragmencie pracy widać zręczne i celowe posługiwanie się formami zaimkowymi o charakterze eliptycznym: *o tym*, *tego tematu*. Świadczy to również o powadze zjawiska śmierci, i o jego niezwyklej mocy sprawczej. Obecność form zaimkowych można obserwować również w słowackich tekstach publicystycznych, w których notuje się liczne przykłady przemilczania sytuacji niewygodnych i niezręcznych dla nadawcy:

„Tabu nehovoriť o **tejto otázke** sa však už prekročilo a aj keď sa o **tejto téme** stále radšej mlčí, skôr či neskôr **ju** bude treba otvoriť. [...] »Nevyh-neme sa **tomu**«⁹³.

⁹² Cyt. za: A. ENGELKING: *Istota i ewolucja eufemizmów...*, s. 118.

⁹³ www.andele-svetla.cz/sk_kniha_o_bohatstve_a_sp (dostęp: 25.07.2010).

Spółeczeństwo przyjmuje wobec śmierci postawę obronną, stara się ją obejść, usunąć poza granice powszedniej uwagi, czy nawet poza horyzont własnej świadomości. W poszczególnych krajach, epokach i cywilizacjach znajomość życia, czasu i śmierci przybiera różny wyraz i charakter u ludzi. Forma przemilczania zjawiska ma także wymiar eufemistyczny. Nie wolno o sprawach śmierci i umierania mówić, przywoływać ich nazwę, ze względu na niebezpieczne ich następstwa. Słowa zawarte w *Antropologii śmierci*⁹⁴ wzmacniają tylko ludzką postawę eliminowania wszelkich przejawów śmierci i konsekwencji, jakie za sobą pociąga.

Zjawisko śmierci, bogato prezentowane w materiałach antropologicznych i kulturowych, znajduje swoje odzwierciedlenie w zebranych przeze mnie materiale eufemistycznym. Materiał językowy jest także doskonałą ilustracją różnorodnych postaw, jakie wobec śmierci i umierania zajmuje człowiek bezradny i zdany na nieuchronny los. Zanim jednak przejdę bezpośrednio do analizy semantycznej wybranych omówień eufemistycznych oraz do ich klasyfikacji, zaprezentuję fragmenty kontekstów związane z tą sferą tabu. Wyróżnione przykłady pochodzą z materiałów publicystycznych. Wyrazem niechęci wobec tematyki śmierci, także obawy i strachu, może być wypowiedź osoby, zamieszczona na jednym z blogów internetowych, która w jednym akapicie posłużyła się aż trzema określeniami zastępczymi śmierci o charakterze podniosłym, oznaczającymi koniec ludzkiego życia: *koniec pozemského života; posledné vydýchnutie; to nepoznané, nepreskúmané, a predsa isté*.

„Čo vo vás vyvoláva slovo smrti? Pre mňa je to slovo tabu. Bojím sa smrti tak ako asi väčšina z vás. Deprimuje ma už len pomyslenie na tzv. zubatú, ako nedočkavo čaká na moje **posledné vydýchnutie**. Ale prečo sa toho tak obávam, keď viem, že po **konci môjho pozemského života** na mňa čaká... Čo na mňa čaká? Nebo alebo peklo? Raj či utrpenie? Teraz zisťujem, že ja sa vlastne nebojím smrti ale toho, čo je po nej. **Toho nepoznaného, nepreskúmaného a predsa istého**. [...] Azda najväčšie tabu, ktorého prekonanie čaká nielen nás, ale celý západný svet, sa týka prístupu k smrti. A nejde iba o eutanáziu”⁹⁵.

Przedstawione przykłady omówień świadczą o ich różnym nacechowaniu semantycznym od neutralnych po uwznioślające i potoczne. Śmierć wywołuje grozę, rodzi strach, jest wielką niewiadomą, znakiem zapytania. Obecność tej właśnie tematyki w publicystyce nie jest niczym nowym, o czym świadczą wypowiedzi niektórych psychologów:

⁹⁴ S. CICHOWICZ, J.M. GODZIMIRSKI: *Antropologia śmierci. Myśl francuska*. Warszawa 1993, s. 5–6.

⁹⁵ K. KOLEŇOVÁ: *Moja tvorba a všeličo iné: Smrt'*. <http://katarinakolenova.blog.cz/0903/smrt> (dostęp: 16.07.2010).

Niektorí ľudia sa veľmi boja smrti, akoby to bol nepriateľ. Smrť a život sú prepojené. Ak sa človek bojí smrti, bojí sa aj života⁹⁶.

Mimo obaw związanych ze śmiercią coraz chętniej mówi się o tych problemach publicznie, rzucane na światło dzienne, rodzą swoiste emocje i zachowania. Śmierć jest zjawiskiem niepojętym i trudnym do zrozumienia także przez najmłodszych. Psychologowie radzą osobom dorosłym, aby w umiejętny sposób rozmawiały o śmierci najbliższych ze swoimi dziećmi. Można to czynić w sposób łagodny, delikatny, przez stosowanie określeń deminutywnych o funkcji ekspresywnej, eufemistycznej, charakterystycznej dla leksyki dziecięcej, np.:

„Dedko odišiel do **nebíčka**, a z **nebíčka** sa pozerá, ako sa ti darí tu na zemi. Preto keď budeš šťastný ty tu aj on sa bude z toho tešiť tam hore”⁹⁷.

Śmierć jest stałą i niezmienną płaszczyzną objętą tabu we wszystkich znanych językach i kulturach⁹⁸. Konsekwencją tabuizowania śmierci, chęcią jej oddalenia, a nawet przemilczenia, jest zastępowanie wyrazów i wyrażeń bezpośrednio ją nazywających innymi łagodzącymi, czy polepszającymi określeniami. We wszystkich językach spotykamy się z eufemizowaniem nazw śmierci oraz umierania przez omówienie czy parafrazę⁹⁹. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać nie tylko w magii językowej, lecz także w delikatności, współczuciu i litości wobec osób, których ta straszna sytuacja doświadcza. Wszystkie eufemizmy śmierci, umierania można traktować na tej podstawie jako „przejaw tabu współczesnego”. Pojmowanie i reagowanie na śmierć i wobec śmierci nieustannie ewoluuje.

We współczesnym świecie, głównie w środowiskach ludzi młodych, obserwuje się tendencje do eliminowania czy usuwania z języka wszelkich przejawów śmierci i konsekwencji, jakie ze sobą niosą. Wiąże się to z pewnością z kultem młodości, z przesunięciem się granicy starości. Człowiek pragnie być jak nadłużej młody, nie chce podejmować tematów nieprzyjemnych, związanych z przemijaniem, chcąc w ten sposób oddalić od siebie nadchodzącą śmierć. Świadczą o tym choćby słowa Daniela Heviera:

Žijeme v civilizácii, ktorá vytesnila smrť zo svojho života. A pritom sa pokúša obnoviť pohanskú kultúru smrti. Žiť má byť permanentná slasť a umieranie nežiaduci appendix¹⁰⁰.

⁹⁶ Zob. wypowiedź psychologa B. СОРКО: *Bojím sa smrti, ako prekonať ten strach*. „Život” 2010, nr 27. <http://zivot.lesk.cas.sk/clanok/7780/bojim-sa-smrti-ako-prekonat-ten-strach.html> (dostęp: 13.07.2011).

⁹⁷ <http://opustilinas.sk/p-7-prva-pomoc-pozostalym.html> Často myslíme na zosnulého (dostęp: 16.07.2011).

⁹⁸ Por. A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 74.

⁹⁹ Tu eufemizmy mają postać szeroko rozumianej peryfrazy – omówienia. Peryfrazę często utożsamiano z eufemizmem jako tropem stylistycznym.

¹⁰⁰ K. KOLEŇOVÁ: *Moja tvorba a všeličo iné: Smrť...*

W pozostałych środowiskach, głównie ludzi starszych, nadal utrzymuje się tabu nałożone na śmierć i umieranie. Potwierdzeniem tej tezy są badania przeprowadzone przez Dąbrowską, dotyczące zmiany obszarów podlegających tabu. Autorka wyraźnie podkreśla, że:

jeśli chodzi o śmierć, to właśnie tę bezpośrednio doświadczaną – osób bliskich oraz własną. Prywatnie mówi się o tym niechętnie i najczęściej nie wprost¹⁰¹.

Człowiek odrzuca ewentualność śmierci, odrzuca samą świadomość jej nieuchronności, choć wie, że jest istotą śmiertelną. To wyobcowanie śmierci, jak wielokrotnie wspominałam, objawia się w języku przez eufemizowanie zjawisk, wydarzeń związanych z odejściem i umieraniem. W miejsce określeń wprost, często dosadnych i sprawiających przykrość – pejoratywnych, typu: *skonal, otrčil kopytá*, stosujemy skonwencjonalizowane eufemistyczne kolokacje o charakterze patetycznym, s frazeologizowanym: *odšiel, odobral sa na večnost, rozlúčil sa so svetom, odovzdał dušu Bohu* itp. Znaczna większość tych kolokacji zastępczych o różnym nacechowaniu emocjonalnym została wprowadzona przez język religijny, który wskazywał jedynie na przejściowość tego krótkotrwałego stanu. Człowiek umiera bowiem tylko dla otoczenia, które nie może już z nim rozmawiać ani go słyszeć, a nawet dostrzegać jego nowej formy życia. Duchowe „ja” człowieka nie przestaje istnieć, idzie bowiem na spotkanie z Bogiem. Dla chrześcijan w świetle pouczenia Bożego śmierć nie jest absolutnym końcem ludzkiego życia, jest jedynie kresem życia ziemskiego, stanem przejściowym oraz początkiem nowego, niebiańskiego życia. Choć umieranie, agonia człowieka jest dla jego rodziny i znajomych faktem bolesnym i trudnym do pogodzenia, to zachowują oni wiarę nowego lepszego życia w łączności z Bogiem. Alternatywą dla poczucia niepewności i zagubienia dla wielu chrześcijan współczesnych był apel papieski: „Nie lękajcie się”. To właśnie Jan Paweł II przygotowując się do swojego odejścia, ukazywał wagę chrześcijańskiej wrażliwości i odpowiedzialności za życie, odkrywając w trakcie swojego pontyfikatu problemy eutanazji czy aborcji, stanowiące niegdyś tabu. Jego przesłanie dotyczyło obecności cierpienia w ludzkim życiu, które było tym bardziej potrzebne, iż w naszej cywilizacji unika się programowo trudnych tematów dotyczących cierpienia i wierności, kieruje się natomiast główną uwagę na sukces i osiągnięcie przyjemności. W powszechnym odczuciu sposób, w jaki Jan Paweł II odchodził do Domu Ojca, miał duży wpływ na nasz stosunek do śmierci, a nawet postrzeganie cierpienia i starości. Ksiądz Józef Kloch zwraca uwagę, iż „odejście Jana Pawła II wyznaczyło cezurę w naszym pojmowaniu śmierci. Jan Paweł II

¹⁰¹ A. DĄBROWSKA: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy...*, s. 185–186.

pokazał odwagę, nadzieję wręcz radość przechodzenia z jednego życia do drugiego”¹⁰².

Jak wiadomo, pontyfikat Jana Pawła II przypadł na okres głębokich przemian kulturowych, które niosły radykalną zmianę wielu wartości, a zastosowanie nowoczesnych technologii prowadziło do nowych form zagrożenia godności osoby ludzkiej, a nawet dominację wpływów nihilistycznych w kulturze.

Problematyka dotycząca zjawiska śmierci i umierania znalazła swój wyraźny oddźwięk w literaturze lingwistycznej, głównie polskiej, choć w języku słowackim nie brak pojedynczych publikacji na ten temat¹⁰³. W polskiej literaturze badawczej tej tematyce poświęcono liczne artykuły i prace m.in.: Anny Engelking o istocie i ewolucji eufemizmów śmierci, Anny Krawczyk-Tyrpy¹⁰⁴ o śmierci w gwarach polskich, Anny Krzyżanowskiej o problematyce metafor śmierci w języku polskim i francuskim¹⁰⁵ oraz najnowszą publikację o charakterze zbiorowym *Tabu w języku i kulturze* (2009). Warto wskazać na prace, które ukazywały walory kulturowe i literackie inskrypcji nagrobnych Jacka Kolbuszewskiego¹⁰⁶, czy artykuły Renaty Marciniak¹⁰⁷ oraz Agnieszki Dudek-Szumigaj¹⁰⁸. Zestawienie zasobu leksykalnego polszczyzny związanej ze zjawiskiem śmierci i umierania znajdujemy u Władysława Miodunka¹⁰⁹ oraz w monografii Włodzimierza Wysoczańskiego, obejmującej różne odmiany terytorialne polszczyzny.

Dysproporcja opracowań słowackich wobec polskich jest wyraźna. Rozważania na temat śmierci w języku słowackim mogą w przyszłości stanowić interesujący obszar badawczy. Wśród słowackich prac językoznawczych należy wymienić tylko nieliczne, traktujące o śmierci, a wśród nich m.in. artykuł w całości poświęcony synonimom wyrazu: *umrieť* Marii Pisárčikovej¹¹⁰. Natomiast językowy obraz śmierci prezentuje studium Zuzany Profantovej¹¹¹, w której autorka wskazuje

¹⁰² [IAR]: *Odejscie Jana Pawła II – pojmowanie śmierci*. 1.11.2005. <http://www.money.pl/gospo-darka/wiadomosci/artkul/jan;pawel;ii;-pojmwowanie;smierci,39,0,129831.html> (dostęp: 20.07.2012).

¹⁰³ Z. PROFANTOVÁ: *Językowy obraz śmierci na Słowacji*. W: „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”. T. 9/10. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 1997/1998, s. 112–120; M. PISÁRČIKOVÁ: *Synonymá slovesa umrieť*. „Kultúra slova” 1988, R. 22, Č. 1, s. 11–15.

¹⁰⁴ A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*, s. 73.

¹⁰⁵ A. KRZYŻANOWSKA: *Polska i francuska frazeologia śmierci*. Lublin 1999.

¹⁰⁶ J. KOLBUSZEWSKI: *Wiersze z cmentarza: O współczesnej epigrafice wierszowanej*. Wrocław 1985.

¹⁰⁷ R. MARCINIAK: *Określenia śmierci i umierania w inskrypcjach nagrobnych cmentarzy w Łowiczu i Żłakowie Kościelnym*. W: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*. Lublin 2009, s. 181–200.

¹⁰⁸ A. DUDEK-SZUMIGAJ: *Eufemizmy śmierci w świetle inskrypcji nagrobnych wybranych nekropolii prawosławnych Wołynia*. W: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*. Lublin 2008, s. 201–209.

¹⁰⁹ W. MIODUNKA: *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Warszawa 1989, s. 83.

¹¹⁰ M. PISÁRČIKOVÁ: *Synonymá slovesa umrieť*. „Kultúra slova” 1988, R. 22, Č. 1, s. 11–15.

¹¹¹ Z. PROFANTOVÁ: *Językowy obraz śmierci na Słowacji*. W: „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”. T. 9/10..., s. 112–120.

na jego dwa wymiary: cielesny i duchowy. Pierwszy jest związany z przerwaniem i ustaniem funkcji życiowych organizmu, co oznacza, iż zanika aktywność wszystkich części ciała. Drugi jest postrzegany inaczej, jako wyraz przejścia do lepszego innego świata. Śmierć jawi się w takich określeniach eufemistycznych, w których jest mowa o zaprzestaniu funkcjonowania czynności organizmu ludzkiego. Wówczas podstawą jednostek eufemistycznych są czasowniki o aspekcie dokonanym, utworzone najczęściej za pomocą formantów prefiksalnych: *s-*, *do-*, *od-*, *u-*, *za-*, np.: *skončiť*, *skonať*, *dokonať*, *dodýchať*, *odísť*, *ukončiť*, *opustiť skonať*, *dokonať (po dlhom trápení)*, *usnúť*, *zosnúť (naveky)*, *zaspať (naveky/na večnosť)*, *zavriet/zatvoriť (oči naveky)*, *odísť (navždy/naveky)*, *usnúť (večným spánkom)*, *odísť/odobrať sa (na večnosť/na pokoj/na večný odpočinok)*, *odísť/odobrať sa (zo sveta)*¹¹². Świadectwem obecności tych czasowników w strukturach s frazeologizowanych są fragmenty zdań pochodzące z SNK:

„Poznając, że nadišiel jej čas pre odchod do večných lovísk, umrie rýchlou smrťou”.

„Modlite sa za mňa, aby môj odchod spomedzi vás bol spokojný, a plný dôvery v Pána, a sprevádzaný vašou láskou, pozornosťou; zemské kráľovstvá, a štáty sú pre nás len prechodným bydliskom. Ako kresťania máme pamätať na odchod do nebeskej vlasti, a trvalé bydlisko v nej”.

Ilość materiału eufemistycznego określającego zjawisko lub proces umierania w języku słowackim jest znaczna – podobnie w języku polskim¹¹³. Występująca tu metaforyka ma charakter konwencjonalny często schematyczny, stanowi bowiem próbę oswojenia śmierci przez słowo. W materiale leksykalnym, obejmującym eufemizmy śmierci, zebranych przez Pisárčiková, można znaleźć interesujące przykłady innych omówień eufemistycznych o różnorodnym charakterze i zmiennym nacechowaniu¹¹⁴. Oprócz neutralnych czasowników o komponentie znaczeniowym: ‘umrieť’, odnajdujemy peryfrazy s frazeologizowane o charakterze wzniosłym i patetycznym oraz struktury potoczne o wydźwięku humorystycznym i żartobliwym:

„»Klaudia Ivanovna *umrela*« oznámil zákazník.

»No, *pánboh jej daj slávu večnú*« pristal Bezenčuk.

»Tak *skonala* stará pani... Staré ženy *skonávajú*... Alebo *oddávajú bohu dušu* – podľa toho, aká je to starena. Vaša bola, napríklad maličká a telnatá – preto *skonala*.

Ale napríklad taká, čo je vyššia a chudšia, o tej povieme, že *oddala Bohu dušu*...«.

¹¹² Ostatni z przykładów jest swoistym archaizmem.

¹¹³ Por. przykłady M. BAŃKO: *Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych*. Warszawa 2002.

¹¹⁴ Por. M. PISÁRČIKOVÁ: *Synonymá slovesa umrieť*. „Kultúra slova” 1988, R. 22, Č. 1, s. 11–15.

»Ako povieme? Kto to povie?«.

»My povieme. Majstri. Napríklad, vy ste chlap statný, vysokej postavy, i keď chudý. O vás, keby ste nedajbože *umreli*, povieme, že *ste natiahli hnáty*.

A keď je dakto nižšieho stavu, povedzme domovník alebo voľajaký sedliak, o tom sa povie, že *otrčil kopytá* alebo *krpcami striasol*.

Ale keď umrú najvyššie ráňavy, železniční konduktori alebo dáka vrchnosť, povieme, že *sa vyvalil*«¹¹⁵.

Wśród innych czasowników pokrewnych, związanych z końcem życia i umiowaniem należy wyróżnić następujące przykłady: *odobrať sa* w znaczeniu 'odísť, pobrať sa, vybrať sa na večnosť' oraz 'rozlúčiť sa', dodatkowo *Synonymický slovník slovenčiny* odnotowuje znaczenie 'vzdialiť sa z istého miesta' – czyli oddalić się, w określonym celu, np.: *odobrať sa na pokoj, odobrať sa na večnosť*¹¹⁶. Przedstawione eufemizmy informują nas nie tylko o przemieszczeniu się podmiotu, lecz także przyrównują pojęcie śmierci do swoistej wędrówki: *niekto sa pobral do večnosti, odobral sa zo sveta*. Śmierć jest tu conceptualizowana jako rodzaj podróży z krainy życia doczesnego do krainy wiecznego szczęścia, gdzie nie ma płaczu ani bólu, tylko wieczna radość. Wszystkie te określenia peryfrastyczne mają charakter podniosły i uroczysty. Są powszechnie stosowane w nekrologach oraz listach kondolencyjnych, np. gdzie śmierć porównywana jest do drogi, np.:

„**Odišiel si navždy**, a už nikdy sa nevrátiš. Že snad' iba spíš klamem samu seba... Dobré viem, že už sa nevrátiš... [...]. V nedeľu 19. júna spomedzi nás *navždy odišiel* Miroslav Kmeť z Banskej Bystrice"¹¹⁷.

Wśród metafor dostrzegamy również takie, które są związane z wędrówką duszy, z wyzwoleniem jej z więzów i niedoskonałości ciała:

„Zmier sa s tým, že odišla, a nechaj ju už, nech dospeje k pokoju... [...] po tejto lehote sa ma duša odobrať do iných priestorov, má sa oslobodiť od pozemských väzieb"¹¹⁸.

Wymiar duchowy śmierci jest kojarzony ze zwyczajami, panującymi w kulturze słowiańskiej, np.: ułożenia ciała zmarłego w trumnie, transport, pogrzebanie zwłok, czyli *posledná rozlúčka zo zosnulým*, oraz ostatnia droga zmarłego (*odpre-vádzat' na večný odpočinok*). Cmentarz w języku słowackim, miejsce odpoczynku, czyli *cintorín* jest zastępowany przez inne bardziej łagodne omówienia peryfra-

¹¹⁵ Ibidem. Cyt. za: I. PETROV: *Dvanásť stoličiek*. Bratislava 1962, s. 38.

¹¹⁶ SSS, 391.

¹¹⁷ http://www.kzraca.sk/tomas/tomas_ma.htm (dostęp: 25.09.2010).

¹¹⁸ E. FARKAŠOVÁ: *Stalo sa*. Bratislava 2005, s. 159.

styczne, takie, jak: *miesto posledného odpočinku zosnulých*. Natomiast wymiar religijny dotyczy nauki społecznej Kościoła, zgodnie z którą życie nie kończy się na ziemi, lecz trwa nadal w niebie. Duchowy i religijny aspekt umierania znajduje odpowiednio swoje odzwierciedlenie w słownictwie oraz frazeologii. Zastępcze określenia śmierci tworzą całe szeregi synonimiczne typu: *prekročiť prah života/večnosti, opustiť svet navždy*; [fraz. arch.], *odísť na pravdu Božiu, poručiť život Bohu, oddať/odovzdať dušu Bohu, Pánboh ho povolal/vzal (k sebe)* (SSS, 773).

Warto również wspomnieć o bardziej żartobliwych w swym wydźwięku eufemizmach, o rodowodzie biblijnym, często archaicznym, np.: *odísť do večných lovísk/lovišť* (koncepcja życia pozagrobowego Indian północnoamerykańskich); *odísť k Abrahámovi, pánbožkovi morky (husky) pást, dostať sa do lona Abrahámovho, zatvorila sa za ním zem*. W wymienionych przykładach najczęściej przywoływana jest biblijna postać Abrahama. Wśród eufemizmów słowackich, związanych z chrześcijańskim pojmowaniem śmierci występują liczne podniosłe frazemy o rodowodzie biblijnym i charakterze archaicznym, takie, jak: *odísť do kráľovstva nebeského, už je na Božom súde, už je na pravde Božej* (zachowanie starego znaczenia wyrazu *pravda: súd*), *už je v lone Abrahamovom*. Obecność Abrahama w podanych związkach frazeologicznych wiąże się z kontekstem biblijnym, *lono Abrahama* wspomniane jest bowiem w Ewangelii św. Łukasza, w której Żebrak umarł i został zaniesiony przez aniołów na łono Abrahama. Stąd pojawiają się zwroty przysłowiowe, łączone z odpoczynkiem sprawiedliwego po śmierci¹¹⁹. Przedstawione tu frazeologizmy mają najczęściej zabarwienie żartobliwe i mocno zleksykalizowane. Metafory przejścia, które można spotkać w wierzeniach religijnych, stanowią zleksykalizowaną warstwę frazeologii. Komponenty leksykalne wyróżnionych metafor związane są z wiecznością, z pokojem, a także z osobą Boga w przyszłym lepszym życiu: *odísť/odobrať sa na večnosť/na pokoj/na večný odpočinok, odísť/odobrať sa zo sveta, prekročiť prah života/večnosti, odísť k Bohu, Pán Boh niekoho povolal k sebe, byť pri Bohu, odovzdať dušu Bohu* itp.

Śmierć w kulturze słowackiej, nie tylko ludowej, jest zazwyczaj personifikowana jako *Smrtka*. Jest to postać demoniczna, przedstawiana w tradycyjnych obrzędach, a także w literaturze oraz w sztuce. Profantová zaznacza, że „stanowiła ona temat licznych gatunków folklorystycznych, takich, jak: bajki, opowiadania demoniczne, ludowe pieśni obrzędowe, pożegnania pogrzebowe, przysłowia i zagadki”¹²⁰. Śmierć była określana najczęściej jako: *tetka Smrt* lub *kmotrička Smrt*. Samo wymówienie jej imienia stanowiło niezwykle tabu, co ujawnia silny związek nazwy z rzeczą. Chętniej posilkowano się określeniem zaimkowym: *tá s kosou*. Nieco bardziej negatywne skojarzenia przywołuje słowacki leksem: *kostlivec*, w zdaniu:

¹¹⁹ Por. W. KOPALIŃSKI: *Słownik mitów i tradycji kultury*. T. 1. Warszawa 2007, s. 12.

¹²⁰ Z. PROFANTOVÁ: *Językowy obraz śmierci na Słowacji*. W: „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”. T: 9/10..., s. 112–113.

„pribehol domov z obecného cintorína osemnástročný mládenec a ako bez duše kričal: Zamknite vchod! Všetky dvere zamknite! **Je tam kostlivec! Smrť** – strašidlo a tyran v jednej osobe – zobrazovaná ako kostlivec s kosou kosí bohatých i chudobných. Všetci sa jej bojíme”¹²¹.

Z kolei *kmotra s kosou* oraz *kosatá* mają charakter ludowy i ekspresywny, występują najczęściej w bajkach, o czym świadczy choćby obecność kwalifikatora *expr.* umieszczonego przy wymienionych jednostkach leksykalnych. SSS podaje ciąg synonimicznych wyrazów i wyrażeń, będących uosobieniami śmierci, o różnej proveniencji, np.: *kostra s kosou*, [*hovor. expr.*] *zubatá, zubaňa*, [*smrť, smrčka – Len nech príde tá zubaňa s kosou, kmotra, kmotrička*]¹²². Nie wszystkie wymienione przykłady pełnią funkcję eufemistyczną. W danym języku śmierć ma postać osoby, a w tradycji słowiańskiej jest to kobieta o wielkich zębach. Jej narzędziem jest również kosa, ścinająca głowy swym ofiarom. Jedną z wyraźnych personifikacji śmierci na Słowacji jest *Morena*. Morenę wynoszono w dzień zwany *Śmiertną Niedzielą*. Jak widać, śmierć związana jest rodzajem gramatycznym rzeczownika nazywającego to zjawisko. W językach posiadających kategorię rodzaju, począwszy od łacińskiego *mors, mortis*, śmierć występuje w rodzaju żeńskim – w języku francuskim, a także we wszystkich językach słowiańskich m.in. w języku polskim, czeskim i słowackim¹²³. Dość często w językach słowiańskich posługiwano się określeniami zaimkowymi dodanymi do rzeczownika (*tá s kosou*), celem przemilczenia zjawiska, budzącego grozę. Reprezentatywnym przykładem jest zaimek deiktyczny *ona*¹²⁴.

Wśród synonimów śmierci w języku słowackim funkcjonują także przykłady leksemów deminutywizowanych, np. *smrčka, kmotrička*:

„Spomeňme si aj na rozprávku **Kmotrička Smrť**, kde táto vystupovala ako celkom komunikatívny spoločník. Keby sme chceli písať iný príbeh, mohol by sa hrdina spýtať smrti, čo robí v sultánovej záhrade a uniknúť osudu tým, že by zostal, kde bol”¹²⁵.

¹²¹ SNK.

¹²² Por. *Synonymický slovník slovenčiny...*, s. 658. Eufemizmy powinny z natury przywodzić konotacje pozytywne, dodatnie, a wyróżnione tu synonimy personifikowanej śmierci wskazują na ich zróżnicowane nacechowanie. A. Krawczyk-Tyrpa, dokonując przeglądu zgromadzonych przez siebie eufemizmów gwarowych wysuwa spostrzeżenie, iż nie wszystkie eufemizmy są słowami o pozytywnym nacechowaniu aksjologicznym i obok eufemizmów o konotacjach pozytywnych wymienia też eufemizmy bazujące na słowach o treści lub konotacji negatywnej. Eufemizmy wartościujące *in minus* pełnią swą funkcję na zasadzie uogólniania, unikania słowa przez wskazanie jakiejś ujemnej cechy desygnatu lub ujawnianie negatywnej oceny. Por. A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*, s. 223–224.

¹²³ Ibidem. s. 73.

¹²⁴ Ibidem, s. 76.

¹²⁵ SNK.

Przedstawione deminutywa mają na celu łagodzić i wyciszać dramat śmierci. Derywaty deminutywne są nierzadko określeniami żartobliwymi. SNK odnotowuje wiele użyć leksemu *smrtka*, czego świadectwem są następujące przykłady:

„pradedko cítil, že **smrtka** už na neho naťahuje ruku...”

„apoštol Pavel vo svojej biblickej epištole Korintňanom navodzuje odpo-ved, že **smrtka s kosou** nemá a nebude mať posledné slovo. Väčšina kresťanov v to dúfa; Kiež začne snežiť psia srst nemá, nech **smrtka s kosou** nehopsá (Je to zlé, že už triumfovala a chcela by zas zoťat kráľa)”

Śmierć poprzez omówienia eufemistyczne jest odsuwana, a odpoczynek i sen wywołują konotacje pozytywne. Wiele z połączeń eufemistycznych pełni funkcje uwznioślającą, bardzo podniosłą. Wśród przykładów peryfraz słowackich znajdują się wyrażenia o charakterze żartobliwym, które odzwierciedlają pobłażliwy stosunek do śmierci, niektóre z nich są na granicy eufemizmu i dysfemizmu¹²⁶, np.: *odbila jeho posledná hodina, odišiel do večných lovísk, išiel počúvať, ako tráva rastie, už na ňom tráva rastie*. W prezentowanych peryfrazach s frazeologizowanych odbywa się swoisty proces dewaluacji chrześcijańskich wierzeń o przyszłym życiu. Wśród zastępczych określeń ‘umierania’ można wyróżnić również metonimie oparte na skojarzeniach z poszczególnymi fazami śmierci. Wiele z tych przykładów, które odbijają obserwacje oddechu umierającego, mają zabarwienie podniosłe: *vypustiť dušu/dušičku, naposledy vydýchnuť, dodýchať, zaspáť naveky*. Rozpowszechniony w folklorze słowackim obraz duszy jest również obecny w słowackich przysłowia i porzekadłach, o charakterze metaforycznym, np.: *už je mu duša na jazyku, už mu na dušu striehnu*. W polu ‘śmierci i umierania’ określenia patetyczne współlistnieją z omówieniami eufemistycznymi o charakterze potocznym, a nawet często pogardliwym. Temat śmierci jest obecny w przysłowia i porzekadłach oraz we frazeologizmach: *smrti sa nevykúpiš, smrti neujdeš, smrť nedáva pardon, smrť nikomu neodpuští*¹²⁷. Na zakończenie prowadzonych rozważań warto zaprezentować przysłowia oraz frazeologizmy, dotyczące określeń śmierci, umierania oraz jej nieuchronności, a także przykłady, odnoszące się do osoby martwej: *človek je len ako tráva, veď ťa smrť čaká, nezabudni na smrť, ona na teba nezabudne, už ho smrť vzala do tanca, zišiel zo sveta na hlavu (na srdce), sníva večný sen, odobral sa do ríše mŕtvych*. Wskazane frazeologizmy wyraźnie nawiązują do Biblii (*človek je len ako tráva*), przypominają również o nieuchronnej śmierci (*nezabudni na*

¹²⁶ Dysfemizmy stanowią przeciwieństwo eufemizmów. Są to najczęściej wyrazy obelżywe, pluwawce. Wspólną cechą, łączącą eufemizm i dysfemizm jest wprowadzanie innej nazwy w miejsce tej właściwej w celu uniknięcia jakiejś przykrości. Por. A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 65–67.

¹²⁷ Por. A. P. ZATURECKÝ: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia...*, s. 115.

smrť, ona na Teba nezabudne), przywołują moment odejścia czy podróży (*zišiel zo sveta, odobral sa do ríše...*)¹²⁸. Słowackie przysłowia i frazeologizmy kształtują wizję śmierci zgodnie z tradycją ogólnoeuropejską o źródłach łacińskich i chrześcijańskich. Przedstawione przykłady fraz stanowią swego rodzaju omówienia eufemistyczne, łagodzące wymiar umierania, niektóre z nich przypominają o przemijaniu. Częściowo pokrywają się z listą omówionych wcześniej eufemizmów.

Wśród połączeń zleksykalizowanych, synonimicznych, wskazujących na śmierć samobójczą występują nazwy o różnej motywacji i niejednokrotnie odmiennych formach sprefigowanych, np.: *skončil so životom, skončil (svoj) život* w znaczeniu: 'dobrowolne zomrieť – *spáchať samovraždu – usmrťiť sa – zabiť sa*. Większość przedstawionych tu przykładów zastępczych określeń śmierci i umierania pełni funkcję polepszającą. Funkcja polepszająca jest składnikiem funkcji eufemistycznej¹²⁹.

Warto zauważyć, że słowackie czasowniki, stanowiące komponenty składowe eufemizmów, tworzą całe szereg synonimiczne: *umrieť – zomrieť – skonat' – dokonat', usnúť – zosnúť, zaspat'*. Wymienione czasowniki są nacechowane neutralnie, niektóre z nich dodatnio (melioratywne). Do leksemów nominalnych, stanowiących komponenty składowe wybranych wyrażen eufemistycznych – metafor, peryfraz czy metonimii – należą m.in. takie rzeczowniki i określenia z przymiotnikiem, jak: *večnosť, Boh, večny spánok, pokoj, svet, sen, posledná cesta, duša, lovisko*.

Wszystkie zebrane przykłady wartościują odpowiednio zjawisko śmierci. Rolą eufemizmów dotyczących śmierci jest m.in. ochrona psychiki przed zbyt wielkimi wrażeniami, stąd wyrażają one, przez swoją dosadność, także dystans wobec procesu umierania. Służą temu zarówno eufemizmy podniosłe, jak i żartobliwe, ironiczne, a nawet pogardliwe i lekceważące. Eufemizmy podniosłe należą do warstwy literackiej języka, często archaiczne nawiązują do określonej symboliki oraz tworzą poszczególne ciągi metafor pojęciowych o wartości pozytywnej (np. metafory snu, przejścia, odejścia do lepszego życia: *náš priateľ nás zanechal, opustil nás, odišiel navždy*). Z kolei eufemizmy dosadne, żartobliwe to już właściwie dysfemizmy tworzące potoczną warstwę języka, często środowiskową. Stanowią formę ucieczki przed strasznym losem i przeznaczeniem śmierci. Tu śmierć jest najczęściej wulgaryzowana.

Na zakończenie przedstawiam schemat zawierający peryfrastykę śmierci i umierania, a także jednostkowych leksemów w języku słowackim¹³⁰.

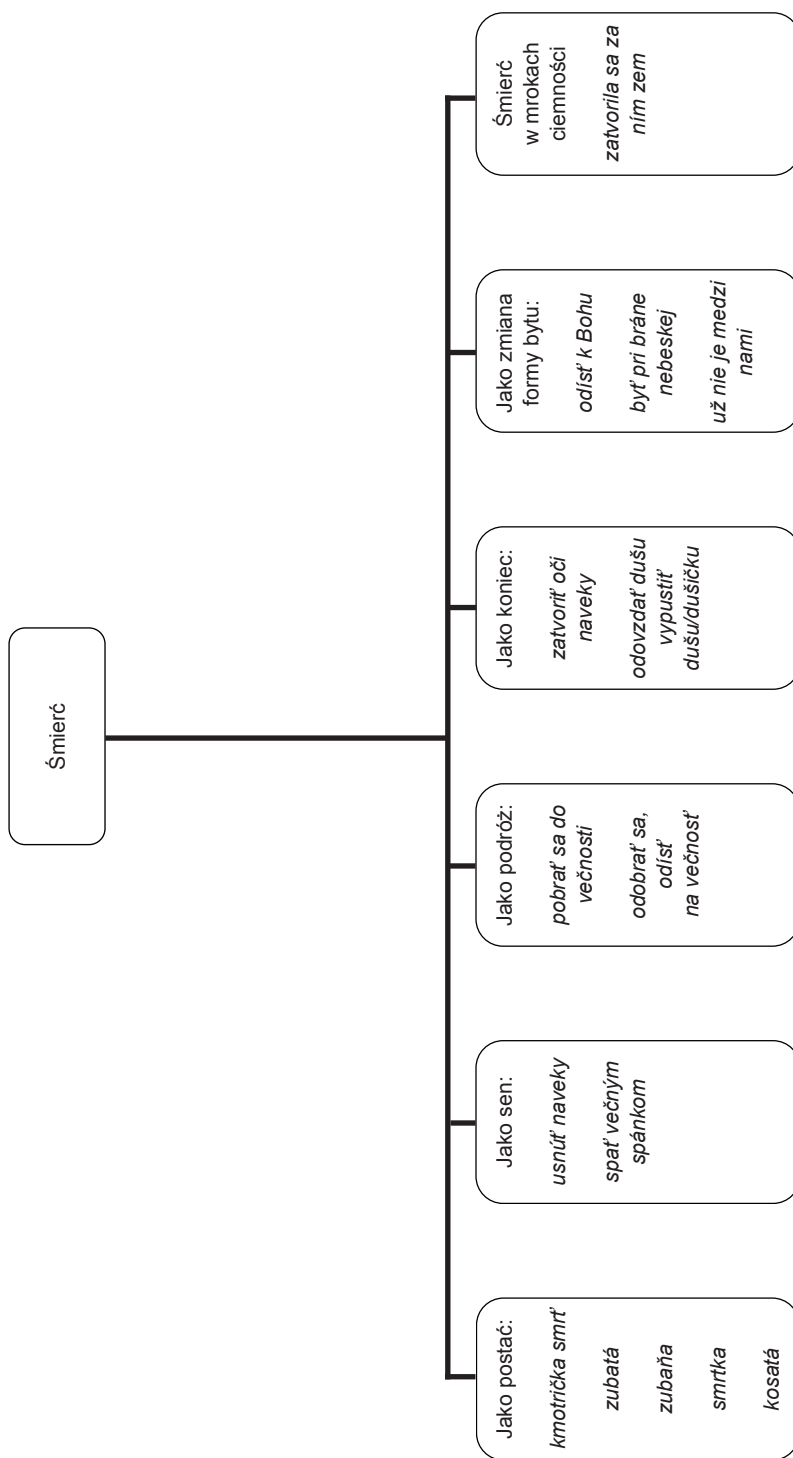
¹²⁸ K. HABOVŠTIAKOVÁ, E. KROŠLÁKOVÁ: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava 1996, s. 122–124.

¹²⁹ Por. A. ENGELKING: *Istota i ewolucja eufemizmów...*, s. 122.

¹³⁰ Nawiązanie do badań przeprowadzonych przez A. Krzyżanowską nad metaforyką śmierci. Por. A. KRZYŻANOWSKA: *Polska i francuska frazeologia śmierci*. Lublin 1999.

Schemat 1

Peryfrastyka śmierci

Źródło: Opracowanie własne na podstawie A. Krzyżanowska: *Polska i francuska frazeologia śmierci*. Lublin 1999.

3.7. Wierzenia religijne

Mianem bogów są określane w religioznawstwie istoty najwyższe w cywilizacjach archaicznych (starożytnych), na przykład w Grecji, Egipcie i w Indiach. W wielu religiach na imię Boga nałożone jest mniej lub bardziej surowe tabu. W dawnych cywilizacjach istniało przekonanie, iż bogowie muszą utrzymywać swoje imiona w ścisłej tajemnicy, wiązało się to z obawą, że inni bogowie mogliby zdobyć nad nimi władzę. Trzymanie imion boskich w tajemnicy stanowiło nienaruszalne tabu, szczególnie w mitologii, np. w judaizmie obowiązywał zakaz wymieniania imion Boga Izraelitów, jakim był Jahwe. Zakaz wymawiania imienia Pan Boga wywodzi się z dekalogu i wiąże się z czcią i szacunkiem, a także budzi lęk i obawy przed gniewem Boskim. Ludzi przeraża fakt, że mogą na siebie ściągnąć jakieś nieszczęścia.

W literaturze naukowej z dziedziny etnologii religii oprócz pojęć typu: *najwyższa istota* (sł. *vyššia bytosť*), lub *siła wyższa* (sł. *nadprirodzená sila*) używano się także imion lokalnych, własnych. Literatura popularna preferuje termin „bogowie”¹³¹. Natomiast w Biblii mówi się o bożkach, nie zaś o bogach. Nazwa *bożek* ma nacechowanie wyraźnie pejoratywne. Eufemizowanie nazw Boga, Maryi należy do obszaru magiczno-sakralnego. Stosowanie wyrażen zastępczych, nazywających Boga, jego Matkę, wpisuje się w pojęcie tabu pierwotnego, które było związane z unikaniem imion ze sfery *sacrum*. Głośne wypowiedzanie imion było poważnym naruszeniem zwyczajów, obowiązujących w plemienu, równie groźnym jak najstraszliwsze świętokradztwo¹³². Głównym motywem była tu obawa przed przywołaniem ducha. Jak pisze Anna Krawczyk-Tyrpa: „Dla osób wierzących w Boga nie ulega wątpliwości, że On, a także Jezus, Matka Boska i święci istnieją i że w sposób nadprzyrodzony słyszą ludzi. Przywoływanie wskazanych imion mogłoby narazić nierozsądnego śmiałka na przykrości”¹³³.

Dąbrowska ponadto ujawnia, że zakaz wymawiania imienia boskiego jest związany głównie z szacunkiem i czcią, jakim jest ono darzone¹³⁴. W monografii poświęconej eufemizmom współczesnej polszczyzny autorka analizuje m.in. określenia zastępcze nazw boskich, poczynając od Nowego Testamentu, przez eufemizmy gwarowe polskie, a kończąc na eufemizmach w innych językach obcych, niesłowiańskich, m.in. w języku angielskim, niemieckim oraz włoskim. W słowackim języku religijnym funkcjonuje wiele wyrażen eufemistycznych nazywających oraz omijających nazwę Boga oraz Matkę Boską. Są to następujące zestawienia i wyrażenia: *Pán sveta, Stvoriteľ, Všemohúci, Vyššia bytosť, Najvyšší otec, Otec*

¹³¹ Por. J. GRAUPMANN: *Leksykon tematów tabu...*, s. 52.

¹³² Por. J.G. FRAZER: *Złota gałąź...*, s. 209.

¹³³ A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*, s. 17.

¹³⁴ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 78.

nebeský, Hospodin, Pánbožko, Spravodlivý, Ten hore, On, Vykupitel verných, král Slávy; Panenka Mária, Ježiško, Jezuliatko, Matka Božia. Powstałe wyrażenia określają Boga i jego matkę niezwykle dostojnie i łagodnie. Natomiast słowniki języka słowackiego podają następujące ich znaczenia i egzemplifikacje:

Hospodin [cirk.] ‘pomenovanie boha u židov a kresťanov’: Chváľ každý duch Hospodina! (z piesne hlásnika)¹³⁵.

Boh v kresťanskom náboženstve najvyššia bytosť ako pôvodca všetkého, Stvoriteľ Pán Pán Boh, Najvyšší, Všemohúci, Otec nebeský, Hospodin, hovor. Pánbožko (synonymá pre jeho prvú osobu)¹³⁶.

stvoriteľ ‘pôvodca, tvorca’; v náboženských predstavách pôvodca sveta, Boh: víťaj milý spasitelu, všeho sveta stvoritelu (asi 14. st); stvoriteľ neba i zeme¹³⁷.

všemohúci ‘ktorý môže, dokáže všetko urobiť, všemocný. v. pán, v. vládca s neobmedzenou mocou’; Ach, láska, láska veliká, všemohúca (Kuk.)¹³⁸.

Spośród wymienionych zastępców eufemistycznych Boga, o wyraźnie łagodzącej funkcji, najwięcej nazw jest zarejestrowanych w SNK, bo aż 20 jednostek odnoszących się do leksemu *Ježiško*. Na dalszych miejscach plasują się nazwy: *Hospodin, Jezuliatko, Král Nebeský*. SNK rejestruje również formy o odmianie przymiotnikowej (atrybutywnej), m.in. *Všemohúci*, np.:

„Dávno ma tak **Ježiško** nepotešil; **Hospodin** stvoril svet”.

„Požehnaný je **Hospodin** lebo mi predivne prejavil milosť v čase”.

„Ktorý je mocný a volá sa **Hospodin** **mocnosti** (**Patos**)”.

„Modlime sa, aby **Všemohúci Boh** sprevádzal naše vojska, a aby jeho zvláštna prozreteľnosť stála v tomto zápase pri nás”.

Przykłady jednostek eufemistycznych, nazywających Boga, występują przede wszystkim w sekundarnym stylu biblijnym, w jego odmianie pisanej¹³⁹, np.: *Najvyšší, Nebeský Otec, Svätý, Král, On, Ona, Jeho, Jemu*. Przedstawione jednostki leksykalne mają charakter książkowy, podniosły. Nazwy Boga kształtują przydawki kongruentne: *Vyššia bytosť, Najvyšší otec*, a także niekongruentne: *Pán sveta, Vykupiteľ verných*, natomiast kompozycja i zestawienia: *Pánbožko* oraz *Panenka*

¹³⁵ SSJ, 1959-1968.

¹³⁶ SSS, 2004.

¹³⁷ SSJ, 1959-1968.

¹³⁸ SSJ, 1959-1968.

¹³⁹ J. MISTRÍK: *Štylistika*. Bratislava 1997. s. 544.

Mária, mają postać apozycji. W zestawieniach eufemistycznych chętnie wykorzystuje się kategorie stopnia wyższego i najwyższego, a także inne środki morfologiczne, bardzo chętnie zaimki osobowe, które służą zakamuflowaniu pewnych wyrażeń, nazywających wprost dane zjawiska.

Ze zjawiskiem tabuizacji nazw wiąże się także postać diabła. Obawa przed diabłem, jako postacią realną znajduje również swoje odbicie w eufemistycznych określeniach zastępczych, takich jak: *rohátý*, *anjel s rožkami*, *padlý anjel*, *Antikrist*, *Bes*, *Pokušiteľ*, *Pekelník*, *zlý duch*, *Lucifer*, *Černokňazník*. Słownictwo dotyczące diabła obejmuje określenia motywowane jego cechami, czyli ważny jest jego wygląd zewnętrzny, atrybuty czynności oraz określenia wartościujące diabła ujemnie, np.: *padlý anjel*, *zlý duch*, *anjel s rožkami*. Z wyobrażeniem piekła wiążą się zestawienia w formie apozycyjnej: *Pekelník šatan*. Niektóre z eufemizmów mają swoje motywacje w zachowaniu i czynnościach przypisywanych diabłu, np. *pokušiteľ* parafrazowany jako: ‘ten, ktorý vedie na pokušenie’. Charakter żartobliwy mają m.in. takie nazwy diabła, jak: *bubák*, *bubus*, które dominują przede wszystkim w języku dziecięcym, w bajkach i opowiastkach dziecięcych. *Bubák* i inne jego formy: *bobo*, *bobák*, używane są w znaczeniu ‘straszydło’, por.: *bubák, strašiak, bobo, bobák*, np.: *Kríkla na neho žartom ako na bubáka; A bubák na oblohe rástol a rástol (SSJ)*. Nazwy diabła stanowią, jak już wcześniej powiedzieliśmy, jedno z najsilniejszych tabu. Niektóre z nich są proveniencji ludowej, a inne biblijnej, leksemy: *antikrist*, *šatan*, wyraźnie nawiązują do Biblii, natomiast *černokňazník*, *bobák* to postaci bajkowe, o nadzwyczajnej mocy – ‘rozprávková bytosť majúca vraj akúsi tajuplnú, neobyčajnú moc’. Pozostałe synonimy, które notuje SSJ, to: *čarodejník*, *strigôň*, *bosorák*. Wszystkie wymienione derywaty mają charakter ludowy, są ekspresywne i niezwykle obrazowe.

3.8. Wady i nałogi ludzkie

3.8.1. Alkohol i jego użycie

Dopóki jesteśmy trzeźwi, pociąga nas to, co złe, ale po kilku kielichach już wiemy, co dobre jest, pijemy jednak dalej i wówczas tracimy miarę

Johann Wolfgang von Goethe

W tej części wywodu przyjrzymy się eufemizowaniu negatywnie ocenianych przez normy społeczne nałogów ludzkich. Pewne normy grzecznościowe wymagają określonych zachowań także językowych. Zastępcze określenia nadużywania

alkoholu są motywowane uprzejmością i delikatnością. W leksykonie tematów tabu *alkohol* stanowi jedno z ważniejszych zagadnień oprócz tematu śmierci, homoseksualizmu czy prostytutce. Jürgen Graupmann opisuje, że:

w wielu dawnych kulturach, na przykład u Rzymian, Egipcjan lub Babilończyków, alkohol w postaci wina był nieodłącznym elementem licznych obrzędów religijnych, jak również motywem rzeźb i malowideł. W legendach i mitach, zwłaszcza greckich i rzymskich bogowie występują wraz z przedmiotami symbolizującymi spożywanie alkoholu, na przykład z pucharem wina (por. Dionizos – rzymski Bachus)¹⁴⁰.

Dla wielu kultur, np. dla muzułmanów, alkohol do dzisiaj stanowi tabu. Koran – święta księga islamu, zabrania spożywania wszelkich napojów alkoholowych. Natomiast wśród Słowian zamieszkujących Europę Środkową i Wschodnią takiego zakazu nie ma. Elżbieta Skibińska, wskazała, że znakomita większość odnotowanych wyrażen, dotyczących picia alkoholu czy toastu wznoszonego przy picciu, a także zachęty do dalszego picia, należą do potocznego stylu języka¹⁴¹.

Z kolei Anna Krawczyk-Tyrpa wyraźnie podkreśla, że „stan upojenia, a także wódka, mają pewne określenia, których intencją jest złagodzenie grzechu pijaństwa. Może wchodzi tu w grę wstyd z powodu ulegania tej słabości”¹⁴². Do polskich autorów podejmujących tematykę związaną z językowym opisem nałogu pijaństwa należy Dąbrowska oraz wyróżniona wcześniej Krawczyk-Tyrpa. Pierwsza z nich, zwróciła uwagę nie tylko na nałóg, lecz także na zjawiska związane z piciem alkoholu, nazwami napojów i pijących je ludzi¹⁴³. Natomiast Krawczyk-Tyrpa analizowała eufemistyczne określenia wad pijaństwa, głównie w dialektach polskich. Wyraziła opinię, iż „psychiczną przyczyną eufemizacji w tym zakresie obok wstydu, zażenowania, jest pragnienie zachowania dobrej atmosfery między ludźmi”¹⁴⁴. Niestety brak w tym względzie prac słowackich, opisujących tego typu struktury. Dlatego też pewne ustalenia polskich badaczy stanowią punkt wyjścia do przeprowadzenia dalszej analizy i opisu wybranych określeń eufemistycznych. Wszystkie motywy użycia określeń zastępczych – eufemizmów niewątpliwie wynikają też z chęci zachowania dobrej atmosfery, czasami są przejawem pomniejszenia lub złagodzenia zła.

Na podstawie zgromadzonego materiału słowackiego, opisującego nałóg pijaństwa można śmiało zaryzykować tezę, iż słownictwo dotyczące tego nałogu

¹⁴⁰ J. GRAUPMANN: *Leksykon tematów tabu...*, s. 14–15.

¹⁴¹ E. SKIBIŃSKA: „...plemienny napitek Słowian środkowych i wschodnich...” *Alkoholowe rytuały bohaterów powieści Tadeusza Konwickiego we francuskim przekładzie*. W: *Język – stereotyp – przekład*. Red. E. SKIBIŃSKA, M. CIEŃSKI. Wrocław 2002, s. 183.

¹⁴² A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*, s. 215.

¹⁴³ Por. A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 128.

¹⁴⁴ Por. A. KRAWCZYK-TYRPA: *Tabu w dialektach polskich...*, s. 212–216.

jest niezwykle bogate i różnorodne. Roi się tu od określeń dosadnych, nazywających wprost nałóg pijaństwa, a także od eufemizmów i określeń wulgarnych, czy nawet prostackich. Ogromną ilość wyrazów i omówień eufemistycznych notuje nie tylko synonimiczny słownik języka słowackiego, lecz także słownik slangu słowackiego¹⁴⁵. Domeną występowania tzw. eufemizmów upojenia alkoholowego jest odmiana potoczna języka słowackiego, niestroniąca od ekspresji i niezwyklej obrazowości. Interesujące jednostki mają charakter często utartych, stałych związków frazeologicznych, wyraźnie nacechowanych ekspresywnie, np.: *byť pod parou, mať pod čapicou, čepcom, už má pod čiapkou, pod klobúkom, pod širákem, očka sa mu ligocú, má ligotavé oči, je trochu strihnutý*. Wśród wymienionych tu związków frazeologicznych dominują te, w których pojawia się motyw głowy lub nakrycia głowy. To właśnie głowa jest siedliskiem władz umysłowych, a nadużywanie alkoholu powoduje ich osłabienie. W SSJ funkcjonuje zwrot werbalny: *byť strihnutým [príd. hovor.]* w znaczeniu 'podnapitým', np.: V takom, trocha strihnutom stave mohol by odísť. Użyty w zdaniu zwrot wyraża stan lekkiego rauszu.

Słownictwo, dotyczące pijaństwa, picia alkoholu i nazw alkoholu jest szalenie bogate. Można spotkać zarówno określenia nazywające wprost wymieniony nałóg, jak i nazwy eufemistyczne. Mogą to być struktury o postaci zaprzeczonej, eufemistyczne, np.: *nebol triežvy*, lub użyte w kontekście: *nemá veľa vypité*, a nawet żartobliwe, polisemiczne: *Dáme si životabudič*, np.:

„Domáca vynukuje koláč, ktorý Verona upiekla na počesť jej uzdravenia, pán Gregor ju upozorní, že by mala núkať radšej ten dobrý koňačik, to je správny **životabudič**, vďaka ktorému človek prežije aj ťažké časy, či už komunistické, či kapitalistické; Slečna Renáta, ktorá od rána prijíma-la viňšovníkov, **už bola v nálade**, a tak mu bez rozmýšľania vylepila za-
ucho¹⁴⁶.”

Mogą być także zwroty peryfrastyczne omowne, często zleksykalizowane, zamiast nazwy wprost, o znaczeniu 'być w dobrym humorze':

„Zdalo sa mi, **že sú v nálade**, smiali sa, ako by boli opití alebo nadrogo-vaní; Povedal nám vtedy a aj teraz si spomenul Martin. Stačí pár pohárikov, a v takom teple **ste v nálade**¹⁴⁷.”

Kamaráti ale možno **boli v nálade**, ale nie zas tak, že by boli »strieskaní«. V to ráno, keď Peter zasa **nebol triežvy**, mu všetko pripomenul; Keby som **nemal vypité**, tak sa nič nestane¹⁴⁸.”

¹⁴⁵ B. HOCHÉL: *Slovník slovenského slangu...*

¹⁴⁶ SNK.

¹⁴⁷ SNK.

¹⁴⁸ SNK.

Słowo *alkohol* pochodzi z języka arabskiego i oznacza ‘to co najlepsze’, przy czym pierwotnie odnosiło się wyłącznie do kosmetyków i szminek. Wynikało to prawdopodobnie z tego, iż składnikiem wielu kosmetyków jest właśnie alkohol. W języku słowackim *alkohol* jest to ‘lieh, liehovina, horľavá tekutina vyrobená kvasením sacharidov al. syntetický’. Słownik synonimów wyróżnia dość liczną grupę nazw alkoholi, w zależności od stężenia procentowego i siły działania, np.: *pálené, tuhé, ostré, tvrdé, túžava, tužina, hriata, hriate* (SSS, 238). Wszystkie wymienione nazwy alkoholi mają znaczenie potoczne. Pozostałe nazwy trunków mają zabarwienie wyraźnie ekspresywne, np.: *trúnok, ostrica, samohonka* czy *lavórovica*. Wskazane nazwy zastępcze napojów alkoholowych powstają przede wszystkim w drodze derywacji słowotwórczej. Wykładnikiem formalnym prezentowanych napojów alkoholowych jest sufiks *-ica* w takich leksemach, jak: *besnica, lavórovica, čertovica, ostrica*, który znacząco wpływa na nacechowanie ekspresywne wyrazu. Z nazwami słowackich alkoholi wiąże się również kategoria rodzaju. Leksem *liehovina* jest rodzaju żeńskiego w odróżnieniu od polskiego leksemu męskiego *alkohol*. W języku słowackim wszystkie nazwy alkoholi są rodzaju żeńskiego. Warto zaznaczyć, że na Słowacji nie ma tradycji picia wódki, pije się raczej wino i piwo. Wynika to z nieco odmiennych uwarunkowań historycznych oraz geograficznych tego kraju. Mogą to być wpływy węgierskie, dominuje tam bowiem tradycja picia wina. SSJ odnotowuje w egzemplifikacji jednostki hasłowej *víno* różne jego rodzaje i odmiany¹⁴⁹.

Znaczna liczba eufemizmów w polu znaczeniowym ‘alkoholu’ wynika z negatywnej oceny społecznej zjawiska pijaństwa. Pijaństwo jest bowiem wadą moralną. Zanik hamulców etyczno-moralnych, jako częsta reakcja na nadmiar wypitego alkoholu, powoduje znaczne naruszenia tabu, także w sferze seksualnej, gdyż alkohol uważa się także za środek pobudzający seksualnie. Związki frazeologiczne, osłabiające dosadność wyrażen opisujących stan nietrzeźwości, są często idiomatyzowane, w większości również zleksykalizowane oraz reprodukowane. W języku słowackim związki frazeologiczne są często stosowane, występują w funkcji eufemistycznej, ze względu na przenośność znaczenia oraz na ich szczególną obrazowość. W większości są to konstrukcje peryfrastyczne, np.: *byť v nálade, byť v dobrej nálade, mať kučeravé oči, nie najtriezvejší, byť pod vplyvom, kvapku pripitý*. W SNK mają następującą realizację:

„Vidzice, chlope, ja znam, že som **kapku pripitý**. A že to na gazdu vo Veľkim Posce nepasuje. Nepotrebovali **byť pod vplyvom** alkoholu. (Čo pra-

¹⁴⁹ Por. *víno* ‘nápoj vyrobený z vyľisovaných a vykvasených rastlinných plodov a štiav, najčastejšie z hrozna’: hroznové, ovocné, jablkové, šípkové, ríbezľové; víno sladké, kyslé, dezertné, sladké, sladené, silné, slabé; biele, červené, stolové, stolné; v. ľahké, ľahkové, sudové v. (podľa spôsobu uskladnenia), domáce, po domácky vyrobené; varené v. uvarené s cukrom a koreninami; octové v. skazené, ktoré sa zmenilo na ocot; modranské, sylvánske, francúzske, tokajské v.; ohnivé v. silné; nové v. po vykvasení, mladé v. ešte celkom nevykvasené; staré v., staršie ako ročné; [hovor.] krštené v., omšové víno.

vda neznamená, že v Tunisku sa alkohol nepije). Kto sa nebojí a nechá sa pozvať do bytu, dočká sa príjemného prekvapenia. Pri pódiu, zhruba vo výške našich chodidiel, sa motal taký neúnavný **pripitý** džentlmen. Cez každú prestávku si objednával Banícku polku”.

Elementami składowymi eufemizmów są głównie przymiotniki, które wskazują na różną skalę intensywności upojenia alkoholowego od przymiotników neutralnych: *nietriezvy*, przez ekwiwalenty znacznie łagodniejsze: *v dobrej nálade*, po nieco ostrzejsze przymiotniki czy zwroty: *opojený*, *omamený alkoholom*, aż do wyraźnie ekspresywnych o nacechowaniu negatywnym: *naliaty*, *nacicaný*, *nacecaný*, *natankovaný*, np.: *z krčmy sa ozýval spev nacenganých, otrundžených, otrúlených ľudí*. Do potocznych ekspresywów należą takie przykłady leksemów, jak: *podguráženy*, *frcnutý*, *podfrcnutý* [hovor. expr.], np.: *do práce prišiel v podnapitom, podguráženom stave*, dalej: *už bol chytený*, *podpitý*, *frcnutý*, *strihnutý*, *lebo sa stále smial*. Natomiast do określeń pejoratywnych należą derywaty *ožratý* czy *ochlastaný*¹⁵⁰.

W języku słowackim do tworzenia znacznej liczby derywatów przymiotnikowych, stanowiących synonimy stylistyczne słowa *opitý*, wykorzystuje się formanty prefiksalne *o-* oraz *na-*. Są to w przeważającej mierze prefiksy modyfikujące znaczenie danego przymiotnika. Wyróżnione prefiksy powodują modyfikację danej cechy – w tym wypadku nasilenie negatywnej, często cechy pejoratywnej, np.: *nacicať sa*, *otrúliť sa*, *scapkať sa*, *nacecať sa*, *ochlastať sa*, *ochleptať sa*, *ožrať sa*. Czasownik *ožrať sa* ma charakter wulgarny. Zaś podstawami słowotwórczymi wymienionych derywatów są głównie czasowniki zwrotne: *ožrať sa*, *ochlastať sa*, *oslopať sa*, *omámiť sa*. Skutki wypicia alkoholu bywają różne w zależności od ilości wypitego trunku i od wytrzymałości osoby pijącej. Specyficzny chód pijanego, zmieniony wzrok, wzmożona agresja, ból głowy bądź głęboki smutek, pobudzenie lub apatia są często wynikiem spożycia nadmiernej ilości alkoholu. Stąd znaczna ilość związków czy fraz, które odzwierciedlają taki stan fizyczny i psychiczny, często w funkcji eufemizującej, np.: *oči sa mu smejú*, *má červené vytáhané oči*, *má otrtulený rozum*, *má ťažkú hlavu*, *bol chytený*, *úzka je mu cesta*, *svet ide s ním do koleša*, *svet s ním krúti (vrtí)*, *nevedel ako domov prišiel*, *nohy sa mu zapletajú*, *nevládze na nohách stať*. Większość z nich ma charakter fraz, niektóre ze zwrotów wskazują na postrzeganie i narządy zmysłów. Wyraźnie pogardliwe zabarwienie, choć troszkę żartobliwe, ma z kolei porównanie: *už chodí ako teľa na lade*. Wśród frazeologizmów można odnaleźć takie konstrukcje porównawcze, które przywołują skojarzenia stanu upojenia alkoholowego ze zwierzęciem: *nacical sa ako prasiatko (ako teliatko)*, *je opitý ako cecok*, *ako čík*. Wymienione przykłady mają najczęściej zabarwienie pogardliwe, czasem rubaszne. Natomiast *prasiatko* wywołuje konotacje łagodne i pieszczotliwe. W wypadku wypicia znacznej ilości alkoholu

¹⁵⁰ Prezentowane przykłady przymiotników o różnym nacechowaniu pochodzą ze słownika SSS.

można powiedzieć, że *niekto sa opil* lub *spil sa*. Natomiast jeśli wznosimy toast i pijemy za czyjeś zdrowie, wówczas *pripíjame na zdravie*. Pozostałe przedstawione przykłady mają charakter neutralny. Najwięcej jednak określeń czasownikowych można spotkać w języku potocznym, w słowackim slangu. *Slovník slovenského slangu*¹⁵¹ odnotowuje całą masę ekspresywizmów oraz kolokwializmów. Przejście leksemów czasownikowych z jednej warstwy do drugiej, tzn. z warstwy slangowej, często wulgarnej, do warstwy potocznej stanowi o niezwykłej sile i dynamice języka słowackiego, o nieustannym jego ewoluowaniu.

Wśród czasowników, stanowiących komponenty składowe metafor czy frazeologizmów, warto wymienić przykłady o różnym zabarwieniu ekspresywnym, jak: *pozerat' na dno pohárika*, *polievat' dušičku*, *potiahnut' si*, *zapíjat' (zaliat') žiaľ*, *dať si do nosa*, *dodať si odvahy*, *prepláchnut' si hrdlo*, *piť ako Rus/Dán*. Wśród wyróżnionych tu związków występują jednostki o funkcji eufemistycznej, mające łagodne zabarwienie, np.: *polieva dušičku*, jak również struktury bardziej dosadne *dať si do nosa*, czy *prepláchnut' si hrdlo*.

Liczba czasowników opisujących picie alkoholu lub upijanie się wyraźnie świadczy o słownictwie codziennym, potocznym. Za pomocą przedstawionych jednostek leksykalnych opisywane są różne aspekty spożywania alkoholu oraz zwyczaje dotyczące tej czynności. Eufemizowanie tego pola nie jest typowe tylko dla języka słowackiego, także w języku polskim określenia pijaństwa mają swoje łagodzące zastępniki, co zresztą udowodniła w swojej monografii Dąbrowska. Autorka potwierdziła ponadto, że wśród eufemizmów i określeń formułowanych wprost sporo jest nazw prostackich, czego wyraźnym przykładem jest *Polski słownik pijacki* Juliana Tuwima¹⁵². W słowniku można wyróżnić także znaczną ilość wyrazów i wyrażeń o indywidualnym, jednostkowym użyciu lub regionalizmów. Alkohol przywołuje najczęściej konotacje negatywne, stąd więcej powstało wyrażeń o charakterze pejoratywnym, związanych z tym nałogiem.

3.8.2. Głupota

Głupota (*hlúposť*) jako negatywna cecha umysłu jest definiowana w dostępnych źródłach leksykograficznych słowackich jako:

- nedostatok múdrosti, nevedomosť, sprostosť, zadubenosť: ľudská h.;
- nerozumná reč, nerozumný čin: tárať, robiť h-i;
- maličkosť, pletka¹⁵³.

¹⁵¹ B. HOCHÉL: *Slovník slovenského slangu...*

¹⁵² A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 128.

¹⁵³ SSJ.

Z kolei *Synonymický slovník slovenčiny* podaje cały szereg ekwiwalentów synonimicznych, związanych z tym pojęciem:

hlúposť: bláznovstvo 1. stav duševnej nerovnováhy prejavujúci sa v zníženej miere zodpovednosti za svoje činy; čin, ktorý svedčí o takomto stave: **bláznivosť, šialenstvo, šialenosť, pomnienie, pomätenosť, hlúpota, hlupstvo**, expr. **šibnutosť, sprostosť**¹⁵⁴.

Większość z przedstawionych tu ekwiwalentów bliskoznaczných ma charakter pejoratywny. Poszczególne ekwiwalenty pojęcia: *hlúposť, sprostosť*, są opatrzone odpowiednio następującymi kwalifikatorami stylistycznymi: *potoczny, ekspresywny* czy *substandardowy*. Dąbrowska słusznie pisze, że:

silnie nacechowane emocjonalnie, czasem niezbyt grzeczne sformułowania nie zawsze są nazwami wprost, a tym samym można je w wielu wypadkach uznać za eufemizmy. Dodatkowym elementem łagodzącym przy określeniach potocznych i slangowych jest komizm, charakteryzujący tę twórczość językową¹⁵⁵.

Oczywiście nie wszystkie przytoczone tu przykłady pełnią funkcję eufemistyczną. Znaczna grupa ekwiwalentów to określenia dosadne, slangowe, które dobitnie wskazują na ograniczenia umysłowe, np. *tuposť*, a wraz z nim: *debilnosť, kretnstvo, somárčina, somarina, volovina, kravina, capina* [hovor. expr.], *hovädzina* [pejor.], *vyloženina, hovädina, blbosť, blbina, debilna* [subšt.]. Częstymi eufemizmami *głupoty* są derywaty utworzone przede wszystkim przez zaprzeczenie cechy pozytywnej, np.: *nenajmudrejší, nedômyselný, nemúdry, nevzdelaný, neprekypujúci/neoplývajúci múdrosťou, nie najinteligentnejší, nerozumný*. Przedstawiony mechanizm tworzenia eufemizmów w języku słowackim jest bardzo produktywny. Sporo tu derywatów przymiotnikowych, wyrażonych stopniem najwyższym przymiotnika oraz struktur „pozornie zanegowanych”. W funkcji eufemizującej *hlúposť* jako cechę umysłu występują głównie formanty zdrabiające wyraz derywowany, o różnym stopniu zmniejszającym natężenie cechy, np.: *hlupáčik, teliatko, blbeček, blázonko, bambulko, ty môj somárik, (naivný človek dubák/dubáčik/trulko)*. W zamieszczonym poniżej fragmencie pochodzącym z SNK widać użycie wymienionych derywatów ekspresywnych:

„Broadway začal muzikal o dvoch **pôverčivých hlupáčikoch**, ktorí uverili niečomu, čomu by triezvy”.

¹⁵⁴ SSS, 146.

¹⁵⁵ Por. A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 117.

„Bol som **také teliatko**, ktorému stačí, že má najpredávanejší singel a jeho plagát visí v každej dievčenskej izbe od Ašu po Košice”.

„Ty môj **sprostáčik** premilý”.

Przedstawione derywaty to rzeczowniki, które wyrażają pobłażliwy stosunek do opisywanego zjawiska lub osoby. Są nacechowane ekspresywnie, wartościują dodatkowo, choć ich podstawy mają zabarwienie ujemne. Słownik SSS odnotowuje cały szereg takich derywatów przymiotnikowych, w większości pełnią one funkcje eufemistyczną, np.: *sprostučký, sprostulinký, sprostunký, hlúpučký, prihlúply* [expr. zjemn.], *prihorený, prihoretý (trocha sprostý)* [subšt.]. Wskazane derywaty prezentują różnorodną skalę intensywności. W języku słowackim kategoria intensywności (cechy) jest wyrażana za pomocą sufiksów intensyfikujących typu: *-unký, -učký -ulinký*, które modyfikują znaczenie przymiotnika. Zmodyfikowana semantycznie postać przymiotnika wyraża się cechą ‘trošku, trochu hlúpy’. Dominującą kategorią części mowy wskazanych tu eufemizmów są przymiotniki i imiesłowy, które w omówieniach eufemistycznych dookreślają przysłówki sposobu: *pomalšie mysliači, ťažko chápajúci, menej inteligentný, chudobný duchom, duševne obmedzený*. Wszystkie wyróżnione przykłady odnoszą się do wspólnego komponentu znaczeniowego: *nerozumný človek*. Eufemizacja za pomocą przedstawionych tu wykładników morfologicznych wskazuje wyraźnie na zmiany i przesunięcia semantyczne, które są bardzo charakterystyczne dla tej właśnie grupy leksemów.

Częstym sposobem eufemizowania są frazeologizmy czy peryfrazy, np.: *nevie do päť narátať, nevie kde je sever, má prázdnu hlavu, mať prievan v hlave (o atraktívnych ženách, ale hlúpych), je chudobný duchom/na duchu/duševne obmedzený* [frazzol.], *mať IQ hojdiaceho konika/koňa, To je taký „Kubo”* [žart.] – od imienia Jakub – ‘nerozważny człowiek’. Przedstawione struktury mają charakter żartobliwy, wyraźnie zdystansowany do określonego zjawiska, o którym mowa. Innym przykładem omówienia eufemistycznego o charakterze ozdobnej frazy, która jednocześnie łagodzi wymiar głupoty, jest: *nepatrí medzi najlepších, ale netreba nad ním lámať palicu* (‘strácať dôveru, nádej v nápravu niekoho alebo niečoho’).

3.9. Polityka społeczna i dyplomacja

Przykłady wyróżnionego obszaru eufemizowania są stosunkowo liczne, jednak problematyka nominacji została potraktowana marginalnie, gdyż powinna ona stanowić przedmiot odrębnych badań językowych. Eufemizmy oprócz funkcji zastępczej, łagodzącej niektóre zjawiska drastyczne, dosadne, pełnią także funkcję maskującą rzeczywistość nieprzychylną dla otoczenia. Struktury eufemistyczne powstają głównie w wyniku manipulacji językowych, z powodów ideolo-

gicznych i politycznych. Wśród wyrażen eufemistycznych można znaleźć takie nazwy, wyrażenia, które dotyczą wojny, okupacji czy agresji, a więc zjawisk często drastycznych, katastrofalnych w swej wymowie, np. *mierová misia* na określenie okupacji Iraku lub *humanitárne bombardovanie* w miejsce dosadnego wyrażenia: *vraždenie civilistov*, czy *konečné riešenie židovskej otázky* zamiast *hromadné deportácie a vyvražďovanie Židov*. Wśród przykładów możemy wskazać także wyrażenie o charakterze eliptycznym *velká strata*, traktujące o Holokauście, czy *rozvojové krajiny* na określenie *krajów trzeciego świata*. Popularne wojny określa się łagodzącymi leksemami: *akcia*, *misia*. Wymienione przykłady eufemizmów o charakterze polityczno-społecznym dotyczą zjawiska wspomnianej już poprawności politycznej (por. rozdz. 1.3.). Do wyrażen z obszaru polityki społecznej państwa należą *uprava cien* zamiast *zdražovanie*, *optimalizácia výroby* zamiast *politika nezamestnanosti*, *prepúšťanie zamestnancov*. Jest to rodzaj ukrytej polityki, która stanowi wyraz swoistej cenzury. W czasach realnego socjalizmu, w krajach zachodniosłowiańskich władze obwieszczały regulacje cen, kiedy w istocie chodziło o podwyższanie cen, a nie ich przysłowiową zmianę. W języku polityki, szczególnie podczas uroczystych wydarzeń, dominują leksemy o zabarwieniu pozytywnym, chętnie ucieka się też do utartych zwrotów, a tym samym manipuluje słownictwem.

Viktor Krupa podkreśla, iż:

informatívnošť slovnej zásoby klesá takmer na úroveň melodramatického protikladu „my sme dobrí – oni sú zlí” a napokon stráca vetu účinnosť¹⁵⁶.

Kiedy mówimy o własnych niedostatkach oraz pewnych niedociągnięciach łatwo uciec w stronę eufemizmów, typu: *zložitá situácia*, *sklz v plnení plánu*. W czasach komunistycznych chętnie posługiwano się słownictwem określanym mianem „waty językowej”, świadczą o tym następujące wyrażenia: *ľudová demokracia* oznaczająca ‘totalitný systém riadený prísne centralisticky’, *kultúrna revolúcia* – ‘pokrok v kultúre obsiahnutý v krátkom čase, a je to presný protiklad nekontrolovaného chaosu, ktorý de facto vedie národ do kamennej doby’, *humanitárna operácia* – ‘bombardovanie Juhoslávie’, np.:

„Vláda M. Dzurindu 24.marca 1999 na utájenom zasadnutí odsúhlasila prelet bojových lietadiel NATO ponad naše územie, aby sa vzápäti mohla začať »**humanitárna operácia**«”¹⁵⁷.

Za pomocą takich leksemów, jak: *demokracia*, *sloboda*, dyktatorzy czy tyrani mogli narodami manipulować, a tę możliwość nadużycia językowego podsuwał im właśnie emocjonalny składnik wyrazu o konotacjach pozytywnych.

¹⁵⁶ V. KRUPA: *Jazyk – neznámy nástroj*. Bratislava 1989, s. 87.

¹⁵⁷ <http://www.extraplus.sk/950/znamenie-hanby> (dostęp: 30.09.2011).

Wszystkie z prezentowanych określeń eufemistycznych pozostawały na usługach nowomowy, a jako szeroko rozumiane peryfrazy miały charakter propagandowy. Ich stosowanie w tematyce społeczno-politycznej wynikało z chęci osłabienia drastyczności pewnych zjawisk czy określeń. Zjawisko nowomowy znakomicie wpisało się w rzeczywistość reżimów politycznych. Interesujący materiał eufemistyczny przynoszą zmiany społeczno-polityczne na Słowacji, tj.: okres normalizacji czy rozpadu Czechosłowacji na dwa niezależne państwa, wejście do Unii Europejskiej, wybory prezydenckie oraz parlamentarne, manifesty programowe partii politycznych, w których dominuje stylistyka emocji, wartościowania oraz ekspresywności. Inne przykłady kolokacji nominalnych, będące znakomitą ilustracją omawianych zjawisk to: *vyčistovacia operácia* ‘operácia totálna likvidácia odporujúcich ľudí’, *konečné riešenie židovskej otázky* ‘fyzická likvidácia všetkých Židov’, *mierová misia* ‘okupácia Iraku’, *vedľajšie škody* ‘velký hrozný masaker’ itp. Przedstawione przykłady kolokacji można nazwać eufemizmami poprawno-politycznymi. Dla Michała Głowińskiego to swoiste peryfrazy – etykiety, które, mimo że z pozoru ujawniają wybrane i jednostkowe właściwości przedmiotu, w istocie włączają go w obręb kategorii szerszych, ogólnych, instytucjonalnych¹⁵⁸. Eufemizmy poprawno-polityczne były związane z tabu propagandowym, które polegało na przemilczaniu, stosowaniu eufemizmów tematycznych czy kłamstwie w imię wyższych celów¹⁵⁹. Językowi politycznych sloganów, „antysłów” towarzyszą silne emocje. Słownictwo kontrowersyjnych tematów potęguje negatywne i pozytywne emocje. Agresja jest zjawiskiem nader częstym występującym w polityce, a stosowanie eufemizmów jest tym elementem łagodzącym, „dobrze wróżącym”.

3.9.1. Nazwy instytucji społecznych

Wśród określeń o charakterze eufemistycznym można znaleźć również nazwy instytucji, powoływanych w związku ze zmianą sytuacji społecznej i przemianami cywilizacyjnymi – ze względu na rzekomą troskę o obywateli, tych starszych i młodszych. Stąd tak liczne przykłady nazw opisowych, które wiążą się z pewną nobilitacją i prestiżem, a które można łatwo odnaleźć na portalach internetowych, np.: *dom sociálnych služieb* ‘pre starých a chorých ľudí’, *hniezdo záchrany* ‘verejné prístupné inkubátory pre nechcené, novonarodené deti’, *resocializačné strediská* ‘domy pre zavislých narkomanov, alkoholikov’, *nápravnoýchovné zariadenia*, *krízové centrá*, *reedukačné zariadenia*, *diagnostické zariadenia* zamiast lek-

¹⁵⁸ Por. M. GŁOWIŃSKI: *Nowomowa po polsku*. Warszawa 1990. s. 33.

¹⁵⁹ K. POŁOK: *Artykuł poprawny politycznie*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna...*, s. 76.

semów i struktur *polepšovňa*, *reedukačné centrum pre delikventnú mládež*, *zariadenia pre nevychované deti* oraz *azylové centrum pre utečencov*, np.:

„**Reedukačné centrum** na základe výchovno-vzdelávacieho programu a individuálneho reedukačného programu poskytuje deťom do veku 18 rokov s možnosťou predĺženia o jeden rok výchovu a vzdelávanie vrátane prípravy na povolanie s cieľom ich opätovného začlenenia do pôvodného sociálneho prostredia na žiadosť dieťaťa”¹⁶⁰.

„**Reedukačný domov pre mládež** – výchova a vzdelávanie mladistvého, prevýchova emocionálne a sociálne narušenej mládeže, komplexná starostlivosť o ťažko vychovávateľnú mládež, pomoc pri začleňovaní do spoločenského života”¹⁶¹.

„Tri dni má v piatok dievčatko, ktoré našli v žilinskom **hniezde záchranu**”¹⁶².

Są to takie przykłady wyrażeń, które w sposób zawoalowany opisują rzeczywistość raczej nieprzychylną, a nazwy użyte wprost, takie jak: *starobinec*, *polepšovňa*, raczej nie zachęcają, wprost przeciwnie, przywodzą na myśl skojarzenia negatywne. Podobnie jest ze zmianami semantycznymi w obrębie nazw zawodów, np. *asistentka* zamiast *sekretárka*, *manažér* zamiast *vedúci personálneho oddelenia* czy *pomocnica v domácnosti* zamiast *slúžka*, *upratovačka*. A oto przykłady zdań z SNK, w których można odnaleźć interesujące eufemizmy:

„A to už vážne nabúra váš celodenný plán, lebo Palmira, vaša **portugalská pomocnica v domácnosti**, vám chodí vypomáhať až popoludní. Ste síce rýdza feministka, ale Nicole de Buronová – Srdiečko, na čo myslíš?”

„Pán Georgie, poradca OBSE pre rómske záležitosti, jeho **asistentka** a ďalší traja kolegovia vošli popoludní do Irish pubu v centre mesta, aby sa najedli. Prítomná čašníčka ich odmietla obslúžiť a bez okolkov vyzvala na odchod. Aký by mal byť dobrý **manažér ľudských zdrojov**?”

„Práca pre Grafton Recruitment Slovakia s.r.o. profesia: **konzultant ľudských zdrojov**”; „Práca pre Westhouse Italia Srl, profesia: **asistent ľudských zdrojov**”¹⁶³.

¹⁶⁰ <http://portal.gov.sk/Portal/sk/Default.aspx?CatID=39&etype=1&aid=1878> (dostęp: 30.09.2012).

¹⁶¹ <http://www.azet.sk/firma/46263/reedukacny-domov-pre-mladez> (dostęp: 30.09.2012).

¹⁶² <http://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/259767-v-zilinskom-hniezde-zachrany-nasli-dievcatko/> (dostęp: 30.09.2012).

¹⁶³ www.jobagent.sk/praca-Ludske-zdroje-a-personalita (dostęp: 25.07.2011).

Reasumując, wypełnienie wyróżnionych tu pól znaczeniowych eufemizmami słowackimi nie jest jednakowe we wszystkich obszarach tematycznych. Są pola, w których to jednak określenia dosadne, nazywające wprost, dominują nad jednostkami zastępczymi, eufemistycznymi.

Rozdział 4

Sposoby eufemizowania w języku słowackim

Przedmiotem opisu są językowe sposoby wyrażania łagodności w języku słowackim, czyli formalne i semantyczne środki służące konstruowaniu eufemizmów. Stanowią je nieprzypadkowe, jednostkowe sposoby opisu, ale są to w pewien sposób skonwencjonalizowane jednostki eufemistyczne – wyrazy, wyrażenia, szeroko rozumiane peryfrazy, których obecność może mieć bardziej lub mniej stabilny charakter. Wiele połączeń ma wymiar skonwencjonalizowany, lecz niekoniecznie są to stałe jednostki frazeologiczne. Ich sposób opracowania w leksykografii jest bardzo powierzchowny i niekonsekwentny.

Z zakresu analizy zostały wykluczone językowe środki strategii grzeczności, stanowią one bowiem domenę pragmatyki. Mamy pełną świadomość tego, czego nie wolno i nie należy, a także czego nie wypada robić, a co jest podyktowane normami etycznymi oraz odpowiednią konwencją społeczną.

Barbara Skarga słusznie zauważa, na co jesteśmy skazani w swojej egzystencji:

Z jaką trudnością próbujemy określić cechy właściwe naszemu wiekowi, choć w nim żyjemy i współtworzymy go. Rzeczywistość otaczająca nas i rozumiana bezpośrednio jak to, co własne, obecne, zwykłe, ukrywa przed nami swe najgłębsze jądro. Brak nam jeszcze bowiem skali porównawczej, brak dystansu, a więc i możliwości refleksji. Nagromadzenie wydarzeń, których jesteśmy świadkami, zaciera istotę rzeczy. Teraźniejszość [...] jest zbyt przeciążona gestami i znakami, których znaczenia nie da się jeszcze dziś ocenić. Widzenie istoty wymaga perspektywy¹.

Problem klasyfikacji środków eufemizowania jest zagadnieniem niełatwym, zwłaszcza gdy występują one w postaci figur retorycznych i tropów, a to ze względu na to, że sam eufemizm jest uznawany za jeden z tropów semantycznych.

¹ B. SKARGA: *Granice historyczności*. Warszawa 1989, s. 9.

Klasyfikacja środków eufemizowania stanowi istotny problem podczas badania wpływu określeń zastępczych na przesunięcia i zmiany semantyczne. Chodzi tu zarówno o zmiany występujące w konkretnym tekście, jak i o trwałe ślady w języku, kiedy zajmują one stosunkowo stałe miejsce, a do zrozumienia eufemizmu nie jest potrzebny już kontekst. Wiele sposobów eufemizowania zachodzi na siebie i nie zawsze można wskazać ten, który w danej sytuacji jest najważniejszy.

Niektóre podziały eufemizmów mogą budzić wątpliwości. Przy tak różnorodnym materiale nie jest to zadanie łatwe. Natura semantyczna zjawisk określanych jako eufemizmy, jak wcześniej starałam się wykazać, jest bardzo zróżnicowana i trudna do sklasyfikowania według ściśle określonych kryteriów, takich, które dawałyby wyraźne grupy znaczeniowe. Eufemizmy są semantycznie mocno zróżnicowane, co nie daje możliwości stworzenia zadowalającej klasyfikacji. Bardziej wyraźne rysują się natomiast zasady pragmatyczne. Wyszczególnienie oraz opis wzajemnego zachodzenia na siebie różnych figur retorycznych, występujących w funkcji eufemizmów, jest trudnym, o ile w ogóle wykonalnym zagadnieniem metodologicznym, który wymaga przeprowadzenia wnikliwych i odrębnych studiów.

Próbie oglądu zjawisk związanych z językową realizacją eufemizmów polskich stanowi monografia Anny Dąbrowskiej, która w swojej pracy dokonuje przeglądu propozycji klasyfikacji środków eufemizowania, występujących w pracach różnych autorów, wychodząc od studiów Stanisława Widłaka, Zenona Leszczyńskiego poprzez prace niemieckich uczonych: Wilhelma Haversa, Elisabeth Leinfellner, Sigrid Luchtenberg, oraz Elisabeth Danninger². Dąbrowska wśród środków językowej realizacji eufemizmów wyróżnia: środki fonologiczne, morfologiczne, słowotwórcze, leksykalne, semantyczne, a także środki na poziomie wypowiedzenia i tekstu oraz środki graficzne. Do wymienionych już podziałów zalicza także cechy suprasegmentalne, takie jak: akcentowanie, intonację oraz pauzę, a także pozawerbalne środki: mimikę i gesty. O środkach niewerbalnych nie wypowiada się z uwagi na to, że większość takich gestów nie należy, jej zdaniem, do ruchów eleganckich i nie jest akceptowana przez reguły *savoir-vivre*'u. Wyraźnie zaznacza, że: „część środków proponowanych przez wymienionych autorów się powtarza, m.in. chodzi o zniekształcanie wyrazów-tabu, ich deformację czy zmiany głosek”. Natomiast podkreśla, że: „niewiele spotyka się uwag odnoszących się do płaszczyzny morfologicznej, a więc zmian eufemistycznych spowodowanych działaniami słowotwórczymi lub fleksyjnymi”³. Autorka odwołuje się do podziału przyjętego przez Danninger przedstawiającego własną koncepcję językowych środków eufemizowania: od zmian fonetycznych, poprzez zmiany na poziomie morfemów, jak również zmiany znaczenia i zmiany wyrazów⁴. Zauważa, że stosowanie eufemizmów jest też zabiegiem stylistycznym. W obrębie eufemizmów

² A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 271–277.

³ *Ibidem*, s. 275.

⁴ *Ibidem*, s. 68–78.

wyróżnia m.in. takie figury stylistyczne, jak: metaforę, litotę, a także metonimię i synekdochę. Wyraźnie wskazuje na brak badań w zakresie peryfrazy eufemistycznej⁵. Peryfrazy eufemistyczne nie były dotychczas szczególnym przedmiotem zainteresowań językoznawców poza badaniami przeprowadzonymi przez Mirosława Bańkę⁶. Postulowanie opisu środków leksykalnych i morfologiczno-słotwórczych wydaje się uzasadnione, tym bardziej, iż do tej pory eufemizmy w języku słowackim nie doczekały się kompleksowego opisu porównywalnego z materiałem polskim. Należy zaznaczyć, że Dąbrowska wśród leksykalnych środków eufemizowania wyróżnia: synonimy, antonimy, hiperonimy, a także zapożyczenia obce i wewnętrzne, natomiast do środków morfologicznych zalicza środki fleksyjne, m.in. stopniowanie, zamianę kategorii liczby, trybu czy kategorii rodzaju oraz środki słotwórcze, takie, jak zdrobnienia, zgrubienia, a także inne sufiksy, skróty oraz neologizmy.

Na podstawie przeprowadzonych badań wyraźnie widać, że eufemizmy w języku słowackim mają różną postać. Stanowią je jedno- lub dwuelementowe jednostki leksykalne (włączając tu związki frazeologiczne czy peryfrazy omowne, które w ujęciu idiomatycznym – ze względu na swoją gramatyczną i semantyczną niepodzielność – wypełniają funkcję jednostki leksykalnej). To nie tylko derywaty proste rzeczownikowe, przymiotnikowe oraz nieliczne czasownikowe, np.: *chytráček, oslík, hovadinka, tučnučký, zamrďkať, bežkať*, to także struktury składniowe: *už nie je najmladší*, a wśród nich również peryfrazy sfrazeologizowane – swoiste metafory: *prekročiť prah večnosti* ‘zomrieť’.

Eufemizmy mogą być opisywane na różnych poziomach języka. W toku naszych badań wyodrębniliśmy trzy grupy. Pierwsza grupa to eufemizmy, które realizują się językowo na płaszczyźnie morfologiczno-słotwórczej⁷ oraz fleksyjnej i obejmują następujące kategorie leksemów: deminutywa (w tym język dziecięcy), derywaty stopniowalne wraz z antonimami prefiksalnymi. Druga grupa eufemizmów przedstawia bardziej rozbudowane struktury, dotyczy bowiem szeroko rozumianych peryfraz, wyrażeń, zwrotów oraz nielicznych fraz (tzw. eufemistycznych deskrypcji). Natomiast trzecia grupa uwzględnia pojedyncze, jednostkowe leksemy, utrwalone w języku, zarówno te rodzime, jak i obce – zapożyczone, które stanowią swoiste substytucje. Leksemy rodzime nabywają dodatkowego znaczenia, zaś obce w danym kontekście pełnią swoją określoną funkcję. Do tej grupy należą także zaimki w funkcji hiperonimów. Zaimki ze względu na swoje bardzo uogólnione znaczenie nadają się na wyrażanie zakamuflowanych w istocie negatywnych treści. Wszystkie wyszczególnione środki dotyczą szeroko rozumianej płaszczyzny leksykalnej języka słowackiego. Jako ostatnie w opisie poza wytyczoną klasyfikacją są synonimy. Synonimami są w za-

⁵ Por. *ibidem*, s. 276.

⁶ Por. M. BAŃKO: *Słownik peryfraz, czyli wyrażeń omownych*. Warszawa 2002.

⁷ Słotwórstwo w języku słowackim należy do płaszczyzny leksykalnej.

sadzie wszystkie określenia, które uznają za eufemistyczne w odniesieniu do danej nazwy wprost.

Reasumując, wśród wymienionych środków językowych można wyróżnić derywaty, struktury opisowe (eufemistyczne deskrypcje) oraz substytucje. W ramach środków leksykalnych omawia się szeroko peryfrazę, która z jednej strony jest utożsamiana z figurą stylistyczną – tropem semantycznym, a z drugiej, dotyczy szerokiej i licznej grupy kolokacji: peryfrastycznych konstrukcji analitycznych (werbalnych i nominalnych), które występują we współczesnym języku słowackim.

Analizy językowej realizacji eufemizmów nie sposób rozpatrywać autonomicznie bez odwoływania się do uwarunkowań kulturowo-językowych, w jakich one się kształtowały, czyli od zarysowania współczesnej sytuacji narodu słowackiego, jego długotrwałej wspólnej egzystencji z narodem czeskim. Wspólna państwowość Czechów i Słowaków, a wcześniej germanizacja i madziaryzacja narodu słowackiego, późniejsze zmiany kulturowe, społeczne Słowaków niewątpliwie spowodowały przeobrażenia oraz przesunięcia semantyczne i miały istotny wpływ na ukształtowanie się płaszczyzny morfologiczno-leksykalnej języka słowackiego, która nie pozostawała obojętna również na wpływy obce oraz na zapożyczenia. W porównaniu z innymi językami słowiańskimi słowacki jawi się jako język relatywnie otwarty na przejmowanie obcych leksemów z innych języków, a w szczególności internacjonalizmów złożonych z elementów greckich i łacińskich⁸.

Polityka językowa przedwojennej Republiki Czechosłowackiej oparta była na doktrynie jednolitego narodu czechosłowackiego i jedyne go języka funkcjonującego w dwóch brzmieniach (*v dvoch zneniach*). Po oficjalnym odrzuceniu doktryny czechosłowakizmu w 1945 roku język słowacki był już niewątpliwie językiem ukształtowanym. Próba sztucznego przybliżania języków słowackiego i czeskiego, którą podjęto w latach 50. i 60. zaowocowała m.in. wydaniem jednojęzycznego słownika SSJ, publikacji jak na owe czasy niezwykle nowoczesnej. Jednak trzeci tom słownika spotkał się ze sprzeciwem i ostrą krytyką wielu językoznawców. Powodem tego było stosowanie ukrytych kwalifikatorów stylistycznych⁹. Próba wyeliminowania i przełamania tych tendencji, niesprzyjających rozwojowi języka słowackiego były *Tézy o slovenčine*, opracowane w 1966 roku przez Jana Ružičkę. Podstawowym założeniem był rozwój języka słowackiego według własnych reguł i prawidłowości, jak również przyjmowanie i adaptowanie wyrazów „jedy-

⁸ Por. J. BOSÁK: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk*. Opole 1998, s. 41. Chodzi tu o pożyczki germańskie, ruskie oraz internacjonalizmy złożone z pierwiastków greckich i łacińskich, jak również pożyczki angielskie. Osobną kwestię stanowią zapożyczenia z języka czeskiego, które wynikały z długotrwałego kontaktu obu bliskopokrewnych języków.

⁹ K. BUZÁSSYOVÁ: *Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine. (Tendencie, motívy, komunikačné efekty)*. W: *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – Leksyka – Odmiany. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*. Red. S. GAJDA. Opole 1995, s. 196.

nie” koniecznych z innych języków. Do 1989 roku język słowacki i język czeski dopełniały się w ramach wspólnej państwowości, jaką była Czechosłowacja, tzn. oba języki były w stanie w pełni zaspokajać potrzeby komunikacyjne całego społeczeństwa, oczywiście z dominacją języka czeskiego na ziemiach czeskich (Czechy, Morawy, Śląsk) i języka słowackiego na Słowacji. Mieczysław Balowski wyraźnie stwierdza, że:

mimo, że sytuacja językowa państwa czechosłowackiego nie była określona normą najwyższej mocy prawnej, oba języki były traktowane na całym obszarze jako równoprawne w szkolnictwie, w administracji, w urzędach państwowych. Paralelnie były używane w ogólnokrajowych mediach (szczególnie w radiu i telewizji)¹⁰.

W latach 70. i 80. sytuacja polityczno-językowa wykrystalizowała się i prezentowała czesko-słowacki model komunikacji dwujęzykowej (*československá dvoj-jazykovosť*), który polegał na tym, iż każdy uczestnik komunikacji mówił swoim językiem, natomiast komunikujący rozumieli się wzajemnie¹¹. Wpływ ideologii komunistycznej i polityki w okresie normalizacji był tak ogromny, że osiągnięcia językoznawcze były publikowane jedynie w czasopismach specjalistycznych, a ich popularyzowanie na zewnątrz było znacznie ograniczane¹². Był to okres wzmożonych badań o charakterze socjolingwistycznym. Pojawiły się terminy: wariant kontaktowy (*kontaktový variant*), synonim kontaktowy (*kontaktové synonymum*), którym posługiwali się ówczesni lingwiści (m.in. Viera Budovičová¹³, Klára Buzássyová¹⁴, Miroslava Sokolová¹⁵), a które to terminy znajdowały się na peryferiach systemu języka, stojąc jakby w pogotowiu, służyły potrzebom stylizacyjnym.

¹⁰ Por. *Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*. Red. M. BALOWSKI. Racibórz 2005, s. 22–23.

¹¹ *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk*. Red. J. BOSÁK. Opole 1998, s. 19.

¹² K. Buzássyová wyraźnie podkreśliła, iż „v praktickej činnosti zameranej na jazykovú kultúru sa celé roky nasmelo povedať že istý výraz nie je slovenský, ale český. Autorka wskazała również na spory normatywistów i socjolingwistów, którzy odmiennie traktują kontakty językowe słowacko-czeskie. Część z nich odrzuca bohemizmy jak pożyczki zbyteczne, pozostali natomiast opowiadają się za akceptacją wariantów kontaktowych czy synonimów kontaktowych, terminów z którymi pracuje znaczna część badaczy, widząc w tym ich pozytywny charakter, wskazując tym samym na semantyczną i stylistyczną dyferencjację języka słowackiego. K. BUZÁSSYOVÁ: *Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine...*, s. 196.

¹³ V. BUDOVIČOVÁ: *Z konfrontačnej lexikológie príbuzných jazykov – lexikálne paralely v slovenčine, ruštinie a češtinie*. T. 2. Red. V. HRABĚ, A.G. ŠIROKOVÁ. Praha 1983, s. 262.

¹⁴ K. BUZÁSSYOVÁ: *Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a češtinie*. „Jazykovedný časopis” 1993, R. 44, s. 92–107.

¹⁵ M. SOKOLOVÁ: *Komunikatívna efektívnosť českých kontaktočných javov v slovenčine*. W: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Zv. 2. Red. P. ODALOŠ, V. PATRÁŠ. Banská Bystrica 1991, s. 232–242.

W związku ze specyficznym typem kontaktu międzyjęzykowego dochodziło do skomplikowanych procesów wzajemnego oddziaływania. Zbliżenie obu języków realizowało się m.in. w terminologii dotyczącej wielu dziedzin życia społecznego, a także tej, stosowanej w urzędach państwowych i publicznych. Oba języki oddziaływały na siebie wzajemnie w innych funkcjonalnych sferach komunikacji, takich jak polityka czy ekonomia. Mieczysław Balowski wyraźnie wskazuje na intensywny wpływ języka czeskiego na język słowacki (choć jest oczywiste, iż w języku czeskim występuje wiele słowacyzmów, które do dziś funkcjonują). Jednocześnie mówi o radykalnym oddaleniu się w tym zakresie języka słowackiego od języka czeskiego¹⁶. W wielu słowackich pracach badawczych podejmuje się problem sytuacji językowej słowackiego, wzajemnych relacji z językiem czeskim, podobieństw i różnic dotyczących struktur leksykalno-semantycznych obu języków¹⁷. Sporo badaczy wskazuje na pozytywne i negatywne strony kontaktów języka słowackiego z językiem czeskim. Eugen Pauliny wyraził swoje pozytywne nastawienie, twierdząc, że: „Slovenčina ostane slovenčinou, aj keď prijme isté množstvo lexikálnych a frazeologických bohemizmov”¹⁸.

Niezależnie od przyjmowanych bohemizmów język słowacki i tak zachował swoją odrębność.

Należy także podkreślić, że kontakty czesko-słowackie zawsze były do pewnego stopnia tabuizowane, dopiero po 1989 roku, dochodziło do odkrywania rzeczywistych relacji językowych. Stały się one następnie przedmiotem licznych badań i analiz¹⁹. Wszelkie zmiany leksykalne były związane z przeobrażeniami społeczno-politycznymi na Słowacji po 1989 roku. Wówczas w języku słowackim i w innych językach słowiańskich powstało bardzo wiele prac na temat istotnych przeobrażeń i zmian o charakterze leksykalno-semantycznym. Nie sposób wymienić ich wszystkich, przedstawię jedynie te najważniejsze, które wniosły istotny wkład badawczy, a dotyczą zmian leksykalno-semantycznych, słowotwórczych i stylistycznych. Niewątpliwie na uwagę zasługuje seria publikacji wydawanych pod wspólnym tytułem *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, a wśród nich język polski i język słowacki²⁰. Pionierską publikacją była monografia *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*²¹, a następnie znaczące opracowania zbiorowe to: *Slovenčina na konci 20. storočia – jej normy a per-*

¹⁶ Ibidem, s. 23

¹⁷ Por.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk*. Red. J. Bosák. Opole 1998; V. BUDOVIČOVÁ: *Spisovné jazyky v kontakte. Sociolingvistický pohľad na dnešný vzťah slovenčiny a češtiny*. „Slovo a slovesnosť” 1974, R. 35, s. 171–181.

¹⁸ E. PAULINY: *Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti*. W: *Z teórie spisovného jazyka*. Red. J. Ružička, Bratislava 1979, s. 49

¹⁹ *Najnowsze dzieje języków. Język słowacki*. Red. J. Bosák. Opole 1998, s. 21–22.

²⁰ *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język Polski*. Red. S. Gajda. Opole 2001.

²¹ J. HORECKÝ, K. BUZÁSSYOVÁ, J. BOSÁK: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Red. J. Bosák. Bratislava 1989.

*spektívy*²² i *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch za a proti*²³. Zmiany o charakterze leksykalno-semantycznym oraz słowotwórczym przedstawiła w wielu swoich pracach także Buzássyová²⁴. Na gruncie polskim wydano *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*²⁵. Kolejną publikacją był cykl tomów wydawanych pod wspólnym tytułem: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*²⁶. Spośród prac, które zdominowały badania ówczesnych językoznawców, były: *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*²⁷ oraz *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich*²⁸. O procesie internacjonalizacji w słowotwórstwie polszczyzny traktowała monografia Krystyny Waszakowej, wyraźnie nawiązująca do zmian w sąsiednich językach zachodniosłowiańskich²⁹.

Procesy społeczne, ekonomiczne, cywilizacyjne i kulturowe wpłynęły niewątpliwie na dynamikę przeobrażeń w zasobie leksykalnym języka słowackiego. Sytuacja społeczno-polityczna i kulturowa Słowaków spowodowała konieczność szybkiego nazwania pewnych nowych rzeczy, przedmiotów oraz zjawisk. Stąd możemy mówić o lawinowym przyroście różnych jednostek leksykalnych, głównie obcych, a także o przeobrażeniach i przesunięciach natury semantycznej.

Do najważniejszych tendencji, które charakteryzują język słowacki i miały pośredni wpływ również na przeobrażenia semantyczne natury eufemizującej po roku 1989, należą:

- tendencja do intelektualizacji i terminologizacji, dominująca w odmianie oficjalnej języka słowackiego (multiwerbizacja);
- tendencja do demokratyzacji i determinologizacji, ujawniająca się w dominacji kategorii potoczności (uniwerbizacja, tendencja do skrótu);
- internacjonalizacja słownictwa – wzmożony wpływ angielszczyzny na słownictwo języków słowiańskich; uintensywnienie tego procesu wyraża się w szybkiej

²² *Sociolinguistica Slovaca*. T. 3: *Slovenčina na konci. 20. storočia, jej normy. A perspektívy*. Red. S. ONDREJOVIČ. Bratislava 1997.

²³ *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch. Za a proti*. Red. J. BOSÁK. Bratislava 1999.

²⁴ Por. J. HORECKÝ, K. BUZÁSSYOVÁ, J. BOSÁK: *Dynamika slovnej zásoby...*; K. BUZÁSSYOVÁ: *Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek*. „Jazykovedný časopis” 1991, R. 42, s. 89–104.

²⁵ *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Materiały konferencji 23–25.IX. 1992*. Red. S. GAJDA. Opole 1993.

²⁶ *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. T. 1. Red. S. GAJDA. 2000.

²⁷ *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Red. S. DUBISZ, S. GAJDA. Warszawa 2001.

²⁸ *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich*. Red. Z. RUDNIK-KARWATOWA. Warszawa 2003.

²⁹ K. WASZAKOWA: *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa 2005.

adaptacji słowotwórczej wyrazów obcych, konkurencji typów rodzimych i obcych, powstawaniu derywatów hybrydalnych;

- zanik i restrukturyzacja istniejących nazw, dostosowanie ich do nowych potrzeb komunikacyjnych;
- dominacja leksyki abstrakcyjnej, dotycząca zwłaszcza leksemów przymiotnikowych i czasownikowych, a związana z antropocentrycznym pojmowaniem systemu słowotwórczego; produktywność kompozycji³⁰.

Pewne wyraźne tendencje do intelektualizacji języka słowackiego i języka polskiego, a także do jego demokratyzacji, spowodowały, że wzrosło zapotrzebowanie na nowe nominacje: nazwania nowych zjawisk, profesji czy czynności³¹. Na nowe wyrazy i wyraźne zmiany w nominacji leksykalnej wskazywała m.in. Mária Šimková, która na bazie tekstów pochodzących z SNK zaprezentowała najnowsze tendencje leksykalne, natomiast na podstawie bardzo obszernego materiału przykładowego wykazała, że do nowego wydania słownika KSSJ przybyło aż 1500 jednostek hasłowych nowych nominacji³². Nowe leksemy przybierały formy czasownikowe, rzeczownikowe oraz przymiotnikowe. Pochodziły z następujących kręgów tematycznych: ekonomii, polityki i władzy, służby zdrowia, a także ze sfery duchowej, kultury oraz nowych technologii. W konkluzji autorka podkreśliła, że zapożyczanie wyrazów obcych i internacjonalizacja to procesy, które są dalej kontynuowane. Nowe technologie i przemiany cywilizacyjne, a także globalizacja językowa wymuszają obecność leksyki obcej również na płaszczyźnie leksykalnej języka słowackiego.

Leksykę danego języka jako całość cechuje otwartość, a na przestrzeni ostatniego półwiecza duży stopień jej dynamiczności zależy przede wszystkim od czynników pozajęzykowych. Słowa wędrują, zmieniają swoje pierwotne znaczenie, funkcjonują jednocześnie w kilku polach tematycznych, w różnych jego odmianach³³. Chęć wyrażenia swego stosunku do otaczającej rzeczywistości, a nie tylko jej nazwanie, jest nader często powodem powstawania nowych nazw. Nominacja jest zatem, jak twierdzi m.in. Grażyna Sawicka: „procesem nadawania nazw desygnatom, który realizuje się zróżnicowanymi sposobami, a sposoby te określa się jako: techniki/operacje nazwotwórcze, techniki nominacyjne, czy też techniki tworzące nazwy (nominaty)”³⁴.

Problematyka nominacji wiąże się również z humanistycznym aspektem języka, w centrum zainteresowań stawia człowieka mówiącego, który poprzez język kreuje rzeczywistość, pomnażając tym samym zasób leksykalny oraz wykorzy-

³⁰ Por. J. BOŠÁK, K. BUZÁSSYOVÁ, J. HORECKÝ: *Dynamika slovnej zásoby...*, s. 139–317.

³¹ Por. *Najnowsze dzieje języków. Język słowacki...*, s. 40–46.

³² Por. M. ŠIMKOVÁ: *Pohyby v slovenskej lexike v 90. rokoch*. W: *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch. Za a proti*. Red. J. BOŠÁK. Bratislava 1999, s. 116–136.

³³ Por. *Najnowsze dzieje języków. Język słowacki...*, s. 120.

³⁴ G. SAWICKA: *Nominacja rzeczownikowa na przykładzie mowy dzieci przedszkolnych*. Szczecin 1994, s. 10–11.

stując w tym procesie charakterystyczne dla własnego systemu środki nazwotwórcze³⁵. Jak wiadomo, nominacja pozostaje w ścisłym związku ze słowotwórstwem i z semantyką³⁶. Z uwagi na to, że jest to rodzaj interakcji między nadawcą a odbiorcą, nominacja jako proces ma wymiar społeczny. W procesie nazywania ujawnia się bowiem językowy sposób postrzegania świata i wyrażania myśli w sposób właściwy dla danej społeczności. W wyniku procesu nominacji powstają nazwy (nominaty), będące jednostkami leksykalnymi. Nazwa, czyli nominat, jest połączeniem nierozzerwalnym formy i treści. Tak rozumiany może być uznany za jednostkę leksykalną danego języka, podobnie jak wyraz, który można uznać za jednostkę gramatyki danego języka³⁷.

Z punktu widzenia teorii nominacji terminem bliższym nominatowi (nazwie) jest leksem, rozumiany jako abstrakcyjna jednostka systemu słownikowego³⁸ lub jako „abstrakcyjna jednostka językowa, której odpowiada pewna ściśle wyznaczona klasa form gramatycznych”. Rozważania natury terminologicznej, co może, a co nie może być uznane za nazwę jednostki leksykalnej, są wieloznaczne. Istotnym zagadnieniem jest problem formy – kwestia, czy nazwą jest wyraz pojedynczy, czy może być nią wyraz analityczny (złożony). Przyjmuję za Sawicką, że nominat to każda samodzielna jednostka języka, charakteryzująca się stałością związku formy i treści oraz denotacją³⁹. Forma nominatu może być różna, od wyrazu pojedynczego, przez wyraz złożony, zestawienie, wyrażenie, czy frazeologizm pod warunkiem, że jest związana z konkretnym znaczeniem.

4.1. Jednostka leksykalna a eufemizm

W tej części pracy zajmę się przedstawieniem eufemizmu w kontekście jednostki leksykalnej. Rozważania natury leksykologicznej poprzedzę ustaleniem terminów, którymi będę się posługiwać. Ustalenie jednoznacznie zdefiniowanych

³⁵ Por. *ibidem*, s. 7.

³⁶ Podobnie nominacje traktuje T. SMÓŁKOWA: *Nominacja językowa na materiale nazw rzeczownikowych*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1989, s. 10–11.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Por. G. SAWICKA: *Nominacja rzeczownikowa...*, s. 13. W wielu pracach spotykamy się z trudnościami w jednoznacznym określeniu pojęcia jednostki leksykalnej oraz z wieloznacznością określeń: wyraz i leksem. Natomiast według R. Laskowskiego leksem ujmowany jest także: „jako abstrakcyjna jednostka językowa, której odpowiada pewna ściśle wyznaczona klasa form gramatycznych. Mimo, że dalej „słownik to zbiór leksemów”, zbiór ten „jest magazynem materiału językowego, z jakiego użytkownik języka czerpie budulec przy konstruowaniu wypowiedzi językowych i do jakich sięga przy ich interpretowaniu (cyt. za: R. LASKOWSKI: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. POŁAŃSKI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 26).

³⁹ *Ibidem*, s. 15.

terminów w zakresie leksykologii jest niezbędne z uwagi na precyzyjny wykład treści. Należą do nich następujące terminy: leksem oraz jednostka leksykalna.

Wśród językoznawców, leksykologów i leksykografów toczyły się liczne dyskusje na temat statusu wyrażen, wyrazów i leksemów oraz jednostek leksykalnych. Pojęcie *jednostka leksykalna* weszło ostatecznie do powszechnego użycia w leksykologii oraz w leksykografii. Wcześniej używano terminu *leksem*, który kojarzono z pojęciem *wyraz*, a więc z jednostką formalnie prostą jednosegmentową. Tymczasem w systemie słownikowym funkcjonują całe ciągi zbudowane z wielu wyrazów tekstowych, które na gruncie leksykologii powinny być traktowane jako pojedyncze leksemy, ze względu na to, że mają sens jako całość. Są to zazwyczaj idiomy i związki frazeologiczne (stałe), a o ich analogii do leksemów świadczy fakt, iż przy akwizycji języka obcego wymagają one opanowania jako całości wraz z ekwiwalentem w języku rodzimym, które mogą być pod względem formalnym jednostkami prostymi lub złożonymi⁴⁰. Roman Laskowski definiuje leksem, jako:

jednostkę systemu językowego, a nie jednostkę tekstu. Jest to jednostka abstrakcyjna, jednostka opisu słownikowego, posiadająca znaczenie leksykalne oraz zespół określonych funkcji gramatycznych⁴¹.

Tak zdefiniowana jednostka jest często kojarzona z wyrazem, z jednostką jednosegmentową, formalnie prostą. Dla leksykologów różnica w formalnej strukturze jednostek nie jest istotna. Uzasadnienie znajduje postulat utworzenia takiego terminu, który objąłby swoim zakresem cały zbiór elementów systemu słownikowego, bez względu na ich postać formalną⁴². Wydaje się, że taką rolę mogłaby wypełniać *jednostka leksykalna*. Ideę jednostki leksykalnej (jednostki języka) wprowadził do polskiego językoznawstwa Andrzej Bogusławski⁴³, jednak najbardziej rozpowszechniona definicja pochodzi od Macieja Grochowskiego, która brzmi następująco:

jednostka leksykalna to ciąg elementów diakrytycznych mający znaczenie globalne, czyli ciąg niepodzielny semantycznie na takie podciągi znaczące, które byłyby elementami klas substytucyjnych niezamkniętych⁴⁴.

Taką jednostką leksykalną w języku słowackim jest *reedukačné centrum*, które stanowi dwa segmenty znaczące i w którym możliwa jest wymiennosc elementów w obrębie klas: *reedukačné stredisko*, *reedukačné zariadenie* itp.

⁴⁰ Por. P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice 2009, s. 48.

⁴¹ R. LASKOWSKI: *Leksem*. W: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. POLAŃSKI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 301.

⁴² P. ŻMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii...*, s. 48.

⁴³ A. BOGUSŁAWSKI: *O zasadach rejestracji jednostek języka*. „Poradnik Językowy” 1976, z. 8, s. 356–364.

⁴⁴ M. GROCHOWSKI: *Zarys leksykologii i leksykografii*. Toruń 1982, s. 28.

Granice jednostki leksykalnej nie muszą pokrywać się z granicami wyrazów graficznych, mogą być również jednostki leksykalne wielowyrazowe. Zakres terminu *jednostka leksykalna* obejmuje część faktów stanowiących przedmiot frazeologii, a mianowicie związki frazeologiczne stałe. Aby związek frazeologiczny mógł pełnić funkcję jednostki jednoelementowej, muszą go cechować „wielowyrazowość i elementarna składnikowość”⁴⁵. Istotną cechą jednostki leksykalnej są jej miejsca walencyjne, czyli pozycje, jakie dana jednostka otwiera dla innych jednostek, łączących się z nią w zdania. Tak zdefiniowane jednostki podlegają analizie znaczeniowej, mogą wchodzić w relacje semantyczne lub odznaczać się wieloznacznością. Z kolei Maciej Grochowski uwzględnia także takie jednostki leksykalne, które mają znaczenie globalne, a wszystkie jego podciągi należą do klas zamkniętych, np. zwrot *nie mieć za grosz czegoś* czy też wyrażenia: *gruba ryba, cicha woda*. Ponadto wyróżnione elementy jako części wymienionych ciągów są semantycznie puste, a wielkościami znaczącymi są dopiero całe te ciągi⁴⁶. Dużą część jednostek leksykalnych odnotowano w słownikach współczesnej polszczyzny, a zwłaszcza w słownikach frazeologicznych. Istotne rozważania dotyczące pojęcia wyrazu jako jednostki leksykalnej podejmuje również Władysław Miodunka, który proponuje, aby unikać nieprecyzyjnych terminów⁴⁷. Kontynuuje je Piotr Źmigrodzki⁴⁸, a następnie Ewa Jędrzejko, która podejmując badania nad predykatami peryfrastycznymi w swojej monografii, twierdzi, że:

pojęcie jednostki językowej jest samo w sobie wieloznaczne, należy bowiem niewątpliwie do trudniejszych kwestii w pełnym i adekwatnym opisie języka – czy to rozumianego jako rządzone regułami abstrakcyjnymi system, czy też – jak proponuje kognitywizm – jako sankcjonowana normą utrwalona lista wyrażań, odnoszących się do jakiejś rzeczywistości, będącej po za nim (fizycznej czy mentalnej). Kładąc nacisk na związki między formą a znaczeniem desygnacyjnym wyrażenia językowego a pojęciem, do którego się odnosi, traktuje się jako *jednostkę* tak pojedynczy element, jak i zespół elementów wyrażeniowych, które tworzą ustrukturowaną „listę”. Znak językowy – morfem, wyraz, wyrażenie o różnym stopniu złożoności formalnej, ale przywoływany jako całość znacząca, określony obraz wycinka rzeczywistości – jest wtedy językowym świadectwem sposobu jego konceptualizacji⁴⁹.

⁴⁵ A. BOGUSŁAWSKI: *Uwagi o pracy nad frazeologią*. W: *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. T. 3. Red. Z. SALONI. Białystok 1989, s. 18.

⁴⁶ M. GROCHOWSKI: *Zarys leksykologii i leksykografii...*, s. 31–32.

⁴⁷ W. MIODUNKA: *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Warszawa 1989, s. 85. Wyraz może pozostać jednostką leksykologiczną, ale musi być przede wszystkim w dokładny sposób wydzielany, a potem precyzyjnie analizowany. Można tu zauważyć, że taki wyraz to nie jest już wyraz graficzny.

⁴⁸ P. ŹMIGRODZKI: *Wprowadzenie do leksykografii...*, s. 45–52.

⁴⁹ Por. E. JĘDRZEJKO: *Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje – znaki – pojęcia*. Katowice 2002, s. 112–115.

Takimi jednostkami nieciągłymi o znaczeniu globalnym są właśnie peryfrazy omowne, sfrageologizowane i zmetaforyzowane o funkcji eufemistycznej (np. słc.: *odísť na večnosť, czy zaspať večným snom*). W lingwistyce w fazie postukturalnej zarówno postać znaku (syntetyczna lub analityczna) jak i znaczenie są zależne więc nie tylko od wewnętrznych cech poznawczych i społeczno-kulturowych, które dookreślają wartość tak pojętej jednostki w danym kontekście⁵⁰.

Pojęcie jednostki leksykalnej w lingwistyce słowackiej jest określane terminem: (lexikálna jednotka – LJ). LJ są podstawowymi jednostkami językowymi różnego typu, które są nosicielami znaczenia realnego. Wśród innych pojęć funkcjonujących w słowackiej leksykologii należy wyróżnić: wyrazy (*slová*), połączenia zleksykalizowane (*ustálené spojenia*), nazwy wielowyrzowe (*viacslovné pomenovania*), zrosty (*združené pomenovania*) oraz jednostki frazeologiczne (*frazeologické jednotky*)⁵¹.

Zatem pojęciem jednostki leksykalnej obejmujemy nie tylko pojedyncze leksemy, derywaty, lecz także kolokacje, a wśród nich zwroty, czyli peryfrazy omowne, sfrageologizowane, jak również wyrażenia i zestawienia, a nawet złożenia. Interesujące nas eufemizmy to właśnie jedno- lub dwuelementowe jednostki leksykalne (włączając tu też związki frazeologiczne, czy szeroko rozumiane peryfrazy), które w ujęciu idiomatycznym – ze względu na swoją gramatyczną i semantyczną niepodzielność – również pełnią funkcje jednostki leksykalnej. Należą do nich nie tylko derywaty proste rzeczownikowe, przymiotnikowe oraz nieliczne czasownikowe: *žrádelko, tučnučký, zamrdať*. Są to także złożone struktury składniowe: *nepatrí medzi najmladších*, wśród nich odnotowujemy też peryfrazy sfrageologizowane: *przekročiť prah večnosti* 'zomrieť', czy też nazwy własne i pospolite powstałe w wyniku tzw. deskrypcji, np.: *dom sociálnych služieb, vybyvané domy* 'domy umýselne zničené, devastované', pojedyncze utrwalone w języku substytucje, np.: *líder, senior*.

4.2. Środki morfologiczno-słotwórcze w zakresie eufemizacji

Eufemizacja może się dokonywać na poziomie morfemów. Polega na dodaniu, czasem na zamianie cząstki morfologicznej. Eufemizmy powstają wskutek działania procesu derywacji. Powstały w ten sposób leksem formalnie odbiega od postaci *verbum proprium*. Eufemizowane są głównie wyrazy mało wulgarne.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Por. I. RIPKA, M. IMRICHOVÁ: *Základy slovenskej lexikológie*. Prešov 2003, s. 23.

W roli eufemizmów leksykalnych występują deminutywa rzeczownikowe i przymiotnikowe, czasem czasownikowe o funkcji łagodzącej, modyfikującej negatywne znaczenie leksemu. Są to eufemizmy wartościujące, które służą ocenie zjawisk i rzeczy⁵². Powstałe derywaty, po dodaniu odpowiednich sufiksów lub prefiksów osłabiają negatywne cechy człowieka, jego wygląd zewnętrzny, cechy charakteru, a także wady i nałogi. Zjawisku eufemizacji towarzyszy kategoria intensywności cechy, wyrażona przez gradację, jako rodzaj stopniowania semantycznego, a także ekspresywność znaku, związana z emocjonalnością, oraz problem tzw. pozornej negacji. Do środków morfologicznych, za pomocą których realizują się interesujące eufemizmy, należą środki fleksyjne i słowotwórcze.

4.2.1. Stopniowanie i antonimy prefiksalne

Wśród środków fleksyjnych, służących eufemizacji można wyróżnić kategorię stopniowania, obejmującą przymiotniki jakościowe. Niektórzy autorzy traktują stopniowanie jako zjawisko słowotwórcze, a nie fleksyjne, co można uzasadnić tym, że formy stopnia wyższego i najwyższego są mało kategoriałne – tworzy się je od stosunkowo niewielu przymiotników⁵³. Stopień jako kategoria fleksyjna przymiotników i przysłówków posiada funkcję prymarnie semantyczną – wskazuje bowiem na różnice w intensywności cechy.

Stopniowanie przymiotników w języku słowackim dokonuje się w sposób morfologiczny, regularny, przez dodanie formantów lub w sposób opisowy oraz nieregularny. Sposób opisowy polega na tym, iż przymiotnik w stopniu równym jest poprzedzony partykułą przeczącą *menej* ‘málo’, która wyraża znaczenie ‘wyjadruje okolność malej miery, malého rozsahu, malej intenzity’, np.: *menej jemný* zamiast *hrubý*, *menej zdvorilý* zamiast *nezdvorilý*, *menej príjemný* zamiast *nepríjemný*, *menej ústretový* zamiast *neústretový*, *menej pracovitý* zamiast *nepracovitý*, *menej čistý* zamiast *špinavý*, *menej statočný* zamiast *zbabelý* oraz *menej dobrý* zamiast *zlý*. Wymienione przykłady przymiotników poprzedzonych partyku-

⁵² Por. E. JANUS: *Eufemizująca funkcja wyrażen gradacyjnych*. „Pamiętnik Literacki” 1995, R. 86, z. 2, s. 119–132.

⁵³ Por. M. BAŃKO: *Wykłady z fleksji polskiej*. Warszawa 2002, s. 60–61. Autor opowiada się za interpretacją fleksyjną kategorii stopniowania, przemawia za tym, np. łatwość tworzenia. Stopniowanie opisowe (złożone), za pośrednictwem, którego tworzymy także jednostki eufemistyczne według autora prezentują zjawisko składniowe, bowiem złożone formy stopnia wyższego i najwyższego są konstrukcjami złożonymi z form dwóch leksemów. Natomiast w *Morfologii współczesnego języka polskiego* stopniowanie jest kategorią słowotwórczą. Podobnie w *Gramatyce języka polskiego*. Por. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. GRZEGORCZYKOWA, R. LASKOWSKI, H. WRÓBEL. Warszawa 1998, s. 501. Por. H. WRÓBEL: *Gramatyka języka polskiego*. Kraków 2001, s. 200–201.

łą przeczącą pełni funkcję eufemistyczną, a analizowany wykładnik *menej* jest ekwiwalentem polskiego *niezbyt* lub *mało*, np.: *niezbyt delikatny, mało pracowity, mało czysty*. Formy stopniowania opisowego pozwalają na wyrażenie osłabienia cechy za pomocą stopnia niższego, np.: pol. *interesujący – mniej interesujący*, słc. *príjemný – menej príjemný*. Chodzi tu nie o „mało” będące w opozycji do „dużo” (‘mieć czegoś mało/dużo’) lecz „o mało” będące w opozycji do „bardzo”. Każde połączenie *mniej* wraz z predykatem intensyfikowanym może pełnić funkcję eufemizującą. Wykładnik *mniej* ma też pewne ograniczenia co do łączliwości. Nie łączy się na ogół z przymiotnikami parametrycznymi w ich dosłownym, nieprzełożonym znaczeniu. Elżbieta Janus zaznacza, że:

przypisywanie obiektom cechy o małym nasileniu nie jest dostatecznie informatywne i zgodnie z postulatami Grice’a „bądź informatywny” – odbierane jest jako brak danej cechy⁵⁴.

Z kategorią intensyfikacji cechy w języku słowackim wiąże się oczywiście pewien rodzaj stopniowania – stopniowanie osłabiające, zstępujące, osłabiające cechę negatywną (*zostupné stupňovanie*)⁵⁵. Wyróżnione przykłady połączeń o funkcji eufemizującej są domeną języka dyplomacji. Partykuła przeczącą *menej* w funkcji eufemizującej może pojawić się także w innej strukturze, o nieco odmiennej budowie formalnej, np.: *pociťujem k nemu menej sympatií*. Struktura łagodząca wypowiedź zastępuje użyty wprost czasownik *nenávidím ho*. Komunikacja i etykieta dyplomatyczna wymaga użycia wyrazów brzmiących pozytywnie, np.: *pociťujem úprimnú ľútosť*, a nie takich, które wyrażają wprost daną myśl, np. *závidieť*. Język dyplomacji jest przejawem grzeczności językowej, jak również szacunku dla przekonań i uczuć odbiorcy. Szczególnie w wypadku oceny negatywnej poprzez stosowanie eufemizmów unika się kategoryczności wypowiedzi czy sądów. Wymiana informacji, osłabiająca kategoryczność wypowiedzi, głównie w sferze ocen negatywnych odpowiada maksymie H. Paula Grice’a: „bądź uprzejmy”. Z kolei poprzez użycie komparatiwu można uzyskać jednostki leksykalne stonowane i łagodne, np.: *starší pán, starší človek, postarší pán, ten starší*. Poprzez gradację przymiotnika *starý* wyrażamy swój szacunek do osób starszych. Przy-

⁵⁴ E. JANUS: *Eufemizująca funkcja wyrażen gradacyjnych*. „Pamiętnik Literacki” 1995, R. 86, z. 2, s. 124.

⁵⁵ Por. *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Red. J. DOLNÍK. Bratislava 2010, s. 411. Mowa tu o stopniowaniu opisowym w języku słowackim i o tzw. dwukierunkowości kategorii stopniowania: *vzostupné a zostupné stupňovanie*. Przykładami tzw. zstępującego stopniowania są następujące przymiotniki: *známy – viac/menej známy – najviac/najmenej známy, príjemný – viac/menej príjemný – najviac/najmenej príjemný, teplý – viac/menej teplý – najviac/najmenej teplý*. Oczywiście nie wszystkie przymiotniki są eufemizmami. Por. M. PISÁRČIKOVÁ: *Sémantická analýza slovík s príznakmi deminutívnosti*. W: *Jazykovedné štúdie*. T. 16. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1981, s. 221–223. Rozważania autorki dotyczą wyrażania różnych stopni ekspresywności, melioratywności oraz familiarności.

miotnik *starszy* w wymienionych tu wyrażeniach posiada znaczenie: ‘nie tyle ktoś faktycznie starszy, ale wręcz młodszy niż stary’. Zatem między formą a treścią wskazanego przymiotnika następuje wyraźne rozluźnienie semantyczne. Wyraźne osłabienie cechy uzyskujemy również przez dodanie prefiksu *po-* do przymiotnika w stopniu wyższym, np. *starší – postarší muž* (‘nieco starszy’). Interesujące spostrzeżenia na temat przymiotnika *starší* wysuwa również Buzássyová, która opisuje stopniowanie oraz zjawisko neutralizacji, występujące w ramach tej kategorii. Zwraca uwagę na tzw. absolutne użycie przymiotnika *starší* ‘nie celkom stary, nie ešte úplne starý’ w następującym kontekście: Potrebujeme nejakého staršieho pána⁵⁶.

W języku słowackim możemy znaleźć wiele takich przykładów jednostek eufemistycznych, realizujących się za pośrednictwem komparatiwu, w których mówiący jest taktowny, a przez delikatność i dobre wychowanie nie formułuje wprost tego, co mogłoby się okazać przykre lub nie mile dla odbiorcy, niemniej niezbędna informacja do jego świadomości dociera. Intensywność cechy jest zatem sygnalizowana w sposób morfologiczny. Swoistymi intensyfikatorami morfologicznymi mogą być również deminutywa, które osłabiają negatywną cechę leksemu⁵⁷. Deminutywa wyrażają różny odcień ekspresywności, od familiarności poprzez melioratywność, co znajduje swoje odzwierciedlenie w takich derywatach czasownikowych, jak: *bežkať* od *bežať* lub *grckať* od *grcať*, *čuškať* od *čušať*, *kakuškať* od *kakať*, *driemkať* od *driemať*. Stanowią one produktywną grupę derywatów modyfikacyjnych, tworzonych za pomocą morfemu *-k* w odróżnieniu od nieproduktywnych oraz mało licznych formacji polskich. Derywaty czasownikowe posiadają tu cechę deminutywności (*príznak zdrobnenosti*)⁵⁸.

Znaczenie intensywności lub kategoria intensywności, obecna w kontekście interesujących derywatów eufemistycznych, koncentruje się wokół problemów komparacji, a także pozostaje w ścisłym związku z kategoriami kwantytatywności i kwalitatywności. Towarzyszy jej również ekspresywność⁵⁹. W języku słowackim kategoria intensyfikacji obejmuje gradację, antonimie, deminutywność i augmentatywność, synonimie oraz frazeologizację⁶⁰. Wymienione w większości zjawiska omawianej tu kategorii towarzyszą procesowi eufemizacji. Morfem *-k* występujący przy przymiotnikach jakościowych zakończonych na *-učky* i ich wariantach *-ulinky* oprócz cechy deminutywności (*drobnučky*, *drobnulinky*, *drobulinky*) wyraża przede wszystkim zabarwienie pozytywne (*kladné citové hodnotenie*), a do-

⁵⁶ K. BUZÁSSYOVÁ: *Príspevok k vymedzeniu neutralizácie v kategórii stupňovania*. W: „Jazykovedný časopis” 1979, R. 30, Č. 1, s. 6–17.

⁵⁷ *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny...*, s. 423.

⁵⁸ Por. M. PISÁRČIKOVÁ: *Slovesá s príznakom zdrobnenosti a ich synonymické vzťahy*. „Kultúra slova” 1981, R. 15, Č. 2, s. 33–38.

⁵⁹ E. STRAŚ: *Kategoria intensywności we frazeologii języka polskiego i rosyjskiego*. Katowice 2008, s. 23.

⁶⁰ Por. *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny...*, s. 401–448.

piero później stopień wyższy lub wyższy parametr miary własności. Wyróżnione przykłady stanowią derywaty przymiotnikowe intensyfikujące⁶¹.

Funkcje łągające pełni także stopień najwyższy, który jest najczęściej poprzedzony prefiksem (morfemem): *ne-* lub *nie-*, np. w następujących strukturach: *nemladý* zamiast *starý*, *už nie je najmladší*, *už nie je najštihlejší*, *už nie je najkrajší*, *už nie je najškaredší*, *už nie najmudrejší*, *už nie najinteligentnejší*, *nie je najtriezvejší*, *nepatrí medzi najmladších*, np.:

„Aj keď **nepatrí medzi najmladších** pretekárov, na olympiáde bol nováčik a môžeme súhlasiť s názorom Martiny Moravcovej, že práve on bol”⁶².

Wśród przedstawionych wypowiedzi eufemizujących mogą być rozważane i takie struktury, jak np.: *nie należy już do najmłodszych*, co oznacza wprost, że jest już *stary*.

Zasadniczo nie jest to prefiks, lecz semantycznie pełni tą samą funkcję, zatem umieszczenie go w tym miejscu wydaje się uzasadnione. Przedstawione struktury tworzą kategorię przymiotników zaprzeczonych w stopniu najwyższym, wyrażających różne właściwości fizyczne lub duchowe. Ostatni przykład omówienia nieznacznie różni się od poprzednich, z uwagi na to, iż prefiks *ne-* został dodany do formy podstawowej czasownika: *patrit'* ‘należeć’. W przypadku przymiotników zaprzeczonych morfem *nie-* jest morfemem typowo wielofunkcyjnym. W omówionych przypadkach morfem *nie-* może pełnić rolę elementu umożliwiającego stopniowanie przez negację: *nie najmłodszy*, *nie najszczuplejszy*, *nie najmądrzejszy*, i w stopniu najwyższym w tej grupie przymiotników morfem *nie-* powoduje powstanie nowego wyrazu o znaczeniu pozytywnym. Warto zaznaczyć, że problematykę negatywów o znaczeniu pozytywnym podjął m.in. Marian Bugajski, który podkreślił, iż formant *nie-* właściwie nie pełni funkcji przeczącej, lecz służy przede wszystkim do tworzenia jednostek leksykalnych o znaczeniu pozytywnym⁶³. Ryszard Tokarski nazwał ten proces pozorną negacją⁶⁴, natomiast Renata Grzegorzczkova wykazała, że zaprzeczenia przymiotnikowe pełnią najczęściej funkcję antonimów⁶⁵. Takimi antonimami są właś-

⁶¹ M. PISÁRČIKOVÁ: *Sémantická analýza slovíes s príznakmi deminutívnosti*. W: *Jazykovedné studie*. T. 16. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1981, s. 221–223.

⁶² <http://ivansykova.blog.sme.sk/c/305967/Olympionik-Lubomir-Hagara-vystupil-z-tiena-prtekarov.html> (dostęp: 30.09.2012).

⁶³ M. BUGAJSKI: *Morfem nie- we współczesnym języku polskim i w zasadach pisowni*. Wrocław 1983, s. 76.

⁶⁴ R. TOKARSKI: *Funkcja morfemu „nie” w przymiotnikach zaprzeczonych*. W: *Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. T. 46: *Semantyka tekstu i języka*. Red. M.R. MAYENOWA. Wrocław 1976, s. 281–290.

⁶⁵ R. GRZEGORCZYKOWA: *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa 1981, s. 69.

nie słowackie struktury: *nepekny*, *netrpezlivy*, *nedobry*, które są traktowane jako półeufemizmy⁶⁶.

Prefiksacja przymiotników w języku słowackim znalazła się w centrum zainteresowań m.in. Márii Pisárčikovej⁶⁷, która potraktowała wyróżnione tu przymiotniki jako antonimy częściowe oraz Josefa Pavloviča wyraźnie wskazującego na negację, jako na inny sposób eufemizowania form przymiotnikowych:

Zjemnenie výrazu negáciou sa využíva aj vtedy, keď hovoriaci nechce vyjadriť svoje záporné hodnotenie jednoznačne, ale zdržanlivo. Pri tomto druhu negovania k základnému protikladnému slovu s iným základom ako má kladné slovo vznikajú priame alebo opisné synonymá (k *zlý* synonymum *nedobry*, k *škaredý* synonymum *nepekny* atď.)⁶⁸.

Trudno zatem jednoznacznie orzec, czy wskazane eufemizmy przymiotnikowe prezentują zjawisko słotwórcze, czy też dotyczą płaszczyzny leksykalno-semantycznej, a nawet składniowej. Badania w tej mierze podjął czeski językoznawca Edvard Lotko⁶⁹.

Ne- (*nie-*) jest częścią przymiotnika złożonego, oznaczającego zaprzeczenie cechy wyrażonej przez przymiotnik podstawowy albo oznacza pewien stopień nasilenia cechy. W ten sposób powstają antonimy częściowe (*čistočné antonymá*), czyli takie pary leksemów, w których forma zanegowana stanowi człon środkowy między dwoma skrajnymi członami. Wchodzą one w tzw. relacje semantyczne i z punktu widzenia skrajnych członów uznawane są za relatywne, np. *mladý/nemladý* 'nie całkiem stary, starsi'. Poprzez pozorną negację dochodzi do naruszenia znaczenia członu negacyjnego. W ten sposób powstaje nowa kategoria logiczno-semantyczna, która nie tylko nazywa właściwość, ale określa przede wszystkim miarę jej ważności, np. *nemladý = nie veľmi mladý*. Nie tworzy się synonim, lecz dochodzi do swoistej leksykalizacji owych relacji: *mladý – nemladý – starý*. Zanegowanie przymiotnika przyczynia się do łagodzenia i polepszenia znaczenia danego leksemu. Prefiks *ne-* o znaczeniu modyfikatora wchodzi również w relacje metaforyczne. Przykłady eufemizmów zaprzeczonych należą do antonimów jednordzennych, które tworzą wyłącznie nazwy cech psychicznych oraz ocen⁷⁰. An-

⁶⁶ Por. J.D. APRESJAN: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 289. W języku rozwijają się dwa typy wyrazów ze znaczeniami osłabionymi: wyrażające powściągliwe potępienie (półeufemizmy) negatywnie ocenianych cech (por. *nieuprzejmy* zamiast *ordynarny*, *niedobry* zamiast *zły* oraz wyrażające powściągliwą pochwałę cech ocenianych pozytywnie (*nieglupi* zamiast *mądry*, *niezły* zamiast *dobry*).

⁶⁷ M. PISÁRČIKOVÁ: *Prefixálne antonymá so záporovou časticou ne- v slovenčine*. W: *Jazykovedné štúdie*. T. 12: *Peciarov zborník*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1974, s. 183–192.

⁶⁸ J. PAVLOVIČ: *Prostriedky negácie v spisovnej slovenčine*. „Slovenská reč” 1985, R. 50, Č. 5.

⁶⁹ E. LOTKO: *Lexikální negace v současné češtině*. Praha 1973.

⁷⁰ A.A. MARKOWSKI: *Antonimy przymiotnikowe we współczesnej polszczyźnie na tle innych typów przeciwstawień leksykalnych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1996, s. 53.

drzej Markowski na podstawie przeprowadzonych badań wyjaśnia, iż dodanie prefiksu *nie-* do przymiotnika z tej grupy powoduje powstanie leksemu o znaczeniu: ‘antonim formy bez przedrostka + wiedz, że nie chce tego powiedzieć wprost’ lub nawet ‘więcej niż antonim formy bez przedrostka, ale nie chcę tego powiedzieć wprost’⁷¹.

W języku słowackim spotykamy liczne przykłady z prefiksem *ne-*, stanowiącym podstawę słotwórczą, a dodawanym do antonimu wyrazu, którego nie chcemy użyć wprost, np.: *trpezlivý – netrpezlivý*, *šťastný – nešťastný*, *pekný* zamiast *nepekný*, *nedobry* zamiast *zły*. Negacja w funkcji litoty otwiera nowe możliwości wyrażania, choć złagodzenie, a nawet polepszenie wypowiedzi działa w języku poprzez struktury opisowe, czasami sfrageologizowane peryfrazy, np. *skôr narodený* zamiast *stary*. Są też przymiotniki, określające typowe własności jakiejś substancji, np. *nealkalický roztok*, ‘roztok neobsahující alkálie’. W ten sposób realizuje się jedna z podstawowych funkcji eufemizmu, jaką jest chęć złagodzenia i omówienia danego zjawiska czy rzeczy. Antonimy częściowe, stanowiące przedmiot analizy, takie jak: *pekný – nepekný – škaredý*, *dobry – nedobry – zły*, *jemný – nejemný – hrubý*, *veselý – neveselý – smutný*, Josef Filipec określa jako przeciwieństwa (*kontradiktorné opaky*)⁷². Człony zaprzeczone wybranych przymiotników mogą wstępować w dwustronne relacje semantyczne. Pisárčiková wskazuje na ich znaczną produktywność⁷³. Tego typu synonimy są również odpowiednio nacechowane stylistycznie.

Przy omawianiu relacji antonimii warto zwrócić uwagę na problem negacji słotwórczej (która powstaje przez dodanie prefiksu *ne-* do podstawy rzeczownikowej, czy przymiotnikowej: *nemladý*, *nepekný*) oraz negacji słownikowej (obecnej przy wyrazach antonimicznych)⁷⁴. Złagodzenie wyrazu poprzez negację stosuje się wtedy, gdy mówiący, zachowuje postawę osoby wstrzymującej się od nazwania wprost jakiegoś zjawiska negatywnego. Tego typu leksemy z morfemem *ne-* bardzo często wykorzystuje się w literaturze pięknej, w stylistycznej i retorycznej funkcji litoty dla oznaczenia defektów moralnych i negatywnych. W ten sposób powstaje dość liczna grupa eufemizmów, którymi można zastąpić nieprzyjemne, społecznie nieakceptowane nazwy przedmiotów, zjawisk czy właściwości, np.: *nečín*, *nečistota* zamiast *špina*, *hnus*; *nepriateľ* zamiast *diabol*, *šatan* lub *nerozumný*, *nemúdry* zamiast *hlupý*, *sprostý*. Wymienione eufemizmy mimo negacji wzbudzają konotacje pozytywne, dodatnie.

⁷¹ Ibidem, s. 59. Taka sytuacja ma miejsce w następujących parach: brzydka – niebrzydka (dziewczyna) ‘ładna + eufemizm’ albo ‘bardzo ładna + eufemizm’; pięknie – niepięknie (postępowanie) ‘brzydkie postępowanie + eufemizm’.

⁷² J. FILIPEC: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha 1961, s. 219.

⁷³ M. PISÁRČIKOVÁ: *Prefixálne antonymá so záporovou časťou ne- v slovenčine*. W: *Jazykovedné štúdie*. T. 12: *Peciarov zborník*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1974, s. 188.

⁷⁴ Ibidem, s. 414. W słowackiej literaturze lingwistycznej negację rozpatrywano w aspekcie składniowym, jako specyficzny typ modalności. Por. J. ORAVEC, E. BAJZÍKOVÁ: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava 1982, s. 55–56.

Eufemizmy o charakterze antonimicznym obecne są również w odmianie potocznej języka słowackiego. Sam problem pozornej negacji jest niezwykle złożony i należy do kluczowych zagadnień filozoficzno-logicznych, rozmaicie interpretowanych przez wielu badaczy na gruncie polskim, zarówno w obrębie słowotwórstwa, jak i semantyki⁷⁵.

Rozległe zagadnienia antonimii są m.in. przedmiotem badań Johna Lyonsa, który potwierdza, że przez antonimię rozumiano różne zjawiska, połączone tylko jedną cechą wspólną – cechą „opozycyjności”⁷⁶. W tym miejscu należy wspomnieć także Jurija Apresjana, który podejmował badania nad szeroko rozumianą antonimią, nad zagadnieniami kluczowymi związanymi z przeciwstawnością, odwrotnością i sprzecznością. Jego badania koncentrowały się wokół semantyki i asymetrii antonimów, różnic w łączliwości antonimów, środków ich tworzenia, a także *quasi*-antonimii⁷⁷.

Antonimy z przeczącą partykułą *ne-* wyrażają różnorodne pod względem stylistycznym lub innej natury odcienie znaczeniowe w porównaniu z antonimiami o rdzeniach odmiennych, choć pod względem semantycznym pokrywają się, np.: *vidomý – nevidomý – slepý (nevidomý, slabo vidiaci), plodný – neplodný, sterilný* (wyraz pochodzenia obcego). Wymienione pary przymiotników o charakterze antonimicznym wyrażają najczęściej jakość lub ocenę jakiegoś zjawiska. Wyrazisty przykład eufemizmu prezentuje następująca struktura składniowa: *Už nie je najmladší, ale nie celkom starý*. W wyrażeniach: *už nenajmladší, ale nie celkom starý*, czy *už nenajmudrejší*, główna siła łagodząca polega na użyciu wyrazu o konotacjach pozytywnych (*mladý, múdry*) w miejsce atrybutów, wyrażających cechy wprost: *starý, hlúpy*, o konotacjach wyraźnie negatywnych. Wymienione antonimy podlegają stopniowaniu. Mogą być stopniowane bezpośrednio i pośrednio (co jest istotne dla eufemizmów)⁷⁸. W przeciwieństwie do litoty: *netrpezlivý, nepekny*, antonimy przymiotnikowe są wyrażeniami predykatywnymi, w których przymiotnik pełni funkcję orzecznika.

⁷⁵ Por. A. WIERZBICKA: *Problemy ekspresji. Ich miejsce w teorii semantycznej*. W: *Dociekania semantyczne*. Wrocław 1969; R. TOKARSKI: *Funckja morfemu „nie” w przymiotnikach zaprzeczonych*. W: *Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. T. 46: *Semantyka tekstu i języka*. Red. M.R. MAYENOWA. Wrocław 1976; A. BOGUSŁAWSKI: *O zasadach rejestracji jednostek języka*. „Poradnik językowy” 1976, z. 8; na gruncie czeskim: E. LOTKO: *Lexikální negace v současné češtině*. Praha 1973; O. MARTINCOVÁ: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha 1983; w literaturze słowackiej: M. PISÁRČIKOVÁ: *Prefixálne antonymy a so záporovou časticou ne- v slovenčine*. W: *Jazykovedné štúdie*. T. 12: *Peciarov zborník*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1974; J. PAVLOVIČ: *Prostriedky negácie v spisovnej slovenčine*. „Slovenská reč” 1985, R. 50, Č. 5; J. ORAVEC, E. BAJZIKOVÁ, J. FURDÍK: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava 1984.

⁷⁶ J. LYONS: *Wstęp do językoznawstwa*. Przeł. K. BOGACKI. Warszawa 1975, s. 504–510.

⁷⁷ J.D. APRESJAN: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 266–292.

⁷⁸ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. POLAŃSKI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 47.

Wyrażenie predykatywne: *On nie je vysoký*, nie implikuje: *On je malý*, chociaż *On je vysoký* implikuje *On nie je malý*. Lyons pisze o takich wyrazach, że są jedynie leksykalnymi środkami stopniowania: *więcej niż*, *mniej niż*, w stosunku do jakiejś nienazwanej normy⁷⁹. W przypadku antonimów stosowanych do celów eufemistycznych jest to niezwykle ważne. Natomiast Dąbrowska podkreśla:

odczucie, iż jeden z antonimów ma wartość biegunowo negatywną, a drugi biegunowo pozytywną wynika najczęściej z tego, że w niektórych pozycjach składniowych antonimia zostaje zneutralizowana⁸⁰.

Tu kategoria stopniowania jest wykorzystywana do wypełniania pola rozciągającego się między domniemanymi skrajnymi przeciwieństwami.

Antonimia z partykułą przeczącą *ne-* tworzy w języku słowackim dość liczną grupę, w której dominują różnorodne relacje, są to stosunki między członami: pozytywnym – negatywnym, albo relacje w stosunku do innych semantycznie bliskich wyrazów. Pisárčiková wskazuje na kilka typów antonimów, uwzględniając przy tym następujące kategorie części mowy: przymiotniki (jest ich najwięcej), przysłówki, rzeczowniki oraz czasowniki⁸¹. Antonimy z przeczącą partykułą stanowią w języku słowackim szczególny typ antonimii. Jednak nie wszystkie leksemy przymiotnikowe tworzą pary antonimiczne. Właściwa relacja antonimiczna istnieje między tymi parami, które oznaczają nazwy odmienne, czyli takie, które są skrajnymi punktami danego pola semantycznego: *bezvýznamný* – *nevýznamný* – *významný*. Inne przykłady antonimów, takie jak: *poslušný* – *menej poslušný* – *menej neposlušný* – *neposlušný*, nie zaprzeczają sobie wzajemnie, ale wskazują na zabarwienie dodatnie. Mowa tu o stopniowalności cechy gradacyjności w celu osłabienia kategoryczności wypowiedzi. Natomiast wyrazy z partykułą przeczącą *ne-* nie tworzą relacji antonimicznej wtedy, gdy są w relacji wzajemnej negacji. Jest to relacja między dwoma pojęciami, które się wzajemnie wykluczają i nie istnieje między nimi stopień środkowy. Określamy to tzw. antonimią zerową, np. *dokonavý* – *nedokonavý*. Wreszcie istnieje jeszcze typ przejściowy, który tworzą antonimy częściowe. Negacja *ne-* ową precystawność nie wyraża dostatecznie, tylko dość kategorycznie. Stosuje się ją na wyrażenie zjawisk uczuciowych lub w pewien sposób nacechowanych, np. *velký* – *nevelký* – *malý*.

Poza kategorią stopniowania i swoistej antonimii do środków fleksyjnych należy zaliczyć również tryb, jako jeden ze środków wyrażenia modalności, kategorię, która znajduje częste zastosowanie w celach grzecznościowych i dyplomatycznych⁸².

⁷⁹ Ibidem, s. 509.

⁸⁰ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 297.

⁸¹ M. PISÁRČIKOVÁ: *Prefixálne antonymá so záporovou časťou...*, s. 183–192.

⁸² A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 285. **Zamiana trybu rozkazującego na tryb przypuszczający** jest stosowana w celach grzecznościowych i dyplomatycznych, gdzie uni-

4.2.2. Deminutywa

Deminutywa, które należą do słowotwórczej kategorii modyfikacyjnej, i stanowią również istotną w języku słowackim część subkodu ekspresywnego są środkiem *par excellance* eufemizującym, lecz nie zawsze eufemizują! To znaczy, że nie każde deminutywum jest eufemizmem i nie każdy eufemizm jest zdrobieniem. Tylko deminutywa, utworzone od leksemów pejoratywnych lub bliskie leksemom pejoratywnym o charakterze ekspresywnym, pełnią funkcję eufemizującą, np.: *chvastúnik, frniáčik, darebáčik, hlúpučký, čuškať, hovadinka, idiotinka, kravin-ka* czy *hlúpôstka*. Eufemizują tylko te derywaty, które stanowią określenia zastępcze, łagodzące, osłabiające negatywne cechy, związane z ułomnościami człowieka, jego wyglądem oraz charakterem. Eufemizowane są tu wyrazy o niskim poziomie wulgarności. Chodzi o takie przykłady zdrobnień, tworzące warstwę leksyki ekspresywniej (*príznačkové lexikálne jednotky*), które określają osoby na podstawie ich cech charakteru oraz określonych właściwości. Wskazane deminutywa mają zabarwienie pozytywne i są zazwyczaj stosowane w komunikacji z dziećmi, ze względu na nazwanie pierwotnie małego obiektu, jakim jest dziecko, a jednocześnie „obiektem” bardzo miłego i bliskiego, chociaż charakteryzowana cecha czy właściwość może być negatywna, np.: *darebáčik, mrzáčik*. Wyróżnione tu derywaty tworzą warstwę familiaryzmów:

„Írska dedina na ostrove Inishmaan nie je na prvý pohľad ničím výnimočná. Hurónska alkoholička, vtieravý klebetník, konzervatívne staré dievky, negramotný poskok či literatúru hltajúci **mrzáčik** tvoria takmer univerzálny sociologický obrázok”⁸³.

„A ja som vlastne voči mužom ako takým zaujatá nikdy nebola, len voči tomu jednemu **darebáčikovi**, čo ma kedsí opantal, zviedol a zlomil mi srdce”⁸⁴.

Derywaty umieszczone w kontekście uzyskują wyraźny odcień złagodzenia bądź odcień eufemistyczny wtedy, kiedy za ich pomocą nazywamy lub ozna-

kamy wypowiedzenia wprost nakazu. *Mohol by som niečo povedať* zamiast: *Chcem hovoriť. Nechceli by ste sa so mnou stretnúť* zamiast *Chcem sa s Vami stretnúť! Rád by som odovzdal slovo pánu Novákovi* itp. Najczęściej ma to miejsce, w sytuacji, w której jedna z osób zajmuje niższą pozycję społeczną, np. w konwersacji dyplomatycznej. Mamy tu do czynienia z rodzajem konwersji bądź chętnie wykorzystuje się formę negacyjną, zaprzeczoną. W trybie przypuszczającym występuje zazwyczaj czasownik modalny: *môcť* lub *chcieť*, np. *Mohli by sme prejsť k bodu 35* czy *Musím Vás požiadať, aby ste sa správali disciplinovane pán Bartoň*.

⁸³ SNK.

⁸⁴ <http://www.theatre.sk/isrecenzie/75/97/humorne-obrazky-z-naoko-tvrdeho-irskeho-vidieka> (dostęp: 18.10.2012).

czamy osoby dorosłe, a forma deminutywna osłabia pejoratywność danego leksemu.

Deminutywa osobowe wyrażają specyficzny typ polisemii. Możemy w tym względzie mówić o zjawisku swoistej enantioseмии ekspresywnej, która polega na tym, że to samo deminutywum ekspresywne może wyrażać zarówno nacechowanie pozytywne, jak i negatywne. Lubica Balážová wyraźnie wskazuje na konieczność użycia kontekstowego wybranego zdrobnienia:

Významovú štruktúru zdrobnených pomenovaní osôb tvoria významové odtienky alebo samostatné významy, ktoré sú v čiastočnom protiklade alebo až v polárne protichodnom vzťahu a táto protikladnosť sa realizuje pomocou kontextu⁸⁵.

Prezentowane deminutywa o pozytywnym zabarwieniu przedstawiają typ ekspresywności inherentnej, natomiast kiedy mają zabarwienie negatywne, są wtedy wyraźnym przykładem ekspresywności adherentnej, a w części nazw jest odwrotnie. Deminutywa mogą wyrażać melioratywność, a nawet pewien odcień bliskości: 'blizky, milý', przykładowo w takich derywatach, jak: *doktorko, farárko* [fam.], np.: „Vtedy sme mali spolu s **farárkom** a deťmi debatu o sile modlitieb” (SNK), a jednocześnie pejoratywność, np. *farárik, doktorík* [zdrob. iron.] czy *advokátik*, np.: „Táraš, farárko, rozhodol sa po chvíli a znovu prídal do kroku”. Zabarwienie pejoratywne jest widoczne w derywatach instytucjonalnych, odnoszących się do nazw określających prestiżowe zawody, natomiast pozytywny odcień deminutywów dominuje w komunikacji nieoficjalnej i familiarnej.

Przykłady słownikowych derywatów deminutywnych o funkcji eufemistycznej wskazują na to, iż formant dodany do podstawowej formy powoduje osłabienie, a tym samym złagodzenie cechy negatywnej, chociaż sama charakterystyka właściwości jest negatywna – *frniačik* [zdrob. zjemn.], np.: Dostanete **po frniačiku** (I. Hudec); *darebáčik* [zdrob. zjemn.], np.: náš malý **darebáčik**; *hlupáčik* [zdrob. zjemn.], np.: robiť dnes naivných **hlupáčikov** zo státisícov študentov a ďalších občanov, ktorí boli s režimom nespokojní a chceli zmenu, je falšovanie histórie. Podobnie jest z pozostałymi derywatami o funkcji eufemizującej, np.: *sprostáčik, lotrík, huncútik, chvastúnik, somárik, lakomček, luhárik* czy *trulko*. Wymienione derywaty deminutywne rzeczowników osobowych są zazwyczaj notowane przez słowniki języka słowackiego i opatrzone dodatkowo kwalifikatorem *zdrob. zjemn.* oznaczającym *zdrobnienie eufemizowane*. Warto podkreślić, że we wcześniejszym wymienionych słownikach, w SSJ oraz KSSJ przy tego typu jednostkach leksykalnych pojawiał się zazwyczaj kwalifikator *oslab.*, np. przy derywatach: *darebáčik, frniačik, sprostáčik, hlupáčik* i *lotrík*. Należy przypuszczać, iż zachodzi

⁸⁵ Por. L. BALÁŽOVÁ: *Osobné (depersonalne) deminutíva: špecifická polysémia a jej lexikografické spracovanie*. W: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*. Red. M. ŠIMKOVÁ. Bratislava 2010, s. 210.

tu pewna prawidłowość, która polega na tym, że derywaty o tzw. osłabionej semantyce przez dodanie sufiksu wartościującego tworzą w SSSJ kategorię eufemizmów, o czym świadczy obecność kwalifikatora *zjemn.* Są również takie przykłady derywatów deminutywnych, które KSSJ nie podaje, a notuje jedynie ich formy podstawowe, np *lotor* wobec braku *lotrík*, *leňoch* wobec braku *leňoško*, *darebák* wobec braku *darebáčik* (por. rozdz. 2.3.). Przyczyn takiego stanu rzeczy możemy upatrywać nie tylko w nieustannym ewoluowaniu leksyki, ale przede wszystkim w odmiennych koncepcjach budowy słownika. Wypracowanie właściwej koncepcji ma charakter subiektywny, podobnie jak subiektywne jest postrzeganie samych eufemizmów. Trudno wytyczyć jasne i czytelne kryteria wyodrębniania eufemizmów, choć niewątpliwie kontekst ułatwia ich zrozumienie i niweluje polisemiczność derywatów deminutywnych, o czym świadczą następujące przykłady: *cecík [zjemn.]* ‘vývod mliečnej žlazy na vemene zvierat’, np.: *šteňa sa chytilo cecíka*, *sučke sa zväčšili cecíky*. Natomiast derywat *bambulko [zdrob. zjemn.]* jest odnotowany jedynie w najnowszym słowniku SSSJ I, w strukturze: To je tiež taký **bambulko**, i ma również charakter eufemizujący. Funkcję eufemizującą wymienionych derywatów ilustrują fragmenty zdań, które pochodzą z SNK, różnych odmian językowych, głównie z języka potocznego, np.:

„Ani som nevedela, že si taký **sprostučký**, povie odrazu. Nie sú to vidiecki **trulkovia**, ale skúsení cestujúci..., naivný, dedinský trulko”.

„Bol som malý 17-ročný **trulko** sám, vo veľkom meste. Vyštudoval som tu dvojročný dizajnérsky college a zamestnal sa ako dizajnér”.

Przedstawione deminutywa personalne⁸⁶ ze względu na rozmiar i na ekspresywność można podzielić na dwie grupy, w których:

- formy deminutywne mają charakter ilościowy, wyrażają melioratywny lub negatywny odcień ekspresywności; obejmują one nazwy osób małego wzrostu, osób młodych, np.: *človečik*, *osôbka*, *bytôstka*.
- formy deminutywne, w których dominuje znaczenie ekspresywne; wyrażamy tu odcień łagodności, delikatności, a nawet żartobliwości, np.: oproti driemajúcemu chlapovi sedí malý **človečik**, ktorému len len že vykukuje hlava spoza stola. **Ten človečik** je dieťa (L. Ťažký), lub odcień negatywny. Tu powstaje pewnego rodzaju kontrast – ironia, a nawet brak szacunku, np.: celkom **nenápadný a bezvýznamný človečik** sa zrazu stane stredobodom zájmu (J. Lenčo).

Za pośrednictwem deminutywnych form rzeczowników osobowych wyrażamy przede wszystkim stosunek pozytywny. Charakter jakościowo-ilościowy mają formy deminutywne, nazywające osoby młode, dzieci, które są oznaczane jako

⁸⁶ Szerzej na ten temat L. BALÁŽOVÁ: *Osobné (depersonalne) deminutíva...*, s. 212–213.

ekspresywne zdrobnienia – hipokorystyka. Są używane w komunikacji z dziećmi lub w komunikacji na temat dzieci, np.: *synáček, baťko, Danielka, Danulka*. Tworzą one w języku słowackim warstwę melioratywów.

Warto zaznaczyć, że deminutywa w swoim sekundarnym znaczeniu „emocjonalnym” stanowią również jedno z kluczowych pojęć leksyki dziecięcej, języka dziecięcego oraz języka dorosłych w stosunku do dzieci⁸⁷. Mianem wyrazów dziecięcych (*detské slová*) obejmujemy wszystkie wyrazy należące do języka ogólnonarodowego o zabarwieniu ekspresywnym, które są prymarnie wykorzystywane w komunikacji językowej dorosłych z dziećmi oraz w języku dziecięcym. Chodzi tu o wzajemne relacje i rozmowy między matką, ojcem a ich dzieckiem na temat czynności fizjologicznych czy części ciała. Nazwy czynności fizjologicznych i części ciała pojawiają się w sposób naturalny, wraz z rozwojem dziecka. Rozmowy między dzieckiem i jego rodzicami są pozbawione wstydu przynajmniej do pewnego wieku. Słownictwo łagodne, stonowane, które pojawia się w rozmowie dorosłych jest nasycone deminutywami o funkcji ekspresywnej. Są to zarówno derywaty rzeczownikowe, przymiotnikowe, jak i czasownikowe, np.: *šerblík/kakáčik, záchodík, peknučký, peknunký, špinkavý, zlatučký, kakať, kakinkať, ležkať, papať, spinkať*. Do najproduktywniejszych operacji słotwórczych przy tworzeniu czasowników dziecięcych należy derywacja sufiksalna. Dane statystyczne udziału operacji sufiksальной w tworzeniu derywatów czasownikowych podaje m.in. Zuzanna Ondráčková⁸⁸. Wśród wielu prac poświęconych leksyce dziecięcej⁸⁹ jedna z publikacji Stanislavy Zajacovej dotyczy *sensu stricte* leksyki eufemizującej, w której szczególne miejsce przynależy grupie hipokorystyków i wyrazów familiarnych⁹⁰. Wśród przykładów jest wiele określeń eufemistycznych, utworzonych od leksemów nacechowanych negatywnie, np.: *môj sráčik malý, ty malá kočička, malý cigánik, opička jedna malá*. Natomiast SNK rejestruje następujące przykłady deminutywów:

„Mokrý škriatok, **cigánik**, akýsi drobný čierny Savonarola”

„Pre označenie detí je charakteristický veľký počet deminutívnych pomenovaní aj v reči, napr.: **drobček**, bobček, kurtyňko, malúšik”

⁸⁷ Por. Z. ONDRÁČKOVÁ: *Detské slová v slovenčine*. http://indi.pf.unipo.sk/files/pubs/slovo_o_slove_13.pdf (dostęp: 20.07.2012). Autorka podkreśla funkcjonowanie dwóch odrębnych rejestrów językowych: tzw. *detská reč (DR)* i *reč orientovaná na dieťa. (RD)*.

⁸⁸ Por. Z. ONDRÁČKOVÁ: *Detské slová v slovenčine*. http://indi.pf.unipo.sk/files/pubs/slovo_0_slove_13.pdf (dostęp: 20.07.2012). Wśród popularnych sufiksów wymienia m.in. następujące: *-kat', -at', -inkat', -uškát'*.

⁸⁹ Por. prace m.in. D. SLANČOVEJ.

⁹⁰ S. ZAJACOVÁ: *Eufemizujúca lexika v reči matky a v reči otca orientovanej na dieťa*. W: *Epištoly o jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea*. Red. J. KESSELOVÁ, M. IMRICHOVÁ. Prešov 2012, s. 108–123.

Wśród familiaryzmów warto odnotować takie przykłady, jak: *môj krásny, zlatičko, drobček, moje mačiatko*, oraz modyfikowane formy imion: *Kubík, Filipiatko*.

Deminutywa mają „czarodziejską moc”, ponieważ powodują zmiany semantyczne, czyli zmiany znaczeń pierwotnie pejoratywnych na jednostki pozytywnie wartościujące – czasownikowe lub rzeczownikowe, np.: *papať, ritulienka, šerblík, cicuše*. Jak już zaznaczyłam we wstępie, nie wszystkie słowackie deminutywa pełnią funkcję eufemizującą.

Zdrobnienia w języku słowackim stanowią wspomnianą już niejednokrotnie warstwę leksyki ekspresywnej rozmaicie nacechowanej, a szczególnie deminutywa określające nazwy osobowe. Autorzy słowackiej leksykologii, uwzględniając klasyfikację deminutywów w języku słowackim, mówią o tzw. uzupełniającym znaczeniu deminutywów, tj. o ich jakościowej, ilościowej i jakościowo-ilościowej charakterystyce⁹¹. Charakterystyka jakościowa deminutywów może być reprezentowana przez następujące przykłady: *mestečko, zvonček, lesík, hôrka*. Druga natomiast nawiązuje do zabarwienia melioratywnego bądź pejoratywnego, np.: *chlebiček, vodička, románik, pisárik*. Ostatnia charakterystyka deminutywów – mieszana – jest najczęściej manifestowana przez sufiks i obejmuje takie przykłady, jak: *dievčatko, ručička czy domček*. Niektóre zdrobnienia utraciły znaczenie deminutywności. Wyrażają jedynie pewien wariant znaczenia wyrazu podstawowego, np.: *lístok, lyžička, článok, ceruzka*. Są również takie przykłady zdrobnień, które tylko w określonym kontekście nabierają właściwego znaczenia eufemistycznego, np.: *Janko je chlapík!* ‘odważny muž s kladnými vlastnosťami’. Deminutywa w funkcji eufemizmów tworzą specyficzną podgrupę derywatów leksykalnych o złożonych relacjach między słotwórczym rzeczywistym znaczeniem ilościowym a ekspresywnym znaczeniem jakościowym. Rzeczownikowe formacje deminutywne są najbardziej produktywną kategorią rzeczowników w językach słowiańskich. Cechy wyróżniające kategorie zdrobnień w systemie derywacyjnym rzeczowników mają charakter zarówno semantyczny, jak i strukturalny. Josef Mistrík charakteryzuje je jako „zdrobňujúce slová, ktoré pomenúvajú malé, drobné veci alebo osoby a tvoria sa pomocou prípon, a ich funkcia pomenúvať malé veci bola prvotná”. Dodatkowo nakłada się tu funkcja sekundarna deminutywa, czyli subiektywna ocena mówiącego w stosunku do przedmiotu. Dalsza część definicji tegoż autora ujmuje deminutywa jako: „zjemňujúce pomenovania medzi expresívne slová, hoci všetky deminutíva nie sú expresívne”⁹². O ekspresywności deminutywów decyduje często kontekst. Natura subkodu ekspresywnego jest taka, że deminutywa jako formacje rzeczownikowe, powstałe w drodze derywacji sufiksalnej, modyfikujące znaczenie wyrazu – bazy, powodują zmiany

⁹¹ P. ONDRUS, J. HORECKÝ, J. FURDIK: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava 1980, s. 160.

⁹² J. MISTRÍK: *Štylistika*. Bratislava 1997, s. 82.

w ilości lub w jakości oraz wskazują na dodatni bądź ujemny stosunek mówiącego do nazywanego pojęcia⁹³. Zatem formant nie tylko sygnalizuje znaczenie małości, lecz także jest wykładnikiem znaczenia ekspresywnego i wyraża subiektywne oraz emocjonalne ustosunkowanie się osoby mówiącej do danego przedmiotu. W języku słowackim deminutywa stanowią 2/3 wszystkich derywatów sufiksalnych.

Wśród słowackich prac, poruszających różne aspekty kategorii deminutywności należy odnotować takie, które dotyczą ich struktury formalnej i semantycznej. Warto tu wspomnieć prace Jozefa Štolca, Márii Hayekovej, Jána Horeckiego, Ferdinanda Buffy⁹⁴, a także Ondráčkovej czy Zajacovej⁹⁵. Jedną z najstarszych publikacji stanowi praca Štolca, w której autor przedstawia morfologię deminutywnych form rzeczownikowych, system tworzenia deminutywów z uwzględnieniem fleksji oraz właściwości semantyczne tej kategorii. Podkreśla w swojej publikacji niewątpliwe zasługi Ludovita Štúra w zakresie klasyfikacji zdrobnień w języku słowackim⁹⁶. Z kolei praca Buffy ma charakter porównawczy. Stanowi ogłód deminutywów denominalnych w języku polskim i słowackim wykazując, że repertuar sufiksów podstawowych, tworzących omawiane formacje jest wspólny dla obydwu analizowanych języków⁹⁷. Natomiast opracowania Ondráčkovej i Zajacovej koncentrują się wokół leksyki deminutywnej dziecięcej, gdzie omawiane deminutywa eufemizujące są pojmovane szeroko, jako:

⁹³ Cyt. za: M. CICOŃSKĄ: *Wyrażenia zaimkowe w kształtowaniu dyskursu potocznego. Na materiale sztokawskiego literackiego systemu językowego ze szczególnym uwzględnieniem języka mieszkańców Sarajewa*. Katowice 2000. Subkod ekspresywny, określaný czy też utożsamiany niejednokrotnie z terminem „emotywny” stanowi jeden z najwyraźniej wydzielaających się podsystemów języka (zob. STANKIEWICZ: *Emotivniet jazik i njegovata lingvistička interpretacija*. „Makedonski Jazik” 1964, [T.] XV (tł. z ang. *Problems of Emotive Language*. In: *Approaches to Semiotics*. Eds. T. SEBOK, A. HAYES, M. BATESON. Hague 1964)). Autor systematyzuje na materiale różnych, nie tylko słowiańskich i europejskich językowe środki ekspresji, od fonologicznych poprzez słotwórcze do wykrzykników (interiekcji) jako części mowy o funkcji ekspresywnej.

⁹⁴ Por. prace: J. ŠTOLC: *K morfologii deminutív v slovenčine*. W: *Jazykovedné štúdie*. T. 3: *Spisovný jazyk*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1958, s. 19–81; M. HAYEKOVEJ: *Deminutíva v slovníku, ich stylistické označenie a využitie*. „Slovenská reč” 1956, R. 21, Č. 1–2, s. 76–79; EADEM: *Ešte o formálnych zdrobneninách*. „Slovenská reč” 1957, R. 22, Č. 6, s. 359–363; J. HORECKÝ: *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Bratislava 1959; F. BUFFA: *O deminutívach v poľštine a slovenčine*. W: *Studia Linguistica Polono-Slovaca*. T. 1. Red. K. RYMUT. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 41–46.

⁹⁵ Por. Z. ONDRÁČKOVA: *Detské slová v slovenčine*. W: *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikáçnej a literárnej výchovy. Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. R. 13. Red. L. SIČÁKOVÁ, L. LIP-TÁKOVÁ, B. HLEBOVÁ. Prešov 2007. http://indi.pf.unipo.sk/files/pubs/slovo_o_slove_13.pdf. (dostęp: 20.07.2012); S. ZAJACOVÁ: *Eufemizujúca lexika v reči matky a v reči otca orientovanej na dieta*. W: *Epištoly o jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea*. Red. J. KESSELOVÁ, M. IMRICHOVÁ. Prešov 2012.

⁹⁶ Por. ŠTOLC: *K morfologii deminutív v slovenčine*. W: *Jazykovedné štúdie*. T. 3: *Spisovný jazyk...*, s. 20.

⁹⁷ F. BUFFA: *O deminutívach v poľštine a slovenčine*. W: *Studia Linguistica Polono-Slovaca*. T. 1. Red. K. RYMUT. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 46.

slová zjemňujúce pomenovania pre nepríjemnú skutočnosť, ale ako slová zjemňujúce pomenovania všeobecne. Toto označenie sa nám ukázalo vhodnejšie ako označenie „konvenčné” slová detskej reči, pretože pri takej špecifickej a subjektívne zaangażovanej lexike, ako sú detské slová, sa napr. okrem výrazov *papať, maco, čačaný* len veľmi ťažko dá niečo označiť ako konvenčné⁹⁸.

Problematyka deminutywności znalazła również swój wyraz w wydawnictwach i publikacjach leksykologicznych, m.in. Pavla Ondrusa, Jána Horeckiego i Juraja Furdíka oraz w stylistyce Mistríka. Wszystkie wspomniane tu prace nie odzwierciedlały pełnego opisu deminutywów. Stanowiły jedynie fragmentaryczne opisy tej kategorii. Z nowszych opracowań warto nadmienić artykuł Jany Trnkovej⁹⁹, Balážovej oraz Buzássyovej. Pierwszy dotyczył substancywnej derywacji deminutywnej w języku słowackim. Dwa ostatnie dotyczyły głównie ich opisu leksykograficznego również w języku słowackim. Kompleksowego opisu tej kategorii w języku czeskim dokonał Miloš Dokulil¹⁰⁰, natomiast w polszczyźnie formacjom ekspresywnym, w tym deminutywom, poświęcił w całości swoją monografię Bogusław Kreja¹⁰¹. Próbą komparatywnego opisu deminutywów w językach zachodniosłowiańskich była publikacja Ewy Siatkowskiej, w której autorka dokonała klasyfikacji deminutywów i wyróżniła dwie grupy: deminutywa właściwe (np.: *kvietok, vtáčik, džbánček*) oraz deminutywa emfaticzne (np.: *deduško, farárko, maminka, dcéruška*). Pierwsza grupa deminutywów jest zdeterminowana momentami wyobrażeniowymi, natomiast druga – momentami emocjonalnymi¹⁰². Ponadto drugą grupę charakteryzuje również duża dowolność łączenia sufiksu z podstawą słowotwórczą. Nieco inny podział zaproponował Stefan Warchoń, który wyróżnił trzy grupy deminutywne: deminutywa właściwe, ekspresywno-hipokorystyczne i ekspresywno-emfaticzne¹⁰³. Zaproponowanemu podziałowi zdrobnień odpowiada klasyfikacja zdrobnień przyjęta również przez Hayekową – na właściwe (*pravé deminutíva*) i niewłaściwe (*nepravé deminutíva*). Taki podział został przyjęty również w SSJ. Wśród leksemów deminutywnych znalazły się przykłady derywatów z „ulepszonym znaczeniem ekspresywnym”. Są to deminutywa niewłaściwe: *hlavička, izbietka* obok drugiej grupy deminutywów właści-

⁹⁸ Z. ONDRÁČKOVÁ: *Detské slová v slovenčine...*

⁹⁹ J. TRNKOVÁ: *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*. „Slovenská reč” 1991, R. 56, Č. 2, s. 87–95.

¹⁰⁰ M. DOKULIL: *Teoria derywacji*. Przeł. A. BLUSZCZ, J. STACHOWSKI. Wrocław 1979.

¹⁰¹ B. KREJA: *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim. Formacje na -ik, -k, -isko, -ina*. Gdańsk 1969.

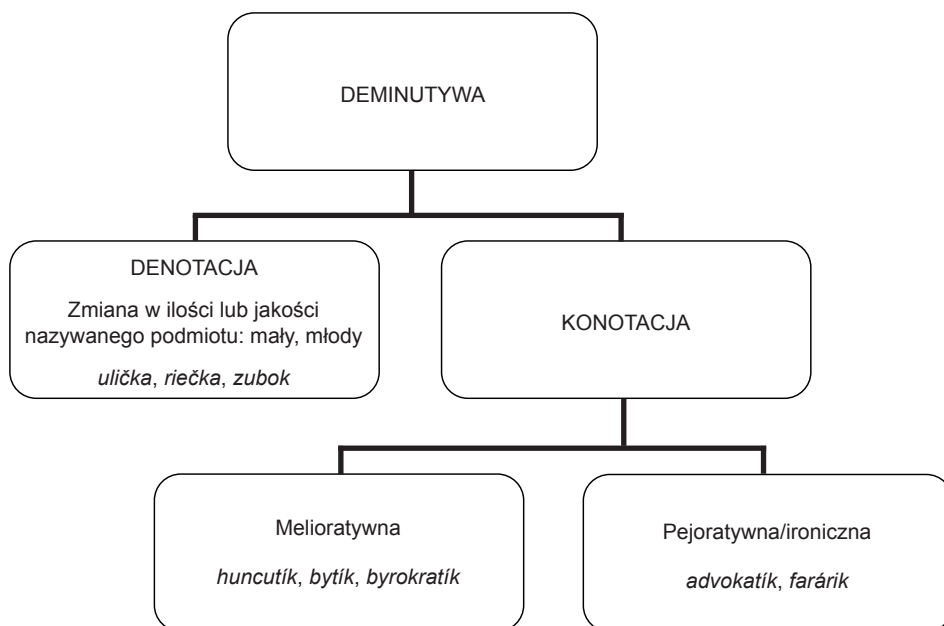
¹⁰² Por. E. SIATKOWSKA: *Deminutywa rzeczownikowe we współczesnych literackich językach zachodniosłowiańskich*. W: „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”. T. 6. Red. T. LEHR-SPLAWIŃSKI. Warszawa 1967, s. 157.

¹⁰³ S. WARCHOŃ: *Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalnymi -k- i -c-*. Warszawa 1984.

wych typu: *domček, vodička, rúčka*. Deminutywa eufemizujące o funkcji ekspresywnej tworzą grupę deminutywów niewłaściwych¹⁰⁴.

Schemat funkcjonowania interesujących formacji deminutywnych możemy przedstawić, przyjmując ustalenia Zofii Klimaszewskiej, która proponuje następujący podział deminutywów, ze względu na denotację i konotację.

Schemat 2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Z. KLIMASZEWSKA: *Diminutive und augmentative Ausdrucksmöglichkeiten des Niederländischen Deutschen und Polnischen: Eine konfrontative Darstellung*. Wrocław 1983.

Zgodnie z przyjętym schematem deminutywa eufemizujące mają konotacje melioratywne. Oprócz eufemizmów do kategorii melioratiwów w języku słowackim zaliczane się również *laudatíva, lichotivé a maznavé slová*, czyli hipokorystyka, familiaryzmy oraz leksyka dziecięca. Podział melioratiwów jest zgodny z opisem, jaki został przyjęty w słowniku SSSJ. Przez obecność i stosowanie odpowiednich kwalifikatorów: *expr., hypok., zjemn., det., fam., zdrob.* otrzymujemy informację o zabarwieniu ekspresywnym danych jednostek leksykalnych. Należy jednak zaznaczyć, iż redaktorzy słownika SSSJ nadal borykają się z problemem opisu wyróżnionych jednostek ekspresywnych, ze względu na to, iż nacechowanie tych jednostek leksykalnych jest właściwością, która ulega niezwykle dynamicznym zmianom.

¹⁰⁴ Por. M. HAYEKOVÁ: *Demínutíva v slovníku, ich štylistické označenie a využitie...*, s. 78.

Zdrobnienia, które nazywają właściwościami, odnoszące się do człowieka, jego egzystencji, uzyskują cechę eufemizacyjności poprzez osłabienie znaczenia negatywnego. Wśród derywatów eufemizujących należy wyróżnić przede wszystkim rzeczowniki, będące nazwami osób rodzaju męskiego urobione od podstawy za pomocą następujących formantów: *-ík/-ik*, *-ko*, *-ček*, np. *soplík*, *šklbanček*, *tučko* czy *leňoško*, mogą to być również przymiotniki: *-učký*, *-ulinký* i czasowniki z morfemem *-k-*. Wymienione jednostki leksykalne są notowane w słowniku SSSJ oraz dodatkowo posiadają odpowiedni funkcjonalny kwalifikator wartościująco-emocjonalny. Balážová wskazuje na produktywność wymienionych jednostek, podaje również takie przykłady derywatów, których słownik SSSJ nie notuje, np. *bifloško*, *darmožráčik*, *dementík*, *dundroško*, *frfloško*¹⁰⁵. Do procesu eufemizacji, a tym samym do osłabienia i złagodzenia tych cech, dochodzi najczęściej wtedy, gdy wyróżnione zdrobnienia nazywają osobę dorosłą, będącą nosicielem cech negatywnych. Wśród takich przykładów są głównie deminutywa ekspresywne w funkcji eufemizmów, mające ogólne znaczenie rodzajowe i zwyczajowo formę rodzaju męskiego, np.: *blondiačik*, *dlhánik*, *brucháčik*.

„Prisnilo sa mi, že budem mat' synčeka. Rozkošného **blondiačika** s modrými očami”¹⁰⁶.

„Tak náš Lukaško sa narodil sice koncom júna, ale je z neho riadny **dlhánik**, teraz okolo 6-mesačný ma 71 cm”¹⁰⁷.

Wśród eufemizmów można również wskazać derywaty, które mają formę rodzaju żeńskiego, np. *flandrička*, utworzoną od podstawy *flandra* [*hrub.*], np.: „Ale aj tak z nej v tom dáma nebude, len dámička a potom už len **flandrička**”. W języku słowackim niewiele jest zdrobnień żeńskich o funkcji eufemizującej. Oprócz podanego przykładu można odnaleźć zaledwie dwa derywaty potoczne: *kucharočka* oraz *kurvička*, pochodzące z SNK, np.:

„A on mi začal ďakovať a bozkávať ruky a vtedy vtrhla do izby taká mladá pekná **kurvička** a urobila poplach, potwora”.

„Ty si môj kamarát, Matúš. Som poctivá **kurvička**, vieš?; DOBRÁ **KUCHAROČKA** Čím vás zaujala? – A, ja viem?”.

Są i takie wyrazy, np. *fiflenka* (utworzony od pejoratywnego leksemu *fiflena*), które zachowują negatywny, a nawet pogardliwy odcień:

¹⁰⁵ Por. L. BALÁŽOVÁ: *Osobné (depersonalne) deminutíva...*, s. 215.

¹⁰⁶ SNK.

¹⁰⁷ SNK.

„A tučný skoro dôchodca z Mestskej správy kultúry za ochotnej asistencie vyzývavo našminkovanej arogantnej **fiflenky** doplnil ekonómkin názor v tom zmysle, že chlebič by tak aj mal spraviť”¹⁰⁸.

Wyróżnione wcześniej deminutywa osobowe rodzaju męskiego (odmiany żeńskie występują bardzo rzadko) należą do kategorii nazw wykonawców czynności (*činitel'ských a konatel'ských mien*) i zazwyczaj oznaczają profesje, zajmowane funkcje lub nazywają właściwości bądź określają cechy. Natomiast formy nieliczne żeńskie to formy zwracania się kobiet do kobiet. Czasami wśród osobowych deminutywów o wyraźnym nacechowaniu łagodzącym znajdują się wskazane już hipokorystyka typu: *bratanček, dedko, babka*, oraz typowe dla komunikacji żeńskiej: *Alžbetka, Betuška, Betulienka*. Trudne jest wytyczenie granic między deminutywami o zabarwieniu pozytywnym a spieszczeniami – specyficzną podgrupą nazw ekspresywnych. Granice między tymi kategoriami nazw są płynne.

Formacje niezwykle produktywne i ekspansywne stanowią również przymiotniki, lecz w przypadku derywatów typu: *hlúpučký, sprostučký, tlstučký, tučnučký* [*príd. expr. zjemn.*] ‘pekne tučný’ chodzi o formacje ekspresywne, wyrażające określone natężenie cechy. Są to formy powstałe w drodze derywacji sufiksальной, w których sufiks nadaje przymiotnikowi zabarwienie pozytywne, np.:

„Nemám úžasné stehná, mám veľmi veľké prsia a mäkké **tučnučké brusko**”¹⁰⁹.

„Len sa na ňu pozrite! A má hlások – Ale choď, ty **sprostučká!** Prosím ťa, dieťa moje!”¹¹⁰.

Taką funkcję mogą pełnić następujące sufiksy: *-učký, -unký, -ulinký*, np.: *chudunký, chudulinký*. Konstruowanie eufemizmów deminutywnych w drodze derywacji polega na dodaniu danego afiksu słowotwórczego do podstawy, w której często dochodzi do reduplikacji. W ten sposób tworzą się ciągi synonimiczne eufemizmów deminutywnych, np.: *milunký, milenký, milušký, milučický, mili-linký*. Za pomocą deminutywnych sufiksów można utworzyć także nazwy właściwości i czynności o charakterze łagodzącym, np.: *milučký, bielučký, maličký, sedkať, papkať, robkať, čuškať*. Mogą to być także deminutywa nazw rodowych i familiarnych, tzw. hipokorystyczne derywaty (*laudatíva*), np.: *Jožko, ocko, tetuška, mojko, Anička*. Wszystkie te przykłady świadczą o zabarwieniu łagodzącym, melioratywnym.

Zatem za pośrednictwem procesu derywacji otrzymujemy dany typ zdrobnień, który nazywa ludzkie właściwości oraz cechy charakteru, a także wyraża

¹⁰⁸ SNK.

¹⁰⁹ SNK.

¹¹⁰ SNK.

różne odcienie znaczeniowe – od melioratywnych po pejoratywne. Tu się wyraża deminutywność w funkcji ekspresywnej.

W języku słowackim maskulinum, femininum i neutrum mają własny, stosunkowo szeroki inwentarz formantów sufiksalnych deminutywnych. W procesie deminutywizacji jest konsekwentnie stosowana reguła identyczności rodzajowej z rzeczownikiem fundującym. Poniżej przedstawiam inwentarz słowackich formantów deminutywnych przyjętych przez Štolca, funkcjonujący do dzisiaj¹¹¹. Produktywność wymienionych tu formantów jest różna¹¹². Formanty uczestniczące w tworzeniu deminutywów rzeczownikowych eufemizujących to przede wszystkim: *-ik*, *-ík*, *-ko*.

Tabela

Formanty deminutywne w języku słowackim

Deminutívne prípony		I stupňa		II stupňa	III stupňa
		Tvrde	Mäkké		
Mužské	živ.	<i>-ik</i> <i>-ko</i>	<i>-ec</i>	<i>-č-ík</i> <i>-ič-ek</i>	<i>-č-íč-ek</i> <i>-ič-íč-ek</i>
	neživ.	<i>-ok</i>		<i>-(o)č- ek</i>	<i>-(o)č-eč-ek</i>
ženské		<i>-ka</i>	<i>-ica</i>	<i>-(u)oč-ka</i> <i>-ič-ka</i>	<i>-(o)č-oč-ka</i> <i>-(i)č-íč-ek</i>
stredné		<i>-ko</i>	<i>-ce</i>	<i>-(i)eč-ko</i> <i>-ič-ko</i>	<i>-i()eč-eč-ko</i> <i>-ič-íč-ko</i>

Źródło: J. ŠTOLC: *K morfológii deminutív v slovenčine*. W: *Jazykovedné štúdie*. T. 3. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1958, s. 80.

Wszystkie deminutywa należą do kategorii modyfikacyjnych, która jest predestynowana do pełnienia funkcji eufemizacyjnej. Oprócz rzeczowników rodzaju męskiego zdrabniane są również części ciała człowieka – narządy organów męskich i żeńskich, wstydlive części ciała ludzkiego, np.: *vtáčik*, *cikáčik*, *ritka*, *škautulka*, *mušlička*, *análik*. Tego typu przykłady deminutywów charakteryzują język potoczny, czasami dziecięcy. A oto pochodzące z SNK przykłady użyc kontekstowych omawianych tu eufemizmów deminutywnych, które świadczą o funkcji łągdującej derywatu, np.:

„Mieru obdivu sústreďujem na pekné **ženské ritky**”.

„Trojročný Marek vytrča už holú **ritku** z kolísky”.

„Pod povrhom naivného **hlupáčika** sa však skrýva mimoriadne citlivý, dobrosrdečný človek, ktorý o svojom osude rozpráva s neopakovateľným nadhľadom”.

¹¹¹ J. ŠTOLC: *K morfológii deminutív...*, s. 80.

¹¹² Trudno w odniesieniu do zdrobnień określić wcześniej, jaką postać ma deminutywum. Przy tworzeniu form wariantywnych dochodzi często do utraty znaczenia deminutywnego, np. *nôž* – *nožík*.

„Eva sa k nemu privinula. **Hlupáčik**, vari nežiarliš; Je to len kolega, ale keď som mu to sľúbil”.

„Majitelia ho totiž kvôli obrovským horúčavám dali schlaďiť do vane so studenou vodou a dvojmetrový **huncútik**, známy tým, že dokáže zlomiť väzy i dospelému býkovi, sa kúpeľňovým kanálom dostal až do záchodu susedného bytu. (o hadovi)”.

„Strako je mladý psík menšieho vraztu, má 1–1,5 roka. Je to taký malý **huncútik** a veľký pažroško”.

„Vo všeobecnosti to je taký neškodný **leňoško**« (o psíkovi)”.

„Bola som **leňoška**, nechcelo sa mi veľmi učiť, tak som vyštudovala prírodovedeckú fakultu”.

„Dobré ráno, **luhárik**, tak čo nového zase vraj Boh povedal?”.

„Činnosť opozície považuje za hru **sprostáčikov** a ich kroky, nech sú akékoľvek, využije vo svoj prospech”.

„Musíte si namiesto mňa predstaviť kypré žieňa, nie celkom mladé a **sprostučné**, ale kypré, skúsené a žiadostivé”.

„Nie, oni netušia nič, a preto mi prišli jednu **sprostučku**, populárnu frázičku. Nech ich čert vezme!”.

Poczynione obserwacje i badania wskazują wyraźnie, że kategoria deminutywności powinna stanowić przedmiot odrębnych badań słowacystycznych, z uwagi na jej różnorodność oraz znaczną polisemię.

4.3. Środki leksykalne. Eufemistyczne deskrypcje

Leksykalne jednostki eufemistyczne, które stanowią przedmiot niniejszego opisu, to przede wszystkim nazwy złożone – opisowe. W obrębie eufemistycznych deskrypcji wyróżniłam nazwy analityczne, do których będą należeć kategorie nazw instytucjonalnych oraz nazwy pospolite. Deskryptywizacja wyraża się między innymi w nazwach instytucji społecznych czy klubów, obejmuje również nazwy profesjonalne oraz nazwy zawodów. Wśród nazw instytucji, związanych z nowoczesną cywilizacją, lepiej brzmiących, nazywających rzeczywistość współczesną inaczej, bardziej dostojnie, należy wyróżnić: *dom sociálnych služieb* (dom prowadzący kompleksową opiekę nad ludźmi starszymi, często schorowanymi) w miejsce określeń nazywających wprost, nazw dosadnie brzmiących, takich jak *starobinec* czy *chudobinec*, np.: „V tejto budove by sme v budúcnosti

chceli zriadiť **dom sociálnych služieb**, ktorý u nás v regióne chýba. Mali sme na výber dva objekty”. Wśród innych nazw lepiej brzmiących wymienić można: *nápravnýchovné zariadenia* (ośrodki pracy z trudną młodzieżą) czy *reedukačné domy pre mladých, resocializačné centrá* ‘domy dla uzależnionych narkomanów’, *resocializačné, reedukačné zariadenia*. Przedstawione przykłady zestawień to nazwy instytucji funkcjonujące zamiast tradycyjnego poprawczaka (sł. *polepšovňa pre nevychované deti*) czy *detský domov* zamiast nazwy wprost: *nálezinec*. Wiele takich nazw instytucjonalnych funkcjonuje dzisiaj dla poprawienia wizerunku miejsca nie zawsze przyjaznego dla człowieka, tym bardziej, iż coraz częściej słyszy się o nieludzkim traktowaniu ludzi chorych, zniedołężniałych, starych, a także osieroconych i samotnych. Wśród pozostałych przykładów nazw o podobnym charakterze można wymienić również: *krízové centrá, diagnostické zariadenia, reedukačné centrá pre delikventnú mládež*, czy *azylové centrá pre utečencov*. Dla ludzi starszych, aktywnych zawodowo powołuje się *uniwersytety tretieho veku* (*univerzitu tretieho veku*) oraz *seniorkluby*. Dla dzieci porzuconych przez matki przygotowuje się *okno života (hniezdo záchrany)*. Większość tych nazw jest powoływana do życia z uwagi na takt oraz na poprawność polityczną. Rzeczywistość nieprzyjemną bądź często nieprzyjazną dla otoczenia można złagodzić przez użycie określeń – „polepszaczy”, np. *reedukačné centrá pre delikventnú mládež*, dla młodzieży niewychowanej, zepsutej, wśród której są też *devianti*, np. ‘seksualni maniaci’. Czasem łatwiej jest użyć określenia neutralnego, zapożyczonego, np. *deviant*, ponieważ brzmi ono lepiej, oględniej, niż leksem stanowiący nazwę wprost. Wymienione przykłady omówień eufemistycznych mają charakter nominalny. Wśród nazw pospolitych, wykorzystujących eufemizację dominują przede wszystkim nazwy zawodów – nowe prestiżowe nominacje, np. *pracovník OLO* zamiast *smetiár, manažér ľudských zdrojov* zamiast *vedúci personálneho oddelenia*, na określenie prostytutki, *nemorálne žijúca žena, sexualna pracovička*. Wśród pozostałych przykładów warto wymienić takie, jak: *správkyňa domu* zamiast *domovníčka* czy *pomocnica v domácnosti, pani k deťom*, potoczne: *žena, dievča na upratovanie* zamiast *upratovačka, služka* itp. Przedstawione kolokacje służą nobilitacji tej cechy, która określa pozycję społeczną lub zawodową, a także łagodzą potocznie przyjęte określenia czy nazwy. Podane kolokacje nominalne są stosowane w celu podniesienia prestiżu danych miejsc oraz zawodów.

Wskazane przykłady różnią się nie tylko budową formalno-gramatyczną, lecz także doбором elementów leksykalnych – komponentów danych jednostek składniowych oraz przynależnością do określonego pola znaczeniowego. O ekspansywnym charakterze wybranych eufemizmów stanowią liczne przykłady ich użycie tekstowych w SNK:

„Pozitívne hodnotili prednášky zahraničných lektorov v anglickom jazyku z predmetov **Manažment Ľudských zdrojov**, Marketing a Finančný manažment aj poslucháči tretieho ročníka odboru Zahraničný obchod”.

„Detstvo prežila vo Viedni, kde po skončení základnej školy najprv pracovala **ako pomocnica v domácnosti**, neskôr ako predavačka v obchode s tabakom”.

„U Bartolomeja Paumera, ako **pomocnica v domácnosti** pracovala staršia žena, ktorá bola hluchonemá. Niektorí mladí sa vystaňovali”.

Wymienione tu przykłady nazw deskryptywnych, świadczą o działaniu nowej komunikacji eufemizującej (*komunikačná eufemizácia*). W nowej rzeczywistości komunikujemy inaczej, ba nawet lepiej i oględniej. W ten sposób realizuje się jedna z podstawowych funkcji eufemizmu – funkcja polepszająca. W tym samym miejscu można mówić o tabuizacji nowej doby (*novodobej tabuizácii*), o innym sposobie nominowania rzeczywistości obiektywnej poprzez opis wielowyznawczy – omówienie eufemistyczne. Jest to sposób nazywania uwarunkowany daną sytuacją komunikacyjną, przy pomocy określonych leksykalnych środków językowych, którymi są najczęściej synonimy stylistyczne i obce leksemie. Przedstawione jednostki wypełniają w wypowiedzi kontekstową funkcję polepszającą. Są to ich znaczenia peryferyjne, w jakich mogą występować w funkcji eufemistycznej.

4.3.1. Nominacje peryfrastyczne

W różnych opracowaniach stylistycznych, a także w słowniku terminów literackich eufemizm jest często utożsamiany z peryfrazą. Peryfraza przez większość słowników terminów literackich jest traktowana jako trop – jest to figura stylistyczna, która polega na zastąpieniu zwykłego określenia innym, szerszym wielosłownym, często przenośnym. Może służyć ozdobności stylu, unikania powtarzania tego samego wyrazu, osłabieniu drastyczności określenia. Czasem może mieć charakter aluzji, czyli świadomej intencji pozostawienia czytelnikowi odpowiedniego podstawienia¹¹³.

Materiał eufemistyczny zebrany w niniejszej pracy obejmuje szeroko rozumiane kolokacje nominalne i werbalne, często zleksykalizowane, peryfrazy s frazeologizowane i zmetaforyzowane, a także jednostki składniowe silnie zleksykalizowane. Wielowyznawcze omówienia, określenia osoby, pojęcia, rzeczy używane są zamiast nazwy właściwej, zwykle jednowyznawczej. W ten sposób peryfrazę określa większość słowników specjalistycznych, a eufemizm jest traktowany jako odmiana peryfrazy. O doniosłości peryfrazy pisze m.in. Głowiński, który twierdzi, że:

¹¹³ *Słownik terminów literackich: teoria i nauki pomocnicze literatury*. Red. S. SIEROTWIŃSKI. Wrocław 1986.

jesteśmy ze wszystkich stron otoczeni przez peryfrazy, zarysowują one nasz horyzont językowy. Zeszły z Parnasu na tereny nizinne, trafiły jeśli nie do prostych powieści, to w każdym razie do środków masowego przekazu¹¹⁴.

Tym samym zaznacza, iż peryfrazy dotyczą nie tylko odmiany pisanej języka, lecz także jego odmiany potocznej. Stanowią one zarówno domenę literatury pięknej, jak i środków masowego przekazu, zwłaszcza publicystyki¹¹⁵. Peryfrazy urozmaicają wypowiedź, nadając jej specyficzny koloryt, jak również potęgują wyrazistość przekazu. Stają się deskrypcjami o cechach idiomów. Peryfrazy stosuje się dla ozdobienia lub złagodzenia danej wypowiedzi¹¹⁶. Bańko wyróżnia dwa rodzaje peryfraz: jedną o charakterze ornamentacyjnym, np. *Kraj kwitnącej Wiśni*, oraz drugą peryfrazę eufemizującą, np. *agencja towarzyska*. Jednocześnie podkreśla, że granica między tymi peryfrazami nie zawsze jest ostra, czasem peryfraza jednocześnie łagodzi i zdobi, np. *jesień życia*. Jesień przywołuje na myśl skojarzenia związane z przemijaniem, upływem czasu i schyłkiem życia. Wyróżniony słownik omówień rejestruje przede wszystkim peryfrazy skonwencjonalizowane, a ich wybór, jak mówi sam autor, jest do pewnego stopnia subiektywny. Autor z założenia pominął liczne peryfrazy czasownikowe, które nie mają charakteru ornamentacyjnego ani eufemizacyjnego¹¹⁷. Język słowacki nie posiada takiego słownika peryfraz omownych, natomiast wśród słowackich przykładów peryfraz skonwencjonalizowanych o charakterze eufemizacyjnym możemy wymienić przede wszystkim te, które dotyczą pola znaczeniowego śmierci i umiarkowania (tabuizacji śmierci), np.: *zaspať naveky/na večnosť, zavriet/zatvorit' oči naveky, odist' navždy/naveky, usnúť večným spánkom, odist'/odobrat' sa na večnosť, odist'/odobrat' sa zo sveta, pobrat' sa do večnosti*, oraz takich o wydzwiewku metaforycznym: *rozlúčiť sa so svetom, naposledy vydýchnuť, czy vydýchnuť dušu*. Część z nich funkcjonuje do dzisiaj, głównie w stylu podniosłym, często patetycznym, niektóre mają charakter archaiczny, np.: *naposledy vydýchnuť, vydýchnuť dušu czy odist' pod lipu*. Prezentowane peryfrazy prezentują predykaty s frazeologizowanie pełniące funkcję eufemizującą. Są to utrwalone jednostki metaforyczne, które wymagają obecności argumentu osobowego. *Odist' na večnosť czy zaspať na večnosť* to struktury, które manifestują pewien stan przejścia ze świata żywych do świata zmarłych. Jako metafory o funkcji łagodzącej są one odtwarzane, a nie kreowane, mają zatem więcej cech wytworu niż procesu reinterpretacji semantycznej. Powstały tak, jak inne metafory, dzięki istnieniu różnorodnych relacji między rze-

¹¹⁴ M. GŁOWIŃSKI: *Nowomowa po polsku*. Warszawa 1990, s. 31.

¹¹⁵ Por. E. STRAŚ: *Peryfrazy w środkach masowego przekazu (na materiale prasy polskiej i rosyjskiej)*. W: *Konfrontacja języków słowiańskich na poziomie leksyki, słowotwórstwa i składni*. Red. P. CZERWIŃSKI. Katowice, 2001, s. 104.

¹¹⁶ M. BAŃKO: *Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych*. Warszawa 2002, s. 5.

¹¹⁷ Ibidem, s. 6.

czami a stanami, dostrzeżonymi przez użytkowników języka. Motywowane zespoleniem wyrazów mają zdolność odwoływania się do rzeczy za pośrednictwem innych wyrazów.

Przedstawione przykłady peryfraz eufemistycznych świadczą o tym, iż są to stałe połączenia, powszechnie uznawane za jednostki mają duże walory obrazowe, które wzmagają wyrazistość danego tekstu. Komponenty werbalne, przedstawionych nominacji peryfrastycznych o znaczeniu ‘umrzeć’ są względem siebie synonimiczne. Wśród czasowników terminatywnych, oznaczających koniec ludzkiej egzystencji można, wyróżnić takie synonimy, jak: *usnąć, zaspać, zosnąć, odieść, pobrat sa, wydychnąć*. Wymienione komponenty werbalne stanowią składnik wielu zwrotów werbo-nominalnych. Są one spokrewnione formalnie i semantycznie z różnymi czasownikami pełnoznanymi z tego samego pola znaczeniowego. Należy także podkreślić zróżnicowanie synonimiczne komponentów werbalnych, przedstawionych nominacji peryfrastycznych. Jak widać, peryfrazy z jednej strony stanowią strukturę trwałą, a z drugiej – żywą, podatną na modyfikacje i zmiany w ramach systemu językowego. Oprócz peryfraz stylu patetycznego można wyróżnić również takie, które pojawiają się w stylu publicystycznym, w odmianie oficjalnej języka słowackiego. Są to peryfrazy o charakterze maskującym, które realizują funkcję zasłaniającą eufemizmu. Należą tu również eufemizmy poprawne politycznie.

Peryfraza zdobywa szczególnie mocną pozycję w wypowiedziach propagandowych, w których służy określaniu zjawisk polityczno-społecznych i ekonomicznych o dużym zasięgu. Głowiński wskazuje tu na tzw. peryfrazy-etykiety¹¹⁸. Sporo takich peryfraz funkcjonowało w języku słowackim po II wojnie światowej, w okresie normalizacji, w połowie lat 50., kiedy dokonano zasadniczego przewartościowania pewnych przekonań czy ideologii. Najbardziej interesujące wśród peryfraz są eufemizmy, odnoszące się do minionego okresu, np. *predrozvodové manželstvo* zamiast *bývalé Československo*, *bratská pomoc* zamiast *okupácia krajiny*. Są to sformułowania opisowe, które funkcjonowały w okresie dominacji nowomowy władzy komunistycznej, zwanej również „drewnianym językiem”. W ramach poprawności politycznej funkcjonowały w obu językach, tj.: słowackim i czeskim liczne i produktywne struktury, które były tworzone z przyczyn politycznych i ideologicznych, np.: *konečné riešenie židovskej otázky* zamiast *hromadné deportácie a vyvražďovanie Židov*, podobnie *veľká strata* zamiast *holokaust*, *mierova misia* zamiast *invázia*. Po upadku reżimu komunistycznego pojawiają się w języku słowackim terminy, czy pojęcia zarezerwowane dla ekonomii rynku, np. *kupónová privatizácia*, *trhová regulácia*, *rovnosť šancí*. Wymienione struktury stają się swoistego rodzaju kliszami, lansowanymi przez środki masowego przekazu. Stanowią także częsty sposób eufemizowania w języku polityki. Interesującym przykładem eufemizowania pojęcia *vojna*, jest jej określanie mia-

¹¹⁸ Ibidem, s. 32.

nem: *policyjnej akcii* lub *zápasu*, np.: „Podľa Trumana nebola Kórejská vojna vojnou, ale »**policajnou akciou**«, podľa Roberta Kennedyho bol Vietnam »zápas«”. W przypadku pojęcia *vojna* słowa polityków mają charakter minimalizujący, a także maskujący, można tu mówić o całkowitym przewartościowaniu wydarzeń. W odniesieniu do takich zastępników, jak: *mierová misia* (okupacja Iraku), czy też *humanitárne bombardovanie* (zagłada cywilów), zostaje narzucona pewna wizja rzeczywistości, niezgodna ze stanem faktycznym. Poprzez odpowiedni dobór określeń, wchodzących w skład omówienia, wprowadza się element wartościowania i pewnej interpretacji, tuszującej rzeczywistość nieprzychylną dla nadawcy i odbiorcy. Częste stosowanie określeń zamiennych ma na celu neutralizowanie emocji¹¹⁹, a mówiąc o emocjonalnym nacechowaniu wyrazów zazwyczaj uwzględnia się wspomniane już dwie grupy leksemów: melioratywną oraz pejoratywną. Każdy z uczestników komunikacji może je jednak wartościować inaczej.

Struktury peryfrastyczne pojawiają się również w odmianie potocznej języka słowackiego. Wśród charakterystycznych analitycznych struktur nominalnych należy wymienić takie przykłady związków przymiotnikowo-rzeczownikowych, które dają się sprowadzić do znaczenia pojedynczego rzeczownika, np.: *predajná žena*, *lahká žena*, ‘wykonávajúca najstaršie remeslo’, ‘žena, ktorá sa predáva’, czyli *prostitútka*. W takich związkach przymiotnik pełni funkcję przydawki. W funkcji przydawki niekongruentnej występują całe serie omówień eufemistycznych typu: *žena ľahkých mravov*, *pomocnica v domácnosti*, *úprava cien*, *jeseň života*, *človek stredných rokov*, *ľudia so zníženou pracovnou schopnosťou*, *generácia tretieho veku*. W większości są to konstrukcje dopełniaczowe, choć zdarzają się przykłady innych przypadków zależnych. Ze strukturalnego punktu widzenia grupa podobnych analityzmów eufemizujących rysuje się dość wyraziście, np.: *Vyššia bytosť*, *Najvyšší otec* (na oznaczenie Boga), *vojenská operácia*, *mužská povinnosť*, *ženská choroba*, *vyčistovacia operácia*, *onkologické ochorenie*, *ťažká choroba*, *invazívna chirurgia*, *sociálna pracovníčka*. W podanych strukturach ekwiwalentem jednowyrazowym jest rzeczownik pokrewny semantycznie. Same struktury mają charakter zleksykalizowany. Kolejne przykłady nominacji peryfrastycznych prezentują konstrukcje przyimkowe, o rekcji zróżnicowanej – miejscownikowej lub narzędnikowej, np.: *dievča na telefóne*, *žena pracujúca v noci*, *dievča so zlou reputáciou*, *pomocnica v domácnosti*, *človek s nižším príjmom*, *s nižším sociálnym príjmom*, lub konstrukcje z imiesłowem, np.: *žena, vykonávajúca najstaršie remeslo*, *slabo počujúci*, *slabo vidiaci* oraz konstrukcje nominalne z przysłówkiem: *ťažko chápaní*, *pomalšie myslíaci*. Przedstawione struktury dotyczą głównie defektów fizycznych. Wstydlive części ciała bywają zastępowane takimi omówieniami, jak:

¹¹⁹ O neutralizowaniu emocji w komunikatach medialnych pisze m.in. Kazimierz Michalewski. Por. K. MICHALEWSKI: *Neutralizowanie emocji*. W: *Wyrażanie emocji*. Red. K. MICHALEWSKI. Łódź 2006, s. 83.

zadná časť tela zamiast *zadok* (o charakterze neutralnym), oraz żartobliwe, potoczne zestawienie *jednooký had* zamiast *penis*.

Do związków stałych werbo-nominalnych, o jednostkowym znaczeniu globalnym (również przenośnym) należą następujące typy struktur o funkcji eufemizmów: *byť pod vplyvom alkoholu*, *byť v nálade* oraz *mať v hlave*. Wymienione przykłady stanowią eufemistyczne zamienniki czasownika *opiť sa*, z kolei inne struktury: *prísť do druhého stavu* lub *byť v druhom stave* dotyczą komponentu czasownikowego ‘otehotnieť (podobnie: *nehovoríť pravdu*, czyli ‘kłamať’). Ekwiwalenty wyróżnionych zwrotów peryfrastycznych są pokrewne semantycznie, lecz nie formalnie. Niektóre z przedstawionych struktur to frazeologizmy (tradycyjnie: zwroty) – jednostki nieciągłe, częściowo lub całkowicie zleksykalizowane i utrwalone w świadomości językowej użytkowników języka słowackiego, np. *mať v hlave*, *mať pod čapicou*¹²⁰. Wymiennie stosowane komponenty werbalne *byť/mať* mają charakter związków idiomatycznych, a ze względu na metaforyczną ich motywację są częścią szeroko rozumianej frazeologii. Wiele z tych zwrotów nosi znamiona konwencjonalizacji i przynależności do różnych rejestrów stylowych (potoczne, poetyckie, żartobliwe). Wśród kolokacji o znaczeniu globalnym *opiť sa* można wyróżnić również przykłady, które stanowią połączenie komponentu werbalnego *byť* i odpowiedniego imiesłowu biernego na *-ný*, *-tý*, np.: *byť omámený*, *byť chytený* (‘od alkoholu’), *byť pripitý*, *podnapitý* (‘trošku podпиты’)¹²¹.

Wśród struktur werbalno-nominalnych można odnotować takie związki, które dominują przede wszystkim w odmianie potocznej języka, a określają wykonywanie codziennych, wstydlivych czynności fizjologicznych, np.: *vypustiť jednotku*, *vypustiť dvojku*, *vykonat’ (malú, veľkú) potrebu*, *uvolniť si črevo* w znaczeniu ‘cikať i ‘kakať. Nieco odmienny charakter formalny mają następujące struktury o charakterze eufemistycznych jednostek składniowych: *idem sa upraviť*, *idem si odskočiť*, *idem sa vypustiť* itp. o takim samym znaczeniu – ‘wykonywanie czynności fizjologicznej’. Dla określania czynności fizjologicznych stosuje się najczęściej nazwy wulgarne albo eufemistyczne. Rzadko są to określenia neutralne – ich rolę pełni raczej terminologia naukowa, często obca.

Funkcje łączące pełnią również nieliczne jednostki składniowe – frazy, które występują w funkcji wypowiedzenia, a które mają wydźwięk raczej patetyczny, podniosły, a nawet metaforyczny, np.: *už nie je medzi nami*, *už ho nič nebolí*, *už nie je medzi nami*, *už nie je pri živote*, *zatvorila sa za ním zem*. Inne natomiast mają charakter żartobliwy lub stanowią rodzaj konstrukcji eliptycznych, np.: *už je s ním amen*, *už mu je amen*, *už na ňom tráva rastie*, *už je tam*. Wymienione

¹²⁰ Por. K. HABOVŠTIKOVÁ, E. KROŠLÁKOVÁ: *Človek v zrkadle frazeológie*. Bratislava 1990, s. 126. Por. również A.P. ZÁTURECKÝ: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Red. M. Kosová. Bratislava 1975.

¹²¹ Prefiksy *pri-* oraz *pod-* w wymienionych przykładach, stanowiących komponenty struktur stałych osłabiają znaczenie struktury, modyfikując tym samym semantykę przymiotnika.

związki frazeologiczne są to przede wszystkim połączenia o ustalonej formie czasu i osobowej formie czasownika. Wszystkie przedstawione frazy odnoszą się do wspólnego komponentu znaczeniowego: 'śmierć'.

Znaczna część frazeologizmów charakteryzuje bezpośrednio człowieka, jego cechy charakteru oraz zachowania, np.: *nepatrí medzi najlepších, ale netreba nad ním lámať palicu, jazyk sa mu potkol* zamiast *nedokáže plynulo rozprávať, to je taký Kubo*, o znaczeniu 'nerozważny człowiek', je chudobný duchom'. W składzie leksykalnym wymienionych frazeologizmów ujawnia się swoisty antropocentryzm, w którym miarę i centrum owego świata stanowi człowiek¹²². Zarówno peryfrazy o charakterze eufemistycznym, jak i frazy mają w przeważającej większości charakter obrazowy. Wyrażają ocenę określanego pojęcia, wartościują przedmioty, zdarzenia, przekazują emocjonalny stosunek mówiącego do podmiotu wypowiedzi. Niektóre struktury peryfrastyczne pełnią funkcję opisową, akcentując pojedyncze cechy jakiegoś pojęcia czy działania.

W licznych opracowaniach na temat współczesnego stanu języka stosunkowo dużo mówi się o dynamicznym rozwoju warstwy leksykalnej języka słowackiego oraz języka polskiego, dokonującym się zwłaszcza przez zapożyczanie gotowych jednostek o rodowodzie angielskim, tworzenie nowych derywatów słowotwórczych, a także nowych kolokacji. Nowe jednostki dotyczą różnorodnych dziedzin życia, ludzkiej egzystencji, począwszy od zjawisk ekonomicznych czy nowych zjawisk technicznych, po przeobrażenia polityczno-społeczne i ideologiczne, a więc wszystko, to, co wiąże się z masowym rozwojem informacji, komputeryzacji, telefonizacji i Internetu, jak również ze zdrowiem, sposobami odżywiania czy preferowaniem odmiennego stylu życia, nastawionego na konsumpcjonizm, obnażanie oraz kult vitalności.

W trakcie działania procesu nominacji realizowana jest jedna z preferowanych przez kognitywistów zasad ikoniczności, oparta na zasadzie ilościowej, która brzmi następująco: im więcej formy, tym więcej znaczenia. Ta zasada uwidacznia się w werbalnych strategiach grzecznościowych, zgodnie z regułą: „jeśli chcesz być grzeczny, powiedz trochę więcej”¹²³.

Jak wiadomo, powstawanie eufemizmów związane jest zazwyczaj ze zjawiskiem tabu – zakazem dotyczącym użycia różnych znaków, w tym także pewnych wyrażeń językowych. Należy jednak oddzielić eufemizmy w przedstawionym tu rozumieniu magicznym (czyli zakazem wypowiedzania pewnych pojęć, np. imion ludzi zmarłych) od eufemizmów funkcjonujących współcześnie. Przykłady struktur wskazują na peryfrazy omowne o charakterze eufemizacyjnym, których me-

¹²² O słownictwie jako interpretacji świata por. u J. Bartmińskiego. Znaczenia słów stają się zatem swoistymi interpretacjami rzeczywistości a interpretacja jako działanie subiektywne zakłada wielość możliwych spojrzeń na otaczający świat. Zob. *Współczesny język polski*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 2001, s. 343.

¹²³ Por. E. TABAKOWSKA: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków 2001, s. 29–30.

chanizm tworzenia jest w dużym stopniu podobny do tego, jaki obserwujemy przy tworzeniu eufemizmów pierwotnych¹²⁴.

We współczesnym języku słowackim, podobnie jak w języku polskim, eufemizm polega jednak na złagodzeniu cech negatywnych oraz osłabianiu kategoriowości wypowiedzi. Pełni on także swego rodzaju funkcję polepszającą, bowiem unikanie kategoriowości wypowiedzi stanowi przejaw grzeczności językowej, zwłaszcza w przypadku ocen negatywnych. Tworzenie eufemizmów ma zatem dwojakie podłoże. Z jednej strony działa tabu, obawa przed jego przekroczeniem, a z drugiej – chęć przedstawienia rzeczywistości w innym, nieco lepszym świetle, często bardziej korzystnym, a wynikającym z odmienności jej postrzegania. Dzisiejszy świat jest inny, w dobie globalizacji, konsumpcjonizmu, amerykańizacji języka i kultury, a także medialności, istnieje zapotrzebowanie na inne nazywanie, na nową nominację. Bardzo często dochodzi do przekształceń natury semantycznej. Działają tu dwie tendencje: jedna to demokratyzacja języka, chęć ekspresywnego przedstawienia rzeczywistości, druga – intelektualizacja języka, czyli próba określenia, w jaki sposób nazwać coś – czego wymaga od nas konkretna sytuacja komunikacyjna – co wypada, a czego nie wypada mówić. Ważnym czynnikiem jest także konieczność bardzo szybkiego zastosowania nowego nominatu. Wskutek zachodzących zmian społecznych, cywilizacyjnych pojawiają się eufemizmy funkcjonujące współcześnie. Mechanizm ich powstawania jest w dużym stopniu podobny do tego, jaki obserwujemy obecnie.

4.3.2. Hiperonimy

Przykładami omówień eufemistycznych są również zaimki, głównie wskazujące, a w określonych wyrażeniach czy zwrotach także zaimki dzierżawcze. Jako jednostki języka o bardzo uogólnionym znaczeniu nadają się do pełnienia funkcji hiperonimów i dla pewnej grupy eufemizmów taką funkcję spełniają. Mogą odnosić się do wielu desygnatów i można je nazwać eufemizmami uogólniającymi. Funkcję taką mogą pełnić rzeczowniki czy zaimki. Dąbrowska wypowiada się o nich jako o: „wyrazach o mglistym i niejasnym znaczeniu, które mogą być używane w funkcji łagodzącej tylko okazjonalnie, w określonych kontekstach czy konsytuacjach”¹²⁵. Takimi zaimkami w języku słowackim są odpowiednio: *ten, tá, to; tento, táto, toto*, a także *svoj* oraz *onen*, który ma polski ekwiwalent *ów*¹²⁶.

¹²⁴ E. JANUS: *Eufemizująca funkcja wyrażeń...*

¹²⁵ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka polskiego...*, s. 299.

¹²⁶ Należy zaznaczyć, iż system słowackich zaimków wskazujących jest trójczłonowy, oparty głównie na zaimkach z morfemem *-t*, natomiast system polskich zaimków wskazujących jest dwuczłonowy, oparty na zaimkach z tym samym morfemem. Różnice między zaimkami wskazującymi

Funkcją zaimków *ten, tá, to, tento, táto, toto* jest przede wszystkim wskazywanie na elementy w opisywanej rzeczywistości (funkcja deiktyczna) lub odsyłanie do poprzednich treści w tekście (funkcja anaforyczna). Przedstawione zaimki dopiero w danym kontekście nabierają właściwego znaczenia eufemistycznego. O aktualnym jego znaczeniu decydują (dopiero) jakieś, najczęściej złożone uwarunkowania pragmatyczne.

Zaimki deiktyczne: *ten, tá, tento, táto* mogą w określonym kontekście odnosić się do innych określeń zaimków, np. *ten môj, tento môj, tá moja*. W tym wypadku przedstawione przykłady użycia struktur eufemistycznych mają charakter eliptyczny, przy czym nie realizuje się tu ich podstawowa funkcja, czyli deiktyczność, jest to element redundantny z informacyjnego punktu widzenia. Wymienione omówienia eufemistyczne dotyczą tylko określeń małżonka i małżonki. Prezentowane eufemizmy: *ten môj, tá moja* świadczą w ten sposób o większej zażyłości i poufałości małżonków niż ich neutralne użycia: *manžel, manželka*. Z kolei użycie wyrażenia z zaimkiem wskazującym: *ten starší človek*, zamiast przymiotnika nazywającego cechę wprost: *starý* powoduje, iż osobę starszą traktujemy z szacunkiem i bardziej ją poważamy, np.:

„V Tescu v Pezinku mi svojou dôstojnosťou a nevtieravosťou zdvihol náladu **ten starší pán** – predajca nota bene, od ktorého som si váš časopis po dlhých rokoch kupil”¹²⁷.

A oto inne przykłady peryfraz o charakterze eufemistycznym, w których zaimki wskazujące pełnią rolę maskującą problem eutanazji i związanej z nią śmierci. Dodatkowo funkcję eufemizującą pełnią w nich hiperonimy *otázka, téma, problém*:

„Tabu nehovorit' **o tejto otázke** sa však už prekročilo a aj keď sa **o tejto téme** stále radšej mlčí, skôr či neskôr ju bude treba otvoriť. Nevyhneme sa **tomu**”¹²⁸.

„Už **to** nemá zmysel”; „Ak **to** musí byť, prijímam **to**”¹²⁹.

„S radosťou môžem konštatovať, že som sa nestretol s nikým, komu **by tento problém** neleżał na srdci. Každý je ochotný obetovať jeden dva dni do roka”¹³⁰.

wykorzystywane są do oznaczania stopnia odległości wskazywanego przedmiotu od osoby mówiącej. Por. M. PAPIERZ: *Zaimki w języku i w tekście. Studium słowacko-polskie*. Kraków 2004, s. 27.

¹²⁷ SNK.

¹²⁸ SNK.

¹²⁹ http://www.dimenzie.sk/2001_01/06naozaj.htm (dostęp: 30.09.2012).

¹³⁰ SNK.

Poniżej notowane są także przykłady użycia tych zaimków w celu kamuflażu homoseksualizmu:

„Myslím tie prípady, keď je téma »oni dvaja« tabu a čisté priateľstvo nie je možné, lebo hormóny a chronická zamilovanosť robia svoje. Racionalita nepomáha. Je lepšie vyškrtnúť **toho** človeka zo svojho života ako zbytočnú komplikáciu alebo ho tam ponechať a... čo **s tým?**”¹³¹.

Kolejne przykłady, pochodzące z narodowego SNK wskazują na obecność i zamierzone użycie zaimków dzierżawczych *môj, tvoj, czy* form okazjonalnych *mojko, tvojko*, które pełnią rolę łagodzącą treść, np:

„super... v sexe nám to klapie... až nato že **môj miláčik** sa niekedy až moc rýchlo spravi”.

„Mám 18 rokov! **Môj miláčik** ma 18! teším sa lebo som mu pripravila deň prekvapení”.

„Sorry za ten štvrtok! Ospravedlňujem sa ti! Medulienka, **mojko zlaté**, drž sa. Máš tan istý odbor ako ja budeme spolužiačky”.

„Niekedy vznikajú detské okazionalizmy pri vyjadrovaní emocionálneho postoja k adresátovi – Ja som **tvoj mojko** a ty si **môj tvojko**”.

Hiperonimia jest zabiegiem stosunkowo częstym, występującym w odmianie potocznej języka, w celach eufemizacyjnych. Jak słusznie podkreśla Dąbrowska w odniesieniu do języka polskiego:

eufemizm nie jest w takim wypadku kłamstwem – jest wykorzystaniem pewnego aspektu znaczeniowego wyrazu o szerszym zakresie.[...]. Stosowanie hiperonimów w funkcji eufemistycznej jest możliwe dzięki brakowi precyzji semantycznej, co pozostawia pewien margines swobody interpretacji, dzięki któremu możliwe jest łagodzenie *verbum proprium*¹³².

Można przypuszczać, że zjawisko wykorzystania zaimków dla celów eufemizacji ma szerszy zakres¹³³.

¹³¹ SNK.

¹³² A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka polskiego...*, s. 305.

¹³³ Por. S. JODŁOWSKI: *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka*. Wrocław 1973; M. CI-CHOŃSKA: *Wyrażenia zaimkowe w kształtowaniu dyskursu potocznego. (Na materiale sztokawskiego literackiego systemu językowego, ze szczególnym uwzględnieniem języka mieszkańców Sarajewa)*. Katowice 2001. Zwraca uwagę na to zjawisko w tzw. językach sztokawskich.

4.3.3. Synonimy

Wszystkie określenia, które uznaje się za eufemistyczne w odniesieniu do danej nazwy wprost, są synonimami, również wymienione tu formacje słowotwórcze, peryfrazy czy metafory. Według Anny Dąbrowskiej: „są to nazwy jednego zjawiska (desygnatu) o zróżnicowanej strukturze formalnej. Stąd istnieje konieczność wyodrębnienia wyraźnych podgrup”¹³⁴.

Wśród synonimów eufemistycznych znajdują się wyróżnione i scharakteryzowane przez nas derywaty, deskrypcje oraz substytucje. Należy wyraźnie zaznaczyć, że każdy wyraz może pełnić funkcję łagodzącą. To właśnie okoliczności pragmatyczne: kontekst czy konsytuacja, decydują o tym, czy dany leksem, wyrażenie lub zwrot można uznać za eufemizm, np.: *byť v dobrej nálade, mať dobrú náladu* ‘opity, trochę vypity’. Wymienione przykłady zwrotów świadczą o ich mocnym zleksykalizowaniu. Wśród synonimów znajdują się przykłady eufemizmów, które powstały w drodze nominacji deskryptywnej – zwroty nominalne i werbalne, jak również takie, które utworzyły się w wyniku działania procesu derywacji sufiksальной. W przypadku interesujących eufemizmów mamy do czynienia z *quasi*-synonimami – czyli wyrażeniami, które mają dużą część wspólną¹³⁵.

Dzięki szeroko rozumianej synonimii stosujemy zastępniki wyrazowe, czyli eufemizmy. Szczególnie w sytuacjach, kiedy nie wypada o czymś mówić wprost, ponieważ jest to niestosowne i nie na miejscu. To nadawca wypowiedzi wybiera z bogatego repertuaru środków językowych te bardziej oględne, które są odpowiednie do sytuacji i okoliczności przykrych czy drażliwych. Jedną z przyczyn powstawania synonimów jest występowanie w języku tendencji do rozmaitego uczuciowego zabarwienia wyrażeń (należą tu i eufemizmy, i wyrażenia ekspresywne dosadne, o charakterze nieco żartobliwym typu: *vypustiť dušu, zaspať naveky, zatrepáť krpcami, ísť voňať fialky od spodku*). Większa część eufemizmów to bardzo szeroko rozumiane synonimy stylistyczne, różniące się przede wszystkim ładunkiem emocjonalnym, a także formą obok synonimów semantycznych, ujmujących jakiś przedmiot, pojęcie czy zjawisko z różnych stron, akcentując wchodzące w ich skład „części znaczenia”¹³⁶. Synonimami stylistycznymi są zatem wyrazy bliskoznaczne, różniące się przede wszystkim rejestrem, choć oczywiście-

¹³⁴ A. DĄBROWSKA: *Eufemizmy współczesnego języka...*, s. 296.

¹³⁵ Za J.D. Apresjanem synonimami dokładnymi są wyrażenia, których definicje słownikowe się pokrywają całkowicie, *quasi*-synonimami natomiast – wyrażenia, które mają dużą część wspólną. Kryterium synonimiczności-niesynonimiczności stanowi wzajemna zamiennalność synonimów w tym samym kontekście, która nie powoduje (zauważalnej) różnicy w znaczeniu przy możliwych różnicach stylistycznych i innych. Nie będę rozstrzygać szczegółowo tej problematyki, gdyż synonimia jest tylko jednym z aspektów badań. Por. J.D. APRESJAN: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 206.

¹³⁶ Por. H. KURKOWSKA, S. SKORUPKA: *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa 2001, s. 144.

cie mogą być zróżnicowane znaczeniowo. Stylistyka polska przedstawia rozmaite rodzaje rejestrów: chronologiczne, czasowe, terytorialne, środowiskowe, stylowe oraz emocjonalne. Wymienione podziały się krzyżują, ich granice są płynne. Podobne grupy synonimów stylistycznych można wyróżnić w języku słowackim: są to synonimá s príznakom historickosti, knižnosti, expresívnosti, poetickosti, nespisovnosti i zložitosti výrazu¹³⁷.

Wśród synonimów eufemistycznych możemy wyróżnić szereg wyrazów oraz jednostek składniowych, których znaczenie podstawowe zawiera w sobie wspólny komponent znaczeniowy, np.: komponent 'byť tehotná', np.: *je v druhom stave, chodí s bruškom, je v očakavaní, je v nádeji*. Istnieją również takie ciągi eufemistyczne o charakterze podniosłym, dominujące w listach kondolencyjnych oraz nekrologach, np.: *zaspáť naveky, prekročiť prah večnosti*, gdzie wspólnym komponentem znaczeniowym dla wyróżnionych peryfraz zmetaforyzowanych jest czasownik 'umrieť'.

Jak widać, między prezentowanymi synonimami eufemistycznymi mogą wystąpić wyraźne różnice natury stylistycznej. Bowiem mamy sporo określeń należących do odmiany potocznej języka słowackiego, oznaczających odpowiednio organy męskie i żeńskie, np.: *inštrument, koniec, vtáčik, cikáčik škatuľka, mušlička*, a które są bliskoznacznikami. Przedstawione przykłady świadczą o synonimii częściowej, polegającej na wymianie wyrażenń tylko w niektórych kontekstach. Należy zaznaczyć, że synonimia częściowa nie zakłada także całkowitej identyczności znaczeniowej, podobnie jak w przypadku płaszczyzny składniowej.

4.4. Substytucje

Do jednostkowych leksemów w funkcji eufemizmów w języku słowackim należą leksemy o utrwalonym znaczeniu – zarówno te rodzime, jak i obce. Najwięcej jest leksemów obcych, które często zastępują formy rodzime. Są to głównie rzeczowniki, a wśród nich leksem *líder* zamiast tradycyjnego rodzimego pojęcia *vodca* 'vedúca osobnosť, vodca, predseda strany', następnie *senior, seniorka* zamiast *dôchodca, dôchodkyňa* 1. 'starší z dvoch príbuzných osôb rovnakého mena, spravidla otec (op. junior)' 2. 'starší al. najstarší člen nejakého spoločenstva, zhromaždenia' 3. *šport*. 'starší športovec, výkonnostne najproduktívnejšej vekovej kategórie (op. junior)'.

Przyczyny funkcjonowania leksemów obcych są oczywiste. Nowa ideologia i zmiany o charakterze społeczno-politycznym, a także ekspansja anglicyzmów przyczyniła się do tego, iż chętniej posługiwano się terminologią obcą niż poję-

¹³⁷ J. MISTRÍK: *Štylistika*. Bratislava 1997, s. 116–117.

ciem rodzimym. Prowadziło to do swoistej konkurencji nie tylko nazw obcych i rodzimych na płaszczyźnie leksykalnej, lecz także środków słowotwórczych rodzimych i obcych/obcego pochodzenia na płaszczyźnie słowotwórczej. Należy podkreślić, że w języku słowackim nieodłącznym procesem towarzyszącym zjawisku zapożyczeń jest ich adaptacja do języka rodzimego biorcy pod względem morfologicznym, fleksyjnym czy graficznym¹³⁸, np. w okresie kampanii przedwyborczych leksem *líder* zamiast *vedúca osobnosť* cieszył się niezwykłym uznaniem i popularnością. Zjawisko konkurencji prowadzi do tego, że „w języku zwycięża leksem bardziej przydatny i wyrazisty, oczywiście przede wszystkim z punktu widzenia procesu komunikacji”¹³⁹. Podobnie było z innymi terminami technicznymi, np. chętniej stosowano nazwę obcą *displej* niż rodzimą *obrazovka* (nowa rzeczywistość, a treść taka sama).

Spośród innych jednostek, pełniących funkcję polepszającą na uwagę zasługuje leksem *senior*, mający kilka znaczeń, jak widać w objaśnieniu pojęcia, natomiast dla wyrażenia eufemizmu istotny jest ten, który dotyczy osoby starszej, będącej w wieku emerytalnym (choć trzeba wyraźnie zaznaczyć, że dzisiaj granica wieku osób starszych znacznie się przesunęła). Nazwa *senior* tworzy wiele derywatów – kompozycyjalnych złożzeń czy zrostów, np.: *seniorkluby*, *kúpele pre seniorov*, *seniorkluby tretieho veku*, *senior parky*, np.:

„SENIOR – geriatrické centrum n.o., poskytuje komplexnú zdravotnú a sociálnu starostlivosť seniorom, vrátane nepretržitej 24hodinovej lôžkovej starostlivosti. SENIOR PARK je neverejným/súkromným poskytovateľom sociálnych služieb a ponúka sociálne služby v **Domove sociálnych služieb**”¹⁴⁰.

Kolejny przykład zestawienia dotyczy specjalnego rachunku oszczędnościowego przeznaczonego dla seniorów – *SPOROŽÍRO senior* ‘bežný účet vedený v eurách, určený pre tých, ktorí poberajú starobný, invalidný, výsluhový, vdovský alebo sirotský dôchodok’. Inny leksem *klient* zastąpił popularny termin: *pacient*¹⁴¹. Zmiana leksemu *klient* (w banku) na *klient* (w służbie zdrowia) ma charakter semantyczny i jest rezultatem rozszerzenia łączliwości leksykalnej jednostki na zasadzie analogii. Buzássyová wyraźnie podkreśla, iż ze względu na mały stopień konwencjonalizacji, obecny w języku słowackim dalej przeważa używanie tradycyjnej nazwy *pacient* (np. v zdravotníctve). Autorka wskazuje tu raczej na

¹³⁸ J. HORECKÝ, K. BUZÁSSYOVÁ, J. BOSÁK: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava 1989, s. 275.

¹³⁹ H. MIECZKOWSKA: *Konkurencja zapożyczeń ze słownictwem rodzimym (na materiale języka słowackiego)*. W: *Z warsztatu współczesnego słowacysty. Studia słowacystyczne dedykowane pamięci Profesor Marii Honowskiej*. Red. H. MIECZKOWSKA, A. HUDYMAČ, Z. BABIK. Kraków 2010, s. 29–42.

¹⁴⁰ www.seniorkluby.sk (dostęp: 22.10.2012).

¹⁴¹ *Slovník cudzích slov (akademický)*. Red. L. BALÁŽOVÁ, J. BOSÁK. Bratislava 2005.

jego melioratywny charakter¹⁴². Nazwa *klient* funkcjonuje w prywatnej służbie zdrowia. Podobnie jest z innymi jednostkami leksykalnymi – *zbrojną výroba* stanowi nazwę maskującą wyrażenie *špeciálna výroba*. Następuje tu charakterystyczna zmiana atrybutu o specyficznym znaczeniu na atrybut o bardziej ogólnej semantyce.

W okresie znaczących przemian społecznych i cywilizacyjnych ogromnie wzrasta zapotrzebowanie na nowe nazwy, które są często określeniami zjawisk, rzeczy, osób spoza naszego własnego kręgu kulturowego, a które przejmujemy za pośrednictwem języka. Zasób elementów rodzimych bywa często niewystarczający, wtedy w procesie nominacji sięga się chętnie po struktury obce, zapożyczenia i skróty. Skróty pełnią nie tylko funkcję ekonomiczną, dodatkowo maskują pewne znaczenia leksemów i nadają im znaczenie melioratywne, łagodzące (*melioratívne a zjemňujúce*), funkcjonują w odmianie potocznej języka, np. *céerpécko* = *C reaktívny protein* (CRP), *esemka* = *skleróza multiplex* (SM), *pekáco* = *permanentný katéter* (PK), *teúcko* = *tumor* (Tu)¹⁴³. Mówiącemu wydaje się, iż wyrazy obce są lepsze od rodzimych ekwiwalentów. Obchodzenie na oko, oględne przedstawienie sytuacji choroby skłania lekarza do stosowania wyrazów czy wyrażeń zapożyczonych. Służą temu m.in. takie jednostki kompozycyjne, jak: *onkopacient* ‘pacient onkologický’, a nie osoba ‘trpiaca rakovinou’. Wyrazy obce pochodzą z różnych języków, głównie łaciny czy greki. Ze względu na delikatność, a także troskę o chorego nie mówimy mu wprost o jego dolegliwościach czy chorobie. Do eufemizowania nazw określających czyny niechlubne, które spotykają się czasem z bardzo negatywną oceną użytkowników języka używa się terminów medycznych: *aborcja*, *eutanázia*, *interrupcia* zamiast zbyt wyraźnego nazywania rzeczy po imieniu słowackim leksemem: *potrat*, czy strukturą opisową *umelé skrótenie procesu umierania*. Natomiast ostatni mniej wyblakły eufemizm: *interrupcia*, pojawił się nieco później niż leksem *aborcja* – tzw. uczone twory są pozbawione ekspresyjnej wartości. Zapożyczenia występują najczęściej wśród eufemistycznych nazw czynności fizjologicznych, słownictwa sfery intymnej, erotycznej, jak również w nazwach niektórych chorób. Jak zaznacza Dąbrowska, wprowadzanie do wypowiedzi wyrazów obcych jest od dawna stosowanym sposobem łagodzenia. Często leksyka obcojęzyczna jest pewnego rodzaju ucieczką przed odpowiedzialnością za słowa, jednocześnie przy stosowaniu wyrazów obcych podnosimy wartość mówiącego, np. *interrupcia*, *aborcja* zamiast *potrat* czy *epilepsia* w miejsce *padúcnica*, czy *hospic* zamiast *starobinec*.

¹⁴² K. BUZÁSSYOVÁ: *Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine (tendencie, motívy, komunikačné efekty)*. W: *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – Leksyka – Odmiany. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*. Red. S. GAJDA. Opole 1995, s. 201. Autorka wskazuje na istotne zmiany leksykalne o charakterze melioratywnym i pejoratywnym, które miały miejsce po 1989, w związku z nową rzeczywistością komunikacyjną. Por. przykłady w tabeli nr 3.

¹⁴³ Por. O. ORGOŇOVÁ, A. BOHUNICKÁ: *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava 2011.

W okresie ważnych wydarzeń polityczno-społecznych lub kulturowych niezwykle ekspansywne są pożyczki z języka angielskiego, np. takich leksemów, jak.: *gembler* ‘človek závislý od automatov’, czy wspomniany już *gay*. Z pozostałych leksemów obcych, złożonych z pierwiastków greckich lub łacińskich dominują: *homosexuál* oraz *delikvent*. Wymienione leksemy jednostkowe dominują obecnie w prasie i innych przekazach medialnych, np.:

„Do dňa, keď sa mi môj manžel priznal, že je **gembler** a narobil obrovské duhy. Ohrozil našu existenciu a pre posadnutosť hracími automatmi a vidinu. U mňa kedysi slovo **gembler** znamenalo ľudí, ktorí hádžu peniaze do stroja, čo bola podľa mňa hlúposť. V zápale hry má **gembler** šancu byť efektívny, má šancu ovplyvniť chod vecí, ba zažiť aj pocit úspechu., pod vplyvom kolektívu rovesníkov 83,3% respondentov súhlasí s tým, že **gembler** potrebuje odbornú pomoc”¹⁴⁴.

Produktywne są również derywaty czasownikowe: *gemblovať* i formy dewerbalne *gemblovanie*. Kolejnym obcym leksemem jest *queer* ‘divný, zvláštný’, który występuje w zestawieniach, głównie z rzeczownikiem, np.:

„**Queer** človek býva definovaný tým, čo to nie je – to znamená nemá predpísanú rodovú identitu, rodovú rolu a sexuálnu orientáciu”¹⁴⁵.

Określenie to używa się od lat 90. XX wieku do opisywania społeczności LGBT. Chętnie używa się określenia LGBT na oznaczenie osób o innej orientacji seksualnej i ich przynależności do grupy osób transgenderycznych, np.:

„Chcem rehabilitovať stereotypy o **LGBT** i /Q ľudoch ako len o vytočených buznách, psychotických lesbach a afektovných transkách”¹⁴⁶.

Choć wymienione przykłady nazw zapożyczonych są świadectwem na odtaubizowanie tematów dotyczących mniejszości seksualnych, to jednak w odmianie oficjalnej bezpieczniejsze jest stosowanie określeń obcych, zapożyczonych stanowiących substytucje określeń rodzimych, choć często niewygodnych i nieakceptowanych. Łatwiej powiedzieć *gay*, niż potocznie i obraźliwie, a często nawet pogardliwie *teploš*. Dzisiaj mówi się otwarcie o osobach innej orientacji seksualnej. Temat jest niezwykle modny, a ponadto nikt nie chce być posądzony o homofobię. Podobnie jest z terminologią medyczną, gdzie zresztą od dawna stosuje się obce leksemy i ich derywaty – łacińskie zapożyczenia nazw chorób. Warto za-

¹⁴⁴ www.modrykonik.sk/forum/rodinne-problemy-pomoc-gemblerom (dostęp: 22.10.2012).

¹⁴⁵ www.zenskaloby.wordpress.com/2011/12/13/sexualne-mensiny-maju-odndes-linku-doveru/ (dostęp: 22.10.2012).

¹⁴⁶ www.dramaqueer.sk/d/querr-divadlo (dostęp: 22.10.2012).

znaczyć, iż konsekwencją przejmowania wyrazów jest istniejące napięcie między tendencją do internacjonalizacji z jednej strony, a tendencją do tworzenia formacji ze źródeł rodzimych. Ta swoista konkurencja i koegzystencja środków rodzimych i obcych prowadzi do swoistej wariantowości interesujących formacji¹⁴⁷. Świadczą o tym następujące przykłady struktur: *invazívne vyšetrenie* zamiast *chirurgická operácia*. Opieka nad ludźmi starszymi, ciężko chorymi to *paliatívna starostlivosť* zamiast *starostlivosť o nevyličiteľne starších chorých*.

Wśród zapożyczonych przymiotników można wyróżnić takie jednostkowe leksemy, jak: *indisponovaný* zamiast *chorý*, *karcinogénny* zamiast *rakovinotvorný*. Jeden z przymiotników, w funkcji eufemizmu: *zosnulý*, jest leksemem rodzimym, w którym bazę – podstawę słowotwórczą – stanowi czasownik *zosnuť* o znaczeniu ‘zomrieť, umrieť’. Z kolei przymiotnik *zosnulý* czasami *zosnutý* (np. *zosnutá žena*) jest podstawą do tworzenia szeregu struktur nominalnych typu: *pamiatka z-ej*; *hroby z-ých*; *pozostatky z-ého*, *tíšina mŕtva nad zosnutým veje matka, sestra, ma-nželka, rodina zosnulého*; *naša zosnulá mala ťažký život*; *rozlúčka s blízkym zosnulým*.

Na podstawie przeprowadzonej analizy morfologicznej i leksykalnej wybranych eufemizmów można z całą pewnością stwierdzić, iż stanowią one zespół środków stylistycznych, za pomocą których z różnych powodów: przyzwyczajeniowych, przyjętych norm społeczno-moralnych oraz stosownej delikatności, można zastępować nazwy użyte wprost lub osłabiać ich negatywne znaczenie ekspresywne.

¹⁴⁷ Por. J. HORECKÝ, K. BUZÁSSYOVÁ, J. BOSÁK: *Dynamika slovnej zásoby...*, s. 287–293.

Podsumowanie

W badanym materiale starałam się odnieść do najważniejszych kręgów – dziedzin tematycznych eufemizmu, jednak nie wszystkie z pól zostały zaprezentowane. Konieczne było również dokonanie wyboru pól znaczeniowych, przy tak różnorodnym materiale leksykalnym.

Eufemizmy są zjawiskiem powszechnie obecnym w wielu językach europejskich, jak wskazują ich badacze, prawdopodobnie bardzo starym. Ze względu na swoje właściwości i funkcje można przypuszczać, że mają wymiar szerszy – poniekąd uniwersalny. Ze względu na uwarunkowania pozajęzykowe, przede wszystkim kulturowe, polityczne, ekonomiczne, oraz z uwagi na różnice w strukturze języków zasługują na badania w poszczególnych językach, a to w celu wydobycia ich cech idiomatycznych i potwierdzenia cech o charakterze bardziej ogólnym, jeśli nie uniwersalnym. Eufemizując, często nie zdajemy sobie z tego sprawy, nie chcąc mówimy coś inaczej, łagodniej. Wyrażamy się w sposób oględny i lepiej brzmiący. Granice eufemizmów są jednak płynne. Deskrypcje nieustannie ewoluują, z czasem ulegają zmianie, nawet ich nie zauważamy. Często zachodzi tzw. eufemizacja wtórna, leksemy wędrują bowiem z języka specjalistycznego do języka ogólnego, z centrum na peryferie i na odwrót.

Rozważania natury lingwistycznej czy społeczno-kulturowej nad eufemizmem i kategorią tabu przeprowadziłam głównie w oparciu o obszerny materiał literatury słowiańskiej, w tym polskiej. Literatura słowacka była nieco skromniejsza, z uwagi na to, że problematyka ta dotąd nie znajdowała większego zainteresowania wśród słowackich badaczy.

Materiał uwzględniony w analizie wskazuje, że w języku słowackim eufemizmy to przede wszystkim derywaty deminutywne utworzone od pejoratywów lub blisko pejoratywnych nazw, nazwy stopniowane, czy określenia antonimiczne, oraz szeroko rozumiane peryfrazy potoczne i sfrageologizowane peryfrazy-etykiety, często o charakterze metaforycznym lub metonimicznym. Swoistymi zamiennikami (substytutami) są pojedyncze, utrwalone w języku leksemy rodzi-

me i obce, które przedstawiają rzeczywistość inaczej, łagodniej, czasami lepiej, nie nazywając jej wprost.

Językowe środki, służące eufemizowaniu są dosyć wyraźnie zróżnicowane. Obejmują przede wszystkim płaszczyznę morfologiczno-leksykalną języka słowackiego. W niniejszej pracy nie dotyczą płaszczyzny fonologiczno-fonetycznej czy składniowej, a także środków pozajęzykowych. W prezentowanych dziedzinach eufemizowania (tabuizacji) w większości dominują środki leksykalne (synonimy, antonimy, hiperonimy) i morfologiczne (deminutywa). Peryfraza wartościuje przez uwypuklenie jakiejś cechy, zjawiska. Z kolei rozmaite wyrażenia nominalne czy zwroty werbalne (swoiste deskrypcje) łagodzą treść nieprzychylną dla nadawcy i odbiorcy.

Przedstawione w niniejszej pracy eufemizmy leksykalne to również swoiste synonimy lub *quasi*-synonimy (właściwie każdy eufemizm jest częścią pewnego ciągu synonimicznego wyrazów), które występują w rozmaitych relacjach gradacyjnych wynikających z potrzeby melioratywności. Każdy wyraz w zasadzie może pełnić funkcję łagodzącą, jednak jest to wyraźnie zależne od okoliczności pragmatycznych.

Niemożliwy jest opis pełnego zasobu eufemizmów danego języka, gdyż eufemizmy powstają ciągle (podobnie, jak inne kategorie leksykalne: neologizmy czy okazjonalizmy). Zasadniczo każdy z rozdziałów, traktujących o specyfice eufemizmów może stanowić w przyszłości interesujący temat badań. Dlatego autorka niniejszej pracy nie stawia sobie za cel przebadania całego zasobu eufemizmów języka słowackiego, lecz jedynie podjęła próbę oglądu tej bardzo złożonej problematyki. Duża grupa eufemizmów, należących do różnych pól leksykalnych nie zatraciła zdolności łagodzenia czy polepszania. Nie wszystkie określenia są świeże, niektóre funkcjonują jako wyblakłe eufemizmy. Są jednak chętnie używane, ponieważ dzięki nim nie ma konieczności posługiwania się nazwami wprost (np. te leksemy, które omawiają śmierć oraz nazwy cech charakteru człowieka). Powstałe dosyć dawno, prawie przezroczyste, działają jako łagodniejsze odpowiedniki określeń właściwych.

W oparciu o przeprowadzone badania widać, że eufemizmy powodują różnorodne zmiany i przesunięcia semantyczne – większe lub mniejsze, które są szczególnie wyraźne w nazwach dotyczących części ciała, czynności fizjologicznych czy przekleństw. Zresztą pola znaczeniowe interesujących eufemizmów większości języków europejskich są podobne, czasami takie same. W języku słowackim eufemizowaniu towarzyszy różny stopień wyrażenia ekspresywnego. Znaczna część eufemizmów słowackich ma charakter ekspresywny. Znaczenie negatywne, czy wręcz pejoratywne zostaje osłabione na skutek działania procesu derywacyjnego – deminutywności. Tym samym chodzi o zastąpienie leksemów o zabarwieniu negatywnym wyrazami lub wyrażeniami o wydźwięku łagodnym, pozytywnym. Znaczenie ekspresywne o konotacjach negatywnych zostaje również osłabione wskutek funkcjonowania języka dziecięcego w komunikacji osób dorosłych.

Ograniczony materiał w sensie ilościowym, jak również w zakresie reprezentowanych przykładów nie upoważnia mnie do formułowania ostatecznych wniosków. Zrezygnowałam m.in. z wprowadzania danych statystycznych czy z uwzględniania w opisie zróżnicowania stylistycznego eufemizmów. Pozwala to jednak na uchwycenie najistotniejszych tendencji typowych dla eufemizacji słowackiej, na przykład takich jak utożsamiania eufemizmów z melioratywami.

Niniejsza praca mimo ograniczeń, jakie stawia przede mną tak obszerna i rozległa problematyka eufemizmu, wypełnia jednak zasadniczo lukę w badaniach słowacystycznych nad eufemizmami i eufemizacją. Mam nadzieję, iż będzie ona użyteczna lingwistom innych filologii dla realizacji w przyszłości interesujących badań konfrontatywnych.

Bibliografia

Žródła

- BALÁŽOVÁ L.: *Osobné (depersonálne) deminutíva: špecifická polysémia a jej lexikografické spracovanie*. W: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*. Red. M. ŠIMKOVÁ. Bratislava 2010, s. 209–223.
- BIEAK V.: *Paměti Vasila Bilaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSC. Cesty*. T. 2. Praha 1991.
- FARKAŠOVÁ E.: *Stalo sa*. Vyd. Aspekt 2005.
- FULMEKOVÁ D., MACSOVSZKY P.: *Klebetromán*. Bratislava 2004.
- <http://aktualne.centrum.sk/zdravie/zdravie-a-rodina/forum.phtml?op=text>. (dostęp: 25.07.2011).
- <http://dennik.sme.sk/c/2700235/moj-zivot-sprevadza-sila-osudu.html> (dostęp: 27.09.2011).
- <http://feminity.zoznam.sk/c/891261/celebritne-ritky-uhadnite-komu-patria> (dostęp: 6.02.2013).
- <http://feminity.zoznam.sk/c/891270/hriesne-situacie-pri-ktorych-zeny-masturbuju> (dostęp: 6.02.2013).
- <http://feminity.zoznam.sk/c/891285/vzrusujuce-pohyby-pri-sexe-ktorymi-privediete-muza-k-explozii> (dostęp: 6.02.2013).
- <http://feminity.zoznam.sk/c/859414/kedy-prisli-o-panenstvo-moss-jolie-a-dalsie-celebrity> (dostęp: 6.02.2013).
- <http://feministy.zoznam.sk/c/859439/najoblubenejsi-gay-politici> (dostęp: 1.03.2013).
- <http://feminity.zoznam.sk/g/891144/z-coho-vznikaju-intimne-ochorenia?image=23438> (dostęp: 6.02.2013).
- <http://feminity.zoznam.sk/g/891141/cibula-zvysuje-pocet-spermii-a-robi-s-nami-dalsie-zazraky?image=23435> (dostęp: 6.02.2013).
- <http://feminity.zoznam.sk/g/891171/sex-ako-ho-nepoznate-toto-musite-vyskusat?image=23463> (dostęp: 1.02.2013).
- <http://forum.rodinka.sk/viewtopic.php?p=2241865> (dostęp: 1.03.2013).

- <http://ivansykova.blog.sme.sk/c/305967/Olympionik-Lubomir-Hagara-vystupil-z-tiena-prtekarov.html> (dostup: 30.09.2012).
- http://koktail.pravda.sk/v-zdravom-tele-zdravy-dych-ako-bojovat-so-zapachom-z-ust-p2o-/sk_kzdravie.asp?c=A080406_100648_sk_kzdravie_p20- (dostup: 20.07.2009).
- <http://najmama.aktuality.sk/forum/dojcata/3968/grckanie-po-um/> (dostup: 22.07.2012).
- <http://portal.gov.sk/Portal/sk/Default.aspx?CatID=39&etype=1&aid=1878> (dostup: 30.09.2012).
- <http://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/259767-v-zilinskom-hniezde-zachrany-nasli-dievcatko/> (dostup: 30.09.2012).
- <http://www.amor.sk/zoznamenie/Tom530/> (dostup: 25.07.2011).
- <http://www.asfk.sk/recenzia/takmer-vsetko-o-sexe> (dostup: 25.07.2011).
- <http://www.azet.sk/firma/46263/redukacny-domov-pre-mladez/> (dostup: 30.09.2012).
- <http://www.clinic24.eu/diskusia/283/zvracanie-v-tehotenstve.aspx> (dostup: 22.07.2012).
- <http://www.cpppaplm.com/news/oktober-mesiac-ucty-k-starsim/> (dostup: 25.07.2010).
- http://www.dimenzie.sk/2001_01/06naozaj.htm (dostup: 30.09.2012).
- <http://www.extraplus.sk/950/znamenie-hanby> (dostup: 30.09.2011).
- <http://www.feminity.zoznam.sk/c/859432/hriesne-tela-znanych-muzov-ako-to-vola> (dostup: 6.02.2013).
- <http://www.feminity.zoznam.sk/c/859414/kedy-prisli-o-panenstvo-moss-jolie-a-dalsie-celebrity> (dostup: 1.02.2013).
- <http://www.havko.sk> (dostup: 25.07.2009).
- <http://www.Ipr.sk/uzitocne-info/onkologicky-pacient-v-rodine/onkologicke-ochorenie> (dostup: 27.09.2011).
- <http://www.jobagent.sk/praca-Ludske-zdroje-a-personalistika/> (dostup: 30.09.2012).
- http://www.kzraca.sk/tomas/tomas_ma htp (dostup: 25.09.2010).
- <http://www.literarnyklub.sk/balla/balla-de-la-cruz-ukazka-z-knihy> (dostup: 25.07.2011).
- <http://www.medialne.sk> (dostup: 15.01.2011).
- <http://www.modrykonik.sk/forum/ucim-ho/ako-naucit-3-rocne-dieta-kakat-do-nocnika-2/> (dostup: 22.06.2012).
- <http://www.peniaze.pravda.sk/ucty-a-kart/clanok/279802-ake-ucty-ponukaju-banky-dochodcom> (dostup: 25.07.2012).
- <http://www.planovanirodiny.cz/view.php> (dostup: 25.07.2010).
- <http://www.pokec.azet/klub/hladam-si-sympaticku-baculku> (dostup: 25.07.2011).
- <http://www.pokec.azet/sk/nikus119/komentare/strana-3> (dostup: 20.07.2009).
- <http://www.texty.birdz.sk> (dostup: 25.07.2010).
- <http://www.theatre.sk/isrecenzie/75/97/humorne-obrazky-z-naoko-tvrdeho-irskeho-vidieka> (dostup: 18.10.2012).
- <http://zbojnikovamama.blog.pravda.sk/2011/04/23/ked-vam-dlha-a-tazka-choroba-vezme-blizkeho-cloveka/> (dostup: 27.09.2011).
- http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1433/Zaturecky_Slovenske-prislovia-porekadla-a-uslovia-Clovek/7#ftn.id2585528#ixzz35DESZlCW (dostup: 20.07.2012).
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Red. J. KAČALA, M. PISÁRČIKOVÁ, M. POVAŽAJ. Bratislava 2003 <http://slovniky.juls.savba.sk/?d=kssj4> (dostup: 30.09.2010).
- MAGYAR P.: *Nebezpečný svet eufemizmov*. <http://archive-sk.com/page/333795/2012-09-29/> (dostup: 14.10.2009).

- ONDRÁČKOVÁ Z.: *Detské slová v slovenčine*. W: *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy. Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. R. 13. Red. L. SIČÁKOVÁ, E. LIPTÁKOVÁ, B. HLEBOVÁ. Prešov 2007. http://indi.pf.unipo.sk/files/pubs/slovo_o_slove_13.pdf. (dostęp: 20.07.2012).
- PISÁRČIKOVÁ M.: *Synonymá slovesa umrieť*. „Kultúra slova” 1988, R. 22, Č. 1, s. 11–15.
- PIŠŤANEK P.: *Malý dôňč*. Slovart 2008.
- Slovenský národný korpus Jazykovedný ústav E. Štúra Slovenskej akadémie vied w wer-sji prim-6.0., podkorporusy: prim-6-0-public-all oraz prim-6-0-img-sk. <http://slovníky.korpus.sk/> (dostęp: 30.09.2010).
- Slovník slovenského jazyka*. T. 1–6. Red. Š. PECIAR. Bratislava 1959–1968. <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=peciar> (30.09.2010).
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. Red. A. JAROŠOVÁ, K. BUZÁSSYOVÁ. T. 1: A–G. Bratislava 2006.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. Red. A. JAROŠOVÁ, K. BUZÁSSYOVÁ. T. 2: H–L. Bratislava 2011.
- SONTAG S.: *Choroba jako metafora. AIDS i jeho metafory*. Przeł. J. ANDERS. Warszawa 1999.
- Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. PISÁRČIKOVÁ. Bratislava 2000. <http://slovník.azet.sk/pravopis/slovník-sj/?q=smr%C5%A5> (dostęp: 30.09.2010).
- www.andele-svetla.cz/sk_kniha_o_bohatstve_a_sp (dostęp: 25.07.2010).
- www.best-girl.estranky.sk/clanky/menstruacia (dostęp: 25.07.2009).
- www.chudnutie-ako.sk/forum/viewtopic.php?f=1&t=59612&p... (dostęp: 30.09.2012).
- www.clearblue.com/.../maximalizacia-vasich-sanci.ph (dostęp: 25.07.2009).
- www.dennik.tyzen.sk/jmaj-kusnierik/2010/05/23/tolerancia-lahostajnost (dostęp: 25.07.2010).
- www.dramaqueer.sk/d/querr-divadlo (dostęp: 22.10.2012).
- www.modrykonik.sk/forum/roдинne-problemy-pomoc-gemblemom (dostęp: 22.10.2012).
- www.oldweb.rozhlas.sk/interportal/web/index.php (dostęp: 25.09.2010).
- www.seniorpark.sk (dostęp: 22.10.2012).
- www.zenskaloby.wordpress.com/2011/12/13/sexualne-mensiny-maju-oddnes-linku-dovery/ (dostęp: 22.10.2012).

Opracowania

- ALLAN K., BURRIDGE K.: *Euphemism & Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon*. Oxford 1991.
- APRESJAN J.D.: *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.
- BALLY CH.: *Mechanizm ekspresywności językowej. Stylistyka Ball’ego*. Warszawa 1966.
- BALUCH M.: *Eufemizmy jako środki kulturalnego ukrycia stereotypów*. W: *Stereotypy w obszarze społecznym i politycznym*. Red. B. PAJĄK-PATKOWSKA. Poznań 2011, s. 58–64.
- BAŃKO M.: *Inny słownik języka polskiego*. T. 1: A–O. Warszawa 2000.

- BAŃKO M.: *Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych*. Warszawa 2000.
- BAŃKO M.: *Wykłady z fleksji polskiej*. Warszawa 2002.
- BARTMIŃSKI J.: *Konwersatorium „Język a kultura”. Projekt programu*. W: *Język a kultura*. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*. Red. J. ANUSIEWICZ, J. BARTMIŃSKI. Wrocław 1991, s. 9–17.
- BAUMAN Z.: *Płynna nowoczesność*. Kraków 2006.
- BEČKA J.: *Česká stylistika*. Praha 1990.
- BELLING V.: *Ideologie politické korektnosti a západní civilizace*. <http://deliandiver.org/2007/11/ideologie-politicke-korektnosti-a-zapadni-civilizace.html> (dostęp: 20.07.2012).
- BIERNACKA-LIGIĘZA I.: *Wulgaryzmy a łamanie normy kulturowej*. W: *Mowa rozświetlona myślą. Świadomość normatywno-stylistyczna współczesnych Polaków*. Red. J. MIODEK. Wrocław 1999, s. 166–181.
- BOGUSŁAWSKI A.: *Jednostki języka a produkty językowe. Problem tzw. orzeczeń peryfrazystycznych*. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Red. M. SZYM-CZAK. Wrocław 1978, s. 17–30.
- BOGUSŁAWSKI A.: *O zasadach rejestracji jednostek języka*. „Poradnik Językowy” 1976, z. 8, s. 356–364.
- BOGUSŁAWSKI A.: *Uwagi o pracy nad frazeologią*. W: *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. T. 3. Red. Z. SALONI. Białystok 1989, s. 13–30.
- BOSÁK J.: *Dynamika subštandardov*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 34. Red. J. MLACEK. Bratislava 2005, s. 21–28.
- BOSÁK J.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. *Slovenský jazyk*. Opole 1998.
- BOSÁK J.: *Odráž dynamiky v sústave funkčných kvalifikátorov*. W: *Lexikografie v kontextu informační společnosti. Sborník příspěvku z pracovního setkání. Ustav pro jazyk český*. Red. A. RANGELOVÁ, J. SVĚTLA, A. JAROŠOVÁ. Praha 2008, s. 123–131.
- BOSÁK J.: *Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny*. W: *Sociolinguistica Slovaca*. T. 1: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Red. S. ONDREJOVIČ, M. ŠIMKOVÁ. Bratislava 1995, s. 17–42.
- BOSÁK J.: *Teória spisovnej slovenčiny a aktuálny slovanský kontext*. Bratislava 1995.
- BUDOVIČOVÁ V.: *Jazykové tabu v medzijazykovej komunikácii*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 19. Red. J. MISTRÍK. Bratislava 1990, s. 25–46.
- BUDOVIČOVÁ V.: *Spisovné jazyky v kontakte. Sociolingvistický pohľad na dnešný vzťah slovenčiny a češtiny*. „Slovo a slovesnosť” 1974, R. 35, s. 171–178.
- BUDOVIČOVÁ V.: *Z konfrontačnej lexikológie príbuzných jazykov – lexikálne paralely v slovenčine, ruštine a čestine*. W: *Konfrontační studium ruské a české slovní zásoby*. T. 2. Red. V. HRABĚ, A.G. ŠIROKOVÁ. Praha 1983, s. 257–273.
- BUFFA F.: *O deminutívach v polštine a slovenčine*. W: *Studia Linguistica Polono-Slovaca*. T. 1. Red. K. RYMUT. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 41–46.
- BUGAJSKI M.: *Morfem nie- we współczesnym języku polskim i w zasadach pisowni*. Wrocław 1983.
- BURSZTA W.J.: *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*. Poznań 1998.
- BURSZTA W.J.: *Mowa magiczna jako przejaw synkretyzmu kultury*. W: *Język a kultura*. T. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*. Red. J. BARTMIŃSKI, R. GRZEGORCZYKOWA. Wrocław 1991, s. 93–104.

- BUTTLER D.: *Koncepcja pola znaczeniowego*. „Przegląd Humanistyczny” 1967, T. 11, s. 41–59.
- BUZÁSSYOVÁ K.: *Konotatívne a pragmatické príznaky lexikálneho významu*. W: *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – stylistika (pragmatika)*. Na počesť A. Jarošovej. Red. K. BUZÁSSYOVÁ, B. CHOCHOLOVÁ, N. JANOČKOVÁ. Bratislava 2012, s. 56–75.
- BUZÁSSYOVÁ K.: *Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a češtine*. „Jazykovedný časopis” 1993, R. 44, s. 92–107.
- BUZÁSSYOVÁ K.: *Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine. (Tendencie, motívy, komunikačné efekty)*. W: *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – Leksyka – Odmiany. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*. Red. S. GAJDA. Opole 1995, s. 195–203.
- BUZÁSSYOVÁ K.: *Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek*. „Jazykovedný časopis” 1991, R. 42, s. 89–104.
- BUZÁSSYOVÁ K.: *Príspevok k vymedzeniu neutralizácie v kategórii stupňovania*. W: „Jazykovedný časopis” 1979, R. 30, Č. 1, s. 16–17.
- BUZÁSSYOVÁ K.: *Semantické a štylistické aspekty obmedzeného hniezdovania vo výkladovom slovníku*. W: *Lexikografie v kontextu informační společnosti. Ustav pro jazyk český*. Red. A. RANGELOVÁ, J. SVĚTLA, A. JAROŠOVÁ. Praha 2008, s. 113–122.
- CICHOŃSKA M.: *Wyrażenia zaimkowe w kształtowaniu dyskursu potocznego. Na materiale sztokawskiego literackiego systemu językowego ze szczególnym uwzględnieniem języka mieszkalców Sarajewa*. Katowice 2001.
- CICHOWICZ S., GODZIMIRSKI J.M.: *Antropologia śmierci. Myśl francuska*. Warszawa 1993.
- Cierpienie, choroba i starość w życiu chrześcijańskim*. http://www.kolbe.diecezja.gda.pl/materiały/katecheza_12.pdf (dostęp: 30.09.2010).
- Český jazyk na přelomu tisíciletí. Red. F. DANEŠ et. al. Praha 1997.
- ČERMÁK F.: *Jazyk a jazykoveda*. Praha 1991.
- ČMEJRKOVÁ S., HOFFMANOVÁ J.: *Jazyk, media politika*. Praha 2003.
- ČRNEK F.: *Ze studiów nad eufemizmami w językach słowiańskich*. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1927, R. 8, s. 15–21.
- CYBULSKI M.: *O dwóch zakresach działania tabu językowego w Polsce epoki baroku*. W: „Roczniki Humanistyczne” 2001/2002, T. 49, z. 6, s. 83–95.
- DANINGER E.: *Tabubereiche und Euphemismen*. W: *Sprachtheorie und angewandte Linguistik. Festschrift für Alfred Wollman zum 60. Geburtstag*. Tübingen 1982.
- DĄBROWSKA A.: *Dynamiczna jazda, kreatywna księgowość, bezstresowe zdawanie egzaminu... Eufemizacja wybranych zjawisk współczesnego życia*. W: *Retoryka codzienności. Zwyczaje językowe współczesnych Polaków*. Red. M. MARCJANIK. Warszawa 2006, s. 323–331.
- DĄBROWSKA A.: *Eufemizmy mowy potocznej*. W: *Język a kultura*. T. 5: *Potoczność w języku i kulturze*. Red. J. ANUSIEWICZ, F. NIECKULA. Wrocław 1992, s. 119–178.
- DĄBROWSKA A.: *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Łask 2006.
- DĄBROWSKA A.: *Językowy obraz przeciwnika politycznego (na podstawie tekstów prasowych z marca 1968 roku)*. W: *Język a kultura*. T. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*. Red. J. BARTMIŃSKI, R. GRZEGORYCZYKOWA. Wrocław 1991, s. 115–147.
- DĄBROWSKA A.: *Kilka słów o eufemizmach*. W: *Język a komunikacja*. T. 5: *Aspekty współczesnych dyskursów*. Red. P. CHRUSZCZEWSKI. Kraków 2004, s. 79–84.

- DĄBROWSKA A.: *Kwalifikowanie eufemizmów przez niektóre współczesne słowniki języka polskiego*. W: *Język a kultura*. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*. Red. J. ANUSIEWICZ, J. BARTMIŃSKI. Wrocław 1991, s. 209–229.
- DĄBROWSKA A.: *O eufemizmach w języku*. W: „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Linguistica” 1992, T. 15, s. 15–31.
- DĄBROWSKA A.: *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*. Warszawa 2005.
- DĄBROWSKA A.: *Stereotyp polskiego słownictwa erotycznego*. W: *Język – stereotyp – przekład*. Red. E. SKIBIŃSKA, M. CIEŃSKI. Wrocław 2002, s. 69–75.
- DĄBROWSKA A.: *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2008, s. 173–196.
- DĄBROWSKA A.: *Zniekształcanie obrazu rzeczywistości poprzez użycie pewnych środków językowych (eufemizm i kakofemizm)*. W: *Językowy obraz świata*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 1999, s. 215–227.
- DEBORAH C.: *Verbal Hygiene*. London–New York 1999.
- DEMBSKA K.: *Eufemizm – problemy badawcze (na materiale języka rosyjskiego)*. „Przegląd Rusycystyczny” 2001, z. 1, s. 68–71.
- DEMBSKA K.: *Gniazda słowotwórcze w systemie eufemizmów współczesnego języka rosyjskiego*. „Przegląd Rusycystyczny” 2004, z. 3, s. 79–85.
- DEMBSKA K.: *Krótką charakterystyka zjawiska eufemizacji we współczesnym języku rosyjskim (na przykładzie pola semantycznego seksu)*. W: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis – konfrontacja – przekład*. Red. I. ŁUCZKÓW, J. SOKOŁOWSKI. Wrocław 2002, s. 71–75.
- DEMBSKA K.: *Rosyjsko-polski słownik semantycznego pola seksu*. Toruń 2007.
- DOKULIL M.: *Teoria derywacji*. Przeł. A. BLUSZCZ, J. STACHOWSKI. Wrocław 1979.
- DOLEŽAL A.: *Zakázaná slova, aneb, (ne)pikantní jazykověda*. Praha 2004.
- DOLNÍK J.: *Jazyk a hodnotenie*. Banská Bystrica 1999.
- DOLNÍK J.: *Kvalifikácia expresívnosti v Krátkom slovníku slovenského jazyka*. „Slovenská reč” 1988, R. 53, Č. 3, s. 188–189.
- DOLNÍK J.: *Lexikológia*. Bratislava 2003.
- DOLNÍK J.: *Súčasný slovenský jazyk. Lexikológia*. Bratislava 1999.
- DOLNÍK J.: *Spisovná slovenčina a jej používateľia*. Bratislava 2000.
- DUDEK-SZUMIGAJ A.: *Eufemizmy śmierci w świetle inskrypcji nagrobnych wybranych nekropolii prawosławnych Wołynia*. W: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*. Red. D. CZYŻEWSKI, A. TYRPA. Lublin 2008, s. 201–209.
- DUNAJ B.: *Słownik współczesnego języka polskiego*. T. 1. Wilga–Warszawa 1999.
- DUŠAN J., JURAJ K.: *Tabu v cirkvi, alebo o tom, čomu sa krestania vyhýbajú*. Bratislava 2000.
- DZBANEK J.: *Magia językowa*. http://www.dedal.info.pl/pdf/nr_12/dedal_12_18_magia_jezykowa.pdf (dostęp: 5.03.2008).
- EKEL J., JAROSZYŃSKI J., OSTASZEWSKA J.: *Mały słownik psychologiczny*. Warszawa 1965.
- Encyklopedia językovedy*. Red. J. MISTRÍK et al. Bratislava 1993.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. POLAŃSKI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.
- Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Red. S. URBAŃCZYK. Wrocław 1978.

- Encyklopedický slovník češtiny*. Red. P. KARLÍK. Praha 2002.
- ENGELKING A.: *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci)*. „Przegląd Humanistyczny” 1984, z. 4, s. 115–129.
- ENGELKING A.: *Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*. Warszawa 2010.
- ENGELKING A.: *Magiczna moc słowa w polskiej kulturze ludowej*. W: *Język a kultura*. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*. Red. J. ANUSIEWICZ, J. BARTMIŃSKI. Wrocław 1991, s. 157–165.
- „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”. T. 13. (Wybrane teksty). Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 2001.
- Eurolingua & Eurolitteraria*. Red. O. ULIČNÝ. Liberec 2009.
- FILIPEC J.: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha 1961.
- FINDRA J.: *Estetika komunikácie*. „Slovenská reč” 2005, R. 70, Č. 5, s. 257–264.
- FINDRA J.: *Jazyk, reč, človek*. Bratislava 1998.
- FINDRA J.: *Spisovnosť a vulgárnosť vyjadrovania*. „Verejná správa: časopis vlády pre štátnu správu a samosprávu”. R. 61, Č. 22. Bratislava 2006, s. 129–135.
- FINDRA J.: *Štylistika slovenčiny*. Martin 2004.
- FLEISCHER M.: *Obszar tabu w systemie polskiej kultury*. W: *Literatura – kultura – komunikacja*. Red. W. GRASZEWICZ, K. STASIUK. Wrocław 2006, s. 283–300.
- FRAS J.: *Język polityki*. W: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*. Red. S. GAJDA. Opole 2001.
- FRAS J.: *Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi*. Wrocław 2005.
- FRAS J.: *Mediatyzacja komunikacji politycznej a przekraczanie tabu językowego*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009, s. 317–326.
- FRAZER J.G.: *Złota gałąź*. Przeł. H. RZECZKOWSKI. Warszawa 1996.
- FREUD S.: *Totem i tabu*. Przeł. M. PORĘBA, J. PROKOPIUK. Warszawa 1993.
- FULMEKOVÁ D., MACSOVSZKY P.: *Klebetromán*. Bratislava 2004.
- FURDÍK J.: *Slovenská slovtvorba*. Prešov 2004.
- GŁOWIŃSKI M.: *Nowomowa po polsku*. Warszawa 1990.
- GODZIC E.: *Oglądanie i inne przyjemności kultury popularnej*. Kraków 1996.
- GOFFMAN E.: *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Warszawa 2000.
- GONDEK A., SZCZĘK J.: „Blau wie ein Veilchen” – eufemistyczne związki frazeologiczne w języku niemieckim opisujące picie alkoholu. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009, s. 195–208.
- GRABIAS S.: *O ekspresywności języka*. Lublin 1981.
- GRABIAS S.: *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin 1997.
- GRADEČAK-ERDELJIĆ T.: *Metonimia kao izlaz-eufemizmi u jeziku politike*. W: *Jezik u društvenoj interakciji. Zbornik radova sa savjetovanja održanoga 16. i 17. svibnja u Opatiji*. Red. D. STOLAC, N. IVANETIĆ, B. PRITCHARD. Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku 2005, s. 185–192.
- GRAUPMANN J.: *Leksykon tematów tabu*. Przeł. M. DUTKIEWICZ. 2007.
- GROCHOWSKI M.: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa 2002.
- GROCHOWSKI M.: *Zarys leksykologii i leksykografii*. Toruń 1982.
- GRYBOSIOWA A.: *Język wtopiony w rzeczywistość*. Katowice 2003.

- GRYBOSIOWA A.: *Polaryzacja opinii o wulgaryzmach współczesnej polszczyzny*. „Poradnik Językowy” 2006, z. 6, s. 57–63.
- GRZEGORCZYKOWA R.: *Struktura semantyczna wyrażeń ekspresywnych*. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Red. M. KARAŚ. Wrocław 1978, s. 113–123.
- GRZEGORCZYKOWA R.: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa 1995.
- GRZEGORCZYKOWA R.: *Wstęp do językoznawstwa*. Warszawa 2007.
- GRZEGORCZYKOWA R.: *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa 1981.
- GUIRAUD P.: *Semantyka*. Przeł. S. CICHOWICZ. Warszawa 1976.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. GRZEGORCZYKOWA, R. LASKOWSKI, H. WRÓBEL. Warszawa 1998.
- HABOVŠTIAK A.: *Tabuové slová v slovanských jazykoch*. W: *Československé příspěvky pro 8. Mezinárodní sjezd slavistů*. Zagreb 1978. Praha 1987, s. 55–76.
- HABOVŠTIAKOVÁ K., KROŠLÁKOVÁ E.: *Človek v zrkadle frazeológie*. Bratislava 1990.
- HABOVŠTIAKOVÁ K., KROŠLÁKOVÁ E.: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava 1996.
- HABRAJSKA G.: *Poprawność polityczna*. W: *Poprawność polityczna – równość czy wolność?*. Red. R. STEFAŃSKI. Toruń–Kielce 2007, s. 17–27.
- HAYEKOVÁ M.: *Deminutíva v slovníku, ich štylistické označenie a využitie*. „Slovenská reč” 1956, R. 21, Č. 1–2, s. 76–79.
- HAYEKOVÁ M.: *Ešte o formálnych zdrobneninách*. „Slovenská reč” 1957, R. 22, Č. 6, s. 359–363.
- HAYEKOVÁ M.: *Stupňovanie expresívnosti v slovenčine*. W: *Jazykovedné štúdie T. 11: Jónov zborník*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1966, s. 47–51.
- HEGYI L.: *Zásady prežitia zdravej staroby*. http://www.aktivny-senior.sk/sk/index.php?option=com_content&view=article&id=301:zasady-preitia-zdravej-staroby&catid=66:zdravie&Itemid=16 (dostęp: 5.12.2009).
- Historický slovník slovenského jazyka*. Red. M. MAJTÁN. Bratislava 1991.
- Historický slovník slovenského jazyka*. T. 5: R–rab – Š–švrkotaf. Red. M. MAJTÁN. Bratislava 2000.
- HLAVATÁ Z.: *Štatút detského slova v slovenčine*. Prešov 1999.
- HOCHÉL B.: *Tabuizované slová v slovenčine*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 17. Red. J. MISTRÍK. Bratislava 1988, s. 179–187.
- HOCHÉL B.: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava 1993.
- HOLDER R.W.: *A Dictionary of American and British Euphemisms. The Language of Evasion, Hypocrisy and Deceit*. Bath 1987.
- HOLDER R.W.: *A Dictionary of Euphemisms*. Oxford 1995.
- HORECKÝ J.: *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Bratislava 1959.
- HORECKÝ J.: *Vychodiska k teorii spisovného jazyka*. W: *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1979, s. 13–22.
- HORECKÝ J., BUZÁSSYOVÁ K., BOSÁK J.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Red. J. BOSÁK. Bratislava 1989.
- http://angelus.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=3145:jk-w-potrzasaku-mateusz-gadacz&catid=1223:publicystyka&Itemid=790 (dostęp: 20.07.2012).

- <http://antropologie.zcu.cz/zena-v-tradicnej-kulture-slovenska-menstruacia-panenstvo-materstvo-so-zameranim-na-necistotu-a-tabu> (dostup: 20.07.2012).
- <http://diva.aktuality.sk/poradna-otazka/36468/mam-priatela-uz-5-rokov-a-z-toho-3-roky-udrziavam-pravidelny-intimny-vztah-s-kamaratom> (dostup: 27.09.2011).
- http://e-slovak.sk/zborniky/SAS_26_1997.pdf (dostup: 20.07.2012).
- <http://haggard.w.interia.pl/politpopr.html> (dostup: 22.07.2012).
- <http://holosy.sk/john-warhola-odisiel-na-vecnost-nekrolog-warholove-muzeum-stratilo-svoju-dusu-pohreb-johna-warholu-p> (dostup: 27.09.2011).
- http://opustilinas.sk/p-7-PRVa_POMOC_POZOSTALyM.html Často myslíme na zosnu lého (dostup: 16.07.2011).
- <http://poradna.tvojelekar.sk/otazka/821/po-pade-nemoze-ist-na-velku-potrebu> (dostup: 20.07.2009).
- <http://sjp.pwn.pl> (dostup: 20.07.2012).
- <http://sjp.pwn.pl/szukaj/śmierć> (dostup: 20.07.2012).
- <http://snakr.waw.pl/wordpress/starosc-temat-tabu/> (dostup: 30.04.2010).
- <http://www.bedekerzdravia.sk/?main=article&id=92> (dostup: 5.12.2009).
- <http://www.gemeinsamlernen.de/ode/Materialien/Tabus/tabu-lodz.html?language=pl>, Tabu (dostup: 3.04.2008)
- <http://www.erotickepovidky.biz/klasika/lea-z-autobusu/2067/> (dostup: 30.09.2012).
- <http://www.gemeinsamlernen.de/ode/Materialien/Tabus/tabu-lodz.html?language=pl>, Tabu (dostup: 3.04.2009).
- http://www.irmed.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=137&Itemid=15 (dostup: 15.07.2011).
- http://www.izurnal.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=3406&Itemid=89 (dostup: 14.10.2009).
- http://www.izurnal.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=3406&Itemid=89 (dostup: 14.10.2009).
- <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1971/3/ks1971-3.lq.pdf> (dostup: 25.06.2011).
- <http://www.kapucyni.pl/index/php/inne/zote-myli/1876-cierpienie> (dostup: 25.07.2010).
- <http://www.pokermag.sk/c/46220/lippi-zverejnil-predbeznu-nominaciu-na-ms> (dostup: 25.07.2011).
- <http://www.porta.sk/pc-160-35-tabu-v-cirkvi-omu-sa-kresania-vyhybaju.aspx> (dostup: 20.07.2012).
- <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Ondrackova1/index.html> (dostup: 20.07.2012).
- <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4b0046bab6d07> (dostup: 20.07.2012).
- <http://www.referaty.sk> (dostup: 20.07.2012).
- http://www.sancaoz.sk/sites/default/files/sanca_0802.pdf (dostup: 21.04.2012).
- <http://www.seniormodra.sk/7doc.congTexty> (dostup: 25.09.2011).
- <http://www.sme.sk/c/2639639/aky-by-mal-byt-dobry-manazer-ludskych-zdrojov.html> (dostup: 22.10.2012).
- <http://www.zdravie.sk/forum/1832615/stale-sa-mi-chce-ist-na-velku-potrebu/> (dostup: 22.10.2012).
- http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1433/Zaturecky_Slovenske-prislovia-porekadla-a-uslovia-Clovek/7#ftn.id2585528#ixzz35DESZICW (dostup 20.07.2012).

- [IAR]: *Odejście Jana Pawła II – pojmowanie śmierci*. 1.11.2005. <http://www.money.pl/go/spodarka/wiadomosci/artykul/jan;pawel;ii;-;pojmwowanie;smierci,39,0,129831.html> (dostęp: 20.07.2012).
- Internacionalizácia v súčasnych slovanských jazykoch. Za a proti*. Red. J. BOSÁK. Bratislava 1999.
- JACKO J.F.: *Semiotyczne aspekty poprawności politycznej*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna*. Red. G. HABRAJSKA. Łask 2006, s. 22–45.
- JANSKÝ J.: *Politická korektnosť a krásy filmové*. <http://www.snilek.cz/media/texts/politicka-korektnost-ve-filmove-tvorbe/jan-jansky-pol-kor-ve-ft.pdf> (dostęp: 20.07.2012).
- JANUS E.: *Eufemizująca funkcja wyrażenia gradacyjnych*. „Pamiętnik Literacki” 1995, R. 86, z. 2, s. 199–132.
- Jazyk a komunikácia v súvislostiach II. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 6–7.9.2007 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Red. O. ORGOŇOVÁ. Bratislava 2007.
- JENÍK T.: *Jazykové tabu*. Diplomová práce. Olomouc 2003.
- JĘDRZEJKO E.: *Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje – znaki – pojęcia*. Katowice 2002.
- Język a kultura*. T. 3: *Wartości w języku i tekście*. Red. J. PUZYŃNINA, J. ANUSIEWICZ. Wrocław 1991.
- Język a kultura*. T. 15: *Opozycja homo-animal w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2003.
- Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009.
- Język i społeczeństwo*. Wybrał i wstępem opatrzył M. GŁOWIŃSKI. Przeł. J. ARNOLD. Warszawa 1980.
- Język – stereotyp – przekład*. Red. E. SKIBIŃSKA, M. CIEŃSKI. Wrocław 2002.
- Język w mediach masowych*. Red. J. BRALCZYK, K. MOSIOŁEK-KŁOSIŃSKA. Warszawa 2000.
- Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Materiały konferencji 23–25. IX. 1992*. Red. S. GAJDA. Opole 1993.
- JODŁOWSKI S.: *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka*. Wrocław 1973.
- JUST V.: *Slovník floskulí. Malá encyklopedie polistopadového newspeaku: klišé, slogany, han-týrky, tiky, partiové metafory, slovní smogy*. Praha 2003.
- JUST V.: *Slovník floskulí 2*. Praha 2005.
- KAČALA J.: *Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca*. Bratislava 1997.
- KAČALA J.: *Subštandardné slová v Krátkym slovníku slovenského jazyka*. „Slovenská reč” 1983, Č. 48, s. 289–293.
- KACZOR M.: *Tabu a estetyka językowa*, „Język Polski” 2003, nr 1, s. 46–50.
- KAMIŃSKA-SZMAJ I.: *Słowa na wolności. Język polityki po 1989 r.* Wrocław 2001.
- KANIA S., TOKARSKI J.: *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*. Warszawa 1984.
- KANY CH.E.: *American-Spanish Euphemisms*. Berkeley–Los Angeles 1960.
- KARKOSZKA M.: *W kręgu języka myśliwych*. <http://www.pzl.zdrowko.net/articles.php?lng=pl&pg=93> (dostęp: 5.04.2009).
- KASPRZYCKA W.: *Zdrowe ciało, zdrowy duch. Tabu śmierci – dokończenie tematu*. http://www.gazetazgoda.com/artman/publish/article_21862.shtml (dostęp: 26.05.2008).
- KARŁOWICZ J., KRYŃSKI A., NIEDŹWIECKI W.: *Słownik języka polskiego*. T. 1: A–G. Warszawa 1900.

- KASPRZYK M.: „*Foriter in re, suaviter in modo*”, czyli o eufemizmach w prasie. „Zeszyty Prasoznawcze” 1978, z. 4, s. 61–70.
- KEITCH A., BURRIDGE K.: *Forbidden Words: Taboo and the Censorring of Language*. Cambridge 2007.
- KESSELOVÁ J.: *Lingvistické štúdie o komunikácii deti*. Prešov 2001.
- KESSELOVÁ J.: *Morfológia v komunikácii deti*. Prešov 2003.
- KLESZCZOWA K.: *Izolowanie leksyki erotycznej*. W: *Eros – psyche – seks*. Red. R. PIĘTKOWA. Katowice 1993, s. 77–85.
- KLIMASZEWSKA Z.: *Diminutive und augmentative Ausdrucksmöglichkeiten des Niederländischen Deutschen und Polnischen: Eine konfrontative Darstellung*. Wrocław 1983.
- KOLBUSZEWSKI J.: *Wiersze z cmentarza: O współczesnej epigrafice wierszowanej*. Wrocław 1985.
- KOLEŇOVÁ K.: *Moja tvorba a všeličo iné: Smrt’*. <http://katarinakolenova.blog.cz/0903/smrt> (dostęp: 16.07.2010).
- Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. T. 1. Red. S. GAJDA. Opole 2000.
- KOPALIŃSKI W.: *Słownik mitów i tradycji kultury*. T. 1. Warszawa 2007.
- KOWALIKOWA J.: *Znaczenie i funkcja wyrazów tzw. brzydkich we współczesnej polszczyźnie mówionej*. W: *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*. Red. Z. KURZOWA. Kraków 1994, s. 107–113.
- KOWALSKI P.: *Leksykon – znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*. Warszawa 1998.
- KRAFT H.: *Tabu*. Przeł. P. SOJKA. Praha 2006.
- KRALČÁK L.: *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka*. Nitra 2009.
- KRAWCZYK A.: *Bestia, czyli o pewnym tabu i eufemizmach w gwarach*. „Język Polski” 1978, nr 58, s. 272–282.
- KRAWCZYK–TYRPA A.: *Antropomorfizacja a językowe tabu pierwotne*. W: *Z polskich studiów slawistycznych*. Red. J. KORNHAUSER, L. MACHETA, L. SUCHANEK. Warszawa 1998, s. 153–156.
- KRAWCZYK–TYRPA A.: *Tabu i eufemizmy we frazeologii. Problemy frazeologii europejskiej I*. Red. A.M. LEWICKI. Warszawa 1996, s. 81–92.
- KRAWCZYK–TYRPA A.: *Tabu w dialektach polskich*. Bydgoszcz 2001.
- KRAWCZYK–TYRPA A.: *Uniewinniająca zwyczajność. O „wiejskich” eufemizmach w dialektach polskich*. W: „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”. T. 13. (Wybrane teksty). Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 2001, s. 63–73.
- KREJA B.: *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim. Formacje na -ik, -k, -isko, -ina*. Gdańsk 1969.
- Kreowanie świata w tekstach*. Red. A.M. LEWICKI, R. TOKARSKI. Lublin 1995.
- KRUPA V.: *Áké vlastnosti jazyka nám umožňujú klamat?*. W: *Philologica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. T. 56. Red. P. ŽIGO. Bratislava 2003, s. 39–46.
- KRUPA V.: *Jazyk – neznámy nástroj*. Bratislava 1989.
- KRUPA V.: *Jazykové myty*. W: *Myty naše slovenské*. Red. E. KREKOVIČ, E. MANNOVÁ, E. KREKOVIČOVÁ. Bratislava 2005.
- KRUPA V.: *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín*. Bratislava. 1990.
- KRUPA V., GENZOR R.: *Jazyky sveta v priestore a čase*. Bratislava 1996.

- KRYSIN Ł.P.: *Eufemizmy v sovremennoj russkoj reci*. W: *Russkij jazyk konca XX stoletja (1985–1995)*. Moskva 1996.
- KRZYŻANOWSKA A.: *Polska i francuska frazeologia śmierci*. Lublin 1999.
- KUCZYŃSKA-KOSCHANY K.: *Wymazywanie. Eufemizm wobec Zagłady (preliminaria)*. W: *O historyczności*. Red. K. MELLER, K. TRYBUŚ. Poznań 2006.
- KUNA B.: *Eufemizmi i gospodarstvo*. „Riječki filološki dani” 2008, knj. 7, s. 601–610.
- KUNA B.: *Eufemizmi u privatnoj a javnoj komunikaciji*. „Književna revija” 2005, br. 3–4, s. 165–173.
- KUNA B.: *Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku*. „Fluminensia” 2007, R. 19, br. 1, s. 95–113.
- KURKOWSKA H., SKORUPKA S.: *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa 2001.
- LASKOWSKA E.: *Głos w dyskusji na temat poprawności politycznej*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna*. Red. G. HABRAJSKA. Łask 2006, s. 29–31.
- LASKOWSKA E.: *Wartościowanie w politycznej debacie medialnej*. W: *Język a kultura*. T. 20: *Tom jubileuszowy*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2008, s. 267–278.
- LASKOWSKA E.: *Wyrażanie emocji a poprawność polityczna*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009, s. 85–91.
- LASKOWSKI R.: *Leksem*. W: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. POLAŃSKI. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 26.
- Leksykon religioznawczy*. Red. W. TYLOCH. Warszawa 1988.
- LESZCZAK O.: *Semiotyka stosunków międzyludzkich: między wolnością a równością*. W: *Poprawność polityczna – równość czy wolność?*. Red. R. STEFAŃSKI. Toruń–Kielce 2007, s. 13–39.
- LESZCZYŃSKI Z.: *O eufemizmach i quasi-eufemizmach w Trylogii (szczególnie w wypowiedziach Zagłoby)*. W: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*. Red. F. CZYŻEWSKI, A. TYRPA. Lublin 2008, s. 169–180.
- LESZCZYŃSKI Z.: *Szkice o tabu językowym*. Lublin 1988.
- LEWINSON J.: *Słownik seksualizmów polskich*. Warszawa 1999.
- LOTKO E.: *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*. Olomouc 1986.
- LOTKO E.: *Lexikální negace v současné češtině*. Praha 1973.
- LOTKO E.: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc 1999.
- LUBAŚ W.: *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*. Opole 2003.
- LYONS J.: *Semantyka*. Przeł. A. WEINSBERG. Warszawa 1984.
- LYONS J.: *Wstęp do językoznawstwa*. Przeł. K. BOGACKI. Warszawa 1975.
- ŁUC I., BORTLICZEK M.: *Język uwikłany w ponowoczesność*. Katowice 2011.
- MACHEK V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1971.
- MACIASZEK J.: *Poprawność polityczna i perswazja językowa*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna*. Red. G. HABRAJSKA. Łask 2006, s. 47–63.
- MACSOVSZKY P.: *Kaligrafia surovosti*. „Dotyky” 1996, Č. 5, s. 15.
- MAŃKOWSKA G.: *Kulturowo-społeczne uwarunkowania tabu i eufemizmów*. W: „Język a Komunikacja”. T. 8: *Język trzeciego tysiąclecia. Język i języki obce III. Kontakty, kultura, dydaktyka*. Red. M. DĄBROWSKA. Kraków 2005, s. 65–71.

- MARCINIAK R.: *Określenia śmierci i umierania w inskrypcjach nagrobnych cmentarzy w Łowiczu i Żłakowie Kościelnym*. W: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*. Red. F. CZYŻEWSKA, T. TYRPA. Lublin 2008, s. 181–200.
- MARCJANIK M.: *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa 2007.
- MARIČOVÁ D., SLANČOVÁ D.: *Vulgarizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii*. W: *Sociolinguistika Slovaca*. T. 5: *Mesto a jeho jazyk*. Red. E. ONDREJOVIČ. Bratislava 2000, s. 194–202.
- MARKOWSKI A.A.: *Antonimy przymiotnikowe we współczesnej polszczyźnie na tle innych typów przeciwstawień leksykalnych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1996.
- MARKUNAS A.: *Rosyjsko-polski dydaktyczny słownik podstawowych eufemizmów*. Poznań 2010.
- MARTINCOVÁ O.: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha 1983.
- MASŁOWSKA E.: *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*. Wrocław 1988.
- MASŁOWSKA E.: *Przeobrażenia semantyczne polskich gwarowych nazw diabła*. W: „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”. T. 24. Warszawa 1987, s. 77–90.
- MAZUR J., RZESZUTKO M.: *Słownictwo „NIE” jako przykład agresji i wulgaryzacji języka we współczesnej polszczyźnie*. W: *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*. Red. J. MAZUR. Lublin 2000, s. 149–160.
- MCNAIR B.: *Seks, demokratyzacja pożądania i media, czyli kultura obnażania*. Przeł. E. KLEKOT. Warszawa 2004.
- MICHALEWSKI K.: *Neutralizowanie emocji*. W: *Wyrażanie emocji*. Red. K. MICHALEWSKI. Łódź 2006, s. 77–83.
- MICHALEWSKI K.: *Poprawność polityczna w Polsce*. W: *Jazykoveda v pohybe*. Red. A. BOHUNICKÁ. Bratislava 2012, s. 195–202.
- MIECZKOWSKA H.: *Konkurencja zapożyczeń ze słownictwem rodzimym (na materiale języka słowackiego)*. W: *Z warsztatu współczesnego słowacysty. Studia słowacystyczne dedykowane pamięci Profesor Marii Honowskiej*. Red. H. MIECZKOWSKA, A. HUDYMAČ, Z. BABIK. Kraków 2010, s. 29–42.
- MIODEK J.: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*. Wrocław 1996.
- MIODUNKA W.: *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Warszawa 1989.
- MIODUNKA W.: *Teoria pól językowych: społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*. Warszawa–Kraków 1980.
- MISTRÍK J.: *Lingvistický slovník*. Bratislava 2002.
- MISTRÍK J.: *Štylistika*. Bratislava 1997.
- MISTRÍK J.: *Rétorika*. Bratislava 1974.
- MLACEK J.: *Zdrobnené slová vo frazeológii*. „*Slovenská reč*” 1992, R. 57, Č. 2, s. 72–79.
- MLACEK J., ĐURČO P.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava 1995.
- MRVA T.: *Dajte si pozor na jazyk*. <http://www.echomagazin.com> (dostęp: 20.09.2010).
- Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Red. J. DOLNÍK. Bratislava 2010.
- MOSKVIN V.P.: *Eufemizmy v leksičeskoj sisteme sovremennogo russkogo jazyka*. Volgograd 1999.
- Najkratši utajovaný slovník slovenského slangu*. Prep. J. JANOŠTIK. [B.m.] 2001.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*. Red. S. GAJDA. Opole 2001.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk*. Red. J. BOSÁK. Opole 1998.

- OGONOWSKA A., SKOWRONEK B.: *Edukacja komunikacyjnojęzykowa wobec zjawisk ponowoczesności*. W: *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*. Red. S. GAJDA, A. MARKOWSKI, J. PORAYSKI-POMSTA. Warszawa 2005, s. 270–280.
- OLOŠTIAK M., GIANTISOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ L.: *Slovenský jazyk*. Bratislava 2007.
- ONDRÁČKOVÁ Z.: *Detské slová v slovenčine*. W: *Slovo o slove. Zborník Katedry komuniká-čnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. R. 13. Red. L. SIČÁKOVÁ, E. LIPTÁKOVÁ, B. HLEBOVÁ. Prešov 2007. http://indi.pf.unipo.sk/files/pubs/slovo_o_slove_13.pdf (dostup: 20.07.2012).
- ONDRÁČKOVÁ Z.: *Komparatívny výskum detskej lexiky*. Prešov 2010.
- ONDREJOVIČ O.: *Jazyk totalitný a posttotalitný (na materiále slovenskej tlače po roku 1989)*. W: *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava 2008, s. 161–178.
- ONDREJOVIČ S.: *Výskum mestského jazyka – tradície, stav, perspektívy*. W: *Sociolinguistica Slovaca*. T. 5: *Mesto a jeho jazyk*. Red. S. ONDREJOVIČ. Bratislava 2000, s. 5–27.
- ONDRUS P., HORECKÝ J., FURDÍK J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava 1980.
- Opozycja homo-animal w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2003.
- ORAVEC J., BAJZIKOVÁ E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava 1982.
- ORAVEC J., BAJZIKOVÁ E., FURDÍK J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava 1984.
- ORGOŇOVÁ O., BOHUNICKÁ A.: *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava 2011.
- ORGOŇOVÁ O., DOLNÍK J.: *Používanie jazyka*. Bratislava 2010.
- PANEVOVÁ J.: *Deminutivní substantiva v českém národním korpusu a možnosti jejich automatického zpracování*. W: *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry*. Red. K. BUZÁSSYOVÁ. Bratislava 2000, s. 269–306.
- PAPIERZ M.: *Zaimki w języku i w tekście. Studium słowacko-polskie*. Kraków 2004.
- PASINI D.: *Eufemizmi u Anićevev rječniku. „Fluminensia” 2007, R. 17, br. 2, s. 59–66*.
- PATRÁŠ V.: *Obscénnosť a jej sociolingvistické parametre (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov)*. W: *Studia Academica Slovaca*. Č. 26. Red. J. MLACEK. Bratislava 1997, s. 127–136.
- PAULINY E.: *Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti*. W: *Z teórie spisovného jazyka*. Red. J. RUŽIČKA, Bratislava 1979, s. 43–51.
- PAVLOVIČ J.: *Prostriedky negácie v spisovnej slovenčine. „Slovenská reč” 1985, R. 50, Č. 5, s. 265–274*.
- PECIAR S.: *K diskusii o slovenských deminutívach. „Slovenská reč” 1959, R. 24, Č. 3, s. 161–178*.
- PISÁRČIKOVÁ M.: *Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe. „Slovenská reč” 1988, R. 53, s. 76–80*.
- PISÁRČIKOVÁ M.: *Prefixálne antonymá so záporovou časticou ne- v slovenčine. W: Jazykovedné štúdie. T. 12: Peciarov zborník*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1974, s. 183–192.
- PISÁRČIKOVÁ M.: *Sémantická analýza slovies s príznakmi deminutívnosti. W: Jazykovedné štúdie. T. 16*. Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1981, s. 221–223.
- PISÁRČIKOVÁ M.: *Slovesá s príznakom zdrobnenosti a ich synonymické vzťahy. „Kultúra slova” 1981, R. 15, Č. 2, s. 33–38*.
- PISÁRČIKOVÁ M.: *Synonyma slovesa umrieť. „Kultúra slova” 1988, R. 22, Č. 1, s. 11–15*.

- PISÁRČIKOVÁ M.: *Z problémov lexikálnych synonym v slovenčine. I. Synonymá v teórii a praxi.* „Kultúra slova” 1973, Č. 7, s. 225–229.
- PISÁRČIKOVÁ M.: *Z problémov lexikálnych synonym v slovenčine. II. Synonymá z hľadiska štylistických rozdielov.* „Kultúra slova” 1973, Č. 8, s. 300–304.
- PODBIELSKA A.: *Różnie to bywa z sąsiadami.* „Czarne eufemizmy” w *My z Jedwabnego Anny Bikont.* „Societas Communitas” 2009, nr 2 (8). www.ceeol.com (dostęp: 20.07.2012).
- POŁOK K.: *Artykuł poprawny politycznie.* W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna.* Red. G. HABRAJSKA. Łask 2006, s. 69–77.
- Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju.* Red. S. DUBISZ, S. GAJDA. Warszawa 2001.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny.* Red. H. ZGÓŁKOWA. Poznań 1994–2005.
- Problemy współczesnej tanatologii: medycyna – antropologia kultury – humanistyka.* W: *Materiały VII Krajowej Konferencji TANATOS 2003, zorganizowanej przez Wrocławskie Towarzystwo Naukowe w Szklarskiej Porębie w dniach 5–7 listopada 2003 r.* Red. J. KOLBUSZEWSKI. Wrocław 2003.
- Procesy innowacyjne w językach słowiańskich.* Red. Z. RUDNIK-KARWATOWA. Warszawa 2003.
- PROFANTOVÁ Z.: *Językowy obraz śmierci na Słowacji.* W: „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”. T. 9/10. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 1997/1998, s. 112–120.
- Příruční mluvnice češtiny.* Red. P. KARLÍK, M. NEKULA, Z. RUSINOVA. Brno 1995.
- Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury.* Red. K. OŻÓG. Rzeszów 2006.
- PRZYBYLSKA R.: *Współczesne polskie słownictwo erotyczne.* W: *Materiały VIII konferencji młodych językoznawców.* Karpacz 1983. Kielce 1987, s. 97–109.
- [P]: *Sex a Menštruácia.* <http://wanda.atlas.sk/sex-a-menstruacia/sex-a-vztahy/vztahy/501548.html> (dostęp: 25.09.2012).
- PUZYNINA J.: *Język wartości.* Warszawa 1992.
- PUZYNINA J.: *Problemy aksjologiczne w językoznawstwie.* „Poradnik Językowy” 1984, z. 9–10, s. 539–559.
- PUZYNINA J.: *Refleksje dotyczące „Suplementu” do „Słownika języka polskiego” pod red. Mieczysława Szymczaka.* W: *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku.* Red. K. HANDKE, H. DALEWSKA-GREŃ. Warszawa 1994, s. 381–387.
- QUASTHOFF U.M.: *Etnocentryczne przetwarzanie informacji. Ambiwalencja funkcji stereotypów w komunikacji międzykulturowej.* W: *Język a kultura.* T. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne.* Red. J. ANUSIEWICZ, J. BARTMIŃSKI. Wrocław 1998, s. 1–20.
- RAJČANOVÁ A.: *Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní.* W: *Varia VI. Zborník materiálov zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra–Piesok 3–5.12.1997).* Red. M. NABĚLKOVÁ. Bratislava 1997, s. 208–217.
- REJTER A.: *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności.* Katowice 2006.
- REJZEK J.: *Česky etymologický slovník.* Voznice 2001
- REMBISZEWSKA D.K.: *Eufemizmy w Słowniku dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego.* W: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich.* Red. F. CZYŻEWSKI, A. TYRPA. Lublin 2008, s. 69–77.

- RIPKA I., IMRICHOVÁ M.: *Základy slovenskej lexikológie*. Prešov 2003.
- ROKOSZOWA J.: *Milczenie jako fakt językowy*. W: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językowego” 1994, z. 50, s. 27–47.
- Rozmowa I. Białka z J. Bralczykiem (Warszawa 2006) zaprezentowana w Krakowie 2006 r. na konferencji: *Osoby niepełnosprawne w społeczeństwie wiedzy*. www.uj.edu.pl/bsn/idol/konferencja/ojer./php (dostęp: 20.07.2012).
- Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji*. Red. M. BALOWSKI. Racibórz 2005.
- SAJDOVÁ L., PODRACKÁ D., MEČIAR V.: *Slovenské tabu*. Bratislava 2002.
- SAPIR E.: *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Przeł. B. STANOSZ, R. ZIMAND. Warszawa 1978.
- SAWICKA G.: *Język a konwencja*. Bydgoszcz 2006.
- SAWICKA G.: *Konwencja a tabu językowe*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009, s. 31–46.
- SAWICKA G.: *Nominacja rzeczownikowa na przykładzie mowy dzieci przedszkolnych*. Szczecin 1994.
- SCHERHAUFER P.: *Humorné obrázky z naoko tvrdého írského vidieka. Martin Mcdonagh: Mrzák z inishmaan*. <http://www.theatre.sk/isrecenzie/75/97/HUMORNe-OBRAZKY-Z-NAOKO-TVRDeHO-IRSKEHO-VIDIEKA/> (dostęp: 18.10.2012).
- SCHMIEDTOVÁ V.: *Čeština jak ji neznáte*. Praha 2010.
- SCHROEDER H.: *Tabu*. www.swz.eu/frankfurt-o.de/Artikel/polf/Tabu (dostęp: 22.07.2012).
- SENICKINA E.P.: *Slovar' evfemizmov russkogo jazyka*. Moskva 2008.
- SIATKOWSKA E.: *Deminytywa rzeczownikowe we współczesnych literackich językach zachodniosłowiańskich*. W: „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”. T. 6. Red. T. LEHR-SPLAWIŃSKI. Warszawa 1967, s. 157–170.
- ŠIMKOVÁ M.: *Pohyby v slovenskej lexike v 90. rokoch*. W: *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch. Za a proti*. Red. J. BOSÁK. Bratislava 1999, s. 116–136.
- SKARGA B.: *Granice historyczności*. Warszawa 1989.
- SKIBIŃSKA E.: „...plemienny napitek Słowian Środkowych i wschodnich...” *Alkoholowe rytuały bohaterów powieści Tadeusza Konwickiego we francuskim przekładzie*. W: *Język – stereotyp – przekład*. Red. E. SKIBIŃSKA, M. CIEŃSKI. Wrocław 2002, s. 69–75.
- SKLADANÁ J.: *Pejoratívne slová v pripravovanom slovníku súčasného slovenského jazyka*. W: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Red. M. POVAŽAJ. Bratislava 2009, s. 125–126.
- SKUDRZYK A., KITA M.: *Człowiek i jego świat w słowach i tekstach. Wybór tekstów języka polskiego dla cudzoziemców na poziomie zaawansowanym*. Katowice 2009.
- SLANČOVÁ D.: *Detabuizácia a markantnosť výrazu v sérii cestopisných kníh Borisa Filana*. W: *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Red. M. POVAŽAJ. Bratislava 2009, s. 135–144.
- SLANČOVÁ D.: *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa. Opis registra*. Prešov 1999.
- SLANČOVÁ D.: *Základy praktickej rétoriky*. Prešov 2001.
- Slovník cudzích slov (akademický)*. Red. L. BALÁŽOVÁ, J. BOSÁK. Bratislava 2005.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Red. J. FILIPEC, F. DANEŠ. Praha 1978.
- Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*. Red. J. MAZUR. Lublin 2000.

- Słownik etnologiczny. Terminy ogólne.* Red. Z. STASZCZAK. Warszawa–Poznań 1987.
- Słownik języka polskiego.* T. 1: A–K. Red. M. SZYM CZAK. Warszawa 1998.
- Słownik języka polskiego.* Red. W. DOROSZEWSKI. Warszawa 1958–1969.
- Słownik psychologiczny.* Red. W. SZEWCZUK. Warszawa 1979
- Słownik terminów literackich: teoria i nauki pomocnicze literatury.* Red. S. SIEROTWIŃSKI. Wrocław 1986.
- Słownik wyrazów obcych ABZ.cz.* <http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/eufemismus-eufemismus> (dostęp: 20.07.2012).
- Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych.* Red. W. KOPALIŃSKI. Warszawa 1999.
- SMEŠKOVÁ L.: *Pragmatický aspekt porovnávania francúzskej a slovenskej frazeológie.* W: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie. Komunikáty z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 6.–8.9.1994.* T. 1. Red. J. HORECKÝ. Banská Bystrica 1996, s. 53–64.
- SMÓŁKOWA T.: *Nominacja językowa na materiale nazw rzeczownikowych.* Wrocław–Warszawa–Kraków 1989.
- Sociolinguistica Slovaca.* T. 3: *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy.* Red. S. ONDREJOVIČ. Bratislava 1997.
- SOKOLOVÁ M.: *Komunikatívna efektívnosť českých kontaktoých javov v slovenčine.* W: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie.* Zv. 2. Red. P. O DALOŠ, V. PATRÁŠ. Banská Bystrica 1991, s. 232–242.
- SONTAG S.: *Choroba jako metafora. AIDS i jego metafory.* Warszawa 1999.
- SOPKO B.: *Bojím sa smrti, ako prekonať ten strach.* „Život” 2010, nr 27. <http://zivot.lesk.cas.sk/clanok/7780/bojim-sa-smrti-ako-prekonat-ten-strach.html> (dostęp: 13.07.2011).
- SPEARS R.A.: *Slang and Euphemism. A Dictionary of Oaths, Curses, Insults, Sexual Slang and Metaphor, Racial Slurs, Drug Talk.* New York 1982.
- Spoločenský nezavadná mluva. Praktická slovníková príručka.* Red. J. RAMBOUSEK. Brno 1994.
- STANKIEWICZ E.: *Emotivniot jazik i njegovata lingvistička interpretacija.* „Makedonski Jazik” 1964, [T.] XV (tł. z ang. *Problems of Emotive Language.* In: *Approaches to Semiotics.* Eds. T. SEBEOK, A. HAYES, M. BATESON. Hague 1964).
- STEINDL R.: *O smrti.* Bratislava 2000. is.muni.cz/th/.../Diplomka_Lucia_Scehovicova.pdf (dostęp: 1.01.2000).
- STRAŠ E.: *Kategoria intensywności we frazeologii języka polskiego i rosyjskiego.* Katowice 2008.
- STRAŠ E.: *Peryfrazy w środkach masowego przekazu (na materiale prasy polskiej i rosyjskiej).* W: *Konfrontacja języków słowiańskich na poziomie leksyki, słowotwórstwa i składni.* Red. P. CZERWIŃSKI. Katowice 2001, s. 104–110.
- ŠTOLC J.: *K morfológii deminutív v slovenčine.* W: *Jazykovedné štúdie.* T. 3: *Spisovný jazyk.* Red. J. RUŽIČKA. Bratislava 1958, s. 19–81.
- SZEWCOW-SZEWCZYK M.: *Tabu i eufemizmy językowe dawniej i dziś.* „Poradnik Językowy” 1974, z. 6, s. 285–293.
- SZOBER S.: *Eufemistyczne przekształcenia wyrazów i zwrotów.* „Poradnik Językowy” 1932, z. 9/10, s. 255–257.
- SZYM CZAK-ROZLACH M.: *Eufemizacja leksyki słowackiej w komunikacji międzyjęzykowej.* „Jazykovedný časopis” 2008, R. 59, Č. 1–2, s. 55–63.

- SZYMCZAK-ROZLACH M.: *Eufemizmy w wybranych słownikach języka polskiego i języka słowackiego*. W: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*. Red. M. ŠIMKOVÁ. Bratislava 2010, s. 224–234.
- SZYMCZAK-ROZLACH M.: *Poprawność polityczna a eufemizacja (na materiale słowackim, czeskim i polskim)*. W: *Literatura i język. Szkice opisowe i komparatywne*. T. 1. Red. M. MICHALSKA-SUCHANEK. Gliwice 2010, s. 132–139.
- SZYMCZAK-ROZLACH M.: *Tabu a eufemizmy w języku słowackim i polskim*. W: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Red. L. ŽIGOVÁ, M. VOJTECH. Bratislava 2011, s. 107–119.
- TABAKOWSKA E.: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków 2001.
- Tabu i eufemizacja w dialektach słowiańskich*. Red. F. CZYŻEWSKI, A. TYRPA. Lublin 2008.
- Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009.
- Tabu w oku szeroko otwartym*. Red. N. DŁUGOSZ, współpr. Z. DIMOVSKI. Poznań 2012.
- Tabu w przekładzie*. Red. P. FAST. Katowice–Częstochowa 2007.
- TKACZEWSKI D.: *Mechanizmy wpływu społecznego i manipulacja językowa – czeskie przypadki*. Katowice 2010.
- TOKARSKI R.: *Funkcja morfemu „nie” w przymiotnikach zaprzeczonych*. W: *Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. T. 46: *Semantyka tekstu i języka*. Red. M.R. MAXENOWA. Wrocław 1976, s. 281–290.
- TOKARSKI R.: *Słownictwo jako interpretacja świata*. W: *Współczesny język polski*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 2001, s. 347–370.
- TOKARSKI R.: *Struktura pola znaczeniowego. Studium językoznawcze*. Warszawa 1984.
- TOKARZ B.: *Tabu i autocenzura w przekładzie*. W: *Tabu w przekładzie*. Red. P. FAST. Katowice–Częstochowa 2007, s. 7–25.
- TOKARZ M.: *Poprawność polityczna*. W: „Rozmowy o Komunikacji”. T. 1: *Poprawność polityczna*. Red. G. HABRAJSKA. Łask 2006, s. 9–13.
- TRNKOVÁ J.: *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*. „Slovenská reč” 1991, R. 56, Č. 2, s. 87–95.
- TROST P.: *Bemerkungen zum Sprachtabu*. In: *Travaux du cercle linguistique de Prague*. Vol. 6: *Etudes Dediees Au Quatrieme Congres De Linguistes*. Prague 1936.
- TRUDGILL P.: *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*. Wielka Brytania 1983.
- TRUSZKOWSKI W.: *O eufemizmach we współczesnym języku polskim*. W: „Roczniki Naukowo-Dydaktyczne WSP im. KEN w Krakowie. Prace Językoznawcze” 1986, [T.] 5, z. 104, s. 129–142.
- TYLOCH W.: *Leksykon religioznawczy*. Warszawa 1988.
- TYRPA A.: *Losy słowa tabu w Polsce (od encyklopedii Orgelbranda do prasy popularnej)*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009, s. 13–22.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1: A–G. Red. S. DUBISZ. Warszawa 2003.
- VRŠANSKÝ P.: *Základy diplomatickej komunikácie*. Bratislava 2004.
- WALCZAK B.: *Magia językowa dawniej i dziś*. W: *Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna*. Red. H. ZGÓŁKOWA. Poznań 1988, s. 54–68.

- WARCHOŁ S.: *Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalnymi -k- i -c-*. Warszawa 1984.
- WASILEWSKI J.: *Tabu*. Warszawa 2010.
- WASZAKOWA K.: *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa 2005.
- WHORF B.L.: *Język, myśl i rzeczywistość*. Warszawa 1982.
- WIATROWSKI P.: *Morfologiczne i leksykalne wykładniki negatywnych emocji w „Przewodniku Katolickim” z lat 1895–2005*. Poznań 2005.
- WIDŁAK S.: *Tabu i eufemizm w językach nowożytnych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1963, z. 22, s. 89–102.
- WIDŁAK S.: *Zagadnienie tabu i eufemizmu w językach romańskich*. „Kwartalnik Neofilologiczny” 1965, z. 12, s. 73–79.
- WIDŁAK S.: *Zjawisko tabu językowego*. „Lud” 1968, z. 52, s. 7–23.
- WIERZBICKA A.: *Emocje. Język i skrypty kulturowe*. W: EADEM: *Język – umysł – kultura*. Warszawa 1999, s. 163–191.
- WIERZBICKA A.: *Język – umysł – kultura*. Warszawa 1999.
- WIERZBICKA A.: *Miejsce problematyki ekspresji w teorii semantycznej*. „Pamiętnik Literacki” 1968, T. 59, z. 4, s. 97–119.
- WIERZBICKA A.: *Problemy ekspresji. Ich miejsce w teorii semantycznej*. W: *Dociekania semantyczne*. Wrocław 1969, s. 33–61.
- WIERZCHOWSKI J.: *Semantyka językoznawcza*. Warszawa 1980.
- WINNICKA E.: *Raport: Erotyka bez języka: Dlaczego nie umiemy o tym rozmawiać*. „Polityka” 7 październik 2014. <http://archiwum.polityka.pl/art/dlaczego-nie-umiemy-o-tym-rozmawiac-,380895.html> (dostęp: 9.10.2014).
- WITKOWSKI W.: *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*. Kraków 2006.
- WOLNY M.: *Językowy obraz starości ludzi i zwierząt w polszczyźnie*. W: *Język a kultura*. T. 15: *Opozycja homo-animal w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2003, s. 189–199.
- WRÓBEL H.: *Gramatyka języka polskiego*. Kraków 2001.
- Współczesny język polski*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin 2001.
- WUNDT W.: *Mythus und Religion*. Leipzig 1909.
- www.bratislavcanka.sk (dostęp: 25.07.2009).
- www.havko.sk/forum/chovatelska-poradna/ako-naucit-francuzskeho-buldoceka-naucit-vykonavat-potrebu-vonku (dostęp: 8.11.2011).
- www.prop.sk (dostęp: 23.08.2010).
- www.protiprudu.info (dostęp: 23.08.2010).
- www.swz.eu/frankfurt-o.de/Artikel/polf/semiot.rheto.pdf (dostęp: 22.07.2012).
- WYSOCHAŃSKI W.: *Umieranie i śmierć. Wielowymiarowość językowa*. Wrocław 2012.
- ZAIKA W.: *Poprawność polityczna a estetyka mowy*. W: *Poprawność polityczna – równość czy wolność?*. Red. R. STEFAŃSKI. Toruń–Kielce 2007, s. 49–59.
- ZAJACOVÁ S.: *Eufemizujúca lexika v reči matky a v reči otca orientovanej na dieťa*. W: *Epištoly o jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea*. Red. J. KESSELOVÁ, M. IMRICHOVÁ. Prešov 2012, s. 108–123.
- ZÁTURECKÝ A.P.: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Red. M. KOSOVÁ. Bratislava 1975.

- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK D.: *Wykłady ze stylistyki*. Warszawa 2013.
- ZELENÝ A.: *Najkratší utajovaný slovník slovenského jazyka*. Bratislava 1991.
- ZGÓŁKA T.: *Retoryka tabuizacji*. W: *Język a kultura*. T. 21: *Tabu w języku i kulturze*. Red. A. DĄBROWSKA. Wrocław 2009, s. 23–29.
- ZIMA J.: *Expresivita v současné češtině*. Praha 1961.
- ZIOMEK J.: *Retoryka opisowa*. Warszawa 1990.
- Zmiany w publicznych zwyczajach językowych*. Red. J. BRALCZYK, B. MOSIOŁEK-KŁOSIŃSKA. Warszawa 2001.
- ZWOLIŃSKI P.: *O pewnym typie eufemizmów we współczesnej polszczyźnie mówionej*. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Wrocław–Warszawa 1978, s. 251–257.
- ZWOLIŃSKI P.: *Redundancja frazeologiczna w eufemizmach wyzwiskowych*. W: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej* Ossolineum 1982, s. 145–148.
- ŻMIGRODZKI P.: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice 2009.
- ŻUK A.: *O eufemistycznej funkcji leksemów dać i brać w literaturze staropolskiej*. W: *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii*. T. 2. Katowice 2008, s. 73–80.

Indeks osobowy

- Anić Vladimir 17
Apresjan Jurij 11, 168
- Balážová Lubica 171, 176, 178
Bally Charles 75
Balowski Mieczysław 154, 155
Bańko Mirosław 89, 152
Biľak Vasil 47, 49
Boas Franz 42
Bogusławski Andrzej 159
Bortliczek Małgorzata 35
Bosák Ján 11, 34, 86
Bralczyk Jerzy 52
Budovičová Viera 17, 18, 36, 154
Buffa Ferdinand 175
Bugajski Marian 165
Bühler Karl 76
Burszta Wojciech 25
Buzássyová Klára 11, 15, 62, 72, 73, 154,
156, 164, 176, 194
- Čermák František 15
Cichowicz Stanisław 123
Cook James 19
Črnek Fraňo 12
Czyżewski Feliks 29
- Danninger Elisabeth 151
Dąbrowska Anna 11–13, 18, 25, 27, 29–31,
41, 52, 53, 56–58, 60, 61, 63–65, 67, 73,
74, 82, 92, 114, 115, 119, 127, 139, 143,
151, 159, 169, 191, 192, 195
Dembska Katarzyna 16, 65, 73
D'Souza Dinesh 42
Długosz Natalia 18, 30
Dokulil Miloš 176
Dolník Juraj 11
Dudek-Szumigaj Agnieszka 128
Dunaj Bogusław 63
- Engelking Anna 12, 13, 28, 30, 64, 124, 128
- Farkašová Etela 10
Filan Boris 39, 59
Filipec Josef 15, 167
Findra Ján 11, 71, 72
Fleischer Michael 31, 58
Fras Janina 30, 45, 46
Frazer James George 19, 21, 22
Freud Sigmund 19–21
Fulmeková Denisa 10
Furdík Juraj 72, 176
- Głowiński Michał 147, 183, 185
Godzimirski Jakub 123
Goethe Johann Wolfgang 138
Gondek Anna 14
Grabias Stanisław 74, 79
Graupmann Jurgen 139
Gradečak-Erdeljić Tanja 17

- Grice Herbert Paul 163
Grochowski Maciej 11, 37, 44, 58, 80, 112, 159, 160
Grybosiova Antonina 58, 81
Grzegorzczkova Renata 11, 165
Guiraud Pierre 62
- H**
Habovštiak Anton 17
Hayeková Mária 175, 176
Havers Wilhelm 151
Hevier Daniel 126
Hocheľ Braňo 17, 32, 37, 81
Horecký Ján 11, 34, 72, 175, 176
- J**
Jacko Jan 44
Jan Paweł II, papież 127, 128
Janus Elżbieta 163
Jeník Tomáš 16, 18, 39, 40
Jędrzejko Ewa 160
Just Vladimír 15, 50
- K**
Kania Stanisław 62
Kasprzyk Maria 13
Kita Małgorzata 64
Klimaszewska Zofia 177
Kloch Józef 127
Kolbuszewski Jacek 128
Kopaliński Władysław 27
Kowalikowa Jadwiga 81
Krawczyk-Tyrpa Anna 18, 29, 30, 52, 65, 119, 128, 136, 139
Kreja Bogusław 176
Krupa Viktor 146
Krysin Leonid 16
Krzyżanowska Anna 128
Kuczyńska-Koschany Katarzyna 64
Kuna Branko 17, 48
- L**
Laskowska Elżbieta 46, 51
Laskowski Roman 159
Leech Neil Geoffrey 51
Leinfellner Elisabeth 151
Leszczak Oleg 42, 49
Leszczyński Zenon 18, 25, 30, 32, 66, 151
Lipińska Natalia 40
- Lotko Edvard 166
Lubaś Władysław 75
Luchtenberg Sigrid 151
Lyons John 91, 168, 169
- Ł**
Łuc Izabela 55
- M**
Machek Vacláv 35
Maciaszek Janusz 43
Macsovszky Peter 10
McNair Brian 55
Mańkowska Grażyna 65
Marciniak Renata 128
Maričová Dana 38, 81
Markowski Andrzej 166, 167
Markunas Antoni 16
Masłowska Ewa 13
Michalewski Kazimierz 45, 51
Miodunka Władysław 69, 128, 160
Mistrik Jozef 11, 35, 70, 71, 76, 174, 176
Moskvin Vasilij 16
- O**
Ondráčková Zuzanna 173, 175
Ondrejovič Slavomír 49
Ondrus Pavel 72, 176
- Q**
Quasthoff Uta 46
- P**
Pasini Dinka 17
Patrás Vladimír 17, 37, 81, 112
Pauliny Eugen 155
Pavlovič Josef 166
Pisárčiková Mária 11, 33, 128, 129, 166, 167, 169
Pišťanek Peter 10
Polok Krzysztof 46
Profantová Zuzana 128, 131
Przybylska Renata 114
Puzynina Jadwiga 11, 58
- R**
Rajčanová Alexandra 37
Rejter Artur 75
Rembiszewska Danuta 66
Rokoszowa Jolanta 42
Ružička Ján 153

- Sapir Edward 43
Sawicka Grażyna 11, 14, 36, 41, 42, 157,
158
Schmiedtová Věra 15
Schröder Hartmut 26
Seniickina Elena 16
Siatkowska Ewa 176
Skarga Barbara 150
Skibińska Elżbieta 139
Skudrzyk Aldona 64
Slančová Daniela 11, 17, 38, 39, 58, 59, 71,
81, 115
Sokolová Miroslava 154
Sontag Susan 118
Straś Ewa 80
Szczęk Joanna 14
Szewcow-Szewczyk Maria 12, 27
Szober Stanisław 12
- Š
Šimková Mária 157
Štolc Jozef 175, 180
Štúr Ludovit 175
Sztudynger Jan Izydor 99
- T
Tarsa Jadwiga 40
Tkaczewski Dariusz 48
Tokarski Jan 11, 62
Tokarski Ryszard 11, 91, 165
- Trnková Jána 176
Trost Pavel 36, 39
Truszkowski Waldemar 13
Tuwim Julian 143
Tyrpa Anna 14, 29, 64
- U
Uličný Oldřich 40
- W
Warchoł Stefan 176
Wasilewski Jerzy 19, 26
Waszakowa Krystyna 156
Whorf Benjamin Lee 43
Widłak Stanisław 12, 24, 27, 30, 41, 104,
151
Wierzbicka Anna 75
Witkowska-Michna Franciszka 40
Witkowski Wiesław 17
Wundt Wilhelm 20, 21
Wysoczański Włodzimierz 123, 128
- Z
Zajacová Stanislava 173, 175
Zaturecký Adolf Peter 10, 110
Zgółka Tadeusz 14, 41
Zima Jaroslav 76, 78
Zwoliński Przemysław 12
- Ż
Żmigrodzki Piotr 11, 85, 160

Mariola Szymczak-Rozlach

Eufemizmy v súčasnej slovenčine

Resume

Predmetom prezentovaného výskumu sú eufemizmy v súčasnej slovenčine z polskej perspektívy. Eufemizmy stanovia veľmi fascinujúci, dynamický jav a sú objektom záujmu kulturológov, antropológov, etnológov. Eufemizmy (melioratíva) sa v slovenčine považujú za expresívne slová alebo spojenia s kladným citovým zafarbením, a používajú sa ako synonymné výrazy namiesto hrubých alebo vulgárnych pomenovaní, ktoré označujú nepríjemné, negatívne alebo neestetické stránky skutočnosti. Fungujú ako prostriedok na prekonanie jazykovej hrubosti, ktorá vládne v dnešnej jazykovej komunikácii. Okrem čiastkových, podrobných prác venovaných problematike eufemizmov a eufemizácie v slovenčine chýba v lingvistike komplexná monografia.

Táto publikácia vypĺňa medzeru v slovackistických výskumoch v Poľsku a na Slovensku a obsahuje predovšetkým také aspekty výskumu ako sú: definovanie eufemizmov a ich existencia v kontexte pôsobenia tabu a tabuizácie, predstavenie lexikálno-sémantických okruhov vybraných eufemizmov aj jazyková realizácia eufemizmov pomocou: derivácie, deskripcie a substitúcie. Uvedomujeme si, že niekedy sa bude pozerat' z perspektívy porovnávacej poľštiny oproti slovenčine, no úplná konfrontačná analýza nie je predmetom nášho záujmu.

Každá uvedená v publikácii kapitola môže predstavovať osobitnú oblasť záujmu. Hlavným cieľom tejto monografie je vytypovanie tejto kategórie, morfológická, lexikálna a lexikografická klasifikácia eufemizmov spolu s ich kultúrno-spoločenskými podmienkami. Táto práca sa opiera o poznatky vybudované v tradičnom domácom lingvistickom kontexte a predstavuje systémový prístup. Pragmatický prístup vo výskume týchto zaujímavých jednotiek môže byť predmetom aj ďalšieho iného výskumu. Predmetom nášho výskumu sú lexikálne jednotky: výrazy, viacslovné pomenovania, a perifrastické zvraty frazeologickej alebo metaforickej povahy. Je to opis lexikálnych a morfológických jednotiek svojím spôsobom konvenčných, zreteľ' sme nekládli na prípadné jednoduché výskyty týchto zaujímavých jednotiek. V našej práci sa vyskytnú príklady, ktoré patria štandardnej hovorovej forme slovenčiny. Materiál sme získali hlavne zo slovenskeho národného korpusu (SNK) prim-6-0-public-all aj prim-6-img-sk), ktorý obsahuje 1 mld textových jednotiek. Tieto príklady pochádzajú z rôznych textov: literárnych a mediálnych. Obsahujú oficiálne a menej oficiálne eufemizmy. Niektore príklady eufemizmov pochádzajú zo súčasnej slovenskej literatúry a publicistiky.

Nie je možný celý komplexný opis všetkých eufemizmov, pretože eufemizmy tak ako neologizmy sa stále vytvárajú, a tým odražajú novú mimojazykovú realitu. Naším cieľom je zachytenie najdôležitejších tendencií typických pre eufemizáciu v slovenčine.

Mariola Szymczak-Rozlach

Euphemisms in contemporary Slovak language

Summary

The presented book takes up the issue of euphemisms in contemporary Slovak language. Euphemisms are a widespread and, in all likelihood, a very old phenomenon, occurring in every language variety and in each of the styles indicated. They are a vast and exceptionally fascinating field of research, often examined not only by linguists, but also culture scientists, anthropologists, and ethnologists, mainly in the context of the functioning of taboo. Despite considerable interest in the subject, there are only a few fragmentary works on euphemization in the field of Slovak linguistics. These deliberations fill the void in Slovak language studies in Poland and Slovakia.

The author's intent was not to create a comprehensive description of euphemisms, but rather to indicate selected linguistic aspects of the issue – aspects, which seemed significant and distinctive. The publication presents such research aspects of euphemizing lexis as defining euphemisms, their comprehension in the context of the taboo phenomenon, specifying semantic fields of selected euphemisms, and manners in which they are realized linguistically. Each of the chapters can serve as a separate object of more detailed analyses and characteristics. Lexical units are the subject of analysis – single, established tokens, as well as periphrastic, common expressions and terms, of phraseologized or metaphorized nature. Research subject matter has been excerpted from the national corpus of Slovak language, which includes one billion and twenty three million textual units. The selected examples have also been found in literary and press texts. They include euphemisms from both colloquial and official speech. The author attempted to describe these euphemisms not only in the context of the system, but also in view of their cultural and social conditions. She points at distinct changes in quantity and functioning of euphemisms in contemporary Slovak language, which occurred in the early 1990s – their functioning in a new reality, different from that of the times of a joint Czechoslovakian state.

It is impossible to describe the entire range of euphemisms in any given language, since euphemisms (neologisms and nonce words) are constantly created, therefore this work is an attempt to broadly present this complex problematic, and thus become an inspiration to continue research on euphemisms in Slovak language.

Redaktor
Magdalena Białek

Projektant okładki
Aleksandra Gaździcka

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Marzena Marczyk

Łamanie
Alicja Załęcka

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 987-83-8012-273-4
(wersja drukowana)

ISBN 987-83-8012-274-1
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 14,25. Ark. wyd. 19,0. Papier offset.
kl III, 90 g Cena 22 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Prezentowana książka podejmuje zagadnienie eufemizmów we współczesnym języku słowackim. Eufemizmy są zjawiskiem powszechnym, prawdopodobnie bardzo starym, występującym w każdej odmianie języka i w każdym z wyróżnionych stylów. Stanowią obszar badań bardzo rozległy, niezwykle fascynujący, chętnie podejmowany nie tylko przez lingwistów, lecz także przez kulturologów, antropologów, etnologów, głównie w kontekście funkcjonowania tabu. Mimo tak dużego zainteresowania tą tematyką na gruncie językoznawstwa słowackiego powstało zaledwie kilka cząstkowych prac, poświęconych problematyce eufemizacji. Niniejsze rozważania wypełniają lukę w badaniach słowacystycznych w Polsce i na Słowacji.

Więcej o książce

CENA 22 ZŁ | ISSN 0208-6336
(+ VAT) | ISBN 978-83-8012-273-4